

ՍԻՍՏԻՆ ԳԼԻՆ

ՔԱՄԻՆԵ

ՓՈՐՐՈՒՆ ԶԱՐԲՈՐԴԵ

ԱՍԻՍՏԻՆ ԳԼԻՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

Կ. ՊՈԼԻՍԻ

ԿՆՆ

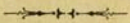

Գ Ա Մ Ե Ր

✓ 54

ՓԲ
71154

ՓՈՔՐԻԿ ՃԱՄԲՈՐԴԸ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՄԷՋ

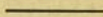

ՄԻԱԿ ԸՆԹԵՐՑԱՐԱՆԸ ՀԱՅՈՒՆ

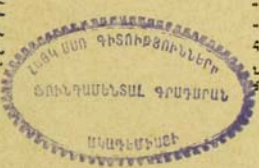
ՋԱԳԱՐՈՒՄ ԲԱԶՄԱԹԻ ԿՈՐ ՏԵՂԱՅՈՑ ՊԱՏԿԵՆԵՐՈՎ ԵՒ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐՈՎ

ՀԱՄԱՌՕՏ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՍԻԱԿԱՆ ԹՈՒՐԳԻՈՑ ՎՐԱՅ ԵՒ ՕԳՏԱԿԱՐ ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐ

A 41711

Հայրենասիրական գիտություններ
հայրենասիրական գիտություններ
հայրենասիրական գիտություններ
հայրենասիրական գիտություններ
հայրենասիրական գիտություններ

ԲԱՅՅԻ

Հեղինակին հասցեն՝
Կ. ՊՈԼԻՍ, ՀԱՃՕԲՈՒԼՕ ԽԱՆ, ԹԻՒ 24.

ՅԱՒԱՉԱՐԱՆ

Անսարակոյս դպրոցականը եւ նոյն իսկ գործի մարդիկ մասնաւոր հանոյժով մը պիտի քրքասեն այս նոր եւ աննախընթաց երկասիրութիւնն, որուն ընթերցումը հետաքրքրական է, նիրքերն օգտակար ու պիտանի :

Հայրենագիտութեան եւ առողջ բարոյականի նուիրուած այս գրեցիլը չէ պարզ բարգամնութիւն մը, ստուիկ հետեւողութիւն օտարին, այլ ինչ շատ մեր ազգային *հար* գոհացնելու ծառայող հասոր մը : Երկար ասեցեք ի վեր այս տեսակ բնասոհմիկ գրքի մը պէտքը զգալի էր մեր մէջ, ինչպէս քելագրած են ժամանակին Սրուանձտեանց եւ ուրիշներ (*) :

Այս բացարձակ պէտքը լրացնելու նպատակով պատրաստեցի երկս, որ ոչ միայն բարոյական, այլ եւ հայրենագիտական նիրքերու հարսութիւն մը կը ներկայացնէ, հայ բուրոյ : Գաղափարը օտարէն որդեգրեցի, Bruno ի Le Tour de la France ր ներեցեց ինձ երեւակայական նամբորդութիւն մը կատարել չալ Գամերի, որք զու մը, որ Կարնոյ խաչկազանք գիւղը ծնած է եւ ուսում սորվելու համար կը հետաւնայ իր ձեռնալալրէն, կը պտքի շատ մը հայաբնակ քաղաքներ,

(*) » Գառազրէր շինելու է բնանեկան կեանքի նկարագրութիւն բնելով, » ազգային սեփական սովորութիւնները գրելով. եկեղեցական տօները եւ » ձեւերը, իւրաքանչիւր գիւղին, քաղաքին, գաւառին տեղագրութիւնները, » անեց մօտ եղած լեռան, բլրին, ձորին, պարակին, գետակին, արտերուն, » մարգերուն, շէնքերուն, բերդերուն եւ ատերակներուն անունները, տեղերն ու » ձեւերը ծանօթացնել մանկան : Աստեք ոչ միայն զուարեացիլ եւ պիտանի կը » լինին ուսանողին, այլ եւ նոր ուժեւ լոյս կուտան մեր հայկական լեզուին, » մեր ազգային հնագիտութեան ու պատմութեան, որք լի են բիւր հասկացո- » ղութեամբ » : Գ. Վ. ՍՐՈՒԱՆԶՏԵԱՆՑ, Գրոց ու Բրոց 22-23 :

» Ես համոզուած եմ որ մեր ազգի ամենամեծ քերութիւններէն մին է » իւր անհայրենագիտութիւնն. հետեւապէս ով որ քէ՛ր բանի եւ քէ՛ր գրով » հայրենագիտութիւն կ'ուսուցանէ ազգին՝ նա մեծ գործ կը տեսնէ » :

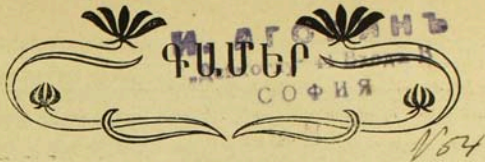
այսպէս կը կատարէ շրջանը Ասիական Թուրքիոյ, մինչեւ որ կը յաջողի մտնել Պէյրուսի Ֆրանսական բժշկական վարժարանը, որով կ'աւարտի գիրքը :

Քնն համար անձանօր աշխարհ մըն է Ասիական Թուրքիա. որովհետեւ բախտ չեմ ունեցած պարտիլ զրքիս յիշած տեղերն, ուստի նամբորդութեան հաստեներէ, գաւառական քաղաքացուքիւններէ, իրագեկ եւ գրագեկ անձերէ քաղած եմ նորագոյն նշգրիտ տեղեկութիւններ եւ անոր համեմատ յօրինած այս հաստը : եւ սակայն կը մտածեմ քէ քերեւս գիրքս ունենայ իր պակասները, բայց միեւնոյն ասեմ չեմ տարակուսիր անոր շեմապէս զնահասուելուն հանրութեան կողմէ, ինչպէս որ ձեռագրքիս զանազան մասերը նշգրելու հարկին համար գաւառական անկիւնները դեգերած ժամանակ՝ այս տեսակ գիրքի մը գաղափարը գովուած եւ անոր փութով հրատարակումը բուն բաղձանքով խնդրուած է :

Ո՛վ գանձարանը հայ բնաշխարհին, զնա՛ պարտիլ արեւելիկն արեւմուտք, հիւսիսէն հարաւ, ամենէն հեռաւոր վայրերը, ուր հայ մը կայ, որ կ'ուզէ պահ մը իր եղբայրներուն ու հոյրերուն ֆով ապրիլ, իր անձկութեան ու կարօտի բորբոքը իջեցնել, զնա՛ հոն եւ դուն ֆու պարզած այնքան ցանկալի նիւթերովդ՝ հայրենասէր Հայուն յոգնած գլխուն սակ հանգչէ՛ եւ յիշեցո՛ւր անոր յաւիտեան՝ ՀԱՅՐԵՆԻՔՆ ԻՐ ՆԻ ԻՐ ՀԱՅՐԵՐՈՒՆ :

Ս. Գ.

Իւսկիւտար 1909

ԳՆՈՒՆ Ա.

ԳԱՄԵՐ ԿԸ ՄԵԿՆԻ ԻՐ ԳԻՒՂԷՆ

Աշխատաստեղ տղան իր բախտին
սերն է և ոչ անոր ստրուկը :

է՛, ուրախ չէր Գամեր ուխտաւորներու այն զուարթ բազմութեան մէջ, որ կ'ողողէր հիմայ Սաչկավանք գիւղը (*) ևւ որուն համար անբաւական էին եկեղեցիին փոքրիկ խուցեր ևւ գիւղն ամբողջ :

Գամեր հոն ծնած ախտոյժ պատանի մըն էր, հազիւ 15 տարեկան, որ տեղւոյն քահանայէն սորված էր գրել կարգալ, այս Բարերգի պատուական երէցը Տրապիզոնէն գիրքեր բերել կուտար Պ. Գէորգեանցի միջոցաւ և իր սանին միտքը կը լուսաւորէր : Խեղճ աղան կուլար սրտին

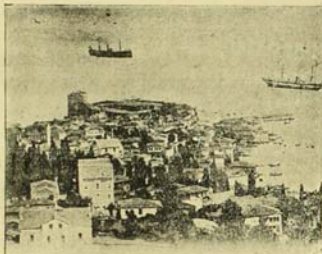
(*) Սաչկավանք փոքրիկ գիւղը Կարիճէն դէպի հիւսիս-արեւմուտք հինգ ժամ ճեղու է Կարնոյ դաշտին հանդիպակաց կողմը, ուր մեծ մասով Տանիկներ ևւ Ռչուռ շայեր կը բնակին : Գիւղին կեդրոնն է վանքը, որուն կը պատկանին խցիկներ բարեպաշտ ուխտաւորներու համար : Վանքին եկեղեցին իբր գիւղի եկեղեցի կը ծառայէ, ունի մասն խաչափայտի, որուն ուխտի կ'երթան. լոկ վանք եղած է ժամանակին եւ վանքին շուրջը կազմուած է փոքրիկ եւ աննշան գիւղը :

Վեցերորդ դարուն Պարսիկներուն ձեռքէն խաչափայտ առնելու համար Յունաց շերակը բազաւոր կուգայ Պարսից հետ կուռի եւ խաչափայտ գետուրէն ազատուի Կարնոյ Քուրուի լեռներէն լէկուն վրայ կը բաղէ վախճալով որ Պարսիկներն նորէն գինք կը հալածեն. Ռչ ահեճէն կը փորէ կը հանէ խաչափայտ եւ անմիջապէս աղբիւր կը բրդի այն շեղէն :

[Այդ շեղը կը կոչուի հիմայ խաչափայտի լեռ (հին անունը Կապոյն լեռ)]

խորէն, երբ իր բոլորովորդ ամէն մարդ կը խնդար և իր սիրահան գիւղակին նոր սգեւորութիւն կուտար :

Ինչո՞ւ տխրութեամբ համակուած էր այդ նորահաս պատանին հողին . որովհետեւ, աւա՛ղ, Գամեր զուրկ էր իր սիրելի-

ՏՐԱՊԻՉՈՆ, — Անուանի նաւահանգիստ Սեւ ծովու վրայ, վաճառաչա՛ն քաղաք. բնակիչներ 45000. իրբեւ զուս նկատուած Փոքր Ասիոյ : Սեւ ծովու Օսմանեան ծովագերեայ գիսաւոր քաղաքներն են՝ Օստու, Կիրասուն, Թիւրքոջու, Սամսուն, Էրեքլի, Սինոպ :

ներէն : Հայրը՝ Սանասար՝ աղքատ հողագործ մը, պարտքերէ ընկճուած՝ աշխատելու անկարող՝ շուտով մեկնած էր աշխարհէ և քիչ յետոյ ալ մայրը Շուշանիկ՝ սրտաբեկ՝ անձկութիւններէ մաշած՝ ամուսնոյն ետեւէն զացած էր : Ամայի իր տնակին մէջ մէկը շիկար հիմայ և այն յաւերժապէս բացակայ եղող սիրելիներուն պարապը կ'ողբար այն թեւանը, որուն խցիկին

և մինչեւ հիմայ ալ Կարնեցիներ, դատի գիւղացիներ, Հայ քէ Թուրք Ասուածածնայ տօնին օր նախ Կարմիր վանք եւ ապա Խաչափայտ ուխտի կ'երթան . այդ ջուրը Յուլիս Օգոստոս ամիսներուն մէջ իսկ + 0⁰ ջերմութիւն ունի . Կարնոյ լեռներուն ամենէն բարձր գագաթն է :]

Իրբեւ զոյց կը պատճառի քէ Հեռակ իր հետեւորդներով կը գիշերէ Կասուսան լեռներու (Տուսու) հարաւի Մետեղի գիւղին մէջ հարուստ պառաւի մի տունը եւ անկէ զսած արժանավայել ընդունելութեան ի վորձ իսլափայտէն մաս մը կը նուիրէ . պառաւն ալ զայն կը թաղէ գիւղին ճիւղ կեդրոնը գտնուած բլրակին վրայ . յետոյ եկեղեցի կը կանգնեն, որ գիւղին հետ միասին Խաչկայ վանք (խաչիկի-վանք) կը կոչուի : Մօտ 50 տունէ բաղկացած գիւղ մըն է : Կարնոյ ամենէն փոքր վանքն է, 15-16 սենեակներ ունի : Կարնոյ միւս վանքերն են՝ Ս. Լուսաւորչի վանք, Մուսուրկու գիւղին մօտ քաղախէն 2 ժամ հեռու . սեանչելի դիւրի վրայ . Կարմիր վանք կամ Ս. Ասուածածնի՝ քաղախէն 6 ժամ հեռու, Հինձ անուանի գիւղէն 1/4 ժամ հեռու, Թորբուսի նամբան :

անկիւններէն կը կախուէին ոտայնի թելեր իբրև նշան լքումի այդ գեղջուկ բնակութեան :

Գամեր տեսաւ թէ զինքը իր գեղին հետ կապող սիրոյ ամէն կապեր քակուած են . պէտք էր մեկնիլ, պէտք էր հեռանալ այն տեղէն, ուր հայրենի օճախը մարած էր : Ուստի զնաց եկեղեցի, իր քահանային յայտնեց իր որոշումը և անոր օրհնութիւնը խնդրեց : Տէր Վրթմանէս (այս էր քահանային անունը) քիւր օրհնութիւններով և գրեթէ լալով ողջապուրեց իր սանը և յորդորեց զանի այսպէս .

— Զաւա՛կս, յոյսդ Աստուծոյ վրայ դիր . ան պիտի օգնէ քեզի . սիրէ՛ աշխատութիւնը . դատարկապորտ մարդիկ են աշխարհի չարիքները . ո՛վ որ կ'աշխատի, լքուած մը չէ ան : Ի՞նչ կ'արժէ օտար պաշտպանութիւն մը, երբ այդ պաշտպանուածին հոգին տկար է այնքան : Գնա՛, զնա՛, հզօր կամքի և յամառ աշխատութեան յաղթանակը շահելու :

Յետոյ այս բարի հայրը պահ մը իր խցիկը առանձնացաւ, մինչդեռ Գամեր՝ արցունքը աչքը՝ եկեղեցիին բակը կեցած կը դիտէր այն սուրբ տաճարը, զոր ալ չպիտի տեսնէր և ոտքերը կը դողային :

Պահիկ մը վերջը դարձաւ Տէր Վրթմանէս ձեռքը բռնած ձեռագիր սաղմոս մը մագաղաթի վրայ գրուած և ըսաւ .

— Տղա՛ս, այս սաղմոսը գիւղիդ յիշատակը թող ըլլայ քեզ նուիրուած - կարգա՛ զայն անկորուստ պահէ՛ զայն իբրև ամէնէն թանկագին աւանդ և քեզի սրբազան պարտք մը համարէ շատ անգամներ անոր ընթերցումը : Իսկ իմ մէկ քանի տողերս զոր այս մատենիկին վերջը գրեցի հիմայ իբրև յիշատակարան, թող աշխարհի առջև ապահովութիւն ընծայէ թէ ոչ խարերայ մըն ես դուն և ոչ գծուծ դատարկապորտ մը :

» Ես տուպ ծառայ Աստուծոյ, Տէր Վրթմանէս Խոշոնեց Բարեդղի,
» կը վկայեմ քե թաշկալանցիկ Գամեր [Ս. Արծրունի, բարի հօր եւ մօր
» զաւակ, միրտուած իմ իսկ ձեռքով եկեղեցոյս մէջ, որք մնալով մեկ-
» ն անձ ք զիւղիս : Կը յանձնեմ զինքը Աստուծոյ պաշտպանութեան » :

Յետոյ բարի քահանան վաւերացնել տուաւ այս գիրը գիւղին հայ Մուխթար Զաքար աղայի կնքով և ստորագրութեամբ :

Գամեր իր համրոյրներով ծածկեց բարի Հօր Աջն , առաւ սաղմոսն , սեղմեց զայն իր կուրծքին վրայ և գնաց իր խրճիթը վերջին պատրաստութիւնները տեսնելու և մնացորդ կահ կարասին ծախելով քիչ առենի մէջ դանձեց դրամը , քիչ մը ճերմակեղէն պահեց իրեն , նաև իր սիրական գիրքերը և այն քանի մը հին դրամները , զորս իբրև թանկագին յիշատակ ունեցաւ իր հայրենի տան :

Գ Լ ՈՒ Խ Բ .

Գ Ա Մ Ե Ր Կ Ը Մ Ի Ա Ն Ա Յ ՈՒ Խ Տ Ա Ի ՈՐ Ն Ե Ր ՈՒ Խ ՈՒ Մ Բ Ի Ն

Բարի անունը մեր ամենեկն
մեծ հարսուրիւնն է :

Տէր Վրթանէս իր գործը աւարտած չհամարեց , այլ ուզեց որ իր սիրելի գիւղացին բարի մարդու մը հոգածութեան յանձնէ . ուստի ուխտաւորներու խումբը չբաժնուած կանչեց իր քով բարեպաշտ անձ մը , կերպասավաճառ Կարնեցի Յակոբ աղան , և յանձնեց անոր՝ Գամերը , բսելով . « Պաշտպանէ՛ այս տղան իբրև քու զաւակդ և առաջնորդէ՛ զանի մինչև Կարին . անկէ անդին ալ Աստուած ըլլայ անոր առաջնորդ » :

Յակոբ աղայ քիչ շատ ճանչցած էր Գամերը . անոր մասին լսած էր գովեստներ ու չվարանեցաւ զանի իր խումբին մէջ առնելու :

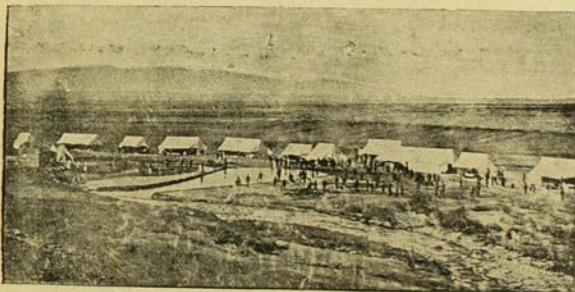
— Հիւրասիրութիւնը , ըսաւ Յակոբ աղան , շատ հին ժամանակներէ ի վեր մեր երկրին մէջ յարգուած է : Աստուծոյ բարիքները հասարակաց են . իմս քուկդ չիկայ երբեք . դուն հայութեան մեծ գերդաստանին մէկ անդամն ես , ուրեմն օտար մը չես ինձի :

Գամեր լսին համակերպութեամբ հետևեցաւ անոր . երեկոյեան ընթրիքէն վերջ իր գիւղէն բաժնուելու ցաւը մեղմացաւ , մանաւանդ երբ Յակոբ աղայի ներսէս տղուն հետ սկսաւ

ուսումնական նիւթերու վրայ խօսիլ և ընտանիքն ամբողջ զմայ-
լումով կը գնահատէին այս գեղջուկ աղուն յայտնած գա-
ղափարները : Ինչերը բաւական յառաջացած էր, երբ ամէնքը
գացին հանգչիլ քնով իրենց խցիկին մէջ, բայց Գամեր ամենէն
վերջը կը քնանար, աչքերէն դժուարաւ վանելով իր վրայ
ծանրացող քունը և մտածելով հոն դեռ երկար ատեն իր գիւ-
ղին վրայ, որուն մէջ այս վերջին գիշերն էր որ կ'անցընէր :

Աղօթարանը դեռ չ'ծագած՝ ելաւ ան կանուխ, մինչդեռ
ամէնքը կը քնանային տակաւին, գնաց գիւղին գերեզմանա-
տունը հոն . աղօթեց ծնողքին գերեզմանի հողակոյտին վրայ և
բաւ .

— Ո՛վ իմ միակ ամէնասիրելիներս, թող ձեր սուրբ հո-
գիներն ինձ առաջնորդ ըլլան ամէն տեղ, ուր որ ալ ըլլամ և
եթէ ծունկերս տկարանան կեանքի մեծ ճահրուն վրայ, ձեր
յիշատակը թող ինձ զօրաւիդ հասնի և ինձ ներշնչէ արիւ-

ՄՐՏԱԶՈՐ — Սանտարեան վարժարան :

թիւն : Մնա՛ք բարով . ա՛նա կ'երթամ, բայց ուր որ ալ ըլլամ,
ձեզ պիտի տեսնեմ ամէն տեղ իբրև իմ բարի հրեշտակներս :

Ա.խ, ո՛րչափ կ'ուզէր բարձրանալ Սաչափայտի լեռան այն
տեղը, ուրկէ կը բղխի Եփրատի աղբերակը ու անոր վճիտ
ակէն լուացուիլ ու գոհացնել իր հայրենասիրական ծարաւը :

Ո՛հ, շատ անգամներ գացած էր հոն, և մտքով հետևած էր Եփրատի ընթացքին: Հիմայ անկարելի էր, որովհետև Խաչկա-վանքէն մինչև Խաչափայտի ջուրը երթալու համար 5-6 ժամ պէտք էր: Այս ջուրը իր գեղը չի գար, այլ միւս կողմէն Կիրակոսակ գեղը կ'երթայ, և երկար պտոյտով Կարնոյ դաշտը կուզայ՝ Գարասու գետը կազմելու Ծաղկէոյ լեռներէն իջնող ջուրին հետ:

Ուտտի բաւական համարեց երթալ մինչև Սրտածոր, Սա-նասարեան սաներու ամառնային զբօսալայրը, որոնք այնքան տքնութիւններէ և յողնութիւններէ վերջ հոս կուզան իրենց վրաններուն տակ հանդիստ վայելելու և կազդուրուելու: Գա-մեր ալ երբեմն մասնակցած էր անոնց պտոյտներուն, բարե-կամութիւն մշակելով անոնց հետ և անոնց սեղաններուն մաս-նակցած էր ուտելով Սրտածորի առուին համեղ կարմրախայտը և համբաւաւոր լաւաւը:

Ու դարձաւ Յակոբ աղայի մօտ, ընտանիքն ամբողջ ար-թընցած էր. ամէնքը իրենց առատեան նախաճաշիկը ըրին և կարսուանը ճամբայ ելաւ զէպի Կարին:

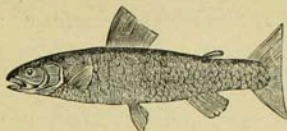
Գ Լ ՈՒ Խ Գ.

ԳԷՊԻ ԿԱՐՆՈՅ ԳԱՇՏՂ

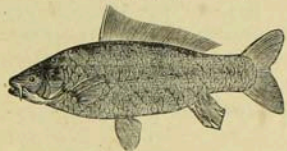
Թշուառին օգնելը պարտ մըն է:

Կարսուանը անցաւ Զիթող լեռներուն մօտէն, և մօտեցաւ Կարնոյ շամփին(*) և Դըւնիկի կամուրջէն անցաւ: Թէև կարելի էր անցնիլ բուն իսկ ցամքած շամբէն, բայց տեղ տեղ մօրուտ ըլլալուն ապահովը կամուրջէն անցնիլն էր: Հիանալի տեսա-

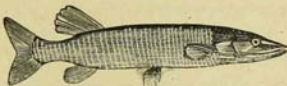
(*) Կարնոյ Շամբը Եփրատն է որ կը բղխի Խաչափայտի լեռներէն. Եփրատի այս ելիդը «Գարասու» կը կոչուի որ Կարնոյ դաշտին մէջտեղէն կ'անցնի: Գետին ջուրը ծովու պէս կ'սյուն է հոսանք չունի. գարունը ձիւնհալի ցրեւէն այնչափ կը մեծնայ որ արձուցնի հողերուն մեծ մասը կը ծածկէ եւ կ'անեցնէ ելլ կամ եղէզը, որով մեծ հաճակութեամբ խտր կը հիւսեն գեղացիք: Շամբին մէջ կան բիրաւոր բաղեր, մօտեր ամէն տեսակ քաչուցներ՝ կոռուցի, պէխա, պէխասին կիւկի, սաբեակ, սորցիկ, ելւն. մէկ խօսով, Խորենացիի Աշխարհագրութեան մէջ յիշուած բոլոր քաչուցները կան:

Կարմրախայտ

Ծածան

Կռնկաձուկ

ԱՆՈՒՇ ԶՈՒՐԻ ԿԼԽԱՆՈՐ ԶՈՒԿԵՐԸ.

Ներան Կարմրախայտը տեսակ մը ձուկ է սեւ, կարմիր եւ արծաթագոյն բիծերով, փափուկ միտով, որ կ'ապրի լեռներէն հոսող պաղ ջուրերու, ճեղեղներու եւ գրեթէ սառած լիճներու մէջ:— Ծածանը տարիներ անցնելով աւելի խոշոր կ'ըլլայ: այնպէս որ երբեմն մինչեւ մէկ մետր երկայնութիւն կրնայ ունենայ. անոր միտը բաւական յարգի է, բայց փուշերով լեցուն է: Կռնկաձուկը շատակեւ ձուկ մըն է, որ փտակներու Շանձուկ անոնով ալ կը յորշորջուի, եւ որ կը կլլէ գետի մէջ գտնուող ուրիշ ձուկեր: Կարգ մը գետերու մէջ կը գտնուին անոնցմէ, (ինչպէս Վոլկայի մէջ, որ երկու մետր երկայնութիւն կ'ունենան եւ քսան բիծերամի չափ լայնութիւն):

որո՞ւ պիտի դիմէր, աշխարհի մէջ

բանը՝ որ կը պարզուէր այդ ուխտաւոր խումբին առջև, արդարեւ յուզիչ էր: Շամբերուն մէջէն որսորդներու ախորժը գրգռող վայրի բաղեր իրենց կռիւները կ'արձակէին: Ղեռուն կը տեսնուէր քաղաքը ամբողջ իր նոգածածկ տուներով, նեղ բայց մաքուր փողոցներով:

Նոյն պահուն տեղւոյն հիւպատոսներ և Սանասարեանցի ուսուցիչներ իրենց որսական դրօսանքը կը կատարէին:

Գամեր շամբերուն մօտեցաւ, տեսաւ շոն վիրաւոր վայրի բաղ մը իր ընկերներէն շրջապատուած. այդ թրուշուներէն ամէն մէկը կարծես խնամք մը կը նուիրէր այդ թշուառին. կարելին կ'ընէր անոր կեանք տալու նամար: Եզրայրական գուրգուրանք կ'ընդունէր խեղճ կենդանին. թէև վէրքը շատ խորունկ էր և շատ կակծալի, բայց վայելած օգնութիւնները կը թեթեւցնէին իր ցաւերն:

Գամերի սիրտը յուզուեցաւ այս իրական պատկերին առջև. իր ճակատագիրը անստուգութեան մատնուած էր. առանձին մնացած այսպէս

անոքիկ . կը դիտէր այն վայրի բաղերը՝ մտախոհ և երազուն .
անոնք իրենց ընկերը կ'սփոփէին :

Յակոբ աղայի կինը մօտեցաւ անոր և կարծես սթափեցուց
զանի իր թմրութենէն , ըսաւ . « Զաւա՛կս , ի՞նչ կը դիտես այս
վայրի կենդանիները . եկո՛ւր , կուզենք լսել երէկ զիշերուան
անուշ խօսքերուդ շարունակութիւնը » :

— Մայրի՛կ , ըսաւ տղան , կը դիտեմ այս կենդանիները ,
որոնք թէև անբան , բայց ամէն խնամք կը նուիրեն իրենցմէ
ամէնէն թշուառին . այսպէս նախասնամութիւնը իր շնորհները
կը տարածէ ամէն կողմ : Իցիւ Ամենակալին ձեռքը երկարէր
ինձ և մատնանիչ ընէր մէկը , զոր իբրև իմ պաշտպանս և բա-
րերարս ճանչնայի :

— Անհոգ եղիր , զաւա՛կս , դուն քու բարի ընթացքովդ
և ազնիւ ձիրքերովդ կը գտնես քեզի պաշտպան մը : Ո՛չ , ո՛չ ,
անկարելի է որ լքուած մնաս . կը կարծե՞ս որ ամէն ծնողք
ծնողք է . քանի՛ քանի՛ զաւակներ թշուառ են , ունենալով
հանդերձ հայր , մայր . ահաւասիկ քեռիս կին ու զաւակներ
ուշի , որոնք իր խնամքին կարօտ են , սակայն զանոնք լքած՝
օտարութեան մէջ է և հիմա գրուած նամակներուն պատաս-
խան ալ չի տար : Ո՞վ դիտէ , ո՛ւր քաշուած է իր անառակու-
թեան մէջ մոլորած և անպատիւ :

— Իսկ դուն , զաւա՛կս , աւելցուց Յակոբ աղայ , մաքուր
կեանքովդ , բարի բնաւորութիւնովդ միշտ ամէնուն համակ-
բանքը շահէ՛ և աշխարհ քեզի ժպտուն երես մը պիտի ցուցնէ
փոխանակ թթու դէմքի մը : Դուն մէկուն բեռ մը չես . այո՛ ,
թշուառ մըն ես , անպաշտպան մը . բայց քեզի օգնելը պարտ
մըն է :

Գ Լ ՈՒ Ն Գ .

ԿԱՐՆՈՅ ՄԷՋ . — ՅԱԿՈԲ ԱՂԱՅԻ ՏՈՒՆԸ

Ազգակից տղաք պե՛տք և սիրեն զիրար
իրեւ միեւեոյն մօր զաւակներ :

Ուխտաւորներն հասան Կարին , անցնելով քաղաքին հո-
ղակոյտ պատնէշներէն , փողոցներէն , եկան Հայոց գերեզմա-
նատունը եկեղեցիին բակէն անցնելով :

Գերեզմանատունը մեծ ամբոխ մը կար. պղտիկ տղաք կ'երգէին Կարնոյ ազատ երգը .

«Չայն մը հնչեց Էրզրումի Հայոց լեռներէն,
Թունդ րունդ ելան Հայոց սրտեր զհնգի շալիւնէն» :

Յակոբ աղայի տունը շինուած էր Հայոց եկեղեցիին մօտ, քարաշէն, միայրակ, տանիքն հարթաձև և կէս մետր խորութեամբ հողով ծածկուած՝ ինչպէս ևն զրեթէ բոլոր տուներն :

Գարնան տանն փողոցները անանցանելի կ'ըլլան սառնահալի պատճառաւ : Կարին 2100 մետր բարձրութեան վրայ ըլլալով պայծառ օդ ունի : Չմնոր խիստ է, այնպէս որ 7էն 8 ամիս կը տևէ : Յուրաքանչեւ — 25⁰ կ'ըլլայ : Փողոց ելլողներուն շունչը սառելով պիտեղէն վար կը կախուի :

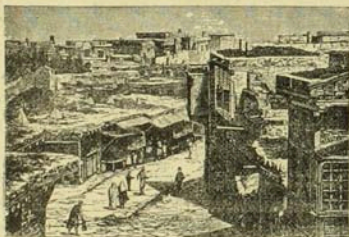
Կարնոյ քաղաքը տարածուած է Բալան տէօքէնի ստորոտը, հակած տափարակի վրայ, որուն կեդրոնը կայ միջնաբերդի բլրակը որ պարիսպ ունի : Քաղաքը զանազան դուռներ ունի, ինչպէս՝ Պոլսոյ կամ Իլիճէի դուռ, Գալազի դուռ (որ Շամի, վանքերը և Թորթում կը տանի), Կարսի դուռ (այս դռնէն կ'երթան Բասնները, Խնուս, Մուշ և Կովկաս). Կանայ(*) ճամբան ալ դուռի տեղ է :

Քաղաքին արևելեան և արևմտեան բարձրութեանց վրայ կանգնած են ամենի ամրոցներն ու մարտկոցները, որոնք ցոյց կուտան Կարնոյ արտաքոյ կարգի նշանաւոր սաղմազիտական դիրքը : Սանասարեան վարժարանը եկեղեցւոյ քովն է, Եկեղեցւոյ առջևը Արժնեան վարժարանն է, հարաւակողմը գերեզմանատունը և հիւսիսակողմը առաջնորդարան : Եկեղեցիին կից կը գտնուի Ս. Աստուածածնայ վանք, ուր Հերակլ կայսրի հրամանաւ եզր Կաթուղիկոս ժողով զուամբած է Քաղկեդոնի ժողովը ընդունելու : Կարնոյ դարնան՝ որ շատ կարճ կը տևէ, բլուրները ծաղիկներով կը ծածկուին, արօաները խոտերով և դաշտալայրը կ'արտադրէ առատ գարի և ցորեն :

(*) Կան բազմաձայ գիւղը Կարնոյ մօտ է անոր արեւմեան հիւսիսային կողմը իբր կէս ծամ հեռու . բնակիչներ մեծ մասամբ արհեստաւոր են : Ունին Ս.Փրկիչ անուց փոքր եկեղեցի : Կան կը կարծուի հին Մարգաց գեղը :

Գամեր հիացումով տեսաւ իր ընթացքին վրայ եղող քաղաքին նշանաւոր մի քանի շէնքերը, Առաջնորդարանը, մանաւանդ եկեղեցին, անոր կից միտրան Ս. Աստուածածնի տաճարը զոր տաճիկներն ալ տաճար կը կոչեն :

Յակօր աղայ ներս մտցուց զամէնքն ալ, թեթե ճաշ մը ըրին նախ. տանտիկներ ամէնուն բաշխեց անուշահոտ, համեղ խնձորներ և տանձեր, կիւմիւշխանէի մրգաստաններուն ընտիր բերքեր, որ ամէն կողմ մնձ համբաւ ձղած են : Կարին պտուղ չունի, բայց շրջականերէն կուգայ հոն առատ առատ, մանաւանդ թորթումէն : Յակօր աղայի աղան ներսէս իր խնձորի կէսն ալ Գամերի տուաւ թէև ան ունէր իրը և ըսաւ .

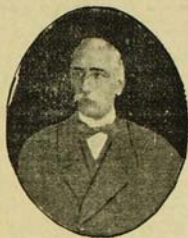

ԿԱՐԻՆ (Արգրուս — Արգերուս կամ Արգն Հոռոմոց) բնակիչներ 50000. բերդաբաղար մը ընդարձակ զաշտափայլի մը հարաւարեւելեան կողմն հիմնուած, ուրկէ կը հոսի Սեւշուրն, այսինքն եփբատ, անհրաժեշտ հանգոյց ամէն կարուաններու թիւն մը կը պարգեւեն : Ա՛ռ իմ պտուղներուս կէտը, թէև ոչ միւննոյն հօր և մօր զաւակ, բայց ազգակից ենք, եղբայր ենք իրարու :

Հայրը իր զաւկին այս խօսքերը երբ լսեց, շատ ուրախացաւ . «Ապրի՛ս, զաւակս, աղէկ կը մտածես, Գամեր զու եղբայրդ է և ես կ'ուզեմ որ այդ մտածումդ ունենաս միշտ : Վաղը

— Ես շատ անգամ ներ կերած եմ այս խնձորէն : Հայրս զիս տարած է բուն խակ կիւմիւշխանէի մերրգաստանները, որոնք այնքան ընդարձակութիւն ունին, որոնց մէջ ամբողջական պտոյտի մը համար երկար ժամեր պէտք են : Գետին ալիքներով ջրուած այդ պարտէզները պտուղի առատութիւն մը կը պարգեւեն : Ա՛ռ իմ պտուղներուս կէտը, թէև ոչ միւննոյն հօր և մօր զաւակ, բայց ազգակից ենք, եղբայր ենք իրարու :

զանի տա՛ր Արծնեան վարժարանը, Սանասարեանը, ներկայացո՛ւր զանի հոն. թերևս այս տղուն համար օգտակար ըլլայ և յետոյ պէտք է որ սորվի բարերար հիմնադրին կեանքը՝ որ իր ազգին կըրթութեան նուիրուած է և յաւերժացուցած է իր գործը մնձագումար դրամով :

Մկրտիչ Սանասարեանց

Գամեր հետաքրքրուեցաւ Սանասարեանի կեանքի պարագաներուն և ներսէս կարդաց իր յուշատետրին մէջ հետեւեալ տողերը, որոնք ճշգրիտ կերպով կը ցոլացնէին անմահ բարերարին պատկերը :

Գ Լ ՈՒ Խ Ե.

Մ Կ Ր Տ Ի Չ Ս Ա Ն Ա Ս Ա Ր Ե Ա Ն Յ

Յաջողութիւնը կը պսակե յարասնող մարդու ջանքերը :

Սանասարեան վարժարանի անմահ բարերար հիմնադիրը այն մեծ մարդերէն մին է, որոնք իրենց աշխոյժ գործունէութեան արդիւնքը բարեգործութեան կը նուիրեն :

Ծնած է 1818 Ապրիլ 22 ին, Աւագ Չորեքշաբթի օրը : Հայրն էր Սարգիս և մայրը Մարիամ Վանեցի պատուաւոր ընտանիքէ, որ յետոյ Թիֆլիս կը փոխադրուին : Փոքրիկն Մկրտիչ իր կրթութիւնը կ'ստանայ Արամէլիք քահանայէն և երբ կը բացուի ներսէսեան դպրոցը՝ հոն կ'աշակերտի և կ'աւարտէ ուսման շրջանը :

Դեռ պատանի՝ կը մանէ զինուորական ծառայութեան մէջ, ստանալով յատուկ կրթութիւն, շուտով կ'արժանանայ ենթասպայութեան աստիճանին : Մինչև 1845 ին կը կատարէ իր զինուորական ծառայութիւններն, ուրկէ յետոյ կ'արձակուի այդ պաշտօնէն, իրաւունք ունենալով զինուորական համազգեւտ

կրելու և լիակատար թռչակ ստանալու արտօնութիւն : Մինչև մեռած օրը իր ծունկին մէջ կը կրէր լեռնականներու հետ մղած կռուի միջոցին ստացած մէկ գնդակը . ունէր Ս . Գէորգի պատուանշան՝ անձնական քաջութեանը համար :

Ժառանգական դատի պատճառով Սանասարեանց կուգայ Մոսկուա և յետոյ կը հաստատուի Պետերպուրգ 1849ին . հոն կը պարսպի զանազան ձեռնարկութիւններու , որոնցմով պատիւ և հարստութիւն կը չահի : Պետերպուրգի շրջակայքը կ'ունենայ մեծ կալուածներ , ընդարձակ շողերով , աճաղին անտառներով , և այս ամենէն մեծ չա՛հ կ'արտադրէ :

Այնուհետև կը հռչակուի իր բարեգործութիւններով . օգնութիւններ կ'ընէ հայ ուսանողներու : Ան կ'զգայ թէ մեծագոյն բարիքը կրթութիւնն ու դաստիարակութիւնն է : Ուստի իրեն նպատակ կ'ընէ միշտ քաջալերել չքաւոր ուսումնասէր երիտասարդները , կը փափաքի նաև ուսուցիչներ պատրաստել կովկասու վարժարաններուն : Կրթութեան այս նշական բարեկամն օգնած է տարիներով աղքատիկ դպրոցներու :

Իսկ իր անունը անմահացնող փառաւոր դործն է Սանասարեան վարժարանն .(*) որուն համար թողած է 60,000 ռուբլի . վերջին ծայր խնայող , սակաւապէտ կեանք մը ունեցած է և իր ամբողջ խնայողութիւնները նուիրած է այս կրթական մեծ ձեռնարկին , որուն վերին հսկողն է Կ . Պոլսոյ մէջ խնամակալութիւն մը , որուն նախագահն է Ս . Պատրիարք Հայրը : Այս վարժարանի տեսչութեան համար որդեգրած է սաներ և իր ծախքով զանոնք կրթած է Եւրոպայի մէջ , Կ . Եղեանցի խորհրդով(**) :

(*) Սանասարեան վարժարանն հիմնուած է 1881 ին , (Օրմանեան Մաղափա վարդապետի առաջնորդութեան օրով , որուն հիմնադիրն յանձնեցած էր այդ գործը լիազօր փոխանորդութեամբ) որ հաստատուեցէն մինչեւ 1906 այն է քանզի հիմնգամեայ երջանի մէջ ունեցած է 189 ընթացաւարտներ :

(**) Պ . Կարապետ Եզեանց կապակալատը հօգելոյս Մ . Սանասարեանցի , ծնած էր 1855 Սեպտ . 5ին ի Մոսկուա եւ մեռած է 1905 Մայիս 31ին . իր ուսումնը առած է Մոսկուայի Լազարեան նեմարանը : 19 տարեկան հասակին մէջ պատճօնի կը կոչուի Ռուսիոյ ներքին գործոց նախարարութեան մէջ : Պետերպուրկի համալսարանին մէջ ցենսրիւսն թաղով կ'ստանայ «Արեւել-

Մանասարեան վարժարանի բակին մէջ կայ սպիտակ մարմարէ՝ բարերարին կիսադրին, որուն վրայ գրուած է. «Առ Մկրտիչ Մանասարեան, իր երախտագէտ վարժարանը»: Իսկ միջանցքին մէջ ապակեղարաններու մէջ դնուած կենդանիներ, արջ, աղուէս, հուսպուսն ու թռչուններէն բազէ, արօս, կուռնկ, հսկայ բուեր, սաղեր և Կարնոյ շամբին բոլոր թռչուններէն: Յիշուելու արժանի են նաև ընտիր խզաներկ նշարներ և թանգարանի նետաքրքրական առարկաներ:

Բացի այս ուսումնարանէն շինած է վանայ Սանդխտեան Օրիորդաց դպրոցը և պահպանած է նոյն գաւառի նարակոնիս գիւղի Մարիամեան Օրիորդաց դպրոցը, անոր համար ամէն տարի 1000 ֆրանք նուիրելով:

Միշտ օգնած է դժբախտներու, սովի, հրդեհի և ուրիշ ազէաներու առթիւ:

Կարնեցիներ, յաւէտ երախտագորտ, կը պահեն յիշատակը այս մեծ հայուն՝ որ այցելած է իրենց քաղաքը, 1885ի

եան լեզուաց Մալխուսեոսի տկաղեմական ժիզգոր: Քիչ լեռոյ ներքին գործոց նախարարութեան անցաւ կրթական նախարարութեան մէջ, ուր զսնագան պատկանէր վարելի վերջը, ելաւ նախ փոխ-սեօ. շէն, եւ այս կրթական բաւժնազոյն ժողովոյ անդամ եւ այս պատկան վարեց մինչեւ իր մահը, Աւագ բարգմանի պատկանին հետ, զոր ունեցաւ արեւմտի գործոց նախարարութեան մէջ:

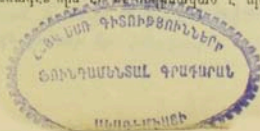
1904 Յոյ. 6ին լրացուց իր պետական բարոս ժողովարարութեան յիսնամեակը եւ այս առիթու ստացաւ ժիւական գաղտնի պետական խորհրդական, կոչուած ամենաբարձր ասիաներ:

Սիւրիի ամենուհի, նշանաւոր, ուղղամիտ, նաւասարիմ, նախանձախնդիւ իր եկեղեցւոյ շանտե. ռուն եւ աւանզուրիւններուն, աշխատող ուսմողներու մատուցական եւ բարոյական զարգացման: Իր ներքեցած անսանձան վտանգութեան ներքին կտակապատ կարգուած էր Յովսէփ Իզմիրեանցէ, Մկրտիչ Սա. նասարեանցէ եւ ուրիշներէ:

Նետուար պատմագէտ մրն էր էր հեղինակած է պատմական եւ ազգագրական գործեր:

Կ. ԵՂԵԱՆՑ

աշունին, իր կրթական գործին մեծութիւնը մօտէն գիտելու, իր գուրգուրանքը և սէրը նուիրելու անոր:

Տեսնուած է հօն եկեղեցիին մէջ, ուր բարեպաշտ ամբոխին խառնուած պարզուկ և անչուք գիրքով՝ ամենուն ուշադրութեան արժանի՝ կատարած է իր բարի քրիստոնէի պարտքը:

Սանասարեանց իր հանրօգուտ կեանքը կնքած է 1890ին Բարիցի մէջ և մեծ շքով փոխադրուած է Թիֆլիզ, ուր վանքի Մայր եկեղեցւոյ պարտէզը թաղուած է իր տղայութեան վէգ խաղացած տեղը: Հոն է ան հիմա դարաւոր թմբիններու հովանիին տակ, անոր յախտնական քունը կ'օրօրուի Կուր գետի մշտամուռնչ խոխոջումներով, և սակայն իր յիշատակը թեւ առած՝ կը պտրտի աշխարհէ աշխարհ իրր կրթութեան մեծ բարեկամի մը, որուն յարատեւող ոգին վարձատրած է յաջողութիւնը, ընդ երկար բարիքներ արեւելու մեր բնավայրին մէջ:

Գ Լ ՈՒ Ն Զ.

ԿԱՐԻՆԷՆ ՄԵԿՆՈՒՄ. — ՀՐԱԺԵՇՏ

Կեանքը ուղեւորութիւն մըն է
չափ ղժուարութիւններով յեցուն:

Հետեւեալ օր Գամեր Սանասարեան դպրոց գնաց Յակոբ տղայի հետ. սա մտադրած էր այս օրը գեղջուկը գիշերօթիկ ընդունիլ տալ այն տեղ: Գտաւ տեսչարանին մէջ տեսուչը (*), որ սիրով լսեց եղած առաջարկը, համակրեցաւ իսկ տղուն: Սակայն նոր ձրի աշակերտ ընդունելու համար բացարձակ արգելք կար Պոլսոյ Կեդր. Խնամակալութենէն: Միայն թէ տեսուչը խոստացաւ զխել կուսակալին՝ Գամերի ուղեւորութեան զիւրութիւններ ստանալու: Ուստի Գամերի հետ զխեց կատալարութեան դուռը, հոն գտաւ կուսակալութեան թարգ-

(*) Սանասարեան վարժարան ունեցած է երեք սեռուցներ, Արուլեան, Սողիկեան և Մասաբեան. իսկ այժմ սեչուրիներ յանձնուած է նմառ բանասէր Բրոթ. Խաչատրեանցի:

ման Հէքիմեան Միքայել էֆ . որ հմուտ է երկրագործական գիտութեան . անոր շնորհիւ է որ Կարնոյ նման երկար և խիստ ձմեռ ունեցող երկիր մը , ուր ցրտութիւնը 25-30 աստիճան զրոյէն վար է ; յաջողած է թթենիի մշակութիւնը՝ չհրամ հասցընելու համար , որ շահու մեծ աղբիւր մըն է : Գարձեալ յիշեալ թարգմանին շնորհիւ մուտ գտած է հոն գածի փոշի ցանելու սովորութիւնը իգիտարի արուեստական մարդագետիններու վրայ , որ ընդարձակ տարածութեամբ կը մշակուի այդ կողմերը : Գածի փոշի ցանելը կը շատցնէ խոտի բերքը :

Կուսակալը լսելով աղուն նկատմամբ եղած բարեխօսութիւնը հրամայեց որ մինչև մօտի քաղաքը անջնաս հասնելու համար յանձնարարագիր տրուի : Արդարև մեծ շնորհ այնպիսի ժամանակի մէջ : Գամեր որոշեց ճամբորդել քուրդ ջորեպանի մը հետ : Այս քուրդը չէր անոնցմէ՝ որ իբր կեղեքիշ տխուր համբաւ մը ունին , այլ ընդհակառակն հայասէր էր :

Յետոյ դարձան տուն , հոն Յակոբ աղայ աղուն նոր հագուստ մը նուիրեց , մինչդեռ կինն ալ ճերմակեղէններ տուաւ և Գամեր լալով դրեթէ կը պատրաստուէր բաժնուիլ այս բարի ընտանիքէն :

— Զատակս , ըսաւ Յակոբ աղայ , այդ մատաղ հասակիդ մէջ կը սկսիս ճամբորդութեան , ուր գուցէ դժուարութիւններ պատահին քեզ . այս է մեր կեանքը . մի՛ յուսահատիր , և եթէ թշուառութիւնը ցցուի դէմդ , արխոյի՛ր և անտրտունջ շարունակէ՛ ընթացքդ :

Գամեր կարմրած և յուզմունքէն դողալով համբուրեց զամէնքը . հոն կարծես ծնողական մաքուր սիրտն էր որ կը բարախէր իր սիրով , գրկեց Ներսէսը իբր իր հարազատը , սասողաչեց անոր գիշեր մինն ալ կենալ իրենց տունը , Գամեր համակերպեցաւ , շատ ուրախ անցուց այն վերջին գիշերը և հետեւեալ առտու հեռացաւ այն հիւրընկալ յարկէն՝ երթալ գաննելու ջորեպանը , որ արդէն պատրաստ կը սպասէր : Գամեր հեծաւ իրեն տրուած ձիւն և անայլայլ ու զուարթ՝ Կարսայ դահէն դուրս ելաւ և Տէվէ Պոյնուէն անցաւ , ուր ձմեռները սաստիկ բուքէն շատեր կը խեղդուին , կէսօրին մտաւ

Հասան Ղալէ քաղաքը, որ ամբողջ Բասենի դաշտին և Արածանիին կ'ընկնէ: Ասկէ երեք ժամ հեռու է Գրիգոր Մագիստրոսի գերեզմանը՝

ՀԱՍԱՆ ՂԱԼԷ:

Հասան Ղալէի Ս. Աստուածածին վանքին մէջ, Բասենը երկու մաս է, ստորին Բասեն և վերին Բասեն (ըստ Տաճկաց՝ Բասեն սիւֆ-

լէ, Բասեն Իւլեա), Բասենի մէջ է Քեօփրիւ Քեօյ (Վազարշաւան) գիւղը, որուն մօտն է Նրասիս սրընթաց գետին վրայ շինուած Չօպան Քեօփրիւսիւ անուն եօթը կամարներով կամուրջը, որուն ռաքերը հիմնելու՝ մեծ դժուարութեան հանդիպուած է ժամանակին և վերջապէս հովիւ մը յաջողած է հաստատել, ինչպէս կ'ըսէ աւանդութիւն մը: Այս կամուրջին տակ ձախ կողմէն Նրասիսին կը միանայ Հասան Ղալէի գետը, կամ հին անունով՝ Մուրց:

Բասեն գաւառը իր պատուական և արգաւանդ հողերով կարնոյ գաւառի տեւական շտեմարանը կը համարուի, որմէ դուրս կուգան ամէն տարի մեծ քանակութեամբ ընտիր ցորին, գարի և ընդեղէններ:

Գամեր Հերթեւի լերան հիւսիսային զառիվայրերուն վրայ տեսաւ հովիւներ, որ ոչխարի հօտեր կ'արածէին. մեծ հարստութիւն մը կը մատնանշուէր. Աստուծոյ բարիքը առատ է ամէն կողմ. ոչ երբեք կարող է աղքատութիւնը իր ճիրանները նետել այն կողմերը, քանի որ խոտաշատ արօտներ կը աճեցանեն ոչխարն ու նախիր, մինչդեռ գարին ու ցորենը աւատ առատ կը ծածկեն հովիտներ ու տափաստաններ: Առատութիւն ամէն կողմ, ի՞նչ լաւ, եթէ մնայ այն՝ դատող մշակին:

ԳԼՈՒԽ Է.

Ա Մ Ա Յ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Մ Է Զ

Մտոյդ եւրբ բաճնուի իր երկրեն,
այն ասկն կ'զգայ թե ո՛րչափ սխտելի
է այն:

Արագ արագ կը փախչէին կարծես Գամերի աչքերէն շրջակայ տեսարաններ. գիւղեր, քաղաքներ հորիզոնին մէջ կը թաղուէին. երագ օրեր կը թռչէին: Ո՛հ, կեանքը ի՛նչ անուշ է այն տեղն՝ ուր մարդ կը ծնի: Աէրն է որ զօրաւոր կապերով կը կապէ հայրենիքի զաւակները. ո՛րչափ որ հեռանան անոնք, նոյն սէրը անոնց սրտերէն հառաչներ կը խլէ, անոնց աչքերէն արցունք կը քամէ:

Բաւական ժամանակ անցնելէ վերջ ուզեց ջորեպանը հանգչիլ քիչ մը առուակի մը քով. իրենց հետ առած ուտեստէն կերան երկուքն ալ, զխտելով իրենց շուրջը: Յետոյ յառաջացան Բասնի հարուստ և ընդարձակ դաշտին մէջ և որչափ կը յառաջանային, այնչափ կ'զգար Գամեր թէ անստուգութեան ամպեր կը խտանային իր գլխուն վերեւ և մտածկոտ իր ապագային վրայ՝ հազիւ կը զսպէր իր յուզմունքը:

Հէք տղայ, երկար և տաժանագին համբան կ'աւելցնէր իր հոգերը: Քաղքենի տղան իր ունեցած ամէն դիւրութիւններով չգիտեր թէ ո՛րչափ պաշտպանութիւն և սէր կը վայելէ, բայց ամէն բանէ զրկուած տղայ մը կը տառապի անորոշութենէ:

Գամեր՝ լուռ և համակերպող՝ կը ծածկէր իր սրտին խառվքը և ստէպ ստէպ կը սրբէր արցունքի խոշոր կաթիլներ՝ որ իր թարթիլներէն կը կախուէին: Իր ակրութիւնը փարստելու համար մեղմիկ կ'երգէր իր սիրական երգերը, որոնք իր գիւղը կը յիշեցնէին: Անուշ տեսիլքի մը պէս իր աչքին կ'երեւէր Սաչկավանքը և հո՛ս կը թռչէր հոգին. կը յիշէր իր գեղի դաշտը, ուր մանկական խաղեր վայելած էր:

Ո՛վ հայրենի գիւղակ, Գամեր քեզ չպիտի մոռնայ, ծառեր, որոնց բուններուն վրայ իր անունը դրոշմած է, ամենէն

նուիրական են անոր և անոնց նովանին պիտի փնտռէ իր զըլ-
խուն վերեւ կարօտով, և երբ օտարութեան քամփներ տա-
րուբնրեն զինքը, ան պիտի ուզէ անձկութեամբ Տուժուի
սարերէն փշոզ նովին փայփայանքն ու համբոյրն իր ճակտին
վրայ:

Ո՛հ, ի՛նչպէս յուզմունքով կը յիշէր իր շիւղակը, որուն
ամայութեան մէջ չէին երկարեր սակայն հօր մը, մօր մը բա-
զուկները հէք որբուկին վզին շուրջը սիրոյ մանեակը յօրինե-
լու: Եւ խեղճ տղան կուլար սրտէն զրկուածի մը ամբողջ ցա-
ւալը: Բայց հարկ է վանել սրտէն այս տխրութիւնները. հարկ
է երթայ յառաջ, գիմել դէպ ի նպատակ:

ԳՒՈՒԽ Ը.

ԲԻՆԳԻՆՈՒ. - ԽՆՈՒՍ. — ՎԱՐԻՈՅ

Ճամբորդութեան ճամակը կը
նուագի, երբ բնութեան շինդ սե-
սարաններ կ'ողևորեն սիրը:

Ուղեւորութիւնը թէեւ քաղցր բայց դժուարին է և Գամեր
այդ դժուարութիւնը սիրով կը կրէր նեղ ճամբաներէ անցնելով,
տրկէ հաղիւ գրաստ մը կամ անցորդ մը կրնայ յառաջանալ,
երկար թափառումներէ վերջ ողջունեց հեռուէն Բինդէօլը,
այս բարձր և աննման լեռը, որ մեծ Հայաստանի կեդրոնը կը
գտնուի և Հայկական պար լեռնաշղթային հանգոյցներէն մէկն
է: Բինդէօլի լեռնակուտակ տարածութիւնը ազուցուած ուրիշ
բաղմամբիւղ մեծղի շղթաներու հետ կը կազմէ Հայաստանի այն
երկրամասը՝ զոր գերման երկրաբանը «լեռնակղզի» անուանած
է: «Ասոր գագաթը Ելլօղը, կ'ըսէ հայրենասէր ուղեւորն
Սրուանձտեանց^(*)», կը վայելէ անապական օդ, շատ ջինջ
կ'երեւայ իրեն երկինքը և քիչ մը աչքերը վար ծռելով, չորս
կողմերը կը տեսնէ Հայաստանի շատ մասերը: Արդէն Վար-

(*) ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊԻՍՈՍ, ՍՐՈՒԱՆՉՏԵԱՆՑ. — Հայ գրականութեան
խիղարիս ներկայացուցիչ, ծնած է Վան 1840ին և վախճանած Պոլիս

գոյ, Խնուս, Շուշար, Գոյնուգ, Քղի, Ճապաղալուր, Կարնոյ հովիտը. ասանք բոլոր Բինգէօլի ածուներն են և բնակիչներն անկէջ իրենց հացն ու ջուրը կ'ընդունին») (*),

Երբ Բինգէօլի մօտեցան, ջորեպանը սկսաւ երգել Բինգէօլի վրայ շինուած ծանօթ երգը, Ազալ բահար աչքլի, ախար կիսեք Բինգէօլի. իսկ Գամբեր այս լեռան կողերէն բղխող հայկական գետին՝ ըմբոսաւ Երասխի վրայ շինուած երգը կ'երգէր .

«Մայր Աբահի ափերով,
Քալլամուր գնում եմ,
Հին հին դարուց յիշատակ
Ալեաց մեջը պտում եմ»

1892 ղեկս ի մէջ եւ ամփոփուած Շիշլիի ազգ գեեգմանաւոր: Սա հայ մասեմագրութան մէջ մտցուց ժողովրդական գրականութան մշակում. իր գործերն են «Գրոց ու բրոց եւ Սասունցի Գալիք կամ Մների դուռ» (սպ. Կ. Պոլիս, Ե. Մ. Տնտեսան, 1874. Բ. տպ. 1910), «Հնոց ու նորոց» (Կ Պոլիս, 1874), «Մանանայ» (Կ. Պոլիս, 1876), ուր կը նկարագրէ Վանայ սոլորոքիւններ, եւլն. «Թորոս Աղբար» (Ա. հասար. Կ. Պոլիս, 1897. Բ. հասար. Կ. Պոլիս, 1885), «Համով-հնսով»: Հրատարակած է նաեւ պարբերական քերտը, լրատար «Արծուիկ Տարօնոյ» անունով:

ԳԱՐԵԳՐԵ ԵՊԻՍԿ. ՍՐՈՒԱՆԶՏԵԱՆՅ

Մուսանձեանցի գրական գործերը պէտք է գորգն ըլլան ամէն հայ մասեմագրաններու. հայ կեանքին վնիս հայելիներն են անօնք, որոնց բնօրէցումը վախալեղի է այնքան: Գաւառական բարեք, սոլորոքներ ուսումնասիրելու համար լատպոյն առաջ. նորոցն են Մանանան, Թորոս Աղբարն, Համով-հնսովն, եւլն: Ելի՛ւր օրնուսիս այս Լեկեղեցական հօր խնկելի յիշատակին:

(*) Գրոց ու բրոց. էջ 81, 82:

Գամառ-Քաթիպայի(*) (Ռափայել Պատկանեան) հրաշա-
կերան է այս, որ ամէն հայ շրթներէ կը թռչի և որուն նման
ազգային երգ մը չէ թրթռացուցած հայ քնարը (**):

(*) ՌԱՓԱՅԷԼ ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ, ծնած է (1830 նոյեմ 8) Նոր-Նախիջեան
հողաբ, Գոն գետին վրայ, ուր և մեռած է 1892 օգոս. 22ին: Նա
կը պատկանի այնպիսի բնականի, որուն բոյր անդամները օժտած են
բանաստեղծական տաղանդով, իր եր-
նարը դրայեցուցած է ոչ միայն իր
ազգը, այլ և օտարներ, իր «Գամառ
Քաթիպա», «Սիլիկ», «Ախտանեկ-
եան», «Վայելչեան» կեղծ անունով
հրատարակած տաղերն ու մանրավի-
պերն բնդհանուր հումակութիւն գրա-
ւած են:

Ռ. ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ (Գամառ-Քաթիպա)

Իր Մայր Արաֆին ամէն օրը-
նեռու վրայ կը քրքռայ:

Գամառ-Քաթիպա և Միֆայել Նալ-
պանեանց Ռուսահայ գրականութեան
այս երկու փայլուն ներկայացուցիչ-
ները մեր մէջ ազատութեան երգիչ-
ներ եղան:

(**) «Գծուած է մեր ամբողջ գրականութեան մէջ ցոյց տալ մի ու-
րիւր գործ, որ դրա չափ անազնի ժողովրդականութիւն լինի ստացած: Նոյն
խակ հռչակաւոր Նաբէկը, որ մի քանի դարերի բնթացում հայի սրտի մը-
մունցն է եղեր, հազիւ թէ կարողանայ համեմատել այդ պարզ և կարճ
բանաստեղծութեան հետ. համեմատել չէ կարելի ճէնց այն պատճառով, որ
Նաբէկը միայն սակաւարիւ բնութայններին էր միտնկալանայն մտայնի, մինչ-
դեռ «Մայր Արաֆի»-ն հասկանում է ամէն մէկը, որ լսում է. նա երգվում
է գիտակցութեամբ և սրտիս խաւերում: Նոյն իսկ ծիսական դպրոցի ե-
րեսը հազիւ տեսած զիդի դատում էլ բարձրանում է նրա ձայնը: Պէտք
էր որ բանաստեղծի տաղանդը ստեղծէր մի բնդհանուր, համազգային խօսք,
մի մեղեդի, որին որոնէր, որով նրելէր հայ սրտը ամէն տեղ: — Պատկան-
եանի այդ երգը դարձաւ ազգային հայր մեր, որ հաւասար չափով սի-
րելի ու հարազատ է Կովկասում թէ Պարսկաստանում, Թիւրքիայում թէ
Ամերիկայում. Ընդհանուր ազգային բանկազին սեփականութիւնների կող-
մից երկինքը մեզ օտս է զրկել, «Մայր Արաֆի»-ն այդ սեփականութիւն-
ների մէջ մի գոհուր է»:

Ա. Թ. Ռուսահայ գրականութիւն

Հոս քուրդ ջորեպանը իր նայուածքը Բինգէօլի ուղղելէ յետոյ դարձաւ Գամերի և հետեւեալը պատմեց .

Քուրդ հովիւ մը Բինգէօլի լեռը դառննր կ'արածէ եղեր . օր մը կը տեսնէ որ մէկ վիրաւորուած , մէկ ջախջախուած , և մէկ ալ քոստած երեք օձեր կուգան ջրերու ակունքներէն մէկուն ափը . ծագիկէ մը մէկմէկ թերթ կը փրցընեն կ'ուտեն , և մտնելով այս ջուրին մէջ կը լողանան , բաւական ատեն մնալով ջուրին մէջ : Հովիւը՝ որ անթարթ աչքով կը նայէր անոնց , յանկարծ կը տեսնէ որ երեքը մէկէն առողջ , առոյգ և աշխոյժ սողալով դուրս կ'ելլեն ջրէն՝ ապաքինած , և արագ արագ կը սաճին կ'անցնին հովուին աչքէն անհետ : Այս հովուին տէրը երեւելի հարուստ քուրդ մըն է եղեր , երկար ժամանակէ ի վեր քոստած ախտացած . կը վազէ հովիւը և իր տեսածը պատմելով , կը վերցընեն տէրը , կը բերեն այն տեղ . բայց անհար կ'ըլլայ հովուին ճանչնալ թէ ո՞րն էր այն ծագիկը և այն ակը : Եւ որովհետեւ մէկ չէ , հազար չէ աղքիւրն ու ծագիկն այն տեղին , որ փորձի համար ուտէր և խմէր , ու միանգամայն թունաւոր ըլլալէ ալ կասկածելով , խեղճ քոստա քուրդը կը նեղանայ հովուին թէ՛ ինչո՞ւ չէ կրցեր նշանել , միտ պահել ծագիկն ու ակը : Հովիւը կը պատասխանէ . «Բինգէօլ , հեզար գէօլ , ալ չի՞ զանրմ քիժան գէօլ» — այսինքն բիւր ակն , հազար ակն , ես ի՞նչ զիտեմ ո՞ր այն ակն : — Եւ այս է Բինգէօլ լերան անուանակաջութեան սկիզբը , ըսաւ ջորեպանը :

Յետոյ յառաջացան և մտան Խնուս հետաքրքրական քաղաքը , որ շինուած է ժայռահերձ պատուածքի մը մէջ , որմէ գետ մը կը հոսի սուրալով . կ'երկարի կը տարածուի քաղաքը գետն ի վար , սեղմուած ամբողջուած ժայռի պատուարներու մէջ . նորոշէն քանի մը տուներ կառուցուած են բուն լեռնագաշտակին վրան և կ'իշխեն քաղաքին միմիակ երկար փողոցին : Խնուս օդով , ջրով և հողով արգասաբեր գաւառ մըն է :

Գամեր գնաց Խնուսի Ս . Աստուածածին եկեղեցին և գոհացաւ Աստուծոյ՝ մինչեւ հոն անվտանգ հասնելուն համար :

Խնուսի տուները ընդհանրապէս քարաշէն են, որովհետեւ չոն շինութեան քարեր չատ կան: Դիրքը մեծ մասով լեռնային է. ունի ընտիր դաշտեր. ջուրը և օդը աննման, բնակիչները հաստակազմ, առոյգ և զեղեցիկ:

Հոս գիշերեց Գամեր. տեղացիք բաւական հետաքրքրուեցան այս փոքրիկ ճամբորդին ընթացքին վրայ, զանազան հարցումներով երբ հասկըցան աղուն նպատակը, գովեցին զանի և փոքր ձեռնտուութիւն մը եւս ըրին մէկ քանի բարեսէր անձեր:

Խնուսէն ելաւ և ուղեւորեցաւ դէպ ի հարաւ արեւմուտք անցնելու համար Վարդոյէն, ուր կը գտնուին շատ հայ գիւղեր:

Երբ հասան Վարդոյ, Գամեր զարմանքով տեսաւ չոն շատ քարայրներ. իր ուղեկիցը ըսաւ թէ ստոնցմէ ոմանք աւազակներու որջեր են, ոմանք վայրի կենդանիներու և աղուէսներու որջ և թռչուններու բոյն, որը զեղի ոչխարներուն իրր գոմ կը ծառայեն, իսկ մէկ քանիները մնդուներու փեթակ են. որոնցմէ մէկուն սրտահեցաւ Գամեր և ճաշակեց այն հիանալի մեղրէն:

Աւա՛ղ, վայրի գաղանն իսկ ունի իր որջը, մինչդեռ Գամեր չունի իրեն բունիկ մը:

Գ Լ ՈՒ Խ Թ.

Ո Չ Խ Ա Ր Ն Է Ր. — Ն Ա Խ Ի Ր

Լու ինամուած անասուններ երկրագործութեան հարսուրիւն են եւ հարուս երկրագործութիւն մը երկրին բարգաւաճումն է:

Լ՛նդարձակ արտեր հիացում կը պատճառեն դիտող աչքերու. չոն կանանչը առատ է, երկիրը իր հողարաւոր ակնազրիւրներով, շրջակայ լեռներէ բղխող ջուրերով կ'ուողէ այդ խոտաշատ վայրերը: Տեսնելու է մանաւանդ այն կողմեր,

երբ գարնան կը կենդանանայ բնութիւնը, երբ սարեակն, արագիւրը, կռուներ կուգան հոն գարնան զեփուսին հետ, Զիբը, քուսակներ, գոմէշներ, եղներ, կոյն ու իր հորթը, մաքին եւ իր գառուկը, այժն ու իր ուլիկը ազէկ ճարակ կը գանեն այդ տեղ: Բնութեան սեղանը շատ հարուստ է. անկէ կը վայելեն մարդն ու անասունն:

Արծիւ

Երբ կ'անցնին մեր ուղեւորներն այդ սարահարթներէն, կը տեսնեն ոչխարներու մեծ հօտեր, սիւսուած լեռներու վրայ, սրճից ամենաբարձր կողերուն վրայ արծիւներ իրենց բոյնը դրած են: Անոնք Խաչափայտի լեռներէն կ'ընելով կ'արտահանուին հեռուները: Ահարկու գամիւսեր, որ անոնց պահպանութիւնը կ'ընէին, նախ վեր ցցուեցան սպառնալից, երբ տեսան ուղեւորները, բայց երբ նշմարեցին թէ անոնք իրենց ճամբան կը շարունակեն, նորէն հանդարտեցան:

Արծիւ. — Սրճիւր Պաշուններուն ամենէն վայրագը և ուժովն է: Հասու նայուածքով, հուժկու ոտերով և սուր մազիչներով զինուած է: Իր տարածուած թևերը մտաւորապէս եր՛բ մետր լայնք ունին: Իր բոյնը կը հաստատէ անձնէն անուպայ ապաւաններու վրայ, լեռներու և զահազէմներու միջև: Հոն է որ կը փոխադրէ իր ձագերը սնուցանելու համար այն կենդանիները զորս բռնած կամ որսացած է իր ճիրաններով:

Այդ ոչխարներու հօտերն ալ ուղեւորներ են. երկար օրեր կը կատարեն իրենց ընթացքը, մինչև որ հասնին իրենց մտադրած տեղը:

Բայց պէտք է լաւ պահպանել գանձը. խնամել արթուն հակողութեամբ, ապա թէ ոչ փճացում է խնամքի պակասութեան հետեւանքը:

Խեղճ կենդանին կը նուիրէ իր կաթը, ուրկէ կը պատրաստուին պանիր, կարագ և ուրիշ կաթնեղէններ, կը նուիրէ իր բուրդը, որով մեզ կը հագուեցնէ, վերջապէս իր միսը,

որով մեզ մնունդ կը մատակարարէ. ուրե՛ն մեր շահը կը պահանջէ ազէկ խնամել զանի: Մ'ըջօփ անգութ են մարդիկ, որոնք իրենց բարկութեան սեւ մաղձը կը թափեն անասուններու վրայ: Շատ անգամ կը տեսնես հօտերուն մէջ ոչխար մը, եզ մը, կով մը, որոնց եղջիւրները կտորած են. տիրոջ անգթութեան յայտնի նշան են այդ կտորած եղջիւրներ:

Իսկ ընդհակառակը ս'ըջօփ բարի են անոնք որ միշտ իրենց խնամքը անպակաս կ'ընեն կենդանիներու վրայ և յետոյ անասնաբուծութիւնը կարեւոր գիտութիւն մըն է, որ պէտք է լաւ ուսումնասիրուի. կատարեալ խնամքներու շնորհիւ տեսնուած են շատ պարարտ ոչխարներ, չափէն աւելի մեծութեամբ՝ որ իրենց տէրերուն հպարտութիւն կը ներշնչեն: Եւ մանաւանդ ո՞վ չփօփաքիր հարստանալ. քանի որ այդ հօտեր և անդեաներ կը պարզեւեն մեզի հարստութիւն, սիրենք զանոնք հոգ տանելով անոնց համար:

Մեր ուղեւորներ կը կտրեն կ'անցնին երկար ճամբաներ. արդէն իսկ Մշոյ մօտեցած են 6-7 օր ճամբորդելով շարունակ. ընդարձակ գետիմներ, անտառներ, հօտեր, այս ամէնը Մշոյ Ս. Կարապետ վանքի հարստութիւն են:

Ափսո՛ս, որ վարելի հողերը անմշակ մնացած են ցարդ բռնապետութեան պատճառաւ: Իրարու նետ կռուող դրացիքուրդ ցեղապետներու վախէն վանտկանները չեն կրցած դուրս ելլել աւելի նեղուն գտնուող հողերը մշակելու, և այսպէս այդ հոշակաւոր վանքը չօգտուիր պէտք եղածին պէս իր վայելած այսքան մեծ հարստութիւններէն:

Գամեր Տարօնի քաջամարտիկ ներոս Գուրգէնի երգը սկսաւ երգել երբ տեսաւ Մշոյ երկնաբերձ սարերը, արծիւներու խոյանքին այնքան սիրելի կատարներ, ուր կ'ապաստանէին Սասունի և Մշոյ կորիւնները:

«Գլգլալով ջուր Է իջնում Մոյ մեռւ սարերէն.

«Միծեռներ՝ ծիւ ծիւ կ'երգեն, զարնան զալը երգելէն»:

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Ճ Ա Մ Բ Ո Ւ Ն Վ Բ Ա Յ

Երասագիտութիւնը բարի սրբ-
փն յիւրոյ զգացումն է:

Ընդարձակ դաշտավայրին մէջ գտնուող գիւղերն երբ
տեսաւ Գամեր, զգաց թէ ամայութենէն դուրս ելած էր, կ'ու-
ղէր իր ուղեկիցէն բաժնուիլ, մանաւանդ թէ ան Տիարպէքիւրի
ճամբով պիտի երթար, մինչդեռ չիմայ պիտի պարտաւորէր
տղան առանձին չձգելու համար՝ իր ճամբան երկարել: Տղան
հասկըցաւ այս ամէնը և թախանձեց որ ա'լ ազատ ըլլայ իր
ուզած ճամբով երթալու: Զօրեպանը հաւանեցաւ վերջապէս
և իր պարտքը ամբողջ կատարելու համար քիչ մ'ալ յառա-
ջացաւ մօտը՝ գիւղ մը հոն գտնուող աշխարհապահ զօրքերու
կայան մը և տեղեկացուց թէ այս տղան առանձին մէկն է,
վստահելի է, չկասկածին իրմէ և ի հարկին ամէն դիւրութիւն-
ներ ընծայեն անոր: Այս ծառայութիւններէն վերջ Գամեր մօ-
տեցաւ անոր և ձեռքը սեղմելով ուղեց վարձք մը վճարել
իր շնորհակալութիւններով մէկտեղ:

Վայրի բնութեան մէջ սնած ու մեծցած այս մարդը բա-
ցէ ի բաց մերժեց այդ վարձքը ըսելով. «Ի՞նչ ունիս, որ վճա-
րես. այսքան մըն ալ իմ կողմէս քեզ նուէր ըլլայ»:

Բայց Գամեր կը նեղուէր այս անակնկալ մերժումին առ-
ջեւ և չէր գիտեր թէ ի՞նչպէս յայտնէր իր երախտագիտու-
թիւնը:

Աստուած իմ, ի՞նչ հազուագիւտ ախպարներ կան ամե-
նէն ստորին կարծուած դասակարգին մէջ, գոհար սրտեր ցըն-
ցոտիներու տակ. Գամեր կրկին ստիպեց, բայց Զօրեպանը այս
անգամ իր դէմքը խտացուց, յետոյ մեղմով ըսաւ.

— Հանգիստ դնա՛, տղա՛ս, կը գովեմ ընթացքդ և կը
հասկընամ թէ դուն մասնաւոր խմորէ մը պատրաստուած ես:
Գնա՛ անվախ քու ճամբադ. հարուստ մէկը չեմ. պատառ մը
հաց ունիմ կշտանալու համար. պէտք չունիմ բնաւ քու աղ-

քատիկ գրպաններդ դատարկելու : Ու խարազանով զարկաւ իր ջորիին և սանձէն բռնած Գամերի հեծած ձիուն , որմէ իջած էր տղան , յառաջ դնաց . իսկ Գամեր միշտ ետին դառնալով պարապութեան մէջ կը յղէր իր երախտագիտութեան զգացումները . որոնց համար կարծես չունէր որ եւ է բառ կամ խօսք : Անմե՛ռ զգացում , որ կը յուզուէր իր հոգիին ալքերուն մէջ . խառնուած այն բարութեան հետ՝ որ այս գեղջուկ տղուն աղնուականութեան վեհութիւն մը կուտար :

Գ. Ա. Ռ. Ե. Վ. Ա.

Ղ Ա Ջ Ա Ր Ա Ղ Բ Յ Ր Տ Ո Ի Ն Ը

Բարի երկրագործը պէտք է շաւ հաշուել գիտնայ :

Ոստիկանապետին հրամանով զինուոր մը առաջնորդեց Գամերը մօտակայ Ղարղենիս գիւղը , Ղաղար աղբօր տունը : Գամեր ներս մտաւ : Ղաղար աղբար աղէկ երկրագործ մըն էր ,

ՀԱՅ ԳԻՒՂ ՄԸ

արախ տէր , որ ունէր մայր , կին և չորս զաւակներ :

Համին անուշիկ պառաւ մը , իր թոռնիկներուն վրայ հոգի կուտար և շատ սե-

ղեկութիւններ ունէր հինէն ու նորէն . այն տանը պատմաբանն էր , կը պատէր հեքեարներ , որոնք այս կողմեր բերնէ բերան կ'անցնին համով ու հոտով , պատկերալից և հրահանգիչ : Գամեր դնաց անոր ձեռքը համբուրեց , յետոյ Ղաղար աղբօր և կնոջ : Տան թոնիրը կը վառէր և աղաք կը դիտէին այս անտովոր ճամբորդը , որ յանկարծ կուգար իրենց մէջ :

Ղաղար աղբար հանդէպուց զանի , հարցումներ ըրաւ և երբ հասկցաւ թէ Ռաչկավանքցի է , ճանչցաւ , իր և անոր ըն-

տանիքին մէջ ազգականութեան հեռաւոր կապեր գտաւ : Ի՞նչ քաղցր պատահում, և անոր վիճակին վրայ հարցութորձ ընելով շատ կարեկցեցաւ անոր .

— Դուն իմ տղաս ես . կեցի՛ր հոս , որչափ որ կ'ուզես . ինձ բեռ մը չես բնաւ . կ'ուզեմ օգնել քեզ :

Դազար բարի հայր մըն էր . ժիր երկրագործ մը . անցեալ տարիներ իր արտը վնասուած էր փոթորիկներէ , հեղեղներ տարած էին սերմնացու հատիկները և ան չէր կրցած արգիւնք մը քաղել . յանցանք մը չունէր այս բարի մարդը . միայն բնութեան մէկ անգութ խաղն էր այս , որ իրեն չարիք պատճառած էր : Արտաքուստ գո՞ , զուարթ , շէնչող բնաւորութեամբ , բայց ճակատին վրայ կնճիռներ կային , աղքատութեան մատնուած ըլլալու տառապանքը անոր հոգին կը խռովէր : Հիմայ իր արտը գրաւի գրած էր երկրագործական դրամատան : Այս դրամատուն մեր երկրին համար բարերար հիմնարկութիւն մըն է . անոր հաստատումէն առաջ երկրագործները զո՞ կ'երթային վաշխառուներու անխղճութեան : Հետեւանք փճացում էր :

Երկրագործական դրամատունը թէև օգտակար , թէև նպատակ ունի երկրագործը ծանր սակեր վճարելէ ազատելու , անոր ունեցածը կորսնցնելու վտանգէն , բայց իր գործաւնութիւններու պաշտօնական ձեւին տակ զեղծումներ կ'ըլլան : Այս կերպով դրամատունը գոնէ Մուշի համար վաշխառուի գործ կը կատարէ , որովհետև փոխ առնող հողագործը շատ անգամ կաշառք տալու կ'ստիպուի իր փոխառութիւնը յաջողցնելու համար՝ դրամատան պաշտօնէին , որով թէև $\frac{0}{10} 6$ է դրամատան տոկոսը , բայց շատ սուղի կը նստի խեղճ գեղացիին իր առած դրամը :

Երկրագործական դրամատունը 1888ին օգոստ . 15ին հաստատուած է Միքայէլ Փորթուղայ(*) փաշայի պատրաստած

(*) ՄԻՔԱՅԷԼ ՓՈՐԹՈՒԿԱԼ ՓԱՇԱ , ծնած է յԹրքազիւղ (Կ. Պոլսոյ) 1812ին , որդի Փոքրուզալ Յովսէփի , ստացաւ նոյն զիւրը իր կերտիւնը : 1852ին Փարիզ գնաց և սակերեցաւ Մուրատեան վարժարանի :

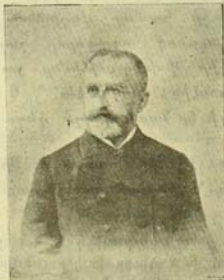
Լաւ ուսման պատճառով մը Պոլիս դարձաւ և իր միջեքով ու հմտութիւններով տնայտեսօն չլիցաց բնաւ . նախ ուսուցիչ եղաւ , յետոյ մտաւ Բ .

կանոնադրի համաձայն և դրամատան առաջին անօրէնք և կազմակերպիչը եղած է նոյն իսկ Փորթուզալ փաշա :

Երկրագործական դրամատունը փոխատուութիւն կ'ընէ երկրագործներու 0/0 6 տոկոսով և մէկ անգամի համար միայն 0/0 ին 1 տուրք մը կը գանձէ դիւանական ծախք անունով . փոխարէն աւանդ կ'առնու արտ, այգի, պարտէզ, անշարժ կալուած : Այս հաստատութիւնն, որ Առեւտրական նախարարութեան հակողութեան տակ է, պաշտպանն է մեր երկրագործներու գոյքին և հարստութեան, անմիջական հակողն է անոնց շահերուն և անոնց միասի պահուն ամէնէն առաջ օգնութեան հասնողն այն է : Երկրին նուիրած ծառայութիւնները, երբ խղճով և արդարութեամբ կատարուին և զեղծումներ չմտնեն անոնց մէջ, շահաբեր են : Իր կեդրոնական վարչութիւնը Պոլսոյ մէջ է, բայց երկրին ամէն կողմերը իր մասնաճիւղերն ունի, ինչպէս վիլայէթներու, սանձագներու, գաղաներու կեդրոններու մէջ :

Ստոյգ է որ երկրագործական դրամատանը նպատակն էր

Իսուր բարգմանի պաշտօնով, ինչ յետոյ կ'ըսէ զնաց Մեծ Եպարհու Ալի փաշայի հետ : Ի դարձ, ն Պոլսոյ մահաւասն վերահսչի օգնական եղաւ.

ՄԻՔԱՅԷԼ ՓՈՐՔՈՒԳՈՒՍՅԱՆ ՓԱՇԱ

այս պաշտօնը 19 տարի կարող կերպով վարել էսէր, էլ իմացից նախարարի օգնական եղաւ. վերջապէս Գազազեան Յակոբ փաշայի մահէն վերջ Անձնական Փանծու նախարար կարգուեցաւ եւ ինչ յետոյ ստացաւ վեգիտրեան ասիսանք : Սեւաւ շահարաիսէ 1877-նոյնմբեր Յին :

Միայն վառա խոնարհ, բնական, հեզանաբոյր, արդարաւէր եւ անճառ. երբէք հետամուտ չէր պատկերու, պաշտօններու : Բայց իր բարձր արժանիքով կը բարձրանար պաշտօնի : Միտ իր մտաւորական հարստութիւնը աւելցնելու հետամուտ էր, եւ իրեն հանոյնն էր զրական զբաղումը, որուն նուիրած ժամերուն մէջ պատրաստեց եղիշէի մասնագրութեան վրայ ուսումնասիրութիւնը, որ հրատարակուեցաւ մօտեւ Վեհեթիկէն :

վրայ ուսումնասիրութիւնը, որ հրատարակուեցաւ մօտեւ Վեհեթիկէն :

երկրագործին օգնել, որպէս զի ան իր հողերը ձեռքէ չհանէ
և ազատի գիւղացին մարապաներու շահագործութենէ, որով
չստանգամ տարեկան արդիւնքին կէսը կը խլուի անկէ :

Մշակ Ղազարը իրա՛ւ Երկրագործ . Դրամատունէն $\frac{0}{10}$ 6
տոկոսով դրամ առած էր, իր ամենէն լաւագոյն արտերը
գրաւ տալով աննչան գումարի մը փոխարէն : Որոշուած կարճ
միջոցը աղքատ հողագործին վրայէն անցած էր . բաղադրեալ
տոկոսը աճեր էր և Ղազար յանկարծ լսեր էր որ իր պապենի
երեք արտերը աճուրդի տրուեր էին : Ղազարի պարտքը 1100
դրուշ էր, բայց 1000 փարայ չունէր : Ղազարը ախով վախով
պատմեր էր թէ Երկրագործ . Դրամատունը ժամանակը հասնե-
լուն պէս ծախած էր արտերը քուրդ աղայի մը, շատ աժա՛ն
գնով . . . ու Ղազար իրաւամբ կը գանգատէր այն Դրամատու-
նէն, որ իսկի չխնայեց և մարապաներէն ազատած արտը ծա-
խուած էր այն հաստատութեան ձեռքով, որուն նպատակն էր
հողագործի հողերը փրկել, այն հաստատութեան, որու դրա-
մագլուխը ինքը՝ վաստակաւոր հայ հողագործը տուած էր :

Ղազար յայտնի չէր ըներ սակայն իր կրածները . ինք շատ
տառապած էր . բայց երկրագործ մըն էր ան, որ լաւ գիտէր
հաշուել և չունէր որ եւ է զեղիս և շուայլ կեանք, այլ բաւա-
կանասէր և խնայող, և ոչ երբեք կծծի :

Դամեր այս տան մէջ պատասպարուած՝ կը դիտէր չորս
կողմը . մաքրութիւն և լաւ խնամք կը տեսնուէին հոն . իր
հաստ սիւներուն վրայ հաստատուած այս տուն՝ Ղազարի պա-
պենական տունն էր, իրեն ժառանգ մնացած . իսկ կինը բարի
տանտիկին մը, զոր տեսած էր Ս . Կարապետ ուխտի գացած
մէկ տարին և անոր հետ ամուսնացած էր . սէր և խաղաղու-
թիւն կը տիրէին այդ յարկին մէջ . աղաք բարեկիրթ էին :
Դամեր սիրեց այս տունը և երբ հանգչեցաւ այն սենեկին մէջ,
տեսաւ անոր մէկ անկիւնը երկրագործական գործիներ, որոնք
Ղազարի ժիր ձեռքերուն մէջ այս օրհնուած տան հացը կը
ճարէին :

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Մ Շ Ո Յ Գ Ա Շ Տ Տ (°)

Մեր միտքը պէտք է հետապնդի
նշմարտիկն ճանաչումին:

Հետևեալ աստու Գամեր արթընցաւ երգի մը ձայնէն ։
Տան փոքրիկ տղան էր որ կ'երգէր .

«Մեոյ սարեւ մեու շ,
Ի հողի ու ջուր անու շ ։»

Տնեցիք բոլոր արթնցած էին . իրենց նախաձաշիկը ընկ-
լով կաթ , մածուն , պանիր , ժածիկ , եւլն . Աստուծոյ գոհու-
թիւն տուին ։ Դազար կանուխ՝
պատրաստուած էր իր արար եր-
թալու . Գամեր ալ ընկերացաւ
անոր ։ Երբ հասան այն լայնածա-
ւալ դաշար , Գամեր ծունր դրաւ
և համբուրեց այն հողն ու աղօ-
թեց ։ Այդ ընդարձակ հովիտը ,
չբջապատուած բարձր լեռներով ,
այն որ ամբան մէջ իր հունձքի
ալիքներով մշակին աշխատութիւ-
նը կը վարձատրէ , ինչ մեծամեծ
դէպքերու վկայ և ականատես
եղած է ։ Անոր չքնաղ պատկերը
յուզիչ է հայ սրտերու ։

ՀԱՅ ԵՐԿՐԱՎՈՐԵՐ ԴԱՇՏԻ ՄԷՉ .

Թափալլ Եփրատը , որ Մշոյ դաշար մտած ատեն կինճի սարե-
րուն զարնուելով աճաղին գուռգուռ ձայն կը հանէ , որմէ

(°) «Մշոյ դաշտի մէկ կողմը Սասնոյ բաշարեր լեռներն են , Տորոսի
չղձան . միւս կողմը Բղունենաց ձովը ժիծաղախիտ կը ծածանի , և ծովա-

ելլած է տեղւոյն Գուրգուռայ կոչումը, որուն մօտն է Ասաղիկ աստուածուհիին դուռը, այսինքն աւաղանը: Ղազար պատմեց աւանդաբար լսածը և ըսաւ: «Կը պատմեն թէ Մշոյ դաշտին

ասը ճակատը՝ Մշոյ վերեն է: Միւս կողմերը՝ Բիւրակնեան լեռինը և անոնց գոտիները, անմահացուցիչ շրերով և ծաղիկներով զարդարուած: Անոնց բնակիչները ի՛նչպէս կայտատ, ի՛նչպէս զուարթաղէմ մարդիկ են:

«Մէկ կողմը Եփրատէս խաչով խոխուչով Գրգուռէն վար կը հօսի. իւր խօր և սառնորակ ծոցին մէջ կը կայտուն անձիւ ձկունը և կը խաղան վտակներու մէջ, բազն ու սազը կը ծփծփան իւր ակեաց վրայ. իւր դետափունքները լի են խոշոր և մանրիկ Պոչուններով: Արազիլ ամեն զեղի տուներուն երդիքը, և բարձր շէնքերու պարիսպներուն և ծառերուն զլուխը իւր բոյնը դրած է, և հազարուոր ճնճողները անոնց բոյներուն բոլորը ապախնած, դաշտի խոտերուն հետ բուսած և ձորերու մէջ ծաղկած վարդենեաց Պուփերուն մէջ սոխակներ կը ճըլուրլան, գորնան, ամբան և աշնան առաօտները, այնպէս սքանչելի տեսարան և լսարան կը կազմեն այս Պոչնոց երամը, որ կ'ըսես բնութեան տաճարին մէջ Արարչին փառարանիչ կարգուած են ասոնք հրեշտակոց տեղ: Արեւելեան կողմէն Գրգուռ լեռը կո-Պողաձեւ տնկուած կ'երեւի, որոյ ստորտը տարածուած է մէկ կողմը Մշոյ դաշտը. միւս կողմը Վանայ ծովը: Առաւօտեան արեգակը եբբ նոր կը ծագի, իւր ճառագայթները զարնելով ծովուն ակեաց և դաշտի գոլորշեաց վրայ, կանանչ կարմիր պտակ մը մանեկաձեւ կը ձգէ այս Գրգուռայ զլուրակ և լեռի գլխին: Կը զմայլի՛ անոր նայողը Գրգուռայ թիկանց ի վեր կը բարձրանայ ՆէմրուՊ կամ ՆեբրովՊ լեռը, որոյ զլուխը նման է բոլորակ սեղանի մը. մէջտեղը հրաբուլդի մարմուռը, և անոր շուրջ պտակաձեւ շարուած աղբիւրներ բարեհամ, և ծաղկունք անուշահոտ. կարծես այս աղբիւրներ իբրեւ զովացուցիչ բաժակ դրուած են այս բնութեան սքանչելի սեղանին շուրջը. որոնց ջրերը ժողվուելով մէկտեղ աւազան մը կը կազմեն ՆեբրովՊայ զլխու սկաւառակին մէջ, և անկից իջնալով, ինչպէս կ'անուանեն տեղացիք, Մեղրագետ կը թղխէ իւր ոտքի տակէն: Այս ՆեբրովՊ լեռը իր ճակատէն կախուած ունի Բելայ գիտկը, զի տեսիլ կանանց և որդեցոց և ի նշան յաղժանակի մեր Հայկին, առաջին Հայուն, առաջին յաղ-Պողին ազատութեան Պշնմուոյն: Այստեղն է ըստ ամենայն հուանականութեան գերեզման Բելայ, որոյ վերայ երկար խօսելու ժամանակ չէ այժմ: Մշոյ դաշտի միւս կողմի լեռներու վրայ բարձրացած են գմբէՊայաբկ վանքերը, Սուրբ Առաքելոց վանք, Սուրբ Յովնանու վանք և Սուրբ Կարապետին, որոյ անպամած և արեւով ոսկեգոծուած կամօղիկէից խաչերը ամեն կողմէն հովանի կը սփռեն դաշտի զեղերուն վրայ նոյեւ վ. և ամենուն սիրտերը իրենց կը բաշեն»:

Գրոց ու Բրոց

Ի. Վ. ՍՐՈՒԱՆՉՏԵՍԵԱՅ

ձմեռը մշուշով պատուելուն պատճառն Աստղիկն է. անոր առտուն կանուխ լողարան մանկը, որով հարկ կ'ըլլայ եղեր մշուշներով պատել Աստղիկ մերկութիւնը ծածկելու համար: Կը պատմու ի՞նչ հեթանոսական ժամանակներու մէջ առաջին անգամ երբ Աստղիկ լողարան կը մտնէ, սիրահար աշուղ մը երգած ըլլայ այնքան զմայլումով, որ անոր ձայնէն՝ պատանիներ և աղջիկներ լոյս կ'առնուն, խարոյկ կը վառեն անոր գեղեցկութիւնը տեսնելու: Աստղիկ կ'ամբընայ ու կը ստիպուի մշուշ իջեցնել երկնքէն և զինքը ծածկել հետաքրքիր աչքերէ(*): Այս մշուշը կը սկսի աշնան վերջին օրերը: Զմեռը ստէպ կը պատահի, և մանաւանդ ձիւնհալին. իսկ Ապրիլի կէսէն յետոյ մինչեւ աշուն ալ հազուադէպ է:» Յետոյ աւելցուց Ղազար թէ Աստղիկ, սիրոյ և գեղեցկութեան աստուածուհին քրիստոնէութենէն առաջ մեր պաշտումին առարկան էր. ան սիրած էր մեր երկիրը և անոր համար զոհեր կ'ըլլային. բազմիներ կանգնուած էին, թէեւ մեր նախնիք թաղուած դիցարանական խոր խաւարի մէջ, սակայն ամենէն առաջ ընդունեցան քրիստոնէութիւնը:

ԱՍՏՂԻԿ

Դիցուհի սիրոյ
և գեղեցկութեան:

Ոսկիածին ոսկիամայր աստուածը, Վահագնի Տիտանեան ար-

(*) «Ահա չնայ աստուածուհի մը, որ կը լողանայ, անա արատափիկ պատանիներ լեռներու բարձունքին վրայ խարոյկ վառել կ'ուզեն կրակի լուսով դիտել այդ գեղեցկութիւնը, որ արեւսած հրաման կուտայ իր աստուածային յիշատակութեամբ մալլներու՝ մետեներու՝ իջնալ, պատել, իբր պատիժ, այն անոյժ ջրերն ու հողերը:»

(Գրոց ու Բրոց)

ձանը, Գեմեարէ, Գիսանէ և ուրիշ ողիմպական աստուածներ ու Պաղեստինու մէջ ծագած լոյսը թափանցեց հայ աշխարհը. Թադէոսի և Բարթողիմէոսի հաստատած եկեղեցին ելաւ բարձրացաւ մեհեաններու աւերակին վրայ և հինի ու նորի համար եղած այնքան մաքառումներէ վերջ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ 302ին Հայ եկեղեցիի հիմնաքարը դրաւ այն տեղ, ուր այժմ Արտեմիսի գլխաւոր մեհեանը կանգնած էր և մեր հաւատքի հօրը հօր ձայնը գոռաց մեր ականջներուն. «Պաւսէի ինչ որ կ'այրէիր, եւ այրէի ինչ որ կը պաւսէիր:»

Չարմանք չէ՞ ուրեմն, որ այնքան երկար դարերու հաւատքը փոխուեցաւ յանկարծ և նոր կրօնքը տիրեց մեր աշխարհին. Ս. Լուսաւորիչի հրաշագործութիւնները Մշոյ մէջ կատարուեցան. սրբոց մասունքներով հալածուեցան կուստուններու դուռեր. չիք դարձան մեհեաններ ինչպէս կարծրակուռ սասնամանիք զարնան ձիւնահալի ատեն եւ բարձրացան տաճարներ, վանքեր, մենաստաններ, մեր բարեպաշտութեան և նախնի ճարտարապետութեան շքեղ յիշատակարաններ: Ո՛հ ճշմարտին սէրը այնքան գրաւեց սրտեր, որ շատեր հմայուած՝ նուիրեցին իրենց կեանքը՝ անոր:

Ղազար պարզեց Գամերի առջև մեր հին հեթանոսական հաւատքը, որ մինչեւ այն ատեն գաղտնիք մըն էր այս տղուն մտքին և մեր եկեղեցիին վրայ տաճած բուռն սէրը աւելի արծարծեցաւ, երբ մտածեց թէ ամբողջ Հայութիւնը այդ սիրոյ հուրը ունի իր սրտին մէջ յաւէտ անշիջանելի:

Գամեր իր կրօնասիրութեան աւելի յազուրդ տալու համար՝ ուզեց տեսնել Ս. Կարապետի վանքը. եւ այս փափաքը

ԱՆԱՀԻՏ
Գիցուհի որսի:

յայտնեց Ղազարի, մանուսնդ թէ այս կերպով կ'ուզէր իրեն
բախտ մը փնտռել և այս ազգատիկ ընտանիքին բեռ մը չըլլալ :

Ղազար ի սկզբուն չքաջայերեց տղուն այս դաղափարը և
մէկ քանի շաբաթ հիւրընկալեց զանի. բայց երբ վանքին միա-
բաններէն Գարրիէլ վարդապետ պտղի հաւաքելու համար այն
զեղէն կ'անցնէր, անոր յայտնեց տղուն նպատակը և ան հա-
ւանեցաւ իրեն հետ տանիլ վանքը և հոն իրր հիւր պատասա-
րել պահ մը :

Անբոյն թուշնիկ, որ ոտաէ ոտ կը թուշիս քեզ բոյն և
ճարակ փնտռելու . . . :

Գիշերը հիւրընկալուեցաւ վարդապետը նոյն տունը և
հետեւեալ օր կանուխ մեկնեցաւ սնկէ Գամերի հետ, որ իրր
հլու սգատաւոր մը անոր կը հետեւէր, ծառայելով սիրով և
անկեղծ պատրաստակամութեամբ :

ԳՆՈՒՆ ԺՊ.

Ս. ԿԱՐԱՊԵՏԻ ՎԱՆՔԸ

Մեկուրիւնը անհանդուրժելի
է, երբ միտք պաշտող ընթեր-
ցումներ չհամենեն զայն:

Երկօր շրջագայութենէ վերջ Գարրիէլ վարդապետ իրր
նուիրակ ամէն կողմ արբեր և արօսներ օրհնելով, ժողո-
վուրդը սրտապնդելով, մտղթելով առատութիւն տեղացիներ-
ուն, առատ հունձք համատարած հայ դաշտերուն, քաղելով
սրտաբուզիս նուէրներն ամենուն, վերջապէս հասաւ իր հանդ-
բուանը, Ս. Կարապետ Գամերի հոն հասած ատեն կային 100ի
չափ որբեր, շրջակայ դիւղերէն հաւաքուած :

Գամերի համար նոր տեղ մըն էր այն, առաջին անգամ
էր որ կը տեսնէր այսքան մեծ վանք մը ։ Վարդապետը առաջ-
նորդեց տղան վանահօր սննեակը, որ աչքէ անցուց անոր
թղթերը, լսեց վարդապետին բարի վկայութիւնները և հրա-
մայեց որ ընդունուի ան՝ վանքը և հոգացուի ամէն կերպով :

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ ՚հիմնած է այս վանքը . բայց շատ անգամ փլած աւերած երկրաշարժէն՝ միշտ ալ նորոգուած է միեւնոյն ծրագիրով 1787ին վերջին անգամ : Վանքը կառուցուած է լեռներու կողին վրայ՝ որ կ'իջխեն Մշոյ գաշաին հիւսիսակողմին և այն լեռնօղակին՝ որ դէպի հարաւ ձգուելով երկարելով կը սեղմեն Արածանին իրենց՝ լեռանցամէջքին մէջ : Երևուածքն ու որմերն անխնամ մնացած կալուածատուներ մը կը նմանին , կ'ըսէ Եւրոպացի ճամբորդ մը :

Երեք բակեր կան՝ որոնք վանատան գաւիթը կը կազմեն , որոնց միուն հիւսիսակողմը կը կցուին անտաշ քարերով կառուցուած յոռի շէնքեր , ուր գոմն է , միւսին արեւելակողմը՝ կից է մէկ կողմէ կիսատ շէնք մը , որ դպրոց պիտի ըլլար և Ս . Գրիգոր Լուսաւորչի ՚հիմաւորաց փոքր մատուռն և միւս կողմէ վանատան մէկ ճակատն , կից ներքնաղաւթին , ուր է եկեղեցին : Այս գաւիթը կը պատեն միոյարկ կամարակապ խցիկներ , ուր կան եպիսկոպոսին և վարդապետներու բնակարաններ , շոյնպէս դպրոցի , ուխտաւորներու , և վանքին այլ պէտքերու կարեւոր տեղերը :

Եկեղեցին հայկական ոճ ունի : Ուղղանկիւնի և գրեթէ չորեքկուսի զլիսաւոր մարմինը , քանի մը մանր պատուհաններով , կը վերցնէ իր վրայ չորս գմբէթ , որոնց մէկը շքեղ սիւնաղարդ զանգակատունն է , երկուքը սրածայր վեղարի ձեւով , որոնց փոքրիկ լուսամուտները կը լուսաւորեն ներքնակողմի մատուռներն , իսկ երրորդն անգմբէթ կը լուսաւորէ եկեղեցին իր մանր լուսամուտներով : Ներքին կողմը միթին է և մերկ , հաստ են սիւները . իսկ գորգերէն մէկ քանին վաղեմի նութիւն են : Սակայն խորանը կը շողայ օսկեզօծ խաչկալով և ուրիշ նուիրական զարդերով : Սորանին երկու կողմերը կը գրաւեն վաղեմի վկայարաններ՝ մարմարեայ զեղաքանդակ բարաւորներով , ուրկէ կը մտցուի երկու մատուռները . աջակողմն է Ս . Ստեփանոսի մատուռը , որ ճոխ դրբուազուած է օսկեզոյն խաչկալով : Մտարան մէջ կը հանգչին Ս . Ստեփանոսի նշխարք : Զախակողմի մտարան մէջ՝ որ Լուսաւորչէն ՚հիմաւորուած է և սագաձեւ , կայ Ս . Յովհաննու

Մկրտչի գերեզմանն, որ ունի նոյնպէս ոսկեղրուազ գեղեցիկ խաչկալ մը: Մատրանս մէջ կը հանգչին Ս. Յովհաննու Մկրտչի նշխարաց մի մասն և Ս. Աթանազիսէի մարմինը: Ս. Կարապետի գերեզմանը ծածկուած է թանկագին զարդերով և որ ունի իր վրայ մարմարէ գեղադրուազ դմբէթ մը: Ուրիշ երկու մատուռներ ալ կան նախընթացներուն աջ ու ձախ կողմն, որ քիչ անգամ կը բացուին, մէկը՝ Ս. Գէորգայ վկայարանը, ուր կը գտնուի Ս. Գրիգորի մատուռը ցած ու մութ մենարան մը, զոր Ս. Գրիգորի աղօթարանը կը համարին, իսկ միւսը Ս. Աստուածածնի, ուր թաղուած է իշխանն Վարդ Պատրիկ և որդին Ստեփանոսը: Եկեղեցիին մէջ թաղուած են Մամիկոնեան հին արքայատոհմի անդամները:

Գամեր այս ամէնը հիացումով դիտելով մեծ հաճոյք կը զգար. կրօնական նուիրապետութեան այս շքեղ յիշատակարանը սրչափ տարբեր էր իր գեղի վանքէն, որուն կարօտը կը զգար իր մէջ: Գիւղակ հայրենի, Տումուի ստորոտը հանդչած՝ կարծես իբր շնչաւոր էակ մը իր բացակայ որդիներուն սէրը միշտ իրեն կը գրաւէր:

Բայց Գամերը աւելի մեծ յուզումի ենթակայ եղաւ, այդ վաղեմի տաճարին մէջ տեսնելով արի արանց Մամիկոն-

ՄՈՒՇԵՂ, ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

կաւ. ետին դարձաւ, ժամկոչը, որ ժպտելով

եանց երեք նշանաւոր դէմքերը՝ Մեծն Մուշեղին, Գայլ Վահանին և քաջամարտիկ Սմբատին խաչանիշ զամբանները, որոնք հողու հաւասար եղած էին, և որոնք սակայն մարմար դմբէթներու տակ պէտք է հանգչէին:

Քամեր անզգալարար կը սահէին, երբ այս հայրենասէր պատանին հոն խորասուզուած իր սիրելի մտածումներուն մէջ՝ կ'երազէր արթուն, յանկարծ ձեռք մը անոր ուսին զարտեսաւ հուժկու կտրիճ մը, վանքին ըսաւ. Ինչէ՞ր կը խորհիս, պիշ պիշ

գիտելով շուրջդ . անշուշտ օտարական մըն ես , ինչո՞ւ այդպէս յափշտակուած ես :

— Կ'ուզէի այս վանքին պատմութիւնը իմանալ :

— Եկուր վանքին մատենադարանը , ուր հազուադուտ գրչագիրներ կան . կայ նաև ձեռագիր պատմութիւն մը , որ կը խօսի այս վանքին վրայ :

Գամեր հետեւեցաւ այդ կտրիճին , որ տարաւ զանի , բացաւ այն ձեռագիրը , զոր մինչև երեկոյ ուսումնասիրեց և այդ հաճելի ընթերցումով առանձնութեան տաղտուկը փարատեցաւ :

Այդ ձեռագրէն Գամերը հասկըցաւ որ պատմականն Տարօն և իր արդի քրիստոնէական ուխտատեղիները՝ ամենաճին ժամանակները՝ մեր հեթանոս հայրերուն ատենն իսկ՝ նշանաւոր տեղ մը կը գրաւէին և վաղեմի Հայաստանին կրօնական ամենարարձր հաստատութիւններն էին Իննականն , Հաշտեանց , Աշտիշատի , Վանտերի և Տերինկատարի ու Վահճվունեանց մեծագործ մեհեանները և ոսկիածին արձանները : Եւ անոր համար՝ Գրիգոր Լուսաւորիչը Կեսարիայէ դարձին , Արարատ երթալէ առաջ , Տարօն իջաւ , կուռքերը ջարդեց , խաւարը աւելց և քրիստոնէական խաչքարձրացուց Բիւրականց մշտադալար սարերուն վրայ :

Երբ նրեկոյ եղաւ , վանքին սեղանատունը իջաւ Գամեր և ընդհանուրին հետ յագեցաւ հասարակաց սեղանէն , գոհանալով Աստուծոյ՝ այս օրհնուած սրբավայրը առաջնորդուելուն համար :

Գ. Լ. ՌԻՆ Ժ. Պ.

ՍԱՍՈՒՆՅՈՒ ԺԱՄԿՈՉ ՄԿՈՆ

Ո՞հ , հայրենիքի սերը Ի՞նչ բուռն , Ի՞նչ ազդու կը խօսի մարդու սրտին :

Միօ իր աչքերը չէր բաժներ այս նժդեհ պատանիէն , որուն վրայ հօր մը պէս կը գուրգուրար , Ան պարզուկ մարդ մըն էր , բայց հզօր իր հայրենիքի սիրով . երբ կ'արտասանէր

Սասուն, իր նայուածքին մէջ հուր կը ցոլար. այն աւերակ, այն ամայի քարու քանդ երկրին

ՍԱՍՈՒՆԵՅԻՆ

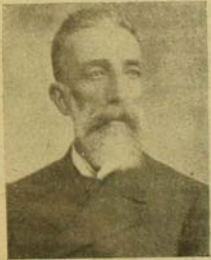
համար կը հառաչէր և իրեն շատ վափաքելի էր անոր բարձրագագաթ սարերէն վար նետել ինքզինքը և անոր խոր անդունդներուն մէջ թաղուիլ: Ինչպէս հիացած կը խօսէր իր երկրին վրայ, կը ճառէր անոր պարունակած երկաթի անբաւ հարստութիւններուն վրայ, մանաւանդ Տալուորիկի երկաթի հանքերուն, որոնք կուտան այն քաջարի լեռնականներուն՝ սուր, նիզակ, վահան, խոփ, մանգաղ, գերանդի, թէ ինչպէս տեղ տեղ հովիտներու մակերեսը, մանաւանդ աւելի Մշոյ դաշտին մէջ, կը ծածկուի սպիտակ բորակով, որմէ կը պատրաստէ Սասունցին վառօղ:

Մկօ իր երկրին բնախօսութիւնը յառաջ կը տանէր շատ կենդանի շեշտերով, կը խօսէր ջերմուկներուն վրայ, որոնք շատ են. լեռներու և ձորերու ծոցը ծածկուած բազմերանդու անուշահոտ ծաղիկներ, կարմիր շուշանն, նուշուֆարն, ձընծաղիկն, անթառամ ծաղիկն իր բոյրերով զմայլում կ'ազդեն. մտքով կը պտտէր Անտի-Տաւրոսի անտառները, ընկոյզի և կաղիբի ծառերուն մէջ կը յիշէր այն հաստարուն կաղամախին, որուն վրայ իր անունը արձանագրած էր, կը խօսէր նաև բնաանի կենդանիներէն զատ, որոնք անունդ և հազնելիք կը մատակարարեն, վայրի կենդանիներու վրայ, որոնք իրենց լեռներն ու դաշտերը կ'արշաւեն, ինչպէս զայլն ու արջն, վարազն, նապաստակն, աղուէսն, կուզն, վայրի կատուն, կաքաւներուն վրայ, որոնք շատ խոշոր են, անոնց կտուցն ու

թաթերը կարմիր, պարանոց՝ սև և փետուրները պէսպէս դոյ-
 ներով: Միօ կը խօսէր Տալուօրիկի
 վրայ, որ Սասունի կեդրոնն է,
 և որուն ամենաբարձր սարերուն
 վրայ կը բնակին հայորդիներ: Գա
 մի նախանձելի դիրք ունէր, ան-
 առիկ և անասան. բայց ի վերջոյ
 այդ զօրեղ բոյնը քանդուեցաւ,
 նախանձը շարժելով իր հակառու-
 կորդներուն: Այդ կտիւններուն մէջ
 կիններն իսկ դիւցազնուհիներ հան-
 դիսացան և Շաքէներ իրենց պա-
 աիւր փրկելու համար անդունդ-
 ները գլորեցան: Այս դիւցազնական
 ոգորումներուն մէջ Հայ ցեղը իր
 կորովը ցոյց տուաւ արհամարհելով
 բռնակալութեան անաւոր հար-
 ուածներն: Հետեւեալ սրտառուչ երգը Շաքէի յիշատակին
 նուիրած է մեր սիրելի բանաստեղծ Մ. Աճէմեան (*):

ՍԱՍՈՒՆԵՅԻ շԵՐՈՍՈՒՇԻՆ
 ԿԸ ԳԱՀԱՂԻԺԻ

ՄԿԻՏԻՉ ԱՃԷՄԵԱՆ

պարզ եւ զօրօ՛ւ ամեցուցած են անոր՝ պատուոյ արժու մը Հայ Պատմագիտի մէջ:

(*) ՄԿԻՏԻՉ ԱՃԷՄԵԱՆ, ծնած է Կ. Պոլիս 1842ին: Մշակած է բանաստեղծական նիւրբ բառական յաջողութեամբ: Իր նախընտաց երկն է «Ժպիտիք եւ Արտաւիտ» (1871 սպագր. Արամեան) յետոյ հետզհետէ հրատարակած է «Էլոյս եւ Ասուրէս» (1887, սպ. Գ. Պաղտատեան), «Գարեան Հովեր» (1872, սպ. Գ. Պաղտատեան): Իր վերջին Հասարակ է «Թրքումն Յանգեր» (1908, սպ. Վ. եւ Հ. Տէր Ներսէսեան) Անոնցմէ զոս ավտած է զանազան քերթերու եւ պարբերական Հանդէսներու մէջ բազմաթիւ հերթումներ: Մկիտիչ Անէմեանի հետք ինչ որ քերտացուցած է, շատ ավտածով բնորոշուցած է Հայ ժողովուրդը: Իր սաղերը

Կ Է Փ Ի Ի Լ Ե Ր Ա Ն Վ Ր Ա Յ

Ա Ղ Ջ Ի Կ Ն Ե Ր

Քո՛ւրդեր, Քո՛ւրդեր տեսնեմ հետուն՝
Շարուած նման բուխ ամպերուն.
Տեզեր շողան կարծես փայլակ՝
Ծայրէն կախուած կարմիր դրօշակ.
Վա՛յ մեր աննար գլխուն Շաֆ,
Սուգի օրն է որ կը ծագէ:

Շ Ա Ք Է

Այդ դրօշակներ գիտէ Ասուած
Հայ արիւնով են ներկուած.
Քուրդն է ծնած գող ու դահիճ,
Քայց Սասունցի Հայն է կտրին.
Կտրին մեռնիլ ուխտէ Շաֆ,
Փառքի օրն է որ կը ծագէ:

Կ Ի Ն Ե Ր

Շաֆ՛, յե՛ս փողը գողայ,
Կը յարձակուին գիւղին վրայ.
Քուրդեր վազեն յերան կողէն,
Քուրդեր դուրս գան գետնի հողէն.
Վա՛յ մեր անտէր գլխուն Շաֆ՛,
Վերջին օրն է որ մեզ ծագէ:

Շ Ա Ք Է

Թո՛ղ գան, քո՛ղ գան տեսնել մօտէն
Թէ Հայ կիներ մեռնիլ գիտեն.
Քանդեցին մեր ժամն ու խորան
Ու կ'ըսեն :!եզ՛ սուր կամ Ղուրան.
Խաչը պագնէ մեռնի Շաֆ,
Խաչին արեւ վրան ծագէ:

Ն Շ Ա Ն Ա Մ Ն Ե Ր

Մուխ ու կրակ պատեց աշխարհ,
Քալիեցին մեր բերն ու ոչխար.
Ասուած պահե Քուրդին ձեռքէն,
Մարդ չազատի անոր վերքէն:
Մեր եղբայրներ զարկին, Շաֆ',
Էլի արեւ մեզ մուր ծագէ:

Շ Ա Ք Է

Սասունի քաջ բոպիկ նօրի,
Սուանց զենի ու վառօղի.
Հարիւր վախ սուրի առաջ
Ընկճած ինկաւ Սասունի քաջ.
Նրբան պէս քո'ղ մեռնի Շաֆե
Ու արիւնքէն ծաղիկ ծագէ:

Մ Ա Տ Ր Ե Ր

Անկար ծերին, խեղճ պառաւին
Անգուր ձեռքով շարդեր տւին,
Մորքեցին զոյգ զոյգ մեր մանուկ
Մէկ դանակով ինչպէս գառնուկ.
Վա՛յ մեր անբաղղ զլխուն Շաֆ',
Շասոնց արեւ մեզ մուր ծագէ:

Շ Ա Ք Է

Վկայ լինին սարերս ազատ'
Ես Գրքոյի հարս հարազատ
Երդուայ վերայ իմ *խանչէրի*
Որ չլինիմ քուրդին գերի.
Թո'ղ վնին մէջ քաղուի Շաքէ,
Ու լոյս անմահ վրբան ծագէ:

Ա Մ Է Ն Ք Ը

Քաջ Գրքոյի հարս հարազատ

վար բռաւ այս սարից ազաւ .
Մենք ալ բաղուինք այս վնին խոր
Ու հոգի սանք Ասուածաւոր .
Մեր մահուընէ ետքը Շարք'
Հայաստանի արեւ ծագէ :

Հ Ո Պ Ի Ն

Սասուն, այլ եւս հուր ու կայծակ
Թո՛ղ բու սարեր պատեն համակ,
Անտառներդ ալ լափեն բոցեր,
Գետեր սողան իբրեւ օձեր,
Մինչեւ վերէն ժպի Շարք',
Ազատութեան արեւ ծագէ :

Պահ մը Մկօ յիշելով իր ծննդավայրին մէջ պատահած
չարիքները ծածկեց իր գլուխը ասիերուն մէջ հեծկլտանքներով
և ազի արցունք թափելով, բայց Գամեր կախուած անոր չրթնե-
րէն՝ ուզեց որ խօսի: Թշուառ պատանին ինքն ալ յուզուեցաւ
երբ Մկօ իր արցունքներուն մէջ յայանեց թէ Սասուն
1894 Օգոստ. 13ին և 1904 Ապրիլ 10ին կորսնցուց հազարա-
ւոր կարծններ: Երկուքն ալ վայրկեան մը ծնրադրեցին և այն
նահատակներուն հոգւոյն նուիրեցին սրտաուշ աղօթք մը:

Ահաւոր կոտորածի պատկերը հազիւ ուրեմն իրենց մտքէն
վանելով, Գամեր սկսաւ հարցընել Սասունի վրայ, ուզեց գիտ-
նալ Սասունցիին կեանքը և Մկօ այսպէս շարունակեց.

— Շատ գեղեցիկ կլիմայի տակ ապրող Սասունցին խիստ
ստողջ, ճարպիկ և շարքոշ է, բնաւօրութեամբ հեղ և խո-
նարճ, բայց զիւրազրգիւ և վառվռուն, կ'ապրի ու կը հազնի
պարզ և անպաճօճ, հիւրասէր, սակաւաղէտ, բայց վրէժխըն-
դիւր իր թշնամիին նկատմամբ, պարզ, անկեղծ և աննենդ,
պարկեշտ և խնայող, ունի իր յատուկ տարազը. կ'ապրի մեծ
բաղմութեամբ իր տունը, ուր մինչև 40-50 հոգի կը պա-
րունակէր երբեմն, որ կարծես հողարլուր մըն է կամ քարան-
ձաւ, ընդարձակ, ամբողջ գերդաստանի մը օթեւան, ուր սէր

և խաղաղութիւն կը տիրէին, նահապետական երջանիկ կեանքի պայմաններն :

Սասունցիին սնունդը պարզ է, կաթ, սեր, մածուն, թան, եղ, բանջարեղէն, ժածիկ, իսկ մսեղէն՝ շատ քիչ, նաև մեծ քանակութեամբ միրգ, անուշեղէններ, թթու, ապուր, լափայ և զանազան իւղահացեր :

Սասունցին հովիւ, առարած, երկրագործ է, իր առևտուրը շատ պարկեշտ և ազատ ամէն խարդախութիւններէ :

Սասունցին ոչ միայն քաջ եղած է, այլ և ընծայած է զբրական նշանաւոր դէմքեր, յիշենք միայն Ետայի նշեցին և ուրիշ շատեր :

Մկօ այս խօսքերը աւարտեց մրմնջելով իր հայրենիքի այս երգը .

Տալուորիկի զաւակ եմ խորդ (*),
Քաղերցու պէս չեմ բուլամօրք, եւն .

Գ Լ ՈՒ Ն Վ Ի .

Տ Ա Ր Ց Ն Ի Փ Ա Խ Ք Ե Ր Ը

Լ՛ո՛յս, աւելի լոյս . այս և
ընդհանուր մարդկութեան աղա-
ղակը :

Երբ ասոնք բաժնուեցան մէկմէկէ, իւրաքանչիւրը իր խցիկը առանձնացաւ . այն ատեն Գամբեր այցելութիւնն ընդունեց միաբան վարդապետներէն մէկուն, որ այս զգայուն պատանեկին հաճելի ժամանց մը պատճառելու համար խօսեցաւ Տարօնի ու անոր սուրբերուն վրայ, որոնք մեր եկեղեցիին ու մեր զբրականութեան լուսատու ջահերն եղան :

Սոսեցաւ նախ Ս . Սահակ Պարթեւի վրայ, որ Աշտիշատի (այժմ՝ Տէրիւք) մատուռին մէջ կը հանգչի իր Սահականոյշ աղջկան հետ, բայց ժողովրդային աւանդութիւնը իրր Ծուշա-

(*) Խորդ — քղերէն կը նշանակէ երիտասարդ :

նի (*) գերեզման կ'ընդունի զայն: Այնտեղ Ս. Լուսաւորիչ առաջին եկեղեցին հիմնեց, անոր յիշատակը ամէն հայ սրտերու

Ս. ՄԱՀԱՎ

մէջ գուրգուրանքով կը պահուի: Ս. Սահակ, որդի Մեծին Ներսէսի, Ս. Լուսաւորիչի վերջին արու շառաւիղը, յաջորդեց Ասպուրակէս կաթողիկոսի. սա լոյս սիրեց, Հայ գրականութեան ոսկեդարն հիմնեց, ընծայեց Աստուածաշունչի հիանալի հայ թարգմանութիւնը, որ իր ոսկեղինիկ լեզուին մշտայուշ կոթողն եղաւ, լաւ իւրացուցած ըլլալով Կ. Պոլսոյ մէջ օտար լեզուներէն Ասորերէնն ու Յունարէնը և կրթուած ըլլալով արտաքին գիտութիւններու. սա

հոշակեց ուսման և դիտութեան բարիքները, գործակից ունենալով իրեն Մեսրոպ վարդապետն ու Վռամշապուհ թագաւորը. սա երգիչն եղաւ մեր աւագ շարթուշարականներուն. սա պատրաստեց մեր կանոնական թուղթը:

«Տարօն հարուստ է, ըսաւ հայրենասէր վարդապետը. անա այս սուրբ հայրապետին հետ պէտք է յիշել Ս. Մեսրոպը Հացիկ գիւղէն. փոքր հասակէն Ներսէսի աշակերտելով սորվեցաւ յոյն, ասորի և պարսիկ լեզուները և յետոյ իրր դիւանադպիր արքունիք մտաւ. հրաժարելով ատկէ՝ ճգնողական կեանք վարեց՝ ունենալով իրեն հետևողներ ու անոնց հետ

Ս. ՄԵՍՐՈՊ

(*) Շուշանիկ Վարդանի աղջիկը եւ Ս. Սահակի բոռը կը հանգչի ի Տփղիս, իր երեսօնէական հաւատքին մատչիւսութի ըլլալով:

դնաց Գողթն գաւառը, ուր բնակիչներուն վայրենութիւնը տեսնելով հասկըցաւ թէ ազիտութիւնն է այս վիճակին պատճառը. ուստի պատերազմեցաւ այդ մեծ շարիքին դէմ, Հայ տառերը կերպասորեց, խորհրդակցութեամբ Ասնակ Պարթեւի և Վառամշապուհի, կարգադրեց Հայ ծիսարանը. այնուհետեւ բացուեցան դպրոցներ Հայաստանի այլ և այլ գաւառները (408)։ Այդ դպրոցներուն մէջ առաջինն է Վաղարշապատինը (*), ուր կրթութեցան առաջին թարգմանիչներ կամ աշակերտներ. անոնք, որ տառերու գիւտին ժամանակ արդէն բաւական հասակ ունէին և կրնային գործակցիլ իրենց առաջնորդներուն. առաջինն Յովսէփ Եկեղեցացին, Դեւոնդ Երէց Վանանդեցին. այս երկուքը Վարդանանց պատերազմին մեծ արտյեսանները եղան. Եզնիկ Կողբացի, Կորիւն սքանչելի, Եւլն։ Ասոնք ալ ունեցան իրենց աշակերտները, որոնք կրտսեր թարգմանիչներ կը կոչուին՝ ինչպէս Մ. Խորենացի, Մամբրէ, Դաւիթ Անյազի, Գիւտ. Եղիշէ, Յովհանն Մանդակունի, Ղազար Փարպեցի, Եւլն։

ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ

«Խորենացին մեր պատմագրութեան հայրը և Ե. գարու ամենամեծ պարծանքը, Տարօնոյ Խորոնք կամ Խորնի գիւղը ծնած բլլալուն՝ այսպէս յորջորջուած է. ան աւանդած է մեզի մեր պատմութիւնը, Հայկէն մինչև Անկումն Արշակունեաց թագաւորութեան, զոր գրեց Ասնակ Բաղրատունի սաղեսախն խնդրանքովը։ Իր պատմութիւնը կը կնքէ սրաաչարտ ողբով մը, որ նոյն ժամանակի Հայաստանի ցաւալի վիճակին արտք պատկերը կը ներկայացնէ։

(*) Ինչպէս և Աեսթասիքը, ուր միտ կը գտնուէր Դրան Թարգմա-
գապեք, և ուր սեպ կը կենային լուսաւորչազուն հայապետներ, որովհե-
տեւ Աեսթասը ոչ միայն հայապետական սան կալուածն էր, այլ տնտեսական
առաջին և մեծ եկեղեցին էր, զոր Լէնկիխուրը աւերեց և որտ հսկայ շին-
ուածքի բեկորներ կը մնան տակաւին։

«Մշոյ Առաքելոց վանքը կը հանգչի Խորենացին, հոն է նաև Գալիթ Անյազթի գերեզմանը, սա Աթէնքէն բերաւ Հայաստան Յունաց դպրութիւն և սորվեցուց մեզի իմաստասիրութիւն և սուղջ մտածութիւն, ընծայեց մեզ Սահմանաց գիրքը կամ Սահմանք իմաստասիրութեան» :

—Ախ Տարօն, հայրենիք հերոսներու, ո՛րչափ քաղցր կը հնչէ քու անունդ Հայու սկանձին, դու ծննդավայր Կարմիր Վարդանին, անոր աղջկան անրի՞ծ Շուշանին, ծաղկած միաս դուն քու բնակիչներովդ :»

Ս. ՎԱՐԴԱՆ, ՄԱՐԿԻՄՈՍԵԱՆ,

նէին նայելով իրենց հայրենեաց դիրքին՝ Այն ամենի բարձրարեքձ լեռները՝ մեծութիւն մը կ'ազդէին անոնց որտի՞ն անտառներով, մացառներով զարդարուած սարերու զագաթներ և ձոցերը, նոյնպէս և շամբերը, որոնց մէջ լեցուն են զագաններ են, դիրենր կ'ստիպէին գէնրի վարձուիլ Յէ՛ որսալու և Յէ պաշտպանուելու :

«Զուրբը բոլորն ալ գետեր են, որ չորս կողմի լեռներէն սուր ընծացքով և զոտուն զոյուն ձայնով կը վազեն, կը թափին Եփրատի ձոցը, և Յէպէտ Մեղրագետն ու Եփրատ անձայն կ'ընծանան, բայց այնպէս արագ և այնպէ՛ս ահարկու և լայնածաւալ պտոյսներով ու հոսանքներով կ'անցնին, որ կարճես անեղ Քազար որ մի է Եփրատ և անոր սպարապետն է Մեղրագետը, որոնք շրային զորաց մեծ բանակ մը առած՝ զատանքերր տիրելով կը վազեն կը դիմեն կռուի ուրիշ տիրապետներու :

«Այսպիսի երկիր մը ո՛րքան իր բնակիչներուն նպատաւոր է, այնքան ալ իր մերձաւորներուն նախանձը կը զրշտէ և այս պատճառով գրեթէ շարու-

Աւ հեռացաւ վարդապետը, Գամերր թողլով խոր զմայլումի մէջ : Յետոյ ոտքի ելաւ աղան, իր խցիկին դարակին մէկ անկիւնը դտաւ Սրուանձ-տեանցի ոսկի գրքոյկն, Գրոց ու Բրոց և կարդաց անոր նախերգանքին հետեւեալ մասը :
«...Մամիկոնեանք զեռ Մշոյ աշխարհին տէր չեղած, այս աշխարհի զուակը սրտի քաշուժեան և ազատասիրութեան մէջ նշանաւոր էր :

«Մշոյ Հայերը պէտք էր բաշ լի-

նակ կռուի մէջ ծնած ու մեծցած ըլլալով, մահուանէ չվախցող մարդիկ էին Մշեցիք:

«Մշոյ աշխարհ լի է եղբր բանաստեղծներով, երգասացներով. աշուղներու տէր է եղբր այս երկիրը և այս՝ բնական հետեւութիւնն է այն քաշերուն և քալագործութիւններուն, որոնց զիւցագնագործութիւնները կը զիւցարանէին և անոնց Պանկագին մահը պէսպէս երգերով կ'եղբրերգէին:

«Մշոյ այն գեղեցիկ հորիզոնը աչք ձգողին սիրտը ինքնին կը ՁրՁռայ, արիւնը կ'եռայ և հոգին կը բարձրանայ:

«Տեսնաս ձորի մը մէջ բոյլ մի ծառ և աղբիւր մը, աւերակ մը հոն, գերեզման մը այս բլուրին վրայ, խաչքար մը այն ինչ տեղը Ամէն տեղերն ալ ուխտի կ'երթայ Մշոյ ժողովուրդ, առանց գիտնալու թէ ի՞նչ կայ այն տեղը, Բայց մտածողին խորհիլ կուտան թէ այն տեղերը կամ մեծ յիշատակ մ'է կատարուած, կամ մեծ նահատակ մ'է ինկած, կամ հրաշք մ'է տեսնուած: Գեղեր և վայրերը, որոնց կոչումն ու անունը մէկմէկ պատմութիւն են նախնեաց գործերուն, Տանարներու և բերդերու աւերակները, հին եկեղեցիները, որոնց մէջ նախնեաց անուն կամ յիշատակ կամ նշան մը կը տեսնուի, մանաւանդ այն մեծաշէն և հռչակաւոր վանքեր, որ նախնի Մշեցի Հայոց աստուածպաշտութեան վկայներն ու վկայարաններն են: Այստեղ Հայրենեաց պաշտպան մ'է պառկեր, հոն կրօնից մեծ պաշտօնեաց մը և մարտիրոս մը, Պարզմանչաց շիրիմները Առաքելոց վանքն են, Մուշեղին և Վահանեանց դամբարանը Ս. Կարապետի մէջ, Սահակ Պարթև հայրապետը Աշտիշատու մէջ նեղ մատուռին մէջ:

«Նոս է Յրօնք, Տաղօնք, Օձ քաղաք, Վիշապ քաղաք, Խորօնք, Հացիկ, Մեզարի, Կվարս, Տոմ, Բարեխ, եւլն, որոնց մէջէն փրկիչներ և լուսաւորիչներ ելած են Ազգիս Ա՛հ, «բ ազգի հայրենիքը այսչափ անմահ և պանծալի յիշատակներ դեռ կենդանի ունիս:

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ Ե

Ն Ա Խ Ա Ն Զ Ե Ի Զ Բ Պ Ա Ր Տ ՈՒ Թ Ի Ի Ն

Չար նախանձը զրպարտութեան կը մղէ շար սիրտը:

Կամաց կամաց Դամիք կը սկսէր օխտրօ զգալ վանականի խաղաղ մթնոլորտէն. կը մտածէր ինքնիրեն կրօնաւորական կեանքն ընտրել և այնպէս ծառայել ազգին, կ'զգար թէ իբր եկեղեցական՝ մեծ ծառայութիւններ կրնար մատուցանել, երբ պատրաստուէր ուսումով և ազնիւ նկարագրով: Ոչ մէկը ունէր իրեն արգելք, անոքիկ անձ մը, ընտանեկան կատրել ազատ, ու այսպէս իր ուխտին մէջ բոլորովին անկախ էր:

Արդէն վանահայրը՝ անոր համակիր՝ սիրով լսեց անոր որոշումը և քաջալերեց իսկ զանի, որպէս զի հաստատ մնայ իր այս մտադրութեան վրայ: Վանքին մեծ տօնին կ'սպասէր, որպէս զի դպրութեան չորս աստիճանները տայ անոր և արեղայութեան նուիրուելէ առաջ հարկ եղած ուսումները անոր սորվեցնելու հակէ:

Գամեր այլեւս նուիրուած էր, իր ճակատագիրը Ս. Կարապետի վանքին սեմին վրայ կանգ կ'առնէր: Շատ անգամներ քունին մէջ կը տեսնէր Ս. Լուսաւորիչն՝ որ կ'օրհնէր զանի: Ո՛հ, ի՛նչ անձկութեամբ կ'սպասէր այն օրուան երբ պիտի ընդունէր սուրբ կարգը և աւելի վերջը իբր միաբան Ս. Կարապետի վանքին՝ գործօն դեր մը պիտի կատարէր. սրբացած հոգի մը, որուն նման չա՛տ շատերու պէտք ունի Հայ Եկեղեցին: Վանահօր սէրը հրթալով կ'աճէր այս նորահաս աշակերտին վրայ. լուսամիտ եկեղեցական մըն էր այն և զիտէր թէ լաւ պատրաստուած կրօնաւոր մը մեծ բարիք մըն է:

Սակայն գմբախտաբար վանքին միաբանութեան մէջ կային այնպիսիներ, որոնք շատ հաշտ աչքով չէին դիտեր այս իրադարձութիւնը: Գողանի՝ իրենց մէջ դաւեր կը նիւթէին այս պատանին իրենց մէջէն տարամերժելու: Բայց ի՛նչ պէս. վանահայրը կը սիրէր զանի. անկարելի էր մրտաել զանի. ուստի ի սկզբան չհամարձակեցան որ եւ է ձեռնարկ ընել այս մասին, բայց հետզհետէ չար նախանձը զանոնք անհանգիստ կ'ընէր: Այս տգէտները այն սերունդէն էին միթէ, որ Խորենացիին ոսկորները դետը նետեցին դարեր առաջ: Ասոնք չարունակ միջոցներ կը խորհէին. որ իրենցմէ հեռացնեն Գամերը. կ'զգային թէ անոր ներկայութիւնը վանքին մէջ դատապարտութիւնն էր իրենց տգիտութեան և ծուլութեան: Ուստի լաւ էր զրպարտութիւն մը դարբնել անոր նկատմամբ:

Այս չարանախանձ միաբաններու զլուխ անցած էր վանահօր փոքրաւորը, որ ինքնիրեն կը մտածէր թէ գուցէ վանահայրը յռաջիկային Գամերը իրեն տեղ անցընէ, մանաւանդ թէ անոր առաւելութիւնները լաւ կըսած էր ինք և թէ վանահայրը անշուշտ Գամերը կ'ընտրէր իբր իր մտածումներուն աւելի մօտիկ մէկը:

Գամեր կ'զգար թէ իր շուրջը դաւ մը կը պատրաստուի. ուստի կամաց կամաց իր խցիկը քաշուած կ'առանձնանար և անոնց հետ որ եւ է հազորդակցութենէ մը կ'զգուշանար: Իր միակ մտերիմն էր Սասունցի ժամկոչը, որուն իր սիրտը կը բանար և Մկօ անոր պաշտպան ըլլալու ամէն ապահովութիւն կուտար: Բայց միաբաններու հակառակասիրութիւնը աւելի արժարձեցաւ, երբ միանգամ վանահայրը հիւանդ պառկած էր և Գամեր երկիւղած և անձնուէր ողիով կը ծառայէր անոր: Փոքրաւորը ասկէ առիթ աւնելով՝ կպիսկոպոսին մէկ մատանին վերցուց և տարաւ զբաւ զայն Գամերի խցիկին մէկ զաղտնի խորշը: Օրեր անցնելէ վերջ վանահայրը երբ ապաքինեցաւ և իր դարակին մէջ չգտաւ իր մատանին, կասկածեցաւ. կանչեց իր փոքրաւորը, որ բոլորովին առ երեսս յուզուած և ներսէն ուրախ՝ բան չգիտնալ ձեւացուց: Մատանիին կորուստը վանքին մէջ մեծ տագնապ յառաջ բերաւ: Դաւաղիբ կրօնաւորները սկսան այլայլիլ և վանահօր առջեւ ուխտեցին յանցաւորը պատժել ամենախիստ կերպով: Աւագ, անմեղին ժամը հասած էր. դաւը իր նպատակին պիտի հասնէր:

Գամեր չէր կրնար երեւակայել թէ այսքան վատողի դաւ մը կարելի ըլլայ մտածել, ուստի երբ սկսան խուզարկութիւններու, այն ատեն անտարբեր հանդիսատես մը ինքն ալ անոնց կ'ընկերանար, ցաւած ի ներքուստ իր սիրելի վանահօր կորուստին համար: Միաբանները՝ զիտակ իրենց դաւին՝ վանքին զանազան կողմերը պտրտեցան և վերջապէս մտան Գամերի խցիկը: Հէք պատանին ապահով թէ ոչինչ պիտի գտնեն՝ անոգ երեւոյթով մը կը զիտէր զանոնք: Անոնք ամէնքը խցիկին չորս կողմը վերիվերոյ նայելէ վերջ իրենց պահած տեղէն հանեցին մատանին: Գամեր այս ահաւոր անակնկալին առջեւ քար կտրած՝ պահ մը չուզեց հաւատալ այքերուն, բայց երբ փոքրաւորը յանդգնեցաւ անոր երեսին պոռալ. «Լիրբ, զո՞ղ, ծագումդ անձանօթ և դեռ կը մտաբերէիր զպիր ըլլալ. գուցէ եկեղեցւոյ նուիրական անօթները գողնալու»: Այս խօսքերուն Գամեր չկրցաւ իր այլայլութիւնը զսպել. բռտեր կրկորդին մէջ խեղդուեցան և դալկահար և

նուազած ինկաւ Մկոյի բազուկներուն մէջ, մինչդեռ միաբանները իրենց տխուր յաղթանակով հպարտ և ուրախ՝ գացին պատմելու վանահօր՝ անոր սիրականին գործած գողութիւնը:

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

ՀԱՍՏԱՏԱԿԱՄՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՐԻՈՒԹԻՒՆ

Պո՛ս է անգրդուելի մնայ ամեն յարձակումներու դէմ, ինչպէս ամուր ֆպղաֆ մը՝ որ կ'արհամարհէ քշնամիլն հարուածները:

Մկօ ուր ուրեմն սթափեցուց զանի. թշուառ պատանիին դէմ գործուած դաւն յաջողած էր: Վանահայրը նախ չհաւատալ ուզեց, բայց իրողութեան առջեւ յաղթահարուած՝ իր միաբաններուն տեղի տուաւ և աւաղեց զինքը իր վստահութեան մէջ խտրուած ըլլալուն: Գամեր այլ եւս պաշտպանութիւն չէր կրնար յուսալ այդ շրջանակին մէջ և ինքն ալ արդէն որոշած էր մեկնիլ անկէ, քանի որ յարձակումը իր պատուոյն դէմ էր: Առաջին այլայլութիւնը շատոնց անցած էր իրմէ. վրէժ կը գոռար իր սիրտը այն զրպարտիչներուն դէմ, ոչ թէ զանոնք պատժելու, այլ միայն իր անմեղութիւնը ապացուցանելու վանահօր առջեւ:

— Կը տեսնե՞ս, Մկօ՛՝ եղբայր, ի՞նչ տեսակ չարիք գործուեցաւ: Ո՛հ, ինձ համար մտնել է անպատիւ ըլլալ. աւելի կ'ընտրեմ երթալ թաղուիլ Արածանիի ալիքներուն տակ քան թէ ապրիլ ամօթով: Ո՛հ, ի՞նչ ուզեցին չէք պատանիէ մը, որ աշխարհի վրայ լքուած միայնակ, իր բախտին ետեւէն կը վազէ դողդղալով. բրիչի անգութ հարուածով մը քանդեցին անոր յոյսերու շէնքը: Բայց ոչ, կ'ուզեմ արդարանալ ոչ թէ մնալու և այս միաբաններու դաւերով մինչև վերջը տառապելու համար, այլ ինչպէս որ մաքուր մտայ հոս, կ'ուզեմ մաքուր ալ մեկնիլ:

— Սիրելի՛ եղբայր, աւա՛ղ որ չեմ կրնար այսքան քուսթիւններու, զրպարտութիւններու դէմ կուռիլ. ես ալ խոր-

հուրդ կուտամ քեզ որ մեկնիս : Այս է բարին քեզ համար :
Մեր վանահայրը թէեւ բարի է, սակայն միամիտ մէկն է.
պարապ բան է անոր միտքը փոխելու ջանայ :

— Ես պիտի երթամ անոր ոտքը իյնալով անմեղութիւնս
յայտնեմ իրեն : Իմ ծագումս անձանօթ չէ. ես չեմ սոյն գա-
տարկապորտ ծոյլերէն, որոնք լաւազոյն գործ մը ընելու ան-
կարող, վերջապէս կ'երթան կը նետուին եկեղեցւոյ փարախին
մէջ : Անա իմ ճակատագիրս տարբեր կերպով որոշուեցաւ .
պէտք է մեկնիմ այս տեղէն. բայց նախ պէտք է տեսնեմ
վանահայրը :

Մկօ անոր խօսքերէն համոզուած՝ առաջնորդեց զանի
վանահօր սենեակը : Բարի կրօնաւորը առաջուան սիրալիր ըն-
դունելութիւնը զլացաւ անոր այս անգամ, բայց Գամեր իբր
թէ չնշմարելով այդ փոփոխութիւնը յառաջ նետուեցաւ և ա-
նոր քղանցքը համբուրեց լալով : Յետոյ ըսաւ .

— Հայր իմ, իրաւ է որ աղքատ եմ, չունիմ աշխարհի
վրայ բան մը. բայց ի՞նչ փոյթ, եթէ միայն ինձ մնայ պատի-
ւը. այն ինձ բաւ է : Այս վանքի հորիզոնին վրայ փայլեցաւ
ինձ յուսոյ աստղը, բայց ա՛հ սեւ ամպեր ծածկեցին զայն :
Հայր իմ, անմեղ եմ, հողիս ամբողջ ուժով կը բողբեմ ինձ
դէմ գործուած դաւին համար : Թող փշրուին այս ձեռքերը
եթէ գործած են գողութեան մեծ մեղքը : Ինձ Աստուած
վկայ : Ի՞նչ արժէք ունին ինձ դո՛ւար և աղամանդ, եթէ չու-
նենամ ինձ բարեկամ աղամանդ սրտեր : Հաւատոցէք ինձ,
անմեղ եմ, անմեղ, անմեղ :

— Ի՞նչպէս, ըսաւ վանահայրը, ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ մա-
տանին խցիկէդ կը գտնուի :

— Հայր իմ, աղոր պատասխանը չառ պարզ է : Սրերէ
ի վեր կը տեսնուէր թէ չուրջս խուլ հակառակութիւն մը կար .
կարգ մը միաբաններու նայուածքին մէջ կը զխաէի տակու-
թիւն մը, թէ ինչո՞ւ չզխաէի. այդ պատճառաւ անոնց ընկե-
րակցութենէն խորշելով կ'առանձնանայի խցիկս՝ համակերպած
բախտին դառնութեան վրայ և անակնկալի մը պատրաստուած :
Եւ ա՛հ բնազդու մը զիս չխտրեց : Վերջապէս պոյթեցաւ փո-

Թորիկը . մատանիին կորուսար : Ե՞րբ եղած էր որ ձեր անձ-
նական դարակին բանալին ունենամ և ինչպէս առանց անոր՝
մատանին կարելի էր իւրացնել :

Այս վերջին բացայայտ իրողութեան առջեւ վանահայրը
հասկըցաւ թէ այս տղան հակառակութեան զո՞ եղած է և
անմիջապէս քողցր կերպարանք մը ցոյց տուաւ :

Մկօ անոր այս կերպարանքէն սիրտ առած յայտնեց թէ
Գամեր պիտի մեկնի :

Վանահայրը այն ատեն ոտքի կլաւ և ըսաւ .

— Զաւակս, յայտնի է թէ մերինները գէշ խաղ մը խա-
ղացած են . բայց մի՛ զգածուիր . ես եմ քու պաշտպանդ .
կեցի բ և քու ուսմանդ պարապէ՛ :

— Ո՛չ, հայր իմ . անկարելի է այլեւս . անոնք որ այս-
պիտի շարիքներ կը նիւթեն . դեռ ինչե՛ր չեն կրնար մտածել :
Թողէք որ վրկեմ զիս և երթամ իմ բախտս որոնել ուրիշ
տեղ . որոչւած եմ վազը Վան մեկնիլ . արդէն ամէն ինչ պատ-
րաստած եմ . միայն կը խնդրեմ ձեր օրհնութիւնը և բարի
վկայական մը :

Վանահայրը երբ տեսաւ թէ այս տղան կարելի չէ իր
չրջանակին մէջ պահել, քանի որ հակառակութիւնը մուտ
գտած է միաբաններուն մէջ հաւանեցաւ անոր մեկնումին,
ստալով ուղուած վկայականը և իր սրտաբուզիս օրհնութիւնները :

ԳՒՈՒԽ ԺԷ.

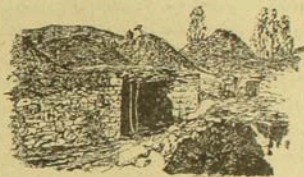
ՄԵՆՆՈՒՄ .— ՄՏԻՒ ԱՐԹՆՈՒԹԻՒՆ

Ինչպէս մարդուս ամեն խոյիս
առջեւ վստակներ :

Մկօի ցաւը շատ մեծ էր . երբ Գամեր իր մեկնումին
պատրաստութիւնները կը տեսնէր : Այս որբ տղան ուղեւորելու
յատուկ ճարպիկութիւնը ունէր քանի որ իր գեղէն մինչեւ
հոն հասնելուն բաւական շատ տեղերէ անցած էր և թէպէտ

մինչեւ ՚ոն պաշտպաններ ունեցած էր, սակայն անկէ վերջ իր մէջ կ'զգար այնպիսի քաջութիւն մը, որ զինքը առաջ կը մղէր միայնակ զիմազրաւելու ամէն ուղեւորական արգելքներու :

Մկօ ընկերացաւ անոր մինչեւ Աւրան գ'ւղը : Հոն մնաս բարոյն ըսաւ անոր և կոտորած սրտով հեռացաւ անկէ : Գամեր Մատնաւանուց ճամբան

ԳԱՏՈՒԱՆ

բռնելով անցաւ Խասգիւղ, երթալու համար Գատուան (*): Այն զիւզին գետ չմտեցած՝ ընդարձակ ճամբուն վրայ անձանօթ էր իրեն ՚ոն ամէն կէտ, ոչ մէկը կը նշմարէր, որուն կարենար բան մը հարցնել. վայրկեան մը կանգ առաւ որոշելու համար իր ընկիւքը : Բացաւ պայուսակը և Մկօի՝ վանքին մասանէն իր տուած ուտեստը կերաւ :

Յետոյ ուղեց որ գիշերը վրայ չհասած տեղ մը իջնէ, ուստի ճամբայ ելաւ. քանիցս խաչակնքելով երեսը և իր քայլերը երազելով, Մինչեւ Գատուան հասնելու համար թափառեցաւ երկու օրեր և անա ճամբուն վրայ պատահեցաւ խումբ մը մարդերու, որոնք թէև անարկու ձև մը չունէին, սակայն կասկածեցաւ, նոյն խակ երկիւղ զգաց պահ մը թէ գուցէ գողեր եղած ըլլան. ասոնք զանի շրջապատեցին և զանազան հարցումներով կը նեղէին :

— Գուն այդ հասակիդ մէջ ի՞նչպէս Խաչկաւանքէն մինչեւ հոս եկած ես, գուն խարերայ մըն ես, կասկածելի ես, պէտք է որ քեզ կառավարութեան յանձնենք. թող քննուի թէ ի՞նչ գաղտնի նպատակի համար կը ճամբորդես այս կողմերը :

Գամեր խոփեցաւ և իսքնիրեն մտածեց թէ ո՛րչափ չարիքներ կան մարդոց մէջ, որ անկարելի կ'ըլլայ չարը բարիէն

(*): Տասիկ տան բոս հնոց, որ է Աղձնեաց գաւառին մէջ:

զանազանել . թէ ինչպէս պէտք է իր անմեղութիւնը ճանչցնել . թէեւ իր պայուսակին մէջ գրաւոր, շատ ապացոյցներ ունէր, բայց կը վարանէր զանոնք ցոյց տալու . վախնալով որ գուցէ այդ պատրուակով զինք կողոպտեն : Եւ սակայն տեսաւ թէ անոնք իր աղքատիկ գոյքը խուզարկելու երեւոյթ չունէին . ուստի իր մտքի արթնութիւնը պահեց . եթէ նոյն իսկ վտանգ մըն ալ ըլլար իր ընկերակցութիւնը այս անձանօթ մարդոց հետ, սակայն փոյթ չըրաւ : Անոնք երբ տեսան թէ որ եւ է յուզում չկրեր ան՝ կառավարութեան անունէն, իրենց ընկերակցութեան մէջ առին և ուղղուեցան դէպ ի Գատուան :

Ասոնք հարկահաւաք պաշտօնեաներ էին, որոնք զեղէ զեղ պտրտելով ժողովուրդին մեծ պատուհաս կ'ըլլան . ինչ տուններ կործանած են, ինչ ընտանիքներ փճացուցած . մէկուն արտը միւսին դուարը յափշտակելով և ամէն կողմ աղքատութիւն սփռելով : Ասոնք իրրեւ կարմիր Սուլթանի սեւ շուքը, ինչ Հայ գեղ որ մտնէին, կը խամբէին Հայ կեանքը . ասոնք՝ որ իրենց բոլոր կեանքին մէջ չոր հացով կ'ապրէին, այն գեղերը մտած ատեն՝ սաստիկ պահանջկոտ կը դառնային կերութումի մասին : Բայց ասոնք կը համարձակէին միայն աղքատին գոյքը յափշտակելու, իսկ ունեցողին շատ անգամ չէին մօտենար : Ըամբուն վրայ կը պատմէին իրարու իրենց հարբատահարութիւնները և Գամեր նոր դաս մը կ'աւանուր մարդկային անիրաւութեան և կը պժգար անոնց ընկերակցութենէն : սակայն տխուր համակերպութեամբ մը կը հետեւէր անոնց, մինչև որ հասան Գատուան :

Հոն հարկահաւաքները իրր թէ մեծ յաջողութիւն մը ձեռք անցուցած ըլլալու յուսով տարին Գամերը յանձնեցին գիւղապետին, որ անոր թուղթերը աչքէ անցնելէ վերջ իր տունը տարաւ և հոն հիւրընկալեց զանի գեղի զգլխին առաջնորդութեամբ :

Գիւղապետը նոյն գիշերը լսեց Գամերին անցքերը և մեծ ուրախութիւն զգաց որ այսքան անկախ նկարագրով տղայ մըն է ան . ինքն ալ սկսաւ պատմել վանի կեանքը . ըսաւ թէ

որքան հարուստ էին երբեմն անոր գեղօրայքը, թէ պատե-
րազմներու ատեն ինչպէս անոնց շտեմարանները բաց եղած
են Օսմ. բանակներու համար և թէ կարիճ գեղացիներ ինչ
ծառայութիւններ մատուցած են զինուորական փոխադրու-
թիւններու ատեն: Յետոյ հառաչելով աւելցուց. Աստուած
տարաւ Հայ գեղերու շէնութիւնը:

Գիւղապետը, փորձառու ծերուկ մը, կենդանի պատմու-
թիւն մըն էր այն կողմերու կեանքը պատկերացնելու համար:
Գիշերը բաւական յառաջացած էր, երբ այս պատմուածքներէն
վերջ գացին հանգչիլ:

Անոր պատմութիւններուն մէջ ուշադրաւ էր մանաւանդ
«Դատուանի զգիր»ին վերաբերեալ մասը: Կ'աւանդուի թէ
ատենօք այս գեղին մէջ խիստ ազա՛ն և անգութ զգիր (գեղա-
պետի փոքրաւոր) մը եղած է. սա սովոր էր միշտ ճամբուն
վրայ կայնիլ և անկէ անցնող բոլոր կարաւանները նոյն գեղն
առաջնորդել, հոն գիշերել տալու համար, որովհետեւ ինք
կ'օգտուէր այս կերպով: Ասոր համար գեղացիք սաստիկ կ'ա-
տէին այն զգիրը, ինչու որ եկող կարաւանները ժամանակի
յոռի սովորութեան համեմատ՝ բոլոր գեղացիներուն վրայ կը
բամնուէին ձրիապէս կերակրուելու համար, Բայց և այնպէս
խեղճ գեղացիք կարող չէին այն զգիրը փոխելու, վախնալով
անկէ որ կրնար զրպարատութիւններով վտանգել զիրենք: Եր-
կար ատեն այս պատուհասը տեւելէն յետոյ վերջապէս այդ
զգիրը մահուան անկողինը կ'իյնայ և խորհելով որ իր մահովը
գեղացիք պիտի ազատուին իր ձեռքէն, հետեւեալ սեւ խոր-
հուրդը կը յղանայ, կը խնդրէ գեղին քահանաներէն ու ցե-
ղապետէն որ իրրեւ պատիժ իր շատ մը յանցանքներուն՝ երբ
մեռնելու ըլլայ, իր մարմինը ծառէ մը կախուի, քանի մը որ
հանրութեան առակ նշաւակի ըլլալու: Գեղացիք միամտաբար
կը կատարեն անոր այս շարամիտ կտակը: Բայց ա՛հ կառա-
վարութիւնը կ'իմանայ մարդու մը այսպէս կախուած ըլլալը,
գեղացիներ մեղապարտ կը ճանչնայ և իրրեւ արեան գին մեծ
գումար մը կ'առնէ Դատուանցիներէն, Ահա մէկը որ իր մա-
հէն վերջն իսկ վնասակար կը դառնայ նոյն գեղացիներուն:

Այս «Գառուանայ ֆլիք» անունը մինչև հիմա առածի կարգ անցած կը մնայ մեր ժողովուրդին բերնին մէջ, երբ մէկու մլ ինչպէս կեանքը նոյնպէս մահը միասակար կը դառնայ հանրութեան :

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

ՔԱՂՅՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՄԵՍՏՈՒԹԻՒՆ

Հեզահամբոյր սիրտ իրեկ
կը գրաւէ աշխարհը :

Հետեւեալ առտու Գամեր կանուխ արթնցաւ, զնաց դիտել պահ մը Վանայ ծովը. որ հակառակ իր փոքրութեան՝ երբեմն ամենի ալիքներ կունենայ. որ ամենէն փորձ նաւաւարն անգամ կը վախցնէ. իր յուզման պատճառ են ովկիանոսէն բարձրութիւնը և շրջակայ ձիւնապատ լեռները : Շատ անգամ զո՛նք ալ կը տանի նաւերու ընկղմումով :

Գամերի համար նոր կեանք մը պիտի սկսէր այն վայրկենէն. ծոյն իր վրայ այսորժ տպաւորութիւն մը ըրաւ :

Գարձաւ գիւղապետին տունը, իրր հլու անոր սպասարկու մը սկսաւ ծառայութիւններ մատուցանելու անոր : Գիւղապետը համակրեցաւ անոր քաղցր և համեստ վարմունքին :

Գամեր իրր վաղածանօթ մէկ անդամը այս գեղջուկ տան՝ գործունէութիւն ցոյց տուաւ և անեցւոց սէրը շահեցաւ : Գիւղապետը մեծարուած նահապետ մը, իր տունը հաւաքած էր իր հարսներն ու թոռներ, հոն բաղմանդամ ընտանիքի մը ամբողջ անդամները, որոնցմէ ոմանք երկրագործ, հովիւ, ոմանք վաճառական էին. շատ համարում ունեցան անոր նկատմամբ : Իր գործերուն մէջ լաւ կարգ դրած, ամենուն ալ կ'ուզէր հասնիլ, ամենուն ալ իր գործունէութեան բաժինը կը նուիրէր հակառակ նոյն գեղի Հայերէն շատերուն, որոնք ընդհանրապէս խիստ անուպայ, ծակաչք, հլւրամերժ և խտրդախ են :

Գիւղապետը ուզեց պահել իր քով այս տղան ժամանակ մը, բայց Գամեր որոշած էր շուտով մեկնիլ Վան, բայց սպա-

սեց մի քանի օրեր, որպէս զի իր հիւրընկալ տանուտէրը իր կամքը յայտնէ մեկնելու մասին: Եւ այն մի քանի օրերը Գամեր հովիւներուն հետ ընկերացած կ'երթար դաշտերը և նուաժին գառնուկները զիրկը առած՝ կը կանգնէր՝ հովիւներուն հրահանգին համեմատ՝ ճամբուն եզերքը, ունեւոր ճամբորդներ անցնելու ժամանակ, որոնցմէ մի քանի դրամ նուէր կ'ընդունէր: Ճամբորդները նորածին գառնուկները զգուելէ ետքը դարձեալ զանոնք կը յանձնէին Գամերի և բարի ազան ամբողջապէս ընդունած նուէրները հովիւներուն կը յանձնէր, որոնք իրեն ալ բաժին կը հանէին այդ նուիրուած գրամներէն: Կը պատմէին հովիւները իրենց ոգորումները յախշտակիչ ցեղերու դէմ, գայլերու դէմ և Գամեր մեծ հետաքրքրութեամբ կը լսէր անոնց քաջադարձութիւնները, կը հասկընար թէ հովուական կեանքը սրշտի վտանգներով լեցուն է և թէ այդ զբաղումը շատ բան կորուսած է իր նախնիին պարզութենէն: Անոնք թէեւ կը պահպանէին հօտերը, սակայն աւելի քանջարեղէնով, կաթով, մածունով, հաւկիթով և վանայ ծովու առուելով կը սնանէին, իրենց համար խառն անունդը նախամեծար սեպելով և մանաւանդ մսին բաժինը նուազեցնելով, ի բաց առեալ այն պարագան երբ իրենց գործածած զբւարները կամ սնուցած ոչխարները ձերանալով կամ հիւանդանալով պէտք կ'ըլլար մորթել զանոնք և ուտել առանց առողջապահական խմբմանքներու, ըստ գեղջկական յոռի սովորութեան:

Գամեր իր Դատուանի կեանքէն շատ բան սորվեցաւ և սորվեցուց ինքն ալ թէ քաղցրութիւնը և հեզութիւնը ինչպէս կը գրաւէ սրտեր, եղաւ ինք այսպէս բարութեան հրեշտակ մը և զիւղապետին ընտանիքը բուռն սէր նուիրեց անոր: Այդ նահապետական ընտանիքին մէջ ան գեղեցիկ յայտնութիւն մը եղաւ, նախանձելի և զմայլելի ամենուն: Անոր ընծայուած հիւրընկալութիւնը շատ քաղցր եղաւ և փարատեց մտքէն անստուգութեան ամպերը: Նկատեց նա զիւղապետը իրր հին բարեկամ մը, պաշտպան մը և շնորհակալ եղաւ Աստուծոյ՝ իր վայելած հիւրընկալութեան համար:

Բայց հարկ էր բաժնուիլ այս խաղաղ օթեւանէն: Գիւղապետը անոր մեկնումի իղձը զգալով շուզեց արգելք ըլլալ, թողուց որ իր ճակատագրին հետեւի. ուստի կանչեց իր նաւաւար որդին և պատուիրեց անոր, որպէս զի հետեւեալ օրը տանի զայն նաւով Աւանց գիւղը:

Գ. ԱՆԻՆ ԺՓ.

ՎԱՆ ԵՒ ԻՐ ՇՐՋԱԿԱՅՔԸ

Հիւրասիրութիւնը բարի գործ մըն է: Ազգակիցներ միեւնոյն ընտանիքին անդամներն են:

Գամեր անցաւ Վանայ ծովէն ուրախ ուրախ, գիտելով Աղթամար, Լիմ, Կաուց (*), Առաէր, Ասոնց մէջ նշանաւոր է Աղթամարը, որ

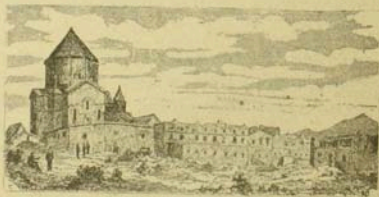

առանձին կաթողիկոսութիւն ունի, և կ'սկսի Դաւիթ Թոնիկեանէ. սա ակոս բարձրացաւ 1113ին:

ԱՂԹԱՄԱՐ ԿՂԶԻՈՅՆ ՏԵՍԱԲԱՆԸ

բունի թագաւորն 915-921 թուականներուն մէջ կառուցած է Ս. Առչի տաճարը, որուն քա-

ջարուեստ ճարտարապետը Մանուէլ Չանաց իր բոլոր ճիգը թափել, մինչև իր օրերը գտնուած տաճարներուն ամենէն շքեղը կառուցանելու համար:

ԱՂԹԱՄԱՐԱՅ ՎԱՆՔԸ

Թովմաս Արծրունի այդ շէնքը աշխարհի

(*) Լիմ եւ Կաուց նզնուորներու մեծաստեղ ըլլալով երբեմն հոն անձ-

հրաշալիքներէն մէկն համարած է : Բայց հիմա դարերու ընթացքով կորուսած է իր վաղեմի փառքն ու շքեղութիւնը : Ազխամարայ վանքը ունէր երբեմն քաւական թուով միարանական ուխտ և նիւթական լաւ վիճակ, ինչպէս նաև բազմութիւն Հայ բնակչութիւն, շուկայ, պարտէզներ, բարեհամ աղբիւրներ . զանազան շէնքեր քաղաքի մը հանգամանքով : Թէև ծովուն հեազհետէ կոխելով այն կղզին, ամէն ինչ անհետացաւ և Հայ բնակիչներն ալ սկսան տեղի տալ, կղզիէն դուրս ելնելով : Վերջին մնացորդ մ'ալ ժիժ . դարուն մէջտեղերը դուրս հանուեցան տեղւոյն կաթողիկոսներէն մէկուն միջոցաւ և ասոնք այլ եւ այլ տեղեր ցրուեցան, ստուար մաս մ'ալ Վանայ Աւանց անուն գիւղին մէջ հաստատուեցաւ : Ասոնց սերունդէն եղողները նաւավարութեամբ կ'ըրաղին այժմ : Գազիկ թագաւորի ցեղէն ճիւղ մ'ալ հաստատուած է Վան քաղաքի մէջ, ուր կայ ցարդ «Պոչովեան» մականունով : Այս ցեղէն առաջ եկած է Մշակի խմբագիրը Գրիգոր Արծրունի :

Յամաքային Հայաստանի մէջ ծովուն այս դրացնութիւնը շատ եզակիան երեւոյթ մըն է, թէև Հայաստան շատ հարուստ է զեատերով, լճերով, բայց Վանայ ծովը անոնց մէջ գերազանց է :

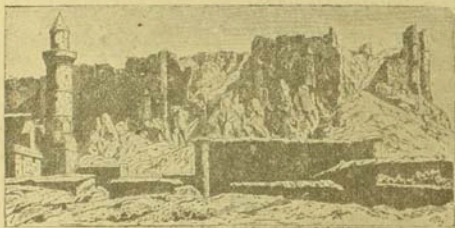
Ծովուն ջուրը շատ աղի է . կը պարունակէ բորակ որ է կալաքարի և տնկաղի աղ և առատապէս տառեխ ձուկ կը բերէ : Իբր 40 գետ և վտակ՝ չրջակայ բարձրաւանդակներէն իր մէջ կ'ընդունի : Այս ծովէն ելած տառեխն ինչպէս նաև անոր ջուրէն շինուած բորակը շահագործութեան նիւթեր են :

Ծովը խաղաղիկ էր . չովը մեղմիկ՝ նաւուն առագաստները ուռնցնելու չափ : Ծովուն օդը Գամերի նոր կեանք կը պարգեւէր . մանաւանդ այնպէս յաջող չով եղած ատեն, իսկ հակառակ պարագային անտանելի կը դառնայ այս նաւագնացութիւնը : Գամեր իր ծովային այս ուղեւորութեան մէջ կարօտի նայուածքներ կ'արձակէր դէպ ի Սիփան լեռը և կը հիանար անոր վիթխարի բարձրութեան վրայ :

Յանաւորիս ներսով կ'ապրէին խաղաղնազգես կրօնաւորներ : Ասոնք անապատ կ'ըսուին լոկ կրօնաւորական վանք եղած բլլաճուն համար :

Հասաւ Աւանց գիւղը, զոր թուրքերը խկէլէ Քեօլիւ կը կոչեն, անկէ արագ արագ զիմեց Վան ու մտաւ խկէլէ գաւփուսիէն ներս: Փիւղէն քաղաք տեւեց կէս ժամ և ճամբան երկարած էր մշակութիւն գաշտերու, ագարակներու, այգիներու և կանաչադարձ մարգերու մէջ:

Վան Տոսպ դաւառի մէջը համանուն լճի արեւելեան եզերքը, երկու հազարամետր հեռաորութեամբ, սքանչելի դիրքով և զուարճալի տեսարաններով, մաքուր օդով ու առատ ջրով քաղաք մըն է, երկու մասի բաժնուած, — Քաղաքամէջ և Այդեստան: (Այս երկուքը թուրք և Հայ 40,000

Վ. Ա. Ն

բնակիչ ունին): Քաղաքամէջը շրջապատուած է սլաքապով, որուն երկու ծայրերը կը միանան համբաւււււր բերդին արեւմտեան և արեւելեան կողմերուն: Բերդաքաղաքին մէջ է շուկան և հնաչէն 7 եկեղեցիներ, որոնց մէջ նշանաւոր են Ս. Պետրոս կամ ըստ բնիկներուն «ճուխտակ ժամատուն», Էջմիածին և կամ Ս. Նշան եկեղեցիներն: Առաջնորդարանը կից էր Ս. Նշան եկեղեցուն. իսկ այժմ վարձուած տան մը մէջ է: Բուն քաղաքին մէջ են Հայոց Յիսուսեան և Շուշանեան կրկին երկսեռ վարժարաններն: Կան նաև Բողոքականաց երկսեռ նախակրթարաններն:

Վանեցի հայ կիներ նշանաւոր են իրենց ձեռագործներով: Վանեցի Հայն յառաջդիմուտէր, քաջ վաճառական և միան-

գամայն ազգասէր է : Մանաւանդ Այգեստանցիք աւելի ուշիմ
և յառաջդիմասէր են , ունենալով 5 եկեղեցիներ և անոնց
կից ծխային վարժարաններ , նաև ուրիշ երկսեռ բարձր դըպ-
րոցներ : Բողոքականաց և Լատինաց երկսեռ նախակրթարան-
ներն ալ Այգեստանի բաժնին մէջն են : Կան նաև 3-4 նան-
րային ընթերցատուններ , ևւն :

Ազգային դպրոցներուն մէջ նշանաւոր է Երամեան հաս-
տատութիւնը , իբր 30 տարի առաջ հաստատուած անոր արդի
աչազուրկ Հիմնադիր-Տնօրէն Հ . Երամեանի միջոցաւ : Նշա-
նաւոր է նաև Սանդխտեան աղջկանց վարժարանն Մ . Սանա-
սարեանցի բարերարութեամբ հիմնուած 1870ին Հայրիկի նա-
խաձեռնութեամբ , ինչպէս նաև նորահաստատ Կեղր . վարժա-
րանը :

Գամեր վան հասնելով , երբ շուարած չորս կողմը կը
դիտէր , չգիտնալով թէ որո՞ւ պէտք է դիմէ հոն , ահա չրջա-
պատուեցաւ խումբ մը տղաքներէ , որոնք հասկըցան թէ օ-
տարական մըն է այն և երբ փոքր ի շատէ տեղեկացան թէ որը
մըն է , իրենց սէրն աձեցաւ անոր նկատմամբ : Անմիջապէս
այն թաղին մէջ տարածուեցաւ այս օտարականին գալուստը
և ահա բարեսիրտ անձ մը , արհեստով ոսկերիչ , Գամերը իր
տունը հրաւիրեց զիշերելու : Գամեր հետեւեցաւ անոր , Հիւ-
րընկալ երկիր օր իր դունը կը բանայ օտարականին , պան-
դխտին : Գամերը հիւրասիրող ընտանիքը հետաքրքրուեցաւ
անոր ինքնութիւնը գիտնալու և տղան առանց չափազանցու-
թեան պատմեց թէ ինք Խաչկաւմանքցի տղայ մըն է որը և
անտէր ու իր բախտը փնտուելու համար կը պտըտի քաղքէ
քաղաք , տեղէ տեղ , մանաւանդ իր հայրենիքը ուսումնասի-
րելու . այս նպատակով եկած էր մինչևե հոն :

Ընտանիքն ամբողջ գովեց անոր ձեռներիցութեան ոգին ,
իր ապագային լաւ տէր ըլլալու անոր գաղափարը : Տանու-
տէրը սկսաւ խօսիլ վանի վրայ , չրջակայ տեղերուն , բերքե-
րուն , արտադրութիւններուն , արհեստներուն , ևւն , ի մաս-
նաւորի խօսեցաւ ոսկերչութեան վրայ , որ իր մասնաւոր
զբաղումն էր , ըսաւ թէ ի՞նչ փայլուն գործեր , արհեստական

նուրբ և շքեղ հրաշակներուն և կ'արտադրէ Վանցի ոսկերիչը
օժանդակութեամբ վարպետ փորագիրներու, և մինչև հետա-
ւոր երկիրներ մեծ համբաւ շահած է այս ճարտարութեան
շնորհիւ: Խօսեցաւ նաև Վանի Շատախ գաւառին մէջ գոր-
ծուած ապայի վրայ, որ երկու տեսակ է. բարակ և հաստ,
մէկուն կ'ըսեն շալ և միւսին մաւշալ. սպառումը աւելի
դուրսերն է քան բուն Վանայ մէջ: Այս կերպաները նշանա-
ւոր են մանաւանդ իրենց վրայ ունեցած հաճութեամբ, որ ցարդ
գաղանիք մըն է Եւրոպացի արհեստաւորաց համար: Աստեղ
նիւթերը ձեռք կը բերուին Հայաստանի ջուռ այժերու աղ-
ուամաղով որ «Գած» կը կոչուին: Անոնք կը գզուին, կը
մանուին ու անոնց գոյներով կը ներկուին Հայուհիներու և կը
գործուին հաստարազուկ Հայերու միջոցաւ: Խօսեցաւ նոյնպէս
տեղւոյն օղին և դիրքին վրայ, և աւելցուց թէ այս ամէն
տեղական առաւելութիւններովը Վան իբր լաւագոյն կեդրոն
մը իրեն քաջած է շատ մը Հայեր, այնպէս որ ասոնք ամբողջ
նահանգին բնակչութեանց երկու երրորդը կը կազմէին, մինչ
այժմ հազիւ կէս առ կէսն են ծանօթ կոտորածներով, գաղթե-
րով, եւլն, և սպառած համբաւան մահահոտ շրջանին մէջ:

Երկար խօսեցաւ նոյնպէս վանքերուն վրայ, Վարազայ
վանքին վրայ: Վարազայ լեռը հայ լեռներու Սիօնն է, ըսած
է Բաֆֆի. լեռնագագաթի ամենաբարձր կէտը կը կոչուի
Աստղան բերդ, երկրորդը Գորդան քար, երրորդը Գալիլիա,
որու գագաթի մէկ փապարին մէջ Հռիփսիմէ պահնց կենաց
փայտը, Կողզիոս թագաւորին Պատրօնիկէ տիկնոջ զարդը,
երբ իր ընկերուհիներով կ'անցնէր այն լեռնէն Արարատ եր-
թալու համար: Ամբողջ չորս դար Սուրբ Խաչը անյայտ մնաց
այնտեղ, մինչև Թողիկ ճգնաւորի աղօթքով եօթներորդ գա-
րուն մէջտեղերը յայտնուեցաւ, և այն որ երբեմն Հռիփսիմէի
կուրծքին զարդն էր, այնուհետև գարձաւ Վարազ լեռան
կուրծքի զարդը և ամբողջ ազգին, մանաւանդ Վանցի Հա-
յոց պաշտաման առարկայ:

Գաղիկ Արծրունի ծախսեց մեծագումար դրամ, շինել
առաւ եօթն եկեղեցիներ, ինչպէս նաև Սենեքերիմ Արծրու-

նին՝ որուն գերեզմանը անոր Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ աջակողմեան դասին մէջ է: Աշոտ արքայորդին ալ երեսուն հազար ոսկի ծախսեց և շինեց անոր պահարանը մարգարիտներով և թանկագին քարերով ըստ Միքայէլ Ասորւոյ, Այժմ չկայ մէջտեղը սոյն պատմական հրաշակերտը, ի հարկէ յափշտակուած ըլլալով յեղուղակներէ, որոնք շատ անգամ կողոպտած են այս վանքը:

Վարագայ վանքին մէջ Արիմեան Հայրիկ հիմնեց ժառանգաւորաց վարժարան, հաւաքելով ինն որր և անտէր տղայք և ահա արժուոյն թեւերուն տակ թառեցան Հայաստանցի մանուկներ: Արիմեան Հայրիկ ինքն ալ Վանցի՝ Վանի փառքն եղաւ: Ի սկզբան ուսուցիչ էր մինչև 1854 Պոլսոյ Հոիփսիմեան աղջկանց վարժարանին մէջ, և եկեղեցւոյ կարգ ընդունեց 34 տարեկան հասակին, երբ մեռաւ իր կինն ու իր աղջիկը և եղաւ միարան Վարագայ վանքին, ուր 1857ին եղաւ վանահայր վանքին և հիմնեց ինն վարժարանն, ինն հաստատեց տպագրական մամուլ և հրատարակեց «Արժուի Վասպուրական» թերթն, որուն գլխաւոր գրիչն էր ինք, թէպէտ Արուանձտեանց և ուրիշներ ալ ունեցան նշանաւոր յօդուածներ: Իրրեւ օգնական խմբագիր Հայրիկին կ'աջակցէին նաև Տ. Դիոնիսիոս քահանան, Տ. Մեթորոյ վերջը շուշտակ վարդապետ, հայր ծանօթ վիպասան Վրդանէս Փափաղեանի, կարգաթող Մաշտոց վարդապետի, Վահան Փափաղեանի (կոմս բժիշկ, Վանայ այժմու օսմ. երեսփոխանը) և ուրիշներ, ինչպէս նաև Պոլսեցի Տիգրան Գալփազճեան (վերջը ճգազգևաց Եռօթիկ վարդապետ):

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

Հայրիկ Հայտատանի մէջ լուսաւորութիւնը տարածելու մեծ միջոց եղած էր իր Արժուի Վասպուրականով, այդ հայրենասիրական պարբերականով:

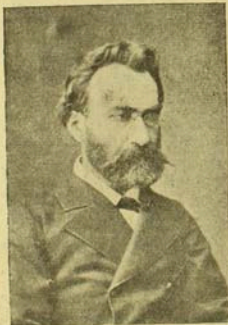
Այն թուականներուն Բաֆֆի (*) այցելած է Վարազայ վանուց և դպրոցին, այս նշանաւոր վիպասանը «Արծուի» թերթին գործակալն եղած է Ատրպատականի մէջ և քիչ անգամ ալ թղթակցած է նոյն հանդէսին :

Հայրիկ շատ կանուխէն զգաց թէ կրթութիւն և ուսում են ազգին փրկութիւն :

Հայրիկ Հայ ժողովուրդին սրտին մէջ կը հանգչի. իր մեծ փառքն է իր անհուն ժողովրդականութիւնը, որ բարձրացուց զանի մինչև Պոլսոյ Պատրիարքական գահը և յետոյ էջմիածնայ Կաթուղիկոսական գահը :

Հայրիկ գրչի մարդ էր նաև, գրեց Հրաւիրակ երկրին Աւետեաց, Հրաւիրակ երկրին Արարատեան, Դրախտի Լնտանիք, Պապիկ և Թոռնիկ, Սիրաք և Սամուէլ, Հայգոյժ, Վանգոյժ, Խաչի Ճառ, Մարգարիտ Արքայութեան երկնից, Վերջալոյսի Չայներ :

(*) ՅԱՆՈՐ ՄԵԼԻՔ ՅԱՆՈՐԵԱՆ, համբաւաւորն Բաճէի, բնիկ Պարսկանայ, Սարխաս գաւառի Փայաջուկ գիւղին մէջ ծնած 1835ին, բաւական բարեկեցիկ վաճառականի գաւառի: Սա Թիմիս երթալով առակերս մտաւ Պեսական վարժարան, եւ 1857ին՝ հօրը ֆոյ զնաց: Պէրսեցաւ հօրը հետ Տանկա-Հայաստանի Բաքի մը նահանգներ, «եսաւ մեր ժողովրդին բուառութիւնները եւ մեծ ցնցում ունեցաւ իր վիպագրի միտքը: Քաջալերուած Մշակի խմբագրութենէն հետեւեալ իր գործերն հրատարակեց, որք են Կայծեր, Խաչագողի Յիշատակարաններ, Չալալէսի, Խենքը, Սամուէլ, Դաւիթ Պէկ, Խամսայի Մեղիֆութիւններ, Հայ Կիտր եւ Հայ Երիտասարդութիւնը, Ոսկի Ահազաղ, Եւայլն, Եւայլն, Մտաւ 1888 Ապրիլ

ՐԱՅՅԻ

18ին Թիմիզի մէջ: Իր յուղարկաւորութիւնը անտօր շնորհիւ համազգային սուգի արտայայտութիւն մը եղաւ, արժանացած ըլլալով կանուխէն «Հատուցեան մեծ վիպագիր» տիտղոսին

Գ Լ ՈՒ Խ Ե Ի .

Գ Ր Ի Գ Ո Ր Ն Ա Ր Ե Կ Ա Յ Ի

Երկրի մը փառքն են իր մեծ
մարդիկը :

Գամերի հիւրընկալը որքան բարեգորով, նոյնքան հե-
տաքրքիր, հմուտ էր աղգային կեանքին և իր երկրին պատ-
մութեան, կը խօսէր ու կը խօսէր և Գամեր անոր շրթներէն
կախուած կը մնար :

Այս գրաւիչ խօսակցութեան պահուն Գամեր նշմարեց
ձեռագիր մատեան մը, ուղեց զխոնալ թէ ի՞նչ գիրք էր այն :
Այն ատեն տանուտէրը սկսաւ եռանդով յառաջ տանիլ իր
խօսակցութիւնը այսպէս . Դա Նարեկն է, որուն հեղինակը մեր
երկրին փառքն է . այդ նուիրական գիրքը իրբեւ սրբազան
բուրվառ Հայ սրտի կ'արձակէ օրհնեղութիւններ գէպ ի Յա-
ւրանականը : Այդ մեծ կրօնաւորի հոգին Նարեկայ վանքին
մէջ ամփոփուած թէեւ, սակայն բարձրացած է մինչեւ ան-
հունը, իսէական սշխարհ մը և խօսած է Աստուծոյ հետ սրտի
խորերէն :

Ո՛րչափ մաքրակրօն, նոյնքան հմուտ իր դարուն զխու-
թիւններուն, եղաւ տիպար եկեղեցականը, նախանձեղի իր
կարգակիցներուն, իր սուրբ անարատ կենցաղը փառաւորեց
ան գրաւոր վաստակներով, իր վսեմ քնարը թրթռացուց Հայ
սրտերու մէջ :

Նարեկայ վանքը Հայ մտաւորականութեան ուխտատեղի
մըն է . հոն պէտք է զիմեն գունդազունդ գրչի վաստակա-
ւորներ և իրենց հիացումը և սէրը նուիրեն եկեղեցւոյ այս խօս-
նակին : Դարեր և դարեր իրարու յաջորդեն թող, իր գիրքը
պիտի ըլլայ աղօթքի գիրքը, հրաշքի գիրքը, ժողովրդեան
ախտերուն բուժիչը : Այդ գիրքն է որ պիտի արձագանգէ մեր
ականջին՝ անոր սուրբ հոգիին մրմունջները, այն պիտի զնէ
մեր երեւակայութեան առջեւ պատկերը այն բարի հօր, որ
սուրբ տաճարին մէջ թեւածող ամբիժ աղաւնեակն է, որուն

քնարին քաղցր շեշտերը ազգային եկեղեցական միակ բանաստեղծը կը ներկայացնեն զինք. Հայ մաքին գերազանց արտադրութիւնն ըլլալով իր ազօթ քներն, որոնց մէջ խտացած են իր պաշտումն ու սէրը Ենովայի նկատմամբ:

Ժ. դարը իրաւամբ կրնայ պարծիլ Նարեկացիով և Վասպուրական աշխարհ հպարտ է ծնած ըլլալուն այսպիսի հանճար մը, որուն սրբազան քերթուածը միակն է իրր հարազատ ծնունդ. Հայ մաքի: 60 տարիներն, զոր ապրեցաւ ան, շատ քիչ են, բայց ան կ'ապրի անսահման ժամանակներ և իր ձայնը լսելի կ'ըլլայ Հայ շրթներուն վրայ, ուր իր բառերը կը հնչեն.

«Չայն հառաչանաց, հեծութեան սրտի, ողբոց աղաղակի, Քեզ վերընձայեմ, տեսողդ գաղտնեաց:»

Ս. ՍԱՆԴՈՒԹՅ յԿՈՅՍ

Երջանիկ դար, որ Հայաստանի սահմաններէն անցաւ, ողջունելով մեր Նարեկացին. սա մարմնեղէն կապերուն մէջ հրեշտակ մը հանդիսացաւ, երկնքի և երկրի մէջ աղերսող, պաղատող հոգին եղաւ իր ազօթագրքով:

Ուխտի գացէք, ո՛վ Հայ դաւակներ, Վանայ ծովուն մի եզրը Նարեկայ գիւղը, ճգնարանը սուրբին, այն անուանի մենաստանը, ուր կրօնաւոր եղաւ և գրեց հրաշահիւս ազօթագրքը: Հոն թաղուած են Սուրբին արեւակիցներ. հոն ամփոփուած են Ս. Սանդուխտ կուսին նշխարքը, առաջին Հայ նահապետահուհին քրիստոնէութեան, Արդէն այս վանքը Նարեկացիէն առաջ յիշեալ սրբուհին անունով կը կոչուէր «Ս. Սանդխտոյ վանք».

ապա Նարեկ անուանուեցաւ ի յիշատակ Ս. Գրիգորի Նարանուն հայրենի գեղին, որ կը գտնուէր ի հնումն Անձեւացեաց գաւառին մէջ, նշանակելով իրր պղտիկ Նար կամ Նարի եկք: Հոն իր մենաստանին մէջ կը հանգչի հոգելից վարդապետն,

որու զերեզմանը կը տեսնուի վանքին տաճարի արեւելեան մատրան մէջ, մարմարիննէ կափարիչին ներքեւ :

Հոն ծնրազիր բազմաթիւ բարեպաշտ ուխտաւորներ աղօթելով կը մտնեն ամէն տարի վանէ և թէ մտակայ ու հեռակայ այլ և այլ գիւղերէ : Երանի՛ անոնց (*) :

(*) Ս. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ. — Ս. Գրիգոր Նարեկացիի հայրը, Խոսրով Անճեւացի, Նար գիւղէն էր, որ կ'իյնայ Շասախի մօտերը : Հոն ցարդ բարձրկէկ ապառաժ մը կը ցուցուի Ս. Գրիգորի անուամբ եւ ուխտատէրի է : Որովհետեւ այս տեղը լեռնոս ըլլալով ցոյցն մշակելու դիւրութիւն չկար, Խոսրով Անճեւացիին, սանելով իր կիցն ու երեք զուակները, ուրիշ տանի մը գիւղակից քնտանիքներու հետ ղէպի հիւսիսային արեւմուտք կը գաղթէ, հաստատուելով Շասախ գաւառակից մօտերը, փոքրիկ եւ արգաւանդ դաճակի մը մէջ եւ նոր գիւղ մը հիմնելով ի յիշատակ իր հայրենի գիւղին, Նար կ'անուանէ զայն : Հոս իր կիցը կը մեռնի եւ ինք ա'լ չամուսնանալ, այլ եկեղեցական կարգ կ'առնէ, եւ Հայրենի ու Հելլենեւէնի մէջ իր ունեցած հմտութեան շնորհիւ հետզհետէ բարձրանալով, նոյն բեմին եպիսկոպոս կ'ըլլայ : Խոսրով եպիսկոպոս վախճանելով, կը բաղուի իր հիմնած Նար գիւղին գերեզմանեցիին մէջ, որուն հսկայ եւ կապտագոյն խաչարձանը, որ կիսով չափ հողին մէջ բաղուած կը կենայ ցարդ, ցոյց կը տուի հոն իբրեւ «Նարեկացու հօր գերեզման» : Իր երեք որդիները, Յովնաննէս, Սահակ եւ Գրիգոր, Գաւառի Ս. Սահրիստեան վանքը դրկուած են ուսնելու Անտոնիա վարդապետի մօտ, որ այդ վանքին առաջնորդը եւ վարժապետն ըլլալով, նոյն Գաբելանի մը հանգամանքը տուած էր անոր Ժ. դարուն մէջ : Անոնք վերջնապէս կը հաստատուին այդ վանքին մէջ, զոր կ'անուանեն Նարեկ, ի յիշատակ իրենց հայրենական գիւղերուն :

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ

Նարեկայ այս հռչակաւոր Գաբելանիին մէջ ուսնելով Ս. Գրիգոր Նարեկացիին կը հմտանայ հին եւ նոր կտակարանի եւ արտաքին գիտու-

Գ Լ ՈՒ Խ Ի Ք

Հ Ա Յ Ա Ա Ս Տ Ա Ն Յ Ի Տ Ա Ն Ո Ւ Տ Է Ր Ը

Օրհնուած է այն տունը, ուր կը բազումրեն երջանկաւիշ սուր եւ միութիւն:

Գամեր հետաքրքրուած իր հիւրընկալներուն կեանքին, նիստուկացին՝ ուրախութեամբ կը դիտէր թէ ընտանիքի ա-

րեանց ինչպէս նաեւ հելլենական լեզուին, գլխով անցնելով իւր բոլոր առակերտակիցները. այս պատճառաւ շատ մը նախանձորդներ ծայր (այսինքն քերահուտ) նախասական անունով անգամ յորհորջեցին զինքը, եւ հալածեցին ասեանէ ասեան փոփոխելով. մինչեւ որ ժողովի մը մէջ ընձուտեմէ մը ետք հաւկրօնեցաւ իր անմեղութիւնը:

Գրիգոր Բաբրվեց սարեկան հասակին մէջ կուսակրօն փոխանայ ձեռնադրուելով՝ *Երգ երգոցի* մեկնութիւնը հեղինակեց, եւ ապա շարագրեց շատ մը նաեւ, ներքողականներ, զեղեցիկ զանգներ ու մեղեդիներ, հաւաստի հրահանգներ. ասոնց մէջ իր հրահանգները կը հանդիսանայ *Նարեկ* աղօթագիրքը, որուն իւրաքանչիւր գլուխը, իւրաքանչիւր բառը եւ բացատրութիւնը մէյմէկ ապացոյց են Ս Գրիգորի հոգեկան եւ մտաւորական կորուսի՞ն՝ բլլալով իսկապէս «ի խորոց սրտի խօսք ընդ Աստուծոյ»: Ս. Գրիգոր վախճանելով 1003ին՝ նախ կը քաղուի Նարեկայ վանքին մէջ, քայքայ ինչ վերջը իր գլուխը կը փոխադրուի վերոյիշեալ Նար գիւղը. յետոյ 1021ին զաղուիին հետ, ըստ աւանդութեան, Նարեկայ վանքին ֆանի մը կը փոխադրուեն որով միջոցաւ իր նշխարներէն մաս մըն ալ դէպ ի Ակնայ կողմերը կը տարուի եւ Ռիւս Նարեկայ կամ Արակայ անուամբ վանք մը հիմնուելով. անոր մէջ կ'ամփոփուի, այսպէս բաժան բաժան բլլալով իր սուրբ սուրհոյն եւ իր գերեզմանասան հանգիստը վերջուելով:

Նարեկայ հոշակաւոր վանքը ի վաղուց անի կորսնցնելով իր Գրգրեկ վանքի հանգամանքը, հիմա վերածուած է գիւղի մը, ուր կը բնակին 90 Հայեր, որոնք ինչ քաջատուքեամբ անուս եւ անհատ մարդիկ են: Վանքին հասարակութիւնը, ֆարուկիւր եւ հոյակապ սահարը նոյն զիւրացոց եկեղեցիին դարձած է եւ կը գտնուի գիւղին կեդրոնը բաժնուկէկ զիւրի մը վրայ, ամբողջ զիւրացիներուն խնամքէն տանտէն օրհասուած: Եկեղեցոյ ներքին մէկ մասնաձեւ շէնքին մէջ կը գտնուի Նարեկացի գերեզմանք՝ մտաւորական կանքելով մը, ուր ձեկաշու գիւրեղով՝ ուրախները կ'ընեն իրենց խնդրածները: Այդ գերեզմանին վրայ 1867ին շինուած է մարմարեակէ զեղեցիկ քաղաքանար մը, որ բարական նրքին ֆանդակներ ունի. սնարաւարին վրայ ալ Սուրբին տեսիլը կը ներկայացուի, ուր Նարեկացի աղօթքի գիւրեղ կեցած է. իր գիւրացն ունենալով Սուրբ կոյսը՝ Մանուկ Յիսուսը գրկած:

(1903 Յիւզանդիոնէ համառօտուած)

Ի. Լեւոնեան

մէն մէկ անդամ տան բարեզարդութեան հոգն ունէր: 40 հոգիէ կը բաղկանար այդ ընտանիք և տանուտէրը զլուխ և նահապետ այդ օրհնուած տունին՝ երջանիկ էր տեսնելով որ իր շուրջը կը տիրէ կարգ և օրինաւորութիւն:

Այս խաղաղ բնակարանը ինչ աղէկ օրեր տեսած էր. ինչ յաջողութիւններ ունեցած էր: Միութիւնը զօրութիւն է, բուռւած է և այդ զօրութիւնը իր զանօր դրած էր այս վանեցի ընտանիքին մէջ: Աէրը ինչ անուշ և հմայիչ է, գարնան արեւին պէս կը կենդանացնէ այն՝ ընտանեկան աշխարհը. առանց սիրոյ ընտանիքը կը փճանայ, կեանքը կը թշուառանայ և աղքատութիւնը համարձակ ներս կը մտնէ այդ անսէր օթեւանէն: Հայաստանցի տանուտէրը նուազ կը վախնայ արտաքին թշնամիներէ. իր թոնիրին մէջ ճարճատող կրակը այնքան վառ չէ որքան իր սէրը իրեններուն նկատմամբ: Անվիհներ է այն, որքան ալ յարձակում գործուի իր վրայ, որովհետեւ իր ընտանիքին մէջ կը գտնէ նոր ոյժ, նոր կորով, նոր կենդանութիւն (*):

Ընտանիքն իր սիրով և միութեամբ ծագկած բուրաստան մըն է, դրախտ մը, ուր կը տեղան երկնքի բիւր բարիքներ, ուր երջանկութիւնը թեւաւորուած կը թռչի: Տանուտէրն ու տանտիրինը, որդիներն ու հարսները, մատաղ մանուկները, ամէնքը միաբերան կ'երգեն կեանքի ամենէն անուշ երգը և կը խայտան ամէն սրտեր:

Ո՛հ, ընտանիք, պապիկը քու սուրբ խորանիդ առջեւ կանգնած բարի քահանան է, որ Աստուծմէ կը խնդրէ միշտ օրհնութիւն իր ընտանեկան յարկին վրայ, առատութիւն՝ շտեմարաններուն և ընդհանուրին համար անվերջ երջանկութիւն:

Դամեր կարծես նոր աշխարհ մը մտած էր այս ընտանիքին սեմէն ներս և ինքնիրեն իրաւունք կուտար այն աւանդութեան թէ անշուշտ Դրախտը վանի մէջ եղած է:

(*) Բայց, ասիսն, ու արդիականութեան յոռի զաղափարով տօգրուած վանեցի «Նոր սերունդ» այժմ կը ցանայ խանգարել այս բնատեկան կազմն ու սաւերն ազատ սիրոյ Բարոյութեամբ Եւ հակակրօնական սկզբունքներով:

Եղովկայն սիրենք, որոնք պանդխտի գաւազանը ձեռք առած հրամեշտ կուտան իրենց հայրենի կտուրին և օտարութեան մէջ իրենց բազըր փնտուելու համար՝ հոն գամուած կը մնան և գուցէ օր մը իրենց աչերը յաւէտ կը գոցեն, զուրկ իրենց սիրելիներէն :

Ո՛հ, այսպիսի մահ մը մահերուն ամենէն դառնն է : Մեռելին ցուրտ շրթներէն դուրս կ'ելնէ կարծես կարօտի բոցը :

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

ԱՅԳԵՍՏԱՆ. — ԻՐ ԾԱՌԵՐԸ . ԻՐ ԱՅԳԻՆԵՐԸ

Ծառերը մեզի կ'ընծայեն իրենց հովանին, իրենց պրտուղները, փայտերը. կը մաքրեն օդը, իրենց արմատներով երկիրը կը բռնեն և զայն աւելի պտղաբեր կ'ընեն և կ'արգիլեն անոր երաշուրիւնը :

Գամեր իր շուրջ գտաւ բարի մարդերու ընկերակցութիւն մը, ազայք կը գուրգուրային անոր վրայ. կ'ուզէին զրօսալի ընել անոր օրերը, ուստի միանգամ տարին զանի Այգեստան, որ բերդէն իբր 10 բուլէ հեռու դէպի արեւելք գտնուող Հայկավանք թաղէն կը սկսի և հինգ մղոն երկայնութեամբ և չորս մղոն լայնութեամբ կը տարածուի դէպի Վարազայ լեռը : Ծառ զուարճալի է Այգեստան իր հորիզոնական և ընդարձակ դիրքով, օդով և ջրով, պտղատու և անպտուղ բազմաթիւ ծառատաններով և խաղողի այգիներով, որոնց կը պարտի Այգեստան իր անունը : Այգեստանի փողոցներն ամենամեծ մասով ծառատան են. երկու կողմերէն այլեւայլ հարստութեամբ բարտի և մանաւանդ ձեր ու մատաղ ուռիներով զարդարուած՝ կը կազմեն ծառուղիներ. որոնց արմատները լգող մշտահոս առուններ կ'անցնին շարունակ խոխոջալով և իրենց ձայնը նոյն ծառերուն վրայ թռչտող

թոշուներուն դայլայիկներուն կը խառնեն ծովէն փշող մեղմիկ զեփիւտին շունչով :

Գամեր շատ սիրեց Այգեստանը, ծառեր այդ երկիրը գեղեցկացուցած են, անոնք իրենց պտուղներու առատութեամբ շէնութիւն տուած են նոյն տեղին, այնպէս որ հեռաւոր երկիրներու մէջ պանդխտող նոյն երկրացիին կարօտով կը յիշէ իր երկիրը և անոր պտուղները :

— Այգեստանը մեր զրօսատեղին է, ըսաւ տղաքներէն մին. այս ծառերը մեր բարեկամներն են. անոնք կը հովանաւորեն մեր խաղերը, աննախանձ կուտան մեզի իրենց պտուղները, խնձոր ու տանձ, սալոր և ծիրան. իսկ բարտինները իրենց հաստարուն մեծութեամբ մեր դիտարաններն են, որոնց գազաթին վրայ բարձրանալով կը դիտենք Վանայ շրջակայքը և կը հիանանք մեր երկրին բնական գեղեցկութիւններուն վրայ, որոնց ճաշակը շատ կանուխէն առաւ Ասորեստանի թագուհին Շամիրամ :

— Անտառները մեր երկրին հարստութիւնն են, աւելցուցուց ուրիշ տղայ մըն ալ. զանոնք կը կտրենք, երբ ժամանակը գայ :

— Հայաստանի շատ կողմեր անտառներ շատ կան, ըսաւ ուրիշ մը, բայց, ափսո՛ս, որ Վան այժմ գրեթէ զուրկ է անտառներէ, որովհետեւ կառավարութեան անհոգութեամբ քանդուածներուն տեղ նորեր տնկուած չեն. մինչեւ իսկ անոնց արմատներ կը հանեն տգէտ զիւղացիներ և ծախու կը հանեն քանի մը տարիներէ ի վեր վառելափայտի սղութեան պատճառաւ : Թէեւ Վանայ հարաւային գաւառներուն մէջ առատ անտառներ կան, բայց ճամբաներու անկանոնութեանց և հեռաւորութեան պատճառաւ փոխադրութիւնը դժուար է և մեծածախս. անոր համար երթալով պիտի սպառի փայտը :

— Այգեստան իր սյգիկներով համբաւաւոր է, ըսաւ տղաքներէն մին, որ ամենէն աւելի հմուտն էր : Հոս որթալու իճը դեռ իր աւերները չէ գործած, ինչպէս շատ տեղեր. եթէ փոխադրութեան զիւրութիւններ ըլլային, Վան միայն շատ զինի և օղի կը մատակարարէ, որ մեծ մասով իր մէջ

կ'սպառի. ամէն տուն իր ըմպելիքի պաշարը կ'ունենայ՝ որ իր ձմրան հաւաքայթներուն և երեկոյթներուն մեծ ոգեւորութիւն կուտայ:

—Թող Գաղիա պարծի իր շամբանեայով, Վան ալ ունի իր ընտիր ըմպելիները, որոնք կը հաւասարին այդ համբաւաւոր Շամբանեային, մասնաւորապէս Շահպաղէ կոչուած հայաբնակ գիւղի գինին առածի կարգ անցած է իր լաւութեամբ

ԽԱՇԻՍԱՇ

Խաշխաշը օգտակար տունկ մըն է, որ Թուրքիոյ տար նահանգներուն մէջ կրնայ ածիլ եւ արտադրել ափիոն, որ 100ին 9էն 10 համեմատութեամբ մորֆին կոչուած քիմիական նիւթը կը պարունակէ: Մորֆինը բժշկութեան մանուանդ վիրաբուժութեան մէջ մեծ չափով գործածուող դեղերէն մէկն է. Խաշխաշի հունտէն կ'ստանան տեսակ մը իւր որ իբրեւ ձէժ կը գործածուի:

և բոլոր խմաններուն իտէպը կը կազմէ: Բացագանչեց հետուն Վանցի երկրագործ մը՝ որ շատ կը հետաքրքրուէր տղոց շահեկան խօսակցութիւններով և աւելցուց իր կողմէ. Մեր երկիրը կը բովանդակէ շատ տեսակ բուսեղէն. հարաւային լեռներու վրայ կը տարածուին կաղնիներու և այլ և այլ բարձրաբերձ ծառերու անտառներ. Տաճկաստանի ստորին գաւառներուն մէջ կ'աճին ու կը բուսնին արմախք, ձիթենիներ, թթենիներ, նուննիներ, մրտենիներ, տեսակ տեսակ հերձիներ, պիստակ, բեւեկնի, եղջիւրենի, թղենի, արմաւենի, որթ, կինճիթ, մանուանդ Բիւրտիստանի լեռներուն վրայ, խաշխաշի հիւթէն ափիոնը կը քաղեն, որ այնքան պիտանի է բժշկութեան մէջ. սակայն դանսղան ազգեր շափաղանցութեամբ զէջ գործածութիւն մը կ'ընեն, բայց ո՛չ Վանի մէջ, ուր անոր ոչ կանոնաւոր մշակութիւնն սկսած է զեռ և ոչ յուր գործածութիւնը:

Ասիոյ Տաճկաստանը բոլոր աշխարհի վրայ ափիոնի բերքին ամենէն հռչակուած երկիրն է:

Հայաստանի ընտանոթեան վրայ եղած այս խօսքերը Գամերի միտքը կը սրէին. կարծես թէ ինքզինքը փոխադրուած կ'զգար դպրոցի մէջ, ուր հմուտ ուսուցիչը կ'աւանդէ օգտաշատ գիտելիքներ :

Ո՛րքան հաճելի կ'անցնէր Գամերի համար Վանայ կեանքը. կը շրջէր ամէն կողմ, ուր պատմական յիշատակ մը զինք կը հրաւիրէր : Անգամ մ'ալ գնաց շրջիլ գեղեցիկ Արտամէտու մէջ, սքանչելի բարձր, ծովահայեաց զիրքով : Անոր բարձրութեան վրայ կանգնած էին երբեմն հզօր Արտաշէս Բ. ի ապարանքները, ամբոյցները. անոր բուրաստաններուն մէջ կը պտրտէր Սաթենիկ տիկինը,

ԱՐՏԱՇԷՍ Բ.

Ալանաց գեղեցկուհին : Հոն կանգուն էր երբեմն Ասողկան տաճարը : Գամեր կը նստէր ստէպ այն վիմափոր աղբիւրին քով, որուն մօտէն անցած էր Յակոբ Մժրնայ հայրապետը, որ ջերմ փափաքով բարձրացած էր Մասիսու գագաթը՝ նոյի տապանը տեսնելու :

ՍԱԹԵՆԻԿ

Արտամէտ եղաւ Շամիրամի զբօսավայրը :

Արտամէտ նշանաւոր է «տէլէսի» կոչուած իր խնձորով. յանցանք է հոն երթալ և չճաշակել զայն : Գամեր ուրախու-

թեամբ ճաշակեց անոնցմէ : Անուանի են նաև իր խոշոր ընկոյզները, կեռասն ու բայր :

Այս ամէնը լաւ, բայց ուսման սէրը կ'այրէր այս պատանին սիրաբար:

Գամերի հոգին ուսման ծարաւի՝ երկրագործին խօսքերով աւելի ոգեւորուեցաւ: Ուստի որոշեց Վանէն ալ հեռանալ, մտածելով թէ հոն չպիտի կրնայ դանել կրթարան մը. լաւագոյնը Վանայ Երամեան (*) վարժարանն էր. սակայն այն ալ

(*) ՀԱՄԲԱՐՉՈՒՄ ԵՐԱ ՄԵԱՆ բնիկ Վանցի բազմադիւն ուսուցիչ որ կոյր ըլլալով եւ հակառակ իր նիւթական աննախանձելի կացութեան՝ քառորդ դարէ աւելի ժամանակամիջոց մը կը վարէ իր վարժարանը, բնծա-

յելով օգտակար անձնատրուրիւններ: Վանի ուսեալ երիտասարդութիւնը երախտապարս է յիշեալին, որ կտրովի ջաներ կը նուիրէ դաստիարակութեան գործին: 1904 Մայիս Եին կասարուեցաւ իր հաստատութեան հասնելնգամեայ յօրէկեանը:

նոյն օրերուն մէջ կարող չէր ձրի աշակերտ ընդունիլ, նիւթապէս այնքան ճնշուած ըլլալով անոր տնօրէնը, կրթութեան այն արի մշակը՝ որ թէեւ կոյր՝ մատնուած անլոյս գիշերի մը, բայց իր դպրոցով Վասպուրականի լուսատու ջահը կ'ըլլայ(*) :

ԳՒՈՒՆԵ ԻԳ.

ՉԱՐԻՔՆԵՐ ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԻՆ ԴԷՄ

Պոստի կ'օրհնին հայաստանի
գիտնալ, նոյն իսկ երբ խիստ
այ ըլլայ այն:

Վամեր բաց ի իր ուսման համար տածած բուն բաղձանքէն՝ զոր Վանայ մէջ չպիտի գոհացնէր, ուրիշ պատճառ մը, մեծագոյնը զինք կը մղէր դուրս այդ երկրէն: Նշմարած էր որ տան մամիկը կ'առանձնանար և գաղտնի արցունք կը թափէր. հետամուտ եղած էր գիտնալու թէ ինչ էր այդ տխրութեան պատճառը: Վերջապէս հանկըցած էր թէ ընտանիքն ամբողջ չարաչար հարստանարուած էր: Աւարտու ցեղապետներ յափշտակած էին այդ տան ոչխարներու մեծ հօտը, որ մօտակայ մէկ գիւղին մէջ կը գտնուէր, վասն զի քաղաքի մէջ ոչխար չպահուիր մեծ քանակութեամբ: Ի զո՛ւր տանուտէրը կը բողոքէր կառավարութեան. արդարութիւն համբ էր այդ կողմեր:

Չարագործներ չգիտեն օրէնքը յարգել և երկիրը դժբաղդարար կը տուժէ. անոնք տարիներով սնած են աւաղակութեամբ, յափշտակութեամբ և պատուհաս են դատող մշակին: Պարկեշտ աշխատաւորին քրտինքին արդիւնքը անոնք կը վայելեն: Ահա թէ ինչո՛ւ այսպիսի չէն երկիր մը կ'այցելէ մերթ ընդ մերթ սովի ուրուականը և անմարդի կ'ընէ շատ գեղեր: Որովհետեւ յափշտակիչներ կը վարեն մեր երկրին ճակատա-

(*) Այժմ Յատկաւոր էն հետեւ Կերոնական ու Ամերիկեան երկուս հաստատութիւնները:

զիրը : Թէև շատ անգամ այ բնութիւնը դաշնակցելով բռնութեան հետ , մեծ հարուած կուտայ երկրագործութեան իր յառաջ բերած երաշտով : Որովհետև վարելահողերուն մեծ մասն անջրդի է առանց արուեստականապէս օգտուելու երկրին շատ մասերէն անցած գետերէն ու վտակներէն , որոնք պարապ տեղը դէպ ի ծով կը վազեն :

Գիշեր մը Գամեր երբ ընկղմած էր խոր մտածումներու մէջ , լսեց որ ընտանիքի անդամները սրտակից կերպով իրարու կը բանային իրենց ցաւերը : Տանուտէրը հառաչելով պատմեց թէ ի՞նչ մեծ աղէտ մը կ'ընկճէր զինք ու ըսաւ . «Յանցանք չունին այդ չարագործները . անոնք յափշտակել , գողնալ , աւարի տալ միայն գիտեն . պէտք է օրէնքը իր խստութիւնը զգացնէ այդպիսիներուն . անոնց համար են բանտ , արքսոր , կախաղան նոյն իսկ . սակայն անոնք ընդհակառակը ազատ և համարձակ կը շրջին չվախնայով արդարութենէ : Ո՛հ , օրէնքը նուիրական է . անոր վրէժխնդիր ձեռքը պէտք է ծանրանայ չարագործին վրայ : Այդ չարագործներ լեռնաբնակ են , երբ տեղէ տեղ երթան , իրենց ընթացքին վրայ գտնուած գեղեր կը թալանեն , կեանքեր կը փճացնեն և մեր սիրելի երկիրը դժոխքի մը կը վերածեն :

— Այս չէ՞ պատճառը , ըսաւ Տանտիրուհին , որ մեր երկիրը կը դատարկի , շատեր կը գաղթեն օտարութիւն . կարծես թէ դաղանի ոյժ մը Հայութիւնը կը ցրուէ . ոչ ոք կը մտածէ թէ մեր երկիրներուն մէջ երբեմն օրերով օսմանեան բանակներ կերակրուած են մանաւանդ պարբերական պատերազմներու ատեն :

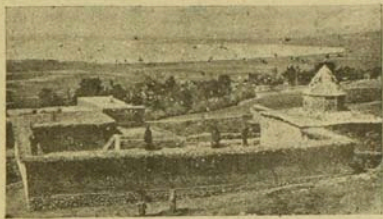
— Ե՛րբ պիտի այցելէ Աստուած մեր երկրին , հառաչեց Տանուտէրը :

— Այդպիսի օր մը շատ հեռու է , ըսաւ Տանտիրուհին , քանի որ այսպէս կը պաշտպանուին չարագործները և զանոնք քաղաքակրթելու համար չաշխատուիր :

— Ո՛վ սուրբ կրթութիւն , ո՛վ լոյս , իցիւ շուտով փարատի քեզմով մեր երկիրը պատող խաւարը և քու պայծառ արահետէդ երթան բոլոր օսմանցիները : Իրաւունք ունիս ,

զաւակս, ըսաւ Տանուտէրը Գամերին, զնա՛ ուր որ կ'ուղես
և լուսաւորէ միտքդ և երկրին օգտակար անդամ մը եղիր:

Իրաւամբ ըսած է Եղիշէ (*). Աւարայրի հերոսներու եր-
զիչը, որուն նշխարքը կը հանգչին Ռշտունեաց Ոստանայ մէջ,

ՉԱՐՍԻԿ ՈՒ ՏԱՆ, Ս. ՆՇԱՆ

Չաղար Սուրբ
Նշանի վանքը,
որ Չարահան Ս.
Նշան և ըստ գրք-
չաղիր յիշատա-
կարանաց Պուալ-
կայ վանք ալ
կոչուած է հին
ատեն Իրրու ա-
զաւաղում Պա-
տրկայ վանք յոր-
ջորջումին:

Հետեւեալ օրը
Գամեր ուրախ ե-
լաւ մեկնելու հա-

վարդ Պատրիկ Ուտունին հիմնած է այս վանքը.
ուր կը գտնուէր երբեմն Կեսարգեչ Ս. Նշանը, Ար-
ղէն Վարդ Պատրկայ գերեզմանն ալ կը գտնուի սա-
կէ ոչ շատ հեռու Հուզումս Քեօսկ անուն գեղերուն
մօտերը

մար և սրաազիզ ողջագուերունէնքով բաժնուեցաւ այդ հիւր-
ընկալ ընտանիքէն երթալու դէպ ի իր սուրբ նպատակը, միա-
նալով կարաւանի մը՝ որ Խաղէշ կ'երթար:

(*) Եղիշէի Գե՛ր՛՛ջ՛՛ՄԱՆ՛՛՛. — Գեւ չմտած Հայոց Չորը, Ոստանայ ծա-
ռաստանեայց յոչ կողմն քի: մը խոտոր, այս անշուք շէնքին, միևսկ մենաս-
տանին երթանք ուխտ: Մի՛ նայի ալտարին խրճուեցեան, գեղեցկակերտ է
նեքրին սանարն. . . իսկ այդ շիրիմն, պաշտելի նշխարք աղու Եղիշէին կը զան-
ձէ, Վարդանայ դպրին, Հայոց վարդապետին, հրեշտակակենցաղ նշանաւորին:
Համրոյր իւր խոնաւ հողին:

Հոս կը հանգչի անտապան, անարձան, անյիշատակագիր, նա՛ որ անձն
արձանացոյց վարդանն ու իր դարը. . . իսկ վանքը կը կոչուի Չաղար Ս. Նշան,
որ ըստ աւանդութեան՝ սրբոյն Եղիշէի սրբանեալ լանքէն կախուած Ս. Նշանն է.
քանի՛ փափագելի Խաչ՝ որ Քրիստոսի աստուածային մարմինը իր վրոյ կրե-
լով, կրեցաւ մեր Սրբոյն՝ Քրիստոսի և Ազգին սիրով հրապառ սրբազան ծոցը
և կուրծքին վրայ. . .

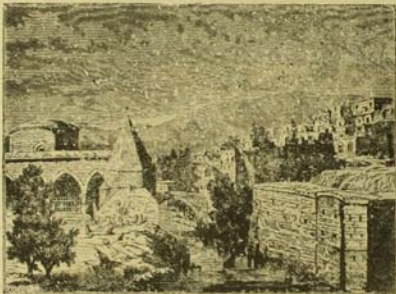
Մարդ քանի որ կենայ, քանի որ նայի, քանի որ խորհի, այնքան իր

ԳՂՈՒՆ ԻԳ.

ԲԱՂԷՇ. — ԼԵՐԱՆՅ ԸՆԿՈՒՋԵՆՆԻՆԵՐ. — ՀԱՆՔԱՅԻՆ ՋՐԵՐ

Յուսայ եւ շանայ մինչեւ
վերջը՝ պարսֆ մըն է:

Կարաւանին հետ հասաւ Ուրտափ հայաբնակ գիւղը,
Բաղէշի մօտ, ուր պիտի համէր 5 ժամէն: Ուրտափ Վանայ
ծովէն հազիւ քիլոմետր մը հեռու լերան մը ստորտը կը

ԲԱՂԷՇ.

զանուի: Բնակիչները երբեմն բարեկեցիկ, այժմ խիստ աղ-
քատ, զուրկ իրենց հօտերէն ու նախիրներէն, չունէին իրենց
զաւակներուն համար նախակրթարան մը իսկ:

ուշքը կը բացուի, այնքան կարօտ կը շատնայ, այնքան սխալի գմայմանց և
խորին զգացմանց խորեր կը պարզուին իւր առջեւ Ինչե՛ր կը բարոզէ այս
լոին զերեզման: Ի՛նչ ձայներ կուզան այս տապանարարի տակէն, անմունջ ա-
զանին կը մնչէ և կը մրմնչէ սրտածմլիկ մրմունջներով, Դերեզման, ուր իր
չքնայ մատենին չափ վսե՛ճ լեզուով կը խօսի աղուն Եղիշէ, ուր կը ննչէ ան-
մահն Եղիշէ:

Գ. ԵԳԻՍԿ ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆՑ

Տեսարանը ակնահաճոյ էր . ընդարձակ արտեր կը տա-
րածուէին մինչեւ ծովին եզերքը :

Եկեղեցիին քովի հսկայ ընկուզենիի մը տակ քիչ մը
հանգստանալէն ետքը Գամեր ուղղուեցաւ դէպի Դատուան ,
որ Բաղէշի և Վանայ միութեան գիծն է ծովին եզերքը : Քա-
նի մը առաջատանաւեր հոն կ'սպասէին փոխադրութեան հա-
մար ապրանք ստանալու : Գիւղական նախաճաշիկը ընելէ
վերջ պտոյտ մը կատարեց դէպի բերդը , որուն հագիւ հետ-
քերը մնացեր են փոքրիկ թերակողզիի մը մէջ ըլրակի մը
վրայ , ուր յիշատակելի միայն ստորերկրեայ երկու քարայր-
ներ գտաւ : Վերջին հրաժեշտի ողջոյն տալով Գամեր Բզնուն-
եաց ծովին՝ իր քայլերը դէպի հարաւ ուղղեց : Հաղիւ գիւ-
ղէն քանի մը քայլ հեռացած էր ան , երբ հիւսիսային արեւ-
մտեան կողմը Յ ժամ հեռու Շամիրամ գիւղի վրայ նշմարեց
նէմրութ կամ ներքովդ բարձր և երբեմնի հրաբլխային լեռը ,
որուն գագաթը բաւական ընդարձակ տափարակի մը վրայ
կ'արածուին ոչխարներուն բազմաթիւ հօտեր : Ի զո՛ւր բուռն
տենչ մ'ունեցաւ այդ աշխոյժ երիտասարդը անգամ մըն ալ
հոն , այդ լեռան կատարը ելնել տեսնելու համար վաղեմի մա-
րած հրաբխային քարերն ու լավաները , այն տեղի եզնիկներն
ու վայրի կենդանիները , նաեւ այն տաք ջուրի ակն , որ շատ
ժօտիկ կը գտնուի պաղ ջուրի լճակի մը . . . :

Կը քայլէր բնութեան համատեսիլ չքնաղ պատկերէն յա-
փշտակուած . իր առջեւ կը պարզուէր ընդարձակ ու ամայի
դաշտ մը , Ռահուան , որ ամէն տարի ձմեռը մի քանի ճաճ-
բորդներ կուլ կուտայ :

Արեւմտեան կողմը կը բարձրանայ Ռահվայի իշխան
Գրգուս լեռը , սեպ . անտառախիտ , որուն ստորոտն է Զրխոր
գիւղը :

Մէկուկէս ժամ վերջը հասաւ Ալամենց կլան , համահուն
գիւղէն կէս ժամ հեռու , Ռահվայի կեդրոնը շինուած : Քանի
մը տարիներէ ի վեր հոն կը բնակին պահապան զինուորներ ,
որոնք շատ օգտակար եղած են ամէն ճամբորդի՝ մանաւանդ
ձմրան մէջ :

Գամեր շարունակեց իր ճամբան միշտ դէպի հարաւ, մինչեւ հասաւ ժամէ մը Բաշխան, ուր վճիտ առուակի մը եզերքը քիչ մը հանգստանալէ յետոյ նորէն ճամբայ ելաւ և վերջապէս անցնելով Դիաափնու կամուրջը հասաւ Բաղէշ և ուղղուեցաւ դէպի Կարմրակ Ս. Նշան եկեղեցին, ուր է Կենաց փայտի մասունքը Ս. Փրկչի արիւնով ներկուած և ուր կը գտնուի քաղքին առաջնորդական աթոռը:

Գամեր այս անգամ չուզեց որ եւ է մէկու հիւրասիրութեան վրայ ծանրանալ, Աստուծոյ տունը ընտրեց իրեն օթեւան. ինն զնաց և հակող քահանային պարզեց իր վիճակը: Քահանան թղթերը աչքէ անցուց և հաւանեցաւ քանի մը օր խնամել զանի. սքանչացաւ անոր հոգիին զօրութեան վրայ և գոլեց անոր բարի տրամադրութիւնները: Հասկըցաւ թէ այս պատանին կրնայ իր ազնիւ նկարագրով օրինակ մը հանդիսանալ իր տարեկիցներուն: Պատուական երէցը ձօնեց անոր իր օրհնութիւնները և գաղտնաբար իր պաշտպանութիւնը խոստացաւ: Ի՞նչ վտանգ այս պատուական երէցին համար այնպիսի ատեն մը անձանօթ պատանիի մը վրայ տարածել իր հովանին:

Կարմրակ եկեղեցիի մէկ խուցին մէջ հանգչեցաւ Գամեր և իր ուղեւորութենէն յոգնած՝ չուշացաւ քունը անոր աչքերը փակել:

Հանգչէ՛ խաղաղիկ, ո՛վ քաջ Հայորդի. վաղը ո՛վ գիտէ, ի՞նչ պիտի ծնի քեզ, ի՞նչ անակնկալներ:

Հետեւեալ օրը եկեղեցիին ժամկոչը Գամերին ընկերացաւ քաղքին մէջ պտոյտ ընելու:

Բաղէշ ունի հինգ նշանաւոր թաղեր. Աւեր կամ Հերսան, Զէյտան, Գրզըլ Մէսճիտ, Թաշ Մահալլէ և Գոմս: Բաղէշի գետակին վրայ ձգուած մէկ քանի քարաշէն կամուրջներ այս թաղերը կը միացնեն իրարու: Քաղաքին մէջ կան չորս եկեղեցիներ. Ս. Գէորգ, Ս. Սարգիս (*), Հինգ խորան և

(*) Այս եկեղեցիի Աւագ սեղանին ճակէն կը բղխի անուշ, առատ ու պաղ ջուր մը:

Կարմրակ, որոնք բաց ի վերջինէն ամենքն ալ աղքատիկ և խարխուլ վիճակ մը ունին: Հոն կայ Հայ Կաթուղիկներու մատուռ մը բոլորովին թափուր ու երեսի վրայ թողուած, ինչպէս նաև անոր մօտիկ Ասորիներու Մար-Եագութ կամ Մըր-կուժայ մատուռը, նոյն վիճակին մէջ, Ասոնց ճիշդ հակառակն է Հայ Բողոքականաց Ժողովարանը, ընդարձակ ու լուսաւէտ. իր ծոցին մէջ կը պահէ մանչերու ու աղջկանց գիշերօթիկ ու ցորեկեայ կանոնաւոր դպրոցներ, ուր կը յաճախեն քաղքին քիչ շատ բարեկեցիկ ընտանիքներու զաւակներ: Բողոքականներն ունին նաև որբանոցներ և արհեստանոց մը:

Գամեր այցելեց կրթական յարկերն, 4 մանչերու և 3 աղջկանց վարժարաններ, ամէնքն ալ նախապատրաստական, բաց ի Կարմրակէ որ նախակրթարան մըն է. հոս դաստիարակութիւնը շատ յետադէմ է. իզական սեռը մանաւանդ, աւաճող, ազիտութեան խոր խաւարին մէջ կը թարթափի:

Գամեր բարձրացաւ Սօսօի կամ Աղալըզի կող կոչուած բլրակին վրայ, ուրկէ դիտեց Բաղէշը իր ամբողջութեամբ:

Սիրուն տեսք մը ունէր քաղաքը, մասամբ ձորերու և մասամբ լեռներու կողերուն վրայ շինուած: Քաղաքին ճիշդ կեդրոնը բարձր ապառաժուտ սարի մը վրայ դեռ կանգուն կը մնան բեկորները այն բարձր բերդին՝ որուն համար կ'ըսուի թէ Մեծն Ազնքսանդրի կողմէ շինել տրուած է, երբ անկէ անցնելով Պարսկաստանի վրայ կը քայլեր:

Պատմական Սալնոյ-Չորը բարձր լեռներու շղթաներով ու բլուրներով սեղմած է իր մէջ Բաղէշ, որ կոյտ մըն 6000ի մօտ տուներու, որոնք մեծ մասով ողորմելի անակներ են, դուրսէն քարաշէն և ներսէն հողաշէն: Քաղաքը ծովուն մակերեսէն 1550 մետր բարձր է և կառուցուած է Բաղէշի գետ անուամբ գետակի մը երկու շրթներուն վրայ, որ կը հոսի 15ի չափ լեռներու և լեռնաշղթաներու օժապտոյտ անցքերուն մէջէն: Տուները և շէնքերը ուռնիներու, կաղամախիներու և պարտէզներու պողատու ծառերուն մէջ պահուրտած՝ կը բարձրանան մինչև լեռներուն կէս մէջքը: Բնակչութեան մէկ երրորդը գրեթէ Հայ է:

Բազմաթիւ աղբիւրներ ու առուակներ կը հոսին կազմելով հիանալի ջրվէժներ. ամէն կողմ ջուր կը վազէ, ամէն կողմ գեղեցիկ տեսարաններ կը պարզուին. կանանչազարդ ձորը հիանալի է: Քաղաքը ամբողջ քարաշէն, դիրքը սքանչելի՝ ոչ միայն ամրութեամբ, այլ եւ վայելչութեամբ, արժանի է կոչել զայն ներքին դղեակ, ապարանք, փափկութեան դրախտ: Աւանդ, չունի հաղորդակցութեան դիւրութիւններ, կանոնաւոր ճամբաներ, որով ազքատութիւնը կը մտնէ անոր սահմաններուն մէջ:

Գամեր փութաց այցելել քաղաքին չորս նշանաւոր վանքերը, որոնք շատ անկայուն վիճակ մ'ունէին: Նախ զնաց Ամրատու կամ Ամլորդու Ս. Յովհաննու Կարապետի վանքը, որ Ժ.Չ. և Ժ.Է. դարերուն՝ նշանաւոր եղած էր իր բարձր վարժարաններով: Հոն կը հանգչին ի մէջ այլոց Վարդան եւ Բարսեղ գիտնական վարդապետները:

Գոմաց Ս. Աստուածածին վանքը համանուն գիւղին մօտիկ, գողտրիկ զմբէթով մը, Աւելու վանքը թափուր ու անխնամ վիճակի մը մասնուած. մօտէն կը հոսի նոյնանուն գետ մը: Այս վանքին քովը կը գտնուի Ս. Թադէոս և Ս. Բարդղղիմէոս առաքեալներու աղբիւրները իրարու կից. հոն է որ քաղաքին ժողովուրդը անխափր Հայ և Թուրք կը դիմէ իր ցաւերէն ու վէրքերէն բուժուելու այդ աղբիւրին հօդէն ու ցեխէն քչիկ մը իր վէրքին վրայ կը քսէ հիւանդը. ջրովն ալ կը լուացուի և... այլ եւս բուժուած է: Շատ սիրուն է Խընդիրկատար Ս. Աստուածածին վանքը, որ իր շրջափակին մէջ կը պահէ Սրբանոց մը:

Գամեր յոգնած իր հետախոյզ պտոյաներէն պիււր մարը մտնելուն եկեղեցիին խուցը վերադարձաւ անդրադառնալու իր հետազօտութիւններուն վրայ, անգամ մ'ալ իր երեւակաւ յութեան առջեւ պատկերացնելով Բաղէշն ու իր զանազան տեսարանները:

Գիշերը սկսած էր արդէն, լուսինը իր արծաթափայլ շողերով կ'ողողէր համայն քաղաքը. միայն ընդհանուր լուսթիւնը լսանդարողը գետերու գոռումն էր. այս աղմուկը ախորժիկ քուն մը պարգեւեց յոգնած պատանիին:

Արեւածագէն շատ կանուխ արթնցաւ ան, իջաւ եկեղեցին իր ազօթքը կատարելու և դուրս նետուեցաւ իր հետազօտութիւնները շարունակելու :

Այս անգամ իր ուշադրութիւնը գրաւողը հանքային ջուրերն եղան : Մէկիկ մէկիկ գնաց տեսնելու այն բազմաթիւ հանքային ջուրերը, երկաթ, ծծումբ, բնածխական թթու, քրօմ, ևն. պարունակող ջերմուկները, ուր կը դիմէ քաղքին ժողովուրդը լոգանալու և որոնցմէ սակայն շատ քիչ գիտէ օգտուիլ քաղաքացին :

Յիրաւի գարնան, ամրան ու աշնան քաղաք մըն է Բաղէշ. թէեւ ձմեռը անտանելի տարւոյն Գ ամիսը տեղացող 3-4 կանգուն ձիւնը թողորկին կը խլէ խեղճ Բաղէշի արտաքին հաղորդակցութիւնը : Բացի այս անպատեհութենէն՝ հիւանալի է այս գաւառը, ջուրն ու օդը անմման, ծառն ու ծաղկունքը եզական, բնակչութիւնը զեղեցկադէմ, հսկայ և ողջանգամ, կլիման պատուական, բոյսերը զանազան, թռչուններն այլ և այլ, վայրի և ընտանի կենդանիները բազմաթիւ :

Կը գտնուին ոսկիի, արծաթի, երկաթի, ծծումբի և մանաւանդ շինութեան յարմար ազնիւ ու բազմատեսակ քարերու առատ հանքեր, այնչափ առատ որ նոյն իսկ ամբողջ թաղ մը ծծմբական ջրածին(*) կը հոտի : Ասոնք կը հաստատեն թէ այս կողմեր հրաբխային կազմած մ'ունին :

Բաղէշ վաճառականական բաւական կարեւոր կեդրոն մըն է. յարաբերութիւն ունի բաւական շատ քաղաքներու հետ : Իր կարմիր ներկած պատուական կտաւը տարածուած է Հայաստանի շատ մը գաւառները, որ կը կոչուի Բաղիչու շիլէ(**) : Բարի քահանան իր երկրի ամէն առաւելութիւնները գովելով աւելցուց նաեւ թէ Բաղչոյ գիւղերը հարուստ են բարձր լեռներու վայրի ընկուզենիներով, որոնց համար կ'ըսուի թէ ազուան՝ որ շատ ազա՛ է ընկոյզի, կշտանալէ յետոյ մէկ քանի

(*) Hydrogène sulfuré :

(**) Բաղէշի արտադրեան ցիւրերն են բացի այս շիլէն՝ ոչխար, այծ, կով, եզ, մուսակեղեն, այծի եւ ոչխարի մարեր, այծի ու ոչխարի աղիք, մեղր, իւղ, բամբակ, բրինձ, չամիչ, գգրու, խէժ, անխոն, եւն. եւն. :

հատ կը տանի ու կը թալէ անմատոյց լեռներու վրայ հողին տակը, զայն ուղած առեն գտնելու համար: Պահած տեղին նշան էր բռնէ իրեն այն ամպը, որ կ'երևի երկնքին երեսը: Ժամանակ անցնելէ վերջը այդ պահուած ընկոյզները կ'ըլլան մէյմէկ հսկայ ծառ այդ անմատչելի վայրերուն մէջ: Արտածութեան գլխաւոր նիւթ մ'ալ դարձած է այդ ընկուզենիի ուսերը (ֆլուրկ-loupe):

Գահանան շարունակելով իր խօսքերն ըսաւ հառաչելով. Ափսո՛ս, որ այս քաղաք բարոյապէս և տնտեսապէս ինկած է, թղթախաղը և օդին ազականութիւն կը սփռեն ընտանեկան խաղաղ երգիքներու տակ. դաստիարակութեան լոյսը իր ճաճանչները չէ արձակած այս տեղ: Ո՛հ, Բաղէշ արժանի է ունենալու կեդրոնական ուսումնարան մը, ուր դիմեն Հայաստանի շատ մը կողմերէն ուսման ծարաւի հողիներ: Ա՛խ, եթէ այդպիսի հաստատութիւն մը ունենայինք, քեզ համար լաւագոյն երկիրը պիտի ըլլար Բաղէշ: Մինչև հիմա վայրագ ցեղապետներու բռնակալութիւնը արգելք եղաւ բարոյական և տնտեսական յառաջդիմութեան մեր երկրին: Անոնց զէմ ելաւ կրօուելու իր քաջ ընկերակիցներով մէկտեղ նշանաւոր հերոս Սեբոր-Ազրիւր: Անիկա Հայ ծնաւ, Հայ ապրեցաւ, Հայ մեռաւ: Եւ հիմա կը հանգչի յաւիտենական քունով մը այս եկեղեցիին պարտէզին մէջ: Ուր որ երթաս, գաւակս, անոր յիշատակը քեզ արիւթիւն թող ներչնչէ և անոր օրինակը քեզ քաջալեր ըլլայ:

Այս խօսքերէն յետոյ Գամբեր փութաց եկեղեցիին պարտէզը, ուղղուեցաւ զէպի այն թթենին, որ կը հովանաւորէր Սեբոր-Ազրիւրի մարմարեայ մահարձանը, և հոն ծունր դնելով Հայր մեր մը արտասանեց այն քաջ նահատակին հոգիին համար և իր թարմ մտքին մէջ խոր քանդակեց նոյն մահարձանին վրայ դրոյմուած հետեւեալ տողերը.

«Նեմուրայ սարը՝ հազար ակն ունի,

«Հազարն ալ ՄԵՈՒ դառնի ի վար կ'երբայ:

«Մինակ Ազրիւրի, ազրիւր արտի՝

«Խեղն ժողովուրդին սիրտին մէջ կ'երբայ:»

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

Ս Ղ Ե Ր Գ Է Ն Տ Ի Ա Ր Պ Է Ք Ի Ր

Բարեպաշտութիւնը Հայուն
նոգեկան միտքերէն մեկն է:

Գամեր հետեւեալ օր բաժնուեցաւ այս բարի քահանայէն, երթալու համար դէպ ի Սղերդ: Յարմար ուղեկցի մը ընկերակցութեամբ հասաւ երկու ժամէն Մակ Քար, ահագին ժայռ մը, որ ծակուած է փապուղիի պէս և բոլոր ճամբորդները այդ միակտուր քարէ կամուրջի տակէն կ'անցնին: Գամեր կը յառաջանար չքուած խճուղիէ մը, հիտաքանչ ձորի մը մէջէ:

Իր շուրջ տեսնուած զիւթիչ պատկերներ զինք չէին հրապուրեր և խեղճ տղան գլխիկոր կը քալէր դէպ առաջ, լսած էր թէ ի'նչ ոճիւրներու, յափշտակումներու, թալանի, կողոպուտի վայր մը եղած էր այդ ամբողջ ճամբան: Բարբաբոս Մօտկանցի քուրդեր միայն գիտեն թէ քանիներ հոն սպաննած են չնչին կողոպուտի մը համար. ձորին հողն ու քարը կարծես թէ արիւն կը հոտէր: Վեց ժամ անընդհատ քալելէն վերջ Գամեր արդէն հասած էր Բուխանի առջև. հին, կիսաքանդ, մեծ չէնք մը գետին ձախ կողմը: Բուխան ձմեռ եղանակի օթնւանն է բոլոր ճամբորդներու:

Գամեր քառորդ մըն ալ շարունակելով խճուղին՝ շեղելով շիտակ ճամբէն՝ հին կամուրջէ մը անցնելով գետին ձախ կողմը սկսաւ լերան կողի նեղ ու օձապտոյտ ճամբէ մը բարձրանալ դէպ ի կատարը, Զիլիֆթրան, որուն կողը ծածկուած էր խիտ անտառով. ստորոտէն Բազիչոյ գետը կը հոսէր և կը հեռանար դէպ ի հարաւ կորսուելու լեաներու մէջ:

Լեռնային ճամբորդութիւնները ո'րքան դժուարին, նոյնքան քաղցր են, և Գամեր զրաւուած այլազան տեսարաններէ՝ կը մոռնար իր խոնջութիւնները:

Երկու ժամէն հասած էր լերան դագաթը, լեռներու նոր աչխարճ մը կը փռուէր առջևը: Ծարունակելով իր ճամբան վերջապէս հասաւ Զալխասօր խանը:

Հետեւեալ օր Սղերդ գնաց, որ Տիգրիսի հիւսիսային կողմն է, անկէ կէս ժամ հեռու, ծովէն 1090 մետր բարձր կրային դարատափի մը վրայ: Բնակիչները 15000, որոնց 1500էն աւելի Հայ: Սղերդի արտաքին տեսքը շատ սքանչելի է. կլիման առողջարար: Քաղքին բնակչութեան լեզուն արաբերէն է, տարազը քրդական, այնպէս որ աղգերը իրարմէ որոշել անկարելի է: Հայերը մայրենի լեզուն կորսնցուցած են և կը խօսին արաբերէն: Նորահաս երիտասարդութիւնը մեծ մասամբ Հայերէն կը խօսի. ժողովուրդը ուսման սիրահար, եկեղեցասէր ու կրօնասէր, բայց ծայրայեղօրէն աղքատ է:

Սղերդի մեծակամար տուները շինուած են տեսակ մը գածով՝ որ խոնաւութիւն կը պահէ: Չմեռը թէեւ ձիւնաշատ է լեռներու վրայ, մեղմ է դաշտին մէջ: Չորս եղանակներ կանոնաւորապէս կը յաջորդեն իրարու: Հօղն այնչափ բերրի է տեղ տեղ՝ որ տարին երկու և նաեւ երեք անգամ հունձք կուտայ և իր զանազան բերքերը շատ բնտիր են, Կաղնիի անտառները գոյթոր կուտան, որ կ'արտածուի: Խոզկաղինները կարօտութեան ժամանակ բնակիչներուն կերակուր են: Երկիրը մեծ մասամբ բարեբեր լեռներէ շրջապատուած է և գլխաւոր բերքերն են առատ խաղող իր տեսակներով, փշատ, թուխ, պութուն. որ տեսակ մը վայրի պտուղ է լուբիայէն փոքր: Այս լեռներու ծաղկանց թագուհին նունուֆարն է. նոյնպէս մեղր, մոմ և ոչխար շատ են: Տեղացիք հիւրասէր են:

Այս գաւառակին մէջ կան քանի մը հրարուխներ, շատ ջերմուկներ և բովեր: Տեղական գլխաւոր արուեստանիւթերն են թաղիքէ գորգեր, բամբակէ նիւթեր և այծի մազ. եւ այլն:

Բայ ի Հայերէն կան նաեւ Ասորիներ, Յակոբիաներ, Եգիպտներ: Հոն առ հասարակ արաբերէն կը խօսին, նաեւ քրդերէն, մանաւանդ նոյն սահմաններուն մէջ գտնուած Բնպուան և ուրիշ գեղերուն Հայերը:

Գամեր հազիւ հոն օր մը մնաց և ուղեւորեցաւ անկէ դէպ ի Տիարպէփիր, ուր հասաւ վերջապէս բաւական տաժանք կրելէ վերջ: Կը տեսնէ պարխապէն դուրս հիւսիսային արեւ-

մտեան կողմը զօրանոցը . զինուորական հիւանդանոցը , իսկ հիւսիսային արեւելեան կողմն ալ արհեստանոցը , ԽՏԱՏԻԷ մէքրեպլին , ու հիւանդանոցին հոյակապ շէնքերը : Անցքին երկու կողմերը ծառեր կան , մերկ իրենց կանանչի զարդերէն . կ'անցնին Տաճկաց գերեզմանատունէն և կը մտնեն պարիսպներէն ներս Էրզրում գալիուսի կոչուած մեծ դռնէն , ուրկէ ներս անմիջապէս պահականոց կայ և մասնաւոր շուկայ մը , մզկիթ , բաղնիք , խանութներ , տուներ ամենքն ալ քարաշէն , փողոցներն ալ քարայտակ :

Կը յառաջանայ դէպ ի Մայր եկեղեցին Ս . Կիրակոս և կը դիմէ առաջնորդարանը : Առաջնորդը թեմական այցելութեան ելած էր : Փոխանորդ քահանան քննեց անոր թղթերը , գոհեղաւ և խոստացաւ պէտք եղած պաշտպանութիւնը նուիրել անոր և առաջնորդեց զանի մասնաւոր յանձնարարականով մը երեւելի ազգայինի մը տունը , հիւրընկալ և բարեսիրտ ընտանիքի մը :

Գամեր սիրով ընդունուեցաւ հոն և փոխանակուած խօսքերէն և տղուն շարժուձևերէն հասկրցան թէ բարեկիրթ տղայ մըն է . սիրեցին զանի :

Նոյն գիշեր տնեցիք ամբողջ իրենց տան բաղնիքը մտան . Գամեր ալ ընկերացաւ անոնց և շատ ախորժ զգաց իր երկարատեւ ճամբորդութենէն վերջ այս լոգանքով . տրուեցան իրեն մաքուր ճերմակեղէններ , որոնք մարմինը աւելի կը կաղզուրեն : Ընտանիքին այս հոգածութիւնը Գամերի մեծ սխտիւմ եղաւ : Գիշերը հանգիստ քնացաւ և երբ հետեւեալ առտու արթնցաւ , արդէն տան մէջ ամէն մարդ ելած էր : Տանը մեծ հայրիկը այլեւս գործէ քաշուած պատուական փորձ ձերուկ մը սկսաւ խօսիլ Գամերի հետ . տեղեկացաւ անոր անցքերուն և գորովեցաւ անոր վրայ , օրհնեց զանի և քաջալերեց երբ իմացաւ թէ ի՛նչ նպատակի համար այսքան երկար թափառումներ կ'ունենայ :

Անոր հետ շրջեցաւ քաղաքը :

Բարի ձերունին պարծանքով մը կը խօսէր հին Տիգրանակերտի վրայ , կը յայտնէր թէ ի՛նչպէս պատմութեան մէջ

համրաւաւոր էր այս քաղաք, թէ սասպարէզ էր դարձած Պարթևներու, Հռովմայեցիներու, Բիւզանդեան կայսրերու, Պարսիկներու ։

Տիարպէֆրի գլխաւոր անցքն է Պարսկաստան, Պաղտատ և Հնդկաստան երթալու ։ Ամրոզջ քաղաքը պարսպապատ է, ունի չորս դուռ և 72 բուրգ, որոնց մէջ շքեղ են Ուսթա Բուրջի, Եէտի դարտաշ, Շակիրտ Բուրջի կոչուած բուրգերը ։ Կը դիտեն հին բերդը, ուր է բանտը, ոստիկանատուն, հիւանդանոց, հոն ընդարձակ բակ մը կայ հինաւուրց ծառերով, որոնք երբեմն կախազանի և գլխատութեան ծառայած են ։

Արդարեւ նշանաւոր քաղաք իր շէնքերով ։ Քաղաքին հիւսիսէն դէպ ի հարաւ կը հոսի Տիգրիսը, Տիարպէֆրի լեռնադաշտէն 20 վայրկեան հեռու ընդարձակ հովտի մը մէջէն շարունակելով իր ընթացքը ։ Հարաւի կողմը պարտէզներ շատ կան ։ Նշանաւոր են այս տեղի սեխն ու ձմերուկը ։ Վերջինը այնքան խոշոր, որ հատը 40-50 քիլօ է. իսկ 20-30 քիլօ կշռողներ շատ են ։ Յարգի են այս տեղի մետաքսէ կերպասները. արմախքն աւատ, կնճիթ, բրինձ, կարագ, շերամ, պտուղներ ։ Բնակիչները աշխատատէր և բաւական բարեկիրթ ։ Ընդհանուր բնակչութիւնն է 34000 ։

Բարի ձերունին լաւ ժամանց մը կը պատճառէր Գամբրի, զանի պօրտոյնելով քաղաքին Ս. Կիրակոս և Ս. Սարգիս եկեղեցիները ։ Օր մ'ալ Տիգրիսի արեւելեան ափերուն վրայ գտնուող Գրթըրլարլ գիւղը գացին, նաև արեւմտեան լեռնադաշտի վրայ քաղքէն կէս ժամ հեռու Ալխիտունար գիւղի Ս. Աստուածածին եկեղեցին ։ Վերջապէս այն բարի մարդը կը տանէր Գամբրը քաղաքին հետաքրքրական վայրերը և անոր ըանգիտութեան հետաքրքրութիւնը գոհացնելու համար շատ բաներ կը խօսէր ։

Աւրիշ օր մըն ալ այցելեցին Հայոց գերեզմանատունը ։ Ծերունին հոն գնաց ծուներ դրաւ գերեզմանի մը քով և աղօթեց. ինչպէս տարիներ առաջ բրած էր Սրուանձտեանց (*) ։

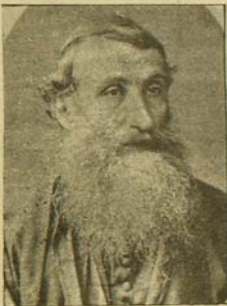
(*) «Անցայ որոնել ազգին վասակաւոր, անմտաց եւ միջ տնման Սիպիլեան Հ. Կղեմէսի գեղեզմաբ, որ Հայ Կաթողիկոս կարգին եզր բաղ-

Գամեր ալ ծերունիին հետ ծնրադրեց և Հայր մերն ըսաւ մաքով. յետոյ ազան հարցուց. «Որ՞ն է այս հողակոյտ, Հայրիկ» — «Տղա՛ս, հոս կը հանգչի Հ. Կղեմէս Սիպիլեան (*),

ուսած էր խոտն ընդ Հայոցն: Մի Կանի սեւ ու կոշտ քրտեր կուսած էին այս ամեհարժան տնձին մարմնոյ վրան: Անոր որ այնքան քարի սկսած էր Հայոց աշխարհն ուսումնասիրելու եւ ազգային բանց հնութիւն ի լոյս ածելու, յիշելով իր երհինն, իր արդիւնատուր կեանքը, իր ազնիւ բարքը՝ զոր լուսապէս զիտեց ամէն տնձն՝ որ նանչցած են զինն, լսած են իրեն եւ տեսած են իր հուսաւոյն ու գործը վերջին քարիներուն մէջ՝ «Հոգոց» մը մեմնչեցի եւ կար մը արցունք իր հողոյն ցողելով մեկնեցայ:»

Գ. Նսիսկ. Մուսանձեանց, Բ. մաս, Կ. Պոլիս, 1885, էջ 206:

(*) Հ. ԿԼԵՄԷՍ Վ. ՍԻՊԻԼԵԱՆ, ծնած Պոլիս 1824 Փետ. 17ին եւ մեռած Տիարալէի 1878 Մայիս 23ին բանչի հիւանդութեւ: Գործն եւ զիտեցական տեղում Վիեննական Միտր. Միտրաբուրեան. Ուսանողական եօրեանայ Երջան մը բարեելով Վիեննայի վանքը հոն կ'ընդունի Կանանայական սուրբ ասիման Չ1 քարեկանին եւ հաստատուց կ'ըրտեամբ մը մեծ պատի կ'ընծայէ իր միտրաբուրեան: Ուսումնասէր, ուշիմ, բարեկիրք, հեզ գրած եւ մանտանող հարուստ իր հնագիտական եւ դրամագիտական հմտութիւններով Իր նշանատուր դրամագէտ ու հնագէտ ընդունուած է Վիեննայի, Լոնտոնի, Պերլինի, Բեքերայուրկի կանառներուն մէջ: Իր հնագէտ ուղեւորած է Պարսկաստանի, Ռուսական եւ Քրեական Հայաստանի Եաս երկիրներ, Ասորեստան եւ Միջագետք, Ռնն. լու հայրենի յիւստակներ, ժողովելու պիտանի տեղեկութիւններ, լուսարանելու դժուարիմաց ինքիւրներ: Երաստակած է «Գասաուրութիւն Ռուրիկեան դրամոց», «Տղայայ առանձնանայր, վերջին տերն ու մեռնիլը», «Փ. Գորդէզ կամ Մեհախոյի առեւտիլը», «Համառոտ աշխարհագրութիւն» մը, Վիեն. Միտրաբուրեանց *Եւրոպա* բարդին մէջ Եաս մը յօդուածներ, ինչպէս նաեւ Պոլսոյ եւ Զմիւռնիոյ քերթերուն մէջ, նմանապէս զերմ. եւ գաղ. մասնագիտական Հանդէսներու մէջ բնաստական եւ դրամագիտական յօդուածներ, եւլն:

Հ. ԿԼԵՄԷՍ Վ. ՍԻՊԻԼԵԱՆ

Մեծ յարգ ունեցած է Եւրոպացի զիտեց տվ, ինչպէս Շիմանի,

որ ուսումնասիրեց Հայոց աշխարհն և ազգային հնութիւններ
ի լոյս ընծայելու համար այնքան տքնեցաւ : Ան մտած է ,
բայց իւր գրաւոր աշխատութիւններ անմահ թողած են իր
անունը : Օրհնութիւն իր յիշատակին :»

Տանուտէրը դիւրակեցիկ վաճառական մըն էր . իր անա-
յին առաքինութիւնները կը փայլէին : Ան ամէն իրիկուն երբ
գործէն կը վերադառնար . լաւ կեանք մը կ'ունենար հոն : Ան
անդամ էր Քաւառական ժողովին և կառավարութեան դուռն
ալ յարգուած էր , նոյնպէս տեղւոյն հիւպատոսներուն քով :

Տիարպէքիի զարմանալի քաղաք է . հոն ստիական զա-
նազան ցեղեր և բարբառներ կան , Թուրք , Արաբ , Հայ ,
Ասորի , Քուրդ , Եգիպտի , Չաղայ , Յոյն , Քիլտանի և նոյնպէս
բազմազան կրօններ այսքան ցեղերու համեմատ : Ժողովուրդը
առ հասարակ ջերմեռանդ եկեղեցասէր , ջերմեռանդ ուխտա-
տեղիներու , աշխատասէր և սակաւապէտ . հիւանդներ և կա-
րօտեալներ կը խնամէ Աղքատասէր Լ'նկերութիւնն : Ուրիշ
երկիրներէ եկած անանկներ սիրով կը հոգացուին :

Տիարպէքիի ձմեռը շատ կծու ցուրտ կ'ընէ , թէպէտ
շատ ձիւն չտեղար . ամառը չափազանց տաք է :

Վաճառականին տունը շատ հանգիստ գտաւ Քամեր և
իրր տան տղան՝ անոնց սիրելի եղաւ : Ամէն բան առատ էր
հոն , շատոնց էր որ ձուկ կերած չէր : Տիգրիսի ձուկերէն ճա-
շակեց : Հոս շատ աժան են միան ու կարագ , ընդեղէն ու ար-
մտիք շատ ու շատ : Վաճառականն յատուկ մեղուատուն եւս
ունէր , որմէ կ'ունենար ընտիր մեղր իրենց անուշեղէններուն
համար : Քամեր այս ամէնը կը վայելէր ոչ թէ զրկուած տղու
մը ազահութեամբ , այլ չափով և շատ ազնիւ ընթացքով , իրր
թէ անոնցմէ շատ անգամներ վայելած ըլլար , մինչդեռ շատ

Շումպէրէի, Էլն. 1876ին Սուլթան Ապս-իւ-Աղիզ զնահասեց իր արժա-
նիք եւ անուանեց զինք Կ Պոլսոյ Օսմ. բանգարանին երկրորդ վերահսուչը
(Directeur), որուն հնուքիւններն արդէն կարգաւորած էր :

Երանի՛ Հ. Կղեմայ աչերուն, որոնք լոցին մեր նախնեաց տերներուն
վրայ. երանի՛ անոր սրտին՝ որ բարասեց հայրենի մեծութեանց ճխուր մնա-
ցորդներուն վրայ :

անգամներ չորաբեկ հացով մը գոհացած էր, բայց հիմա ամէն բան առատօրէն կը գտնէր և կը ճաշակէր :

Բաւական օրեր հոն իր վայելած լաւ սնունդով և հանգիստով կազդուրուեցաւ : Ինչ բարեբախտութիւն, որ ունեցաւ այսպէս հիւրընկալ մը . կարծես Աստուծոյ աչքը անոր վրայ ամէն վայրկեան կը հսկէր :

Վաճառականը ո՛րքան բարեսիրտ, նոյնքան ալ բարեպաշտ էր . ընտանիքն ամբողջ ամէն երեկոյ տանը մեծ սրահին մէջ աղօթք կ'ընէին : Գամեր ալ անոնց խումբին մէջ կեցած Հաւատով խոստովանիմը և Եկեցեցէն բարձրաձայն կ'արտասանէր : Երկար դարեր այս բարեպաշտութիւնը պահած է Հայութիւնը :

Թէեւ այս հիւրընկալութենէն գոհ էր Գամեր, բայց ուղեց վերջապէս հեռանալ այդ տունէն և վաճառականը հաւանեցաւ խոստանալով ամէն առթիւ իր պաշտպանութիւնը, նիւթապէս նպատեց անոր և Գամեր մեկնեցաւ դէպի Արղընի :

ԳԼՈՒԿ ԻԶ.

Հ Ա Ն Ք Ե Ր Ը

Երկրի մը հարսնութիւն ևն
իր հանկերը :

Գամեր կը յառաջանար դէպի Արղընի Մատէն, որ նշանաւոր է իր հանքերով : Հետաքրքիր տղուն համար շատ փափաքելի էր տեսնել երկրի խորերուն մէջ ծածկուած մեծամեծ հարստութիւններն, պարզեւները մեր երկրին : Բաւական ժամանակ երթալէ վերջ հասաւ հոն : Քաղաքը շինուած է Մէրապի և Ապալմսեհի լեռներուն խորը, որոնք իրենց պղնձի քղանցքներով կը պատեն զայն : Տուները լերան զազաթէն մինչև ստորտը կը տարածուին : Բնակիչները կ'ըբաղին հանքագործութեամբ :

Թէ՛ գիւղին և թէ՛ շրջակայ լեռներու մէջ առատ պղնձի հանք ըլլալով՝ շատ տեղ այրեր ու գուբեր փորուած են :

Աշխատութիւն, ահա մարդուս երջանկութիւնը :

Գամեր տեսաւ թէ հազարաւորներ ևս անդով կը փարին աշխատութեան. թէեւ այն տեղին օդը աղէկ չէ, ամառը սաստիկ տաք կ'ընէ, ջուրն ալ գէշ, բայց դարձեալ շատեր հոն կը դիմեն երկրին խորերէն հանելու նոր նոր գանձեր, որովհետեւ այս տեղւոյն հանքը շատ հարուստ է և տարին մինչև 2,500,000 օխայ պղինձ կ'արտադրէ : Մեծարանք այն քաջ գործաւորներուն, որոնք կը նուիրուին ամենէն խիստ և տաժանելի աշխատութիւններու : Անգործութիւնը կեանքը կը խարտոցէ. մինչ աշխատութիւնը երկարատեւ կ'ընէ զայն :

Այս գործաւորներուն կեանքը շատ անգամ դառն մարտիրոսութիւն մըն է, որովհետեւ ստորերկրեայ խորութիւններուն մէջ կը տառապին շարաշար և երբեմն ալ կը զոհուին հոն : Մարդկութիւնը ամէն վայրկեան աշխատութեան սուրբ սեղանին վրայ կը հանէ իր զաւակներն իբր Արէլի պատարագ. ահաւոր պատերազմներ երբ պատուոյ դաշտին վրայ կը սիւսն բազմաթիւ դիակներ, որոնց նուիրումով Հայրենիքի ազատութիւնը կը գնուի, նոյնպէս ալ տաժանազին աշխատութիւններու շնորհիւ մարդկութեան երջանկութիւնը կ'ստացուի : Գետին ընթացքը՝ որ քարեր ու խոշեր արհամարհելով յառաջ կ'երթայ, աւելի կենդանութիւն ունի իր մէջ քան թէ լճացած ջուրը, որուն երեսը մամուռի կանանչը խաւ կը տարածէ և որուն կաթիլները հազարաւոր մանրէներով կը լեցուին :

Գամեր հոն իմացաւ թէ այս բոլոր լեռները՝ որոնց մէջ հանքը առատ է այնքան, երբեմն երկնաբերձ ծառերու անտառներով պսակուած են եղեր, մինչդեռ այսօր չոր ապառաժուտներ են, վասն զի դարերէ ի վեր հանքահանները հանուած պղինձը գտելու համար՝ հալեցնելու կրակին տեղ զանոնք անխնայ կտրած ու վառած են :

Գամեր հոն մնաց երկու օրեր, իր յանձնարարականներով հիւրընկալուելով այնտեղ : Անկէ անցաւ Ջերմուկ աւան՝ որ նշանաւոր է իր ջերմուկներով : Այս կողմերու լեռները որթատունկը ամբողջ կը ծածկէ. այս տեղէն կը փոխադրուին չամիչ, պատակ, բուբ, խաղողի մեղր : Առատութիւն ամէն կողմ. աւաճ, չարիքներ սակայն թոյլ չեն տար վայելել զայն :

Ջերմուկէն ելաւ ուղեւորելու դէպի Չնքունչ, որ ութ հարիւր տնուորով լեռնային պզտիկ աւան մըն է, և որուն 250ը միայն Իսլամ տուներ են—Սարբերդէն հարաւ 12 ժամբ րով անջրպետուած—միակն է. առանց Հայ գիւղի ազգարնակութեան, որ կրցեր է ու դեռ կրնայ ապրիլ Քուրդ-Թուրք տարրերու գրաւած լայն գետինի մը կեդրոնը: Իր շրջապատն կ'եռան Հասարանցիք, Պօսմացիք, Շրբէ-Վրանցիք, Պէրմանցիք, Եւլն, Եւլն, քրդական տեսակ տեսակ ցեղեր:

Գամեր իր դէպի Չնքունչ անցքին վրայ սոսկումով տեսաւ թէ չարագործներ իբր վրիժառութիւն կրակի տուած էին ցորենի համբարանոց մը. դէպի երկինք բարձրացող բոցերը կը դիտէին լալով գեղացիներ, իրենց պաշարի այդ պահասը փճացած տեսնելով: Իշխանութիւնը կաշառուած և բռնակալութենէն ոյժ առած՝ արկածի մը արդիւնք կը համարէր դէպքը հակառակ զօրաւոր ապացոյցներու: Ի զո՛ւր Սիրահայեաց Ս. Աստուածածնի վանահայրը կը բողոքէր, կը պաշտպանէր գեղացիներու արդար իրաւունքը. արդարութիւնը համը էր այդ կողմերը: Արդէն այդ ցորենն ալ մօտերէն բերուած էր, որովհետեւ հոն այդեգործութիւնը գլխաւորաբար պատուուած է:

Վանահայրը Գամերը ընդունեց վանքը, ուր մէկ քանի օրեր հանգստացաւ: Պատահած չարիքը սասանեցուցած էր զանի. բայց այսպիսի դէպքեր անսովոր չէին այն ատեններ: Ժողովուրդին ինքնագիտակցութիւնը դեռ չէր արթնցած. կըրթութեան պակասը կը տեսնուէր դժբախտաբար:

Քաջասիրտ վանահայրը կ'զգար թէ իր բողոքներով իր գոյութիւնն ալ կը վտանգուէր, բայց անվախ էր ան և կ'ըսէր. «Չնքունչին կ'արհամարհէ ամէն վտանգ.»

Հոս խառն կը բնակին Թուրք և Քուրդ: Հասակաւոր և ծեր այր մարդիկ ող ունին ականջներն: Կիներ քօղով կը ծածկուին մինչև իրենց մահը: Տեղւոյն հողերը տեղացի պէյերու վրայ են: Ժողովուրդը զուրկ է սեփականատէր ըլլալէ:

Գամերի համար այս թափառումներն ալ իրենց օգուտն ունեցան, թէև իր սիրտը չատ դաւ կրեց պատահած կրակէն,

բայց հասկըցաւ թէ այս կողմեր չարագործին սուրը իբր Գամիլէսի սուր կախուած է Հայուն զլխուն վրայ: Աւազ, սարսափի և մահուան դողերու մէջ ապրուած կեանք մը կ'արժէ՞ ապրիլ:

ԳԼՈՒԽ ԻԷ.

ԱՐԳԱՐ ՀԵՏԱՔՐՔՐՈՒԹԻՒՆ

Հայը ուր որ դիմէ, միշտ անցեալին յիշատակներով կ'ոգեւորի կամ կը յուզուի:

Գամեր ցաւով բաժնուեցաւ Չնքուչէն և ուղղուեցաւ զէպի Սեվէրէկ, ուր կան 5500 տուն Թուրք, Քուրդ, Զազա և Արար, 400 տուն Հայ, 50 տուն Ասորի, 20 տուն Հայ-Բողոքական և 10 տուն Հայ-Հռոյմէական բնակիչ: Հայոց եկեղեցին կը կոչուի Ս. Թորոս: Գաւառին զլխաւոր բերքերն են ցորեն, գարի, բրինձ, բամբակ, բուրդ և իւղ: Սեվէրէկի բրինձը նշանաւոր է տեղը ճախճախուտ ըլլալուն:

Հազիւ քիչ մը հանդիստ վայելեց հոն Գամեր, անկէ ալ ուղեւորեցաւ Կարմունջ գիւղն, որու հեռաւորութիւնը 17 ժամ է:

Եղեսիոյ մօտիկ է Կարմունջ, ուր հասաւ Գամեր: Հայ բնակիչներն են 350 տուն: Հոս պանդուխտ պատանին ճաշակեց տեղւոյն նշանաւոր նուրը, այդ բնական օշարակը իր ծարաւի պապակը գոհացուց:

Գամեր գիմեց նորաչէն Առաջնորդարանը իրեն պաշտպանութիւն գտնելու: Բայց յուսախար եղաւ, որովհետեւ քահանաներն ալ բացակայ էին անկէ երկրագործական աշխատութիւններով զբաղած ըլլալուն: Այցելեց գիւղին զպրօքը, ուր փոքրիկներ նախնական կրթութիւն մը կ'ստանային: Իր սրտին խորէն երանի տուաւ այդ անմեղներուն՝ որ այբուբէնը կը թոթովեն, անտեղեակ իրենց երջանկութեան:

Գամեր շատ հետաքրքրուեցաւ Կարմունջի դատարարաբառով, որ առանձնայատուկ կերպ մը ունի իր մասնաւոր ա-

առգանութիւնով ու ասութիւններով : Այցելեց անոր աղբիւր-
ները, Ս. Դշխոյններ ալ, Ս. Հեղինէ (սղատիկ ալ) և Ս.
Գէորգ, և որովհետեւ անցաւ սպիտակ ու սեւ լեռներէն,
վերջինին վրայ ողջունեց Հարս-քարը, որ վիպակ մըն է ինք-
նին ներկայացնելով «անձնաւորութիւնը» համեստ Հայունիի
մը, որ հարանութեան տարուած ատեն յելուզակներու յարձա-
կումին ենթարկուած՝ Աստուծմէ խնդրած էր վայրկենապէս
քարանալ . . . ու հասած էր փափաքին, զերծ մնալով իր պա-
տուին սպառնացող վտանգէն :

Գամեր չէր կրնար հոն կանգ առնուլ, կարծես ներքին
մղում մը զինք անհանգիստ կ'ընէր. կ'ստիպէր զանի երթալ
յառա՛ջ, յառա՛ջ : Վերջապէս գնաց անկէ Եղեսիա :

Եղեսիա (Ուրֆա) պատմական անցեալովը անուանի՝ կը
դիւթէր Գամերի հոգին : Գնաց նախ Ս. Գաստառակի ուխտա-
տեղին, ուր ամէն տարի Ապրիլ 7ին Աւետման տօնի օրը սուրբ
պատարագ կը մատուցուի պատմական ջրհորին վրայ շարժական
սեղանով : Միջազգային է ուխտատեղին : Թուրքերն ալ զայն
կը յարգեն և էյուպ Փեյղամպերի անունով կը ճանչնան այդ
տեղը (Յորայ հոր), որ սակայն իր շրջապատին մէջ պահած է
ցարդ քրիստոնէական ուխտատեղիի մը դրոշմը :

Գամեր պատմական անցեալի մը գետնին վրայ կը դե-
գերէր. ուստի իր առաջին մտածումը այն եղաւ որ անմիջա-
պէս ծռէր և հողը համբուրէր : Այս շարժումը ուշադրութիւնը
գրաւեց անկէ անցնող օտարունիի մը : Միս Շախ'ըզն (*) էր

(*) ՄԻՍ ԳՈՐԻՆԱ ՇԱԹՂԿ. — Խնջ բառերով պէտ է հիսուել զովեսք
այս ազնի օստունիին, ի՞նչպէս ցոյցնել այս սոցերուն մէջ անոր մարդա-
սիրութիւնը, անձնութիւնը : Քրուքեան անախիւնիին եղաւ ան, արիւնի
էս արցունքի օրերուն մէջ Հայուն պիպիանը : Պոս Ընկերութեան այս պատ-
մական միսիոնարուհին այնպիսի մեծ դեր մը կատարեց Եղեսիայ մէջ, որ
իրացնէ 1895ի Եղեսիայ սոսկալի շարժէն վերջ Ամերիկայի Քրիսչէն Հեռըջ
քերքը «Եղեսիայ հերոսուհին» անուանեց զանի, որովհետեւ անոր հերոսական
շանքերով այն հաղթին Աւես. Եկեղեցիին մէջ լեցուած բազմութիւնը կրցաւ ա-
զատիլ սոյոյ մահէ մը :

Երախտագործ Հայութիւնը անոր անձունը բարիհետուն առջեւ հիա-
ցած՝ եկեղեցիին էակի մը սպաւորութիւնը կը կրէ անով : Անա սկար կին մը,
ծանր աշխատութիւններու ենթակայ, բնկնուած մարմնով բայց արի նոզով՝

ան, Ամերիկացի այն բարերարուհին՝ որ մեր դժբախտ օրերուն մէջ 1895ի դէպքերէն վերջ Եդեսիոյ գթութեան հրեշտակն եղաւ. սա պանծեց որբեր, հաստատեց ասեղնագործութեան տեղեր այրիներու և մանկամարդ աղջիկներու, բացաւ կոյրերու դպրոց:

Միս Շաթրըզ 1892էն ի վեր Եդեսիա հաստատուած է, ուր երբ 1895ի աղէտքէն 1400 այրի և 3000 որբ անոք Հայ թըլուաւաններ մէջտեղ եկան, աղնիւ Ամերիկուհին մեծագումար նպաստներ ձեռք բերաւ ու բաշխեց այդ զրկուածներուն, որոնց որոշ քանակը ճշգեղ շատ դժուար է: Բայց իր նշանակելի առաւելութիւնն այն է որ ինք միշտ հետամուտ եղաւ աւելի գործ տալու կարօտեալներուն և ասիկա շատ գնահատուած է:

Հայ գաւակներու փութաստակ պէտներ կը գոհացներ: Ի՞նչ օտարուհի մը ըլլալով կը սիրէր ցեղմագին սիրով մեր ազգը, մեր կարօտութիւնները կը դարմանէր, ի՞նչ առանձին քանի մը այր մարդու գործ տեսնելով: Ո՛հ, որչափ Հայաստէ եր ան: Քիչէր մեկ անոք չափ արցունք քափեցին անցեալ տարիներու մէջ մեր կրօն աղէտներուն համար: Կը սիրէր, կը սիրէր, յախտեա՛ն կը սիրէր Միս Շաթրըզ Հայ ազգը:

ՄԻՍ ՇԱԹՐԵԶ ՇԱԹՐԵԶ

Չի՞նք կարելի է որակել այսպէս, անխոնջ, խոստովապահ, նեղասիրտ, սկզբունքի տէր, օրհնաբար, արագ ելլալ գործող: Եդեսիա իր գեղերովը, Անվերէկը, Ասիամանը, Պերէնիկը եւ Մարաշը իրեն կը կարօտէին եւ ի՞նչ կը գործէր անեմունց համար: Կը վարէր եկեղեցի որբանոց մը, գործանոցներ, եկեղեցի դպրոցներ, կոյրերու դպրոց մը, եւլն: Հայ, թուրք, քուրդ եւ Աւրաք իրեն կը դիմէին նիւթական, աւելեւական, կրթական եւ հոգեւոր պէտներու համար: Արիւններու համար կ'ապեր: Միանգամ իր վրայ բժշկական գործողութիւն մը կը կատարէր,

բայց Միս Շաթրըզ այդ պահուն չէր խորհեր իր ցարեմունց վրայ, այլ կը յանձնարարէր իր մօտ կեցողիքն՝ որ երբայ այսինչ կամ այնինչ հիւանդիկն այցելէ: Եւ ո՛րչափ կարեկից եւ հիւրասէր էր ան, շատ, աղմուտներ իսկ սե.

տելի բարիք մը եղաւ, ու մինչեւ այսօր 1500 Հայուհիներ
եղեւորոյ մէջ և 500 հոգի ալ շրջակայ տեղուանք կ'օգտուին
անկէ ու կը շահին իրենց ապրուստը :

Միս Շաթրզ թուրքերէն լեզուով իրեն կանչեց Գամբըր
և անոր ինքնութեան տեղեկացաւ : Տղան պարզօրէն յայտնեց
իր վիճակը և այն օտարուհիին կարեկցութիւնը շարժեց :

Յիշենք այս առթիւ նաև եղեւորոյ միւս բարերարներն,
մին է Բրոֆ. Հարիսըն ու տիկինը, որոնց նպաստներով 8-9
տարիներ դպրոցները շարունակած են, միւսը Տօքթ. Լէփ-
սիուս Գերմանացին՝ որ 400ի չափ երկսեռ որբեր պատսպա-
րած է և գորգի գործարան մը հաստատած է իրը աշխատանոց
800ի չափ որբերու և այրիներու :

Միտինարուհին առաջնորդեց տղան իր որբանոցը և ա-
նոր անցած տեղերուն վրայ տեղեկութիւններ քաղեց : Գամբր
անոր հետաքրքրութիւնը գոհացուց և ուրախութեամբ դիտեց
թէ Միս Շաթրզ իրեն պաշտպան կ'ըլլայ :

Գամբր իր բնական հետաքրքրութիւնը գոհացնելու հա-
մար ուզեց պարտիլ քաղաքին պատմական վայրերը . նախ

զանակից կ'ըլլային իրեն եւ շատ այսպիսիներ իրմէ ղեկուած կեռակուրներէն
կը վայելէին : Հիւանդներու համակիր, կ'օգնէր ու կը ծառայէր անոց :

Ի՞նչպէս պարզակեաց եւ սակաւապէտ ալ էր. հաւաստեղանք պարզ,
սենեկին կահեր պարզ, պարզ մանուսայե շոգազետս մը կը գործածէր :
Հաց ու բնկոյզ կ'ուէր, հացով ու ռուփով ծուփ կ'անցրէր : 1895—1907, այդ
12 տարիներու ընթացին իրեն համար մասնաւոր նշանակեալ մը իսկ չուէր,
այնչափ մտացած էր իր հանգիստը : Իսկ իր հոգեւոր եւ կրօնական կեանքն ալ
օրինակելի էր միտ :

Հիմայ ալ չի կայ Միս Գորինա Շարզը, 1910 Մայիս 22ին (ն. Տ.)
փակեց իր աչերն առ յուէտ Ամերիկայի մէջ, ուր գացած էր հիւանդութիւնը
դարմանելու : 18 տարիներ եղեւորայ մէջ, յուզումներով, շարժար աշխատ-
իւններով առաւազած մարմինը կը հանգչի հիմայ, եւ հոգին կը պանայ
այն աշխարհը, ուր առաքիներու համար պատկեր կը հիստորիկ եւ հրե-
սակներ կ'երգեն այդպիսիներու յարիենական փառքը :

Իսկ ետախապաւտ Հայութիւնը օրսովը խոցուած այս մեծ կորուստին
առջեւ՝ օրբուհի մը կը դուսնի Միս Շարզըր եւ հուիւրելով անոր պատշէի
յիշատակին խօսին յարգանք՝ կը գոչէ. 'Գնա', բռի'ր, օ՛վ անվներ դիցազնու-
հիդ, վեր երկիներ' ուր մեր նախնեաց սուրբ հոգիները պատրաստ են լեզ հա-
մար փառաւոր ջանազնացութիւն մը... :

այցելեց Արզարու ճգնարանը Եղեւսիոյ հարաւային արեւմտեան կողմը երեք քառորդ ժամ հեռաւորութեամբ լերան մէջ, ուր Հայ ժողովուրդը ուխտի և ամէն ազգէ և ամէն կրօնքէ ուրիշ ժողովուրդներ ալ գարնան զրօսանքի կ'երթան: Ասոր հարաւակողմն է Յակոբ Մծրնայ Հայրապետին երբեմն հոյակապ այժմ աւերակ մեծ վանքը, Գուրիասայ, Սամուհասայ և Արիբայ սարկաւազներու (որոնք կ'անուանուին Երեւ աղբար, անշուշտ բարոյական իմաստով) սրբավայրը. ասոր մօտն է Շէյխ Մախսուտ ըսուած տեղը, երբեմնի Խաչավանքը, որ թուրքերու ձեռքը կը գտնուի այժմ: Մեծ ուխտատեղի մըն է այն:

Գամեր ո՛րչափ բարեպաշտիկ ոգւով կը դիմէր Եղեւսիոյ Ս. Աստուածածին եկեղեցին, որ 1895ին Ս. Յակոբայ տօնախմբութեան շաբաթ օրուան յաջորդող կիրակին 1500 ժողովուրդով մէկտեղ այրուեցաւ և 1899-1900ին վերանորոգուեցաւ: Նոյն ահաւոր կոտորածին օրը Առաջնորդ Տ. Խորէն եպիսկ. Մխիթարեան (*) իր հօտին ջարդուբուրդ ըլլալը տես-

(*) ԽՈՐԷՆ ԵՊԻՍԿ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ, գրագէտ բարի էկեղեցական, ծնած 1822 Յունուար 1ին, Վանայ Աւանց զիւր եւ մեռած Եղեւսիս

ԽՈՐԷՆ ԵՊԻՍԿ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ

քական խառնաստիւրաց եւ հիւստենայ Ասուածարանից, Պասնոսիւն պառամանց եւ կրօնական առաքողութեանց ճին եւ նոր ազգաց:

1903 Յունուար 22ին: Առակետսմ է 1859ին Երուսաղէմի ժառանգաւորաց վարժարանին, Վանանդեցի Յովնանէս վարժապետին Բով: 1862ին վարդապետ կը ձեռնադրուի: 1870ին Երուսաղէմի Պատ. փոխտնօր ի Պոլիս, միեւնոյն ատեն վաւելով Կրօն. ժողովի անդամակցութիւնը: 1876ին Եղեւսիոյ առաջնորդ կ'ընտրուի եւ նոյն տարին, նոյեմբեր ճին եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի: 1897 փետ. 11ին կը հրամարի առաջնորդութենէ: Իր գրական երկասիրութիւններն են. Համաոս Պասնոսիւն Ս. Տեղեաց, Համաոսութիւն Քեսաւրոսի, Համաոս Ինտեգրական փիլիսոփայութիւն, Նեսահար Ազանին, Տիեզերական Պատեղ, Ակգրունց նիւթաքական խառնաստիւրաց եւ հիւստենայ Ասուածարանից, Պասնոսիւն պառամանց եւ կրօնական առաքողութեանց ճին եւ նոր ազգաց:

նելով յուսահատութենէն բազկերակը կտրած և յետոյ լուր
ղրկած է կառավարութեան դուռը բսելով. «Մնայեցէք ժողո-
վուրդիս. ա՛հա արիւնս կը վազէ, ծեր եմ արդէն, զիս սպան-
նեցէք իմ զաւակներուս տեղ»։ Բայց անոր հայրական ձայնը
չէ լսուած. միայն թաղապետական բժիշկ եկած և զանի
դարմանած է։

Այս եկեղեցին շատ ընդարձակ սահմանի մը մէջ ու շատ
հոյակապ կերպով հիմնած է Թաղէոս առաքեալը, բայց յետոյ
անոր մնացած ամբակուռ միակ կաթուղիկէն քանդուելով բո-
լորովին նորէն ընդարձակ եկեղեցի մը շինած է Եդեսացի Յա-
րութիւն եպսկ. Ղապպէնճեան, տեղւոյն առաջնորդը իր նիւ-
թական ու բարոյական օժանդակութեամբ։

Այս եկեղեցիին մէջ ամփոփուած է Աղղէ հայրապետի
մարմինն, որուն մօտիկը կը գտնուի Այլիքսիանոս կամաւոր
աղքատին ճգնարանը։

Պարտեցաւ նոյնպէս Ս. Սարգիսի վանքը, Եդեսիայէն
դէպի արեւմուտք 15 վայրկեան հեռու, Երրեմն անոր մէջը
կար որբանոց մը։ Հոն կը գտնուի Եփրեմ Աուրբի պատմական
գերեզմանը, որուն համար երրեմն խնդիրներ յարուցին Աստ-
րիներ։ Անոր մարմարեայ շիրիմին վրայ Հայերէն յուշագիր մը
կայ Հայոց Ջ. Թուին արձանագրուած։

Դամեր հետաքրքրուեցաւ գիտնալ արդի Եդեսիոյ մասին
և տեղեկացաւ թէ Եդեսիոյ Հայերը 2500 տունէ կը բաղկա-
նան. կան նաեւ Ասորի, Կաթողիկ, Քիլտանի, Բողոքական,
Թուրք ու մաս մը Հրեայ։ Ժողովուրդը մեծ մասամբ աղքատ
է դժբախտաբար և կրթութիւնը յառաջ գացած չէ։ Տեղացիք
մանաւանդ քրիստոնեայք ամենամեծ մասով արհեստաւոր են.
վաճառական շատ քիչ կը գտնուի։ Օտարազգի հողատէրներ
շատ են։

Դամեր գոհութեամբ տեսաւ սակայն թէ Եդեսիա ունի
յարաններ այրերու և կիներու յատուկ 1897էն ի վեր, ուր
ազատ բանախօսութիւններ կ'ըլլան զանազան նիւթերու վրայ։

Եդեսիոյ դիրքը քաղաքին արեւմտեան և մասամբ մ'ալ
հարաւային կողմը լեռնաշղթայ մըն է. իսկ արեւելեան և մա-

սամբ մըն ալ հարաւային կողմը Սառանու բարերեր գաշտը, ուր կը գտնուի Լարանու պատմական հորը: Հին Սառանը պարսպապատ քաղաք մըն է: Սառանու մէջ նշանաւոր է Տոմալան (fkuk) ըսուած գեանախնձորի ձեւ պտուղը, որ արմատ չունի և դարնան սկիզբները կը գոյանայ հողին տակ և երբեմն շատ առատ կ'ըլլայ: Արարները կը փոխադրեն այդ բերքը Եդեսիա, ուրկէ մօտ քաղաքները կ'արտածուի ալ:

Եդեսիա կ'արտադրէ լաւ ցորեն ու գարի: Նշանաւոր է ձին. ցեղը շատ ընտիր է և նոյն իսկ 4-500 ոսկւոյ արժողութեամբ ձի կայ: Ոչխարարուծութիւնը արար և քուրդ ցեղերու մէջ յառաջ գացած է: Լարանի շահարեր գրադումն է, որ տարբեր ձեռքերով կը շորունակուի այն դաշտերուն մէջ:

Եդեսիոյ գլխաւոր ջուրը Հայր-Աբրահամ անուն, ինչպէս նաև անոր մօտիկն եղող միւս կարեւոր ջուրը, որ թրքական անուանակոչութեամբ Այնգըլլայ կը կոչուի, քաղաքին մէջէն կը բղխին և ուրիշ մէկ քանի ջուրեր ալ դուրսի հիւսիսակողմի մօտիկ լեռներէն կուգան:

Միս Շաթրդ (*) բաւական օրեր զանի պատասպարելէ վերջ թողուց որ երթայ այն, իր ունեցած ազդեցութեամբ կառավարական շրջանակներու մէջ՝ այս տղուն մասին պաշտպանութիւն մը ձեռք ձգելով և իր կողմէն ալ առատօրէն նպաստեց անոր իբր ճամբու ծախք և Գամեր ուրախութեամբ մեկնեցաւ Պէրէճիկ:

ՀԱԿԻՐՃ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ. — ՄԻՍ ԳՈՐԻՆՆ ՇԱԹՐԴ ծնած է Լուիզ-վիլի մէջ (Քէնքրզի նահանգ) 1848ին: Յետոյ իր մօր ճեղղաց միջոցաւ բերուած է Սաուրհէէէն (Մասաչուսէթ) և իր նախնական ուսումը առած է Ֆրուսինկհամի մէջ և երկրորդական ուսումը՝ Մէյնարսի վարժարանին մէջ: Քսանէնկինգ սարեկանին Քուրթիա եկած է իրեն Միսիսնարուի և 35 տարիէ աւելի ժամանակ ծառայած է այս երկրին մէջ: Այնքապի Ազգկանց Ամերիկ Բարձր վարժարանին մէջ պրոֆեսօր ունեցաւ առաջին անգամ, յետոյ Մարաշի Ազգկանց Ամերիկ. Գոլէժին մէջ: Բայց իր կեանքին մեծ մասը անցուց Եդեսիոյ մէջ, բարեսիրական գործիչի դերով, միևնչեւ որ սպառնցան հոն իր թիզիական ոյժերը և այս տարի գնաց հանգչիլ Պոսքրնի մէջ մեծապէ՛ս . . :

ԳՒՈՒՆ ԻՇ.

Ն Ո Ր Ն Ո Ր Ե Ր Կ Ի Ր Ն Ե Ր

Ուսում եւ գիտութիւն կա-
րելոր եմ մեզ սնուցանող
հասցին պէս:

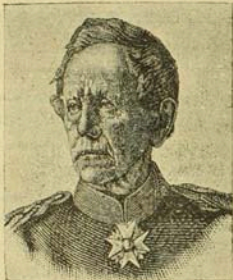
Կրկին թափառականի կեանքը սկսաւ Գամեր, Գըզըլ-
պաշի մը ջորիով գնաց Նփրատի վրայ հաստատուած Պէրէճիկ
գիւղաքաղաքը, ուր 150 տուն Հայ կայ Թուրք մեծամասնու-
թեան հետ: Եղեսիայէն Սրուճի ճամբով (իր հնու-թիւններովը
նշանաւոր քնակալայր մը) 18 ժամէն եկաւ Պէրէճիկ, անուա-
նի իր Նփրատով, որուն եզերքը կը բունի խոշոր տեսակէ
սեխը: Սրուճի մէջ Զիլարէք գիւղն է Յալոր Սրճեցիին պատ-
մական գերեզմանը, ազգաւ Ասորի: Այս կրօնականին ճառերը
թարգմանուելով տեղ բռնած են նաեւ հայկական հին ճառնե-
տիրներու մէջ:

Քիչ մը հանգիստ առաւ այն տեղ. նստաւ ջուրի մը ե-
զերքը եւ իր մախաղէն հանեց ուտեստ զոր Միս Շաթըզ հո-
գացած էր եւ հետաքրքիր նայուածք մը նետեց շուրջը: Յե-
տոյ գնաց աղտոտ խանի մը մէջ գիշերելու: Հետեւեալ առ-
տու կանուխ մեկնեցաւ անկէ երթալու համար դէպի Հոռմ-
կլայ, որուն մէջ կը գտնուի Ս. Ներսէս Ծնորճալիի կաթողի-
կոսական աւերակ վանքը, ուր Ս. Աստուածածնայ վերափոխ-
ման տօնին՝ ամէն կողմերէ բազմաթիւ ուխտաւորներ կու-
գան. պատարագը կը մատուցուի շարժական սեղանով եւ մա-
տաղներ կը կարուին:

Պէրէճիկէն մինչեւ Հոռմկլայ եօթը ժամ է: Հոռմկլայի
կը վերաբերին ձիպին եւ Էհէնէշ զուտ հայարնակ գեղե-
րը: ձիպին գիւղին մէջ կը գտնուին Կէսկէսիներ, որոնք կու-
գան ձիպին Ս. Նիկողայոս եկեղեցին կը մկրտուին. ասոնք
թէպէտ Թուրքի անուն կը կրեն, բայց սրտով բոլորովին Հայ
են, կը խոստովանին, կը հաղորդուին քահանայէն: Էհէնէշ 120
տունով Հայ գիւղ մըն է, որուն պիտակը ամենաընտիր է:

էնէնէն նիգիպ 7 ժամ է լեռնային ճամբով : նիգիպ կը զըտ-
նուի 50 Հայ տուն :

Այս աւանը նշանաւոր է իր ձիթենիներով . բերքն է ա-
ռատ ձիթապտուղ :

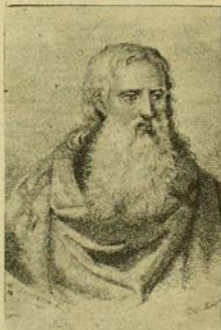

ՄՈՒԹԻԷ

Նիգիպի քրիստոնէից եկեղե-
ցին (յունական ըլլալ կը կար-
ծուի) մօտ ժամանակի մէջ
Թուրքերէն գրաւուած է և կը
կոչուի Քիլիսե-ձա՛լիսի : Այս
աւանին մօտ կը գտնուի այն
ազմադաշտը , ուր երբեմն
Թուրք—եգիպտական ընդճա-
րումները տեղի ունեցան , ո-
րոնց այդ միջոցին իրրեւ օս-
մանցի զօրավար մասնակցեցաւ
Մուլթէն ալ , Գերմաններու

ապագայ աշխարհանշտակ մարտախաղը :

Գամեր Հռոմկլայի աւերակին
մէջ կանգնած՝ սրտանց աղօթեց
յիշելով Ս . Ներսէս Շնորհալին ,
որ մեր արծաթի մատենագրութեան
փառքերէն մին եղաւ և յետոյ ի
պատիւ օնոր սկսաւ մեղմիկ եր-
գել այն երջանիկ հայրապետին
չարականները՝ Առաւօս լուսոյն ,
Աբխաթի ամենայնը , Նորասեղծ-
եալը , Աբաշականը , Յիւսեցու
ի գիւղերին , զոր Հայ հոգեշունչ
բանաստեղծը պահակ Հայ զին-
ուորներուն համար շինած էր , որ-
պէս զի գայն երգեն փոխանակ
տգեղ երգերու , երբ գիշերապահի
հակօղութեան ստեն ուզեն ցրել իրենց մրափը :

Ս . ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ

Ո՛վ սուրբ Հայրապետ , վե՛հ , բանաստեղծ , քու վրադ

բնաւ չպիտի ծանրանայ մոռացութեան քարը, այլ դու կեանքի անվերջ շրջաններ բոլորելով իրբեւ ապրող և շնչող էակ պիտի սլանաս աշխարհէ աշխարհ, նուիրական երգերովդ, որոնց արձագանգները պիտի լեցընեն մեր տուներն ու եկեղեցիները :

Գամեր Հուովկայէն անցաւ Պէհէսնի, որ համբաւաւոր է իր այգիներով . այս տեղի բազալտը չամիչը շատ ընտիր է . նոյնպէս բամբակը : Պէհէսնին ձորի մը մէջ շատ ազականուած վիճակ մը ունի, շատ ազտոտ են փողոցներն ու շուկան :

Դժբախտաբար եկեղեցին (Ս . Փրկիչ) և դպրոցը (Ներսէսեան) շատ խեղճ վիճակի մէջ էին և Գամեր մեծ ցաւ զգաց և հառաչեց սրտին խորէն : Ո՛հ, ուսում և գիտութիւն կը պարգեւեն միայն երջանկութիւն մեր համայնքին :

Պէհէսնիի բնակիչներուն մեծ մասը թուրք են :

Նշանաւոր է Պէհէսնիի խաղողը, այգիները անսահման տարածութեան վրայ սփռուած են : Մե՛ղք, որ ժողովուրդը շատ քիչ գիտէ օգտուիլ : Գլխաւոր վաճառքն են տախտակ և գերան, վասնզի մեծ անտառներ ունի : Ի՛նչ դիւրութիւն շատ անգամ կտրուած հաստաբուն մեծ ծառերը փոխադրել տեղէ տեղ թողլով դանոնք անտառներու մօտ գտնուած ջուրի ընթացքին վրայ :

Պէհէսնիէն Շամ-Պայաթի հանդիպելով անցաւ Հիւսնիմանսուր (Ատիեաման), այն ալ շատ փոշոտ երկիր մը : Ժողովուրդը քիչ շատ բարեկեցիկ, բայց աչքի ցաւ կ'ունենայ, կ'ըսուի, թունաւորուելով փոշիէն : Եկեղեցին (Ս . Աստուածածին) բերդին վրայ է և սանդուղներով կ'ելլուի :

ԳՏՐԱՆ ՓԱՅՏԵՐՈՒ ԻՓՈՒՄ

Անտառներէն կտրուած փայտերը առանց ծախքի փոխադրելու համար, զանոնք կը տանին մինչեւ զետակներուն եւ վտակներուն եզերքը ու զանոնք կը ձգեն հոն խառն ի խուռն և կտոր կտոր, և ուր որ պէտք է կեցընել, հոն եզերքէն մարդիկ ծայրերը կեւ ունեցող երկայն փայտերով դէպ ի եզերք կը քաշեն զանոնք, ուր զոմէշներ կամ եզներ զանոնք դէպ ի բազաք կը տանին :

Վարժարանը (Ռուբինեան) շատ նախնական է: Բնակիչները բացի Հայէ՛ Թուրք, Ասորի, Հռովմէական և Բողոքական Հայ:

Հիւանդանատուր ընտիր ափիոն կ'արտադրէ: Թթաստանի պէս կը հասցընեն բարտի ծառեր: Օղը քիչ շատ բարեխառն, բայց բնակելի ըլլալու յարմար չէ:

Այս երկիրներ մեծ մասամբ հովիտ են. անոնց մօտէն կը հօսին գետակներ և կը խառնուին Եփրատի: Բաւական շատ բերքեր կան, ինչպէս ափիոն, շերամի բժոժ, տորոն, ցորեն, գարի, ծխախոտ, բամբակ, բրինձ, ունին ընտանի և վայրի կենդանիներ, ընտիր միրգեր, թութ, մըշմըշ (փոքր համեղ ծիրան), տանձ ու խնձոր, խաղող, չամիչ, սեւ սալոր, ծիրան: Բնութեան առատապարգեւ ձեռքը բարիքներ կը բաշխէր հոն. աւա՛ղ. որ ժողովուրդը շատ է, դպրոցները քիչ են թուով: Քիչեր դպրոցը կը խորհին. արտաքին հաղորդակցութեան մեծ պակասը գլխաւոր պատճառներէն է ժողովուրդին անզնահատ ընթացքին՝ հանդէպ դպրոցի: Այս կողմերու մէջ ինչպէս շատ տեղեր շին գիտեր թէ ուսում և գիտութիւն ազգի մը ճակատագիրը կը բարձրացնեն, կեանքը քաղցր և երջանկաւէտ կ'ընեն:

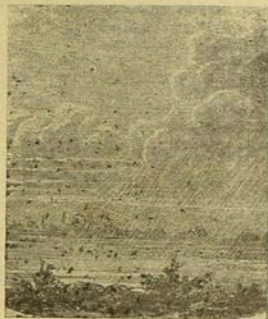
Գ Լ ՈՒ Խ Ի Թ.

Գ Է Պ Ի Մ Ա Լ Ա Թ Ի Ա, Կ Ա Պ Ա Ն Մ Ա Տ Է Ն Ե Ի Խ Ա Ր Բ Ե Ր Գ

Վստնգի մէջ լխռովիլը կիս
մը յադրել է:

Հիւանդանատուրէն մեկնելով Գամեր առաւ այն տեղէն՝ Գըզըլպաշ ջորեպան մը: Գըզըլպաշներ այն կողմերը շատ են և անոնց կռիւները, խռովութիւններն անվերջանալի: Այս կողմեր իբր որջ ճանչցուած են աւազակներու: Պաղտատի մեծ պողոտայէն կը յառաջանան. և ահա սոսկումով կը գիտեն թէ երկիրք կամաց կամաց կը ծածկուի. սեւ ամպեր կը պատեն զայն. օդին մէջ հանդարտութիւն մը կը տիրէ, որ նշան է մեծ փոթորկի: Զորեպանը կ'զգայ զայն. ուստի փոթորկին պայթելէն առաջ կ'ուզէ գիւղ մը հասնիլ. բայց շատ ուշ էր,

փոթորիկը կատաղութեամբ ու սաստկութեամբ կը սասանեցնէ զանոնք. երկինք կը գոռայ և ուժգին հովը ամէն կողմ կը դղրդէ : Զորեպանը շուարած է արդէն . բայց Գամեր անխռով է . անոր համար անհրաժեշտ է մեծ կորով ցոյց տալ և չսասանիլ բնաւ : Հէք տղուն քայլերուն առջև կը բացուէր կորուստի անդունդը . ուր պիտի գահավիժէր իբր նոր մէկն Արտաւազդ : Անկարելի էր տեղ մը ապաստանիլ . այսպէս մըըրկոտ օդով կը յառաջանան ուժաթափ և չարչարուած : Զորեպանը և Գամեր պիտի սառէին . արդէն իրենց ձեռքերը չէին բռներ, և ահա Գամեր կը հանէ պայուսակէն տաքցնող ըմպելի մը . որ իբր նախազգուշութիւն հետը առած էր . անով կազդուրուած կը հասնին Պուլամ ըսուած գիւղը . կ'ապաստանին տուն մը , ուր կը դռնեն վառ թոնիր : Հոն բաւական ատեն թմրած մնալէ ետք՝ ջորիները ախոռ կը տանին և իրենք քիչ մը բան ուտելով կը քնանան : Հետեւեալ առտու օդը պայծառ էր և ասոնք կրկին իրենց ճամբորդութեան կը սկսին : Կ'երթան ու կ'երթան և կը մտնեն վերջապէս Մալաթիոյ մրգաստանները : Անոնց ճամբորդութիւնը Հիւսնիմանսուրէն Մալաթիա կը տեւէ 18 ժամ . կը մօտենան Տէրմէսի ջուրին և նոր քաղքին :

ԱՄՊԵՐՈՒ ԶԵՒԵՐ՝ ՈՐՈՇԻ Կ'ԻՄԱՅՆԵՆ ԳԵՂԵՏԻԿ ԵՂԱՆԱԿԻ ԿԱՄ ԱՆՁԵՐԵՐ

Այն անատ անշատ և Թափանցիկ փոքր ամպեր, որ ձախ կողմը կը գտնուին և պատկերին վերի կողմն են . կ'իմացնեն զրեւել միշտ զեղեցիկ եղանակը : Այսպէս չեն վարը եղածները, որ կը նմանին բամբակէ զնդակներու : Երբ անոնք արեւուն մարը մտնելէն ետքը տակաւին մնան և աւելի բազմաթիւ ըլլան, անպատճառ անձրեւ կամ փոթորիկ կը պատահի : Արդէն աչ կողմը մեծամեծ սեւ ամպերուն մէջ անձրեւը սկսած է :

Հին Մալաթիան հակառակ կողմն է 2 ժամ դէպ ի հիւսիս, հիմա կը կոչուի Էսկի-Շէհըր. ինչեր չէ տեսած այս քաղաք. հին ազգերու կատաղի ոգորումներ իրարու դէմ, խուժադուժ ազգէրու արշաւանքներ, թատր եղած աշխարհակալութեան, անուանի եղած է ընդհանուր, ազգային և եկեղեցական պատմութեանց մէջ, նուիրած է եկեղեցիին՝ շատ մարտիրոսներ: Հինին դիմացն է՝ նոր Մալաթիան, որ երբեմն հինին ամարանոցն է եղած: Հին քաղաքին շուրջը ամբողջ դաշտեր ծառերով զարդարուած են:

Գամեր մտաւ Մալաթիա, անցաւ Շուկայէն և հասաւ Մայր եկեղեցին: Հոն էր Առաջնորդարանը: Գամեր պաշտպանութիւն խնդրեց իրեն: Առաջնորդը սիրով ընդունեց զանի. խօսեցաւ իր պաշտօնին դժուարութիւններուն վրայ, յայտնեց թէ յանդուգն ձեռնարկ մըն է մեր երկրին մէջ ճամբորդելը և երբ խնացաւ թէ Գամեր աներկիւղ անցած է երէկի փոթորիկէն, հիացաւ անոր վրայ և օրհնեց զանի:

Առաջնորդը հիւրընկալեց զանի իր մօտ և Գամեր հոն տեղեկացաւ թէ Մալաթիա ունի 30,000 բնակիչ, կ'արտադրէ ընտիր ափիոն, ծիրան, խնձոր և ուրիշ շատ պտուղներ: Տեղացիք աշխատասէր են, բայց ընկճուած նիւթական պատճառներէ: Տեղւոյն հողը թէպէտ բարեբեր, բայց օդը ծանր էր: Ծառերու խտութենէն օդ չկայ, ջուրերու շատութենէն և լեռան ստորոտը շինուելէն խոնաութիւն կայ: Հոս շատ հիւանդութիւն կ'ըլլայ. անհրաժեշտ է բժշկի խնամք, առողջապահական զգուշութիւններ և օրէնքներ ի գործ չեն դրուիր դժբախտաբար:

Մալաթիոյ լեռներն են. Աղ-Տաղ (Ազճա-Տաղ), Բէկ-Տաղ:

Մալաթիոյ կեանքը իր յուսացածին չափ վարդազոյն չդտաւ. Գամեր, իր գեղին մեկնելէն ի վեր իր միակ հետապնդումը բարձր կրթութիւնն էր և սակայն հոն բոլորովին նոր սկսած էր և կարծես կը փախչէր այդ գեղեցիկ առիթը իրմէ, ինչպէս խարուսիկ երազներու մէջ որ եւ է գեղեցկազոյն բան, որ կը փախչի մեր տեսութենէն և ի դերեւ կը հանէ մեր բոլոր յոյսերն: Ուստի մտածեց երթալ Խարբերդ. բաժ-

նուեցու սիրելի առաջնորդէն, որ ամէն զգուշութիւններ ի գործ դրած էր Գամերի վրայ որ եւ է կասկած չբերելու համար: Այդ բարի եկեղեցականը երբեմն ընտանիքի տէր, բայց այժմ հրաժարած ամէն ընտանեկան քաղցրութիւններէ, նուիրուած էր ամբողջովին իր եկեղեցիին ու ազգին. ազգային աղէաքին ծանրութիւնը չէր ընկճած անոր արի հոգին և եկեղեցիին ծոցը գտած էր իր հանգիստն, Աստուծոյ զինուոր ըլլալով:

Առաջնորդը լաւ ընկեր մըն ալ գտաւ Գամերի համար, որպէս զի դիւրաւ երթայ Կապան-Մատէն (*):

ԳԼՈՒԽ Լ.

ԳԱՄԵՐԻ ՀԵՄԱՅ ԶԻՆ

ԼԱՒ ԶԻՈՒ ՄԸ ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ .— ԽՆԱՄՔՆԵՐԸ

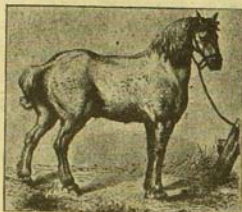
Լաւ մի մը գեշ միեւ մը աւելի լսնանիր ևւ աւելի կը ծառայէ:

Անոնց ընթացքը ղէպ ի Կապան-Մատէն էր. հեծաւ Գամեր իր ձին, նոյնպէս ուղեկիցը իրը: Այն կողմերուն աղէկ ծանօթ էր ուղեկիցը և տեղեկութիւններ կուտար: Դեռ Կապան-Մատէն չհասած՝ քիչ մը հանգիստ ըրին:

Ուղեկիցը այս հանգիստը ըրաւ՝ գլխաւորաբար իրենց ձիերուն համար: Գամերի ձիուն անունը փեհլիվան էր: Պատմեց ուղեկիցը թէ այն կողմերը կատարուած ձիարշաւներուն մէջ ի՛նչպէս միշտ արագութեան համար շահած էր առաջնութեան մրցանակ: Ընտիր ձի մըն էր ան, գեղեցիկ, մորթը թխորակ, որ նշան էր անոր աշխուժին և քաջութեան, աչքերը մեծ, գլուխը բաւական փոքր: Ուղեկիցը արդէն կը

(*) Մալաթիայէն Խարբեղ երթալու սովորական համբան Կապան-Մատէնէն չէ, բայց Գամեր այդ ուղղութիւնը բռնեց: Իր համարողութիւնը տեսց մինչև Կապան-Մատէն 16 ժամ: Ճամբուն մէջ յիշատակելի են Բոխմալ զեական և Պալապան Գրգրլպսի զիւղը:

ձանչնար ձիուն աղէկը ու դէշը և ասիկա յատուկ ընտրած էր և կ'աւելցնէր. Շարունակ կը հսկեմ, և ինչ խնամք ալ տա-

21

նիմ, քիչ է. այն ինձ մեծ ծառայութիւններ կը մատուցանէ և նաեւ իմ հաւատարիմ ընկերս է: Երբեք զէշ չեմ վարուիր և ամէն մարդ անոր կըրնայ մօտենալ անվախ կերպով, այնչափ քաղցր է: Յետոյ պոռայ. «Գիէ՛լիվա՛ն» և ձին ուրախութեամբ խրինջեց:

— Շատ հոգ կը տանիմ անոր մաքրութեան. մաքրութիւնը

առողջութիւնը պահպանելու լաւագոյն միջոցն է: Երբ քովը երթամ, խոզանակը ձեռքէս չեմ ձգեր. ասկէ է որ մորթը կը փայլի այսպէս. կենդանին կը հասկընայ թէ իրեն օգտին համար կ'ընեմ և շատ զո՞ կերպարանք մը կը ցուցնէ:

Մորթը մաքրելով անոր առողջութեան շատ կը նպաստեմ, որովհետեւ ինչպէս մարդերու, նոյնպէս անասուններու մորթը ծածկուած է հազարաւոր ծակափքներով, որոնցմէ դուրս կը հօտի քրտինքը, և քրտինքն է որ կը մաքրէ արիւնը: Երբ փոշին և անմաքրութիւնը զոցեն այս փոքրիկ ծակափքը, արիւնը կ'սպտկանի և առողջութիւնը կը տկարանայ:

Յետոյ իր ձին ջուր խմցնելու տարաւ մօտի առուակը. «Պէտք է այսպէս հանգարտիկ ջուրը տանիլ, աւելցուց ուղեկիցը և ոչ թէ խիստ վարուելով, ինչպէս կ'ընեն շատ անխելք մարդիկ: Յետոյ կուտամ անոր կերը: Իր կերը ուտելէն ժամ մը ետքը կ'աշխատցնեմ. շատ մարդիկ չգիտեն և կը նեղեն խեղճ կենդանին. պէտք է որ իր կերը մարսէ այն»:

— Այս զգուշութիւնները, աւելցուց դարձեալ ուղեկիցը, ի գործ չեն դնէր շատեր. ոմանք թաց կաղմած կը դնեն, որմէ պաղ կ'անու. ուրիշներ անոր կոնակը չեն դնէր բուրդէ ծածկոց մը, երբ կեր տան անոր, որ քրտնած է. ուրիշներ ալ խմելու կը տանին և կամ շատ պաղ ջուր կուտան:

Ասոնք ամէնքը իրենց օգտին համաձայն չեն շարժիր: Գէշ ինամուսած ձի մը կը կորսնցնէ հետզհետէ իր կորովը և հիւսանդ կ'իյնայ, ինչ որ մեզի համար մեծ կորուստ մըն է: (*)

Ամայութեան մէջ թաղուած այս զոյգը կ'երթան ու կ'երթան, Եփրատը իրենցմէ անբաժան ու վերջապէս կը հասնին Կապան-Մատէն, որուն առջեւ կոշտ նաւերով անցուդարձ կ'ընեն մարդն ու կենդանին:

Կապան-Մատէն (ընկէ. 15(10) շատ նշանաւոր էր երբեմն, երբ մեծ քանակութեամբ արծաթ կը հանուէր անկէ: Բովքնուրուն հետքերը կը տեսնուին դեռ: Ժայռերու կապոյտ կողերը ցոյց կուտան թէ առատ հանքեր կան շոն կապարի, արծաթի: Գամեր գնաց Ս. Աստուածածին եկեղեցին, ուր քահանայ չկար, Հոն իր Հայր մերն ըսաւ և Տիրամօր օժանդակութիւնը խնդրեց իրեն համար և բաժնուեցան անկէ:

Յառաջացան երկուքն ալ ու հանդիպեցան գլխաւորաբար Քարին Գլուխի և Օրթա խաները: Յետոյ Սորուխ, Չախմախլի, Շիփի և Սուլէ գիւղ, անկէ ալ Մէզրէ, ուր է կառավարութեան կեդրոնք գեղացիներու դիւրութեան համար, քաղաքէն ժամ մը հեռու, ուր և կը հասնին վերջապէս:

Գամեր շոն իր ուղեկիցը ճամբեց և ինք դիմեց Առաջնորդարան՝ շոն գիշերելու համար: Առաջնորդը ամէն բանի տեղեկանալէ վերջը իր ծառային հրամայեց որ զգուշութեան համար անոր տեղ մը զտնէ քաղքին մէջ, գաղտնաբար, որովհետեւ այն ատենները կասկածներու ենթարկուած էր և քաղքէ քաղաք երթեւեկը դադրած գրեթէ:

(*) «Հին ասեցը միւ գործածութիւնը Հայ ազնուականներու զբօսանք եւ պարծանք էր: Մեր իշխաններէն Մուսեղ հացկերոյքի մը ասեց դասով սպաննուելով վերջին շունչին կը ցաւէր որ չկրցաւ մեռնիլ իր ներմակ երկվարին վրայ, որ յաղթութիւններ շահեցուցած էր իրեն: Շապուհ բազաւորն որ այս կտրին զօրավարին ձեռքէն յաղթուե էր, հրամայե էր որ քաղք վրայ քանդակեց անոր պատկերը ներմակին վրայ նեժամ եւ իր խնջոյքի քանարին մէջ կանգնեց, զոր տեսնելով՝ արեւուն զինի խմէր, Ապրի՛ ներմակածին, քելով:»

ԳԼՈՒԽ ԼԱ.

ԱՐԲԵՅՈՂ ՏԱՆՈՒՏԵՐԸ . — ԻՐ ԲԱՐԻ ԳՐԱՅԻՆ

Արեւոյ մարդիկ աղէտ
են իրենց ընտանիքն, իրենց
երկրին:

Սպասաւորը տղան տարաւ տուն մը, որուն տան տի-
րուհին եկեղեցիին վերաբերեալ բաները կը կարկտէր: Գծրազ-
գարար սա գինով ամուսին մը ունէր, որ երեկոյն եկաւ
հայհոյելով, ինքնիրեն կուտելով: Զարկաւ դուռը և կինը
դողալով բացաւ, մեղմով իմացնելով թէ հիւր կայ: Մարդը
աւելի գայրացաւ այս հիւր բառէն, սկսաւ աւելի կատաղօրէն
պտուալ և այս տղուն համար հայհոյել: Խեղճը անմտացած էր
և անգլխտակցարար կ'ընէր ամէն այլանդակութիւններ: Իսկ
կինը հեզահոգի, ընտանեկան դժբախտութիւններուն անմեղ
զո՞ մը, որ շուարած էր թէ ի՞նչ ընէ: Գամեր առանց բան մը
ճաշելու գնաց պառկեցաւ անկիւն մը: Բայց անկարելի էր

քնանալ: Գինովը կը պտուար, կը
հայհոյէր, անճոռնի խաղեր կը կան-
չէր, մինչև որ յոգնած՝ հազիւ քիչ
մը բան ծամծմելով ան ալ գնաց
պառկեցաւ:

Ալբուականի մը գիտագիտ-
ներուն այլալուծը՝ բժշկա-
կան գրքերու համեմատ:

Գծրախտ տուն մըն էր այն, ուր
գինովին կեանքը աշխարհ բերած էր
ախտաւոր զաւակներ, մինչ ընդհա-
կառակը Գամեր առողջ և կայտառ
նախանձելի էր անոնց աչքին:

Գամերի քունը խռովեցաւ, որով-
հետև հազիւ թէ գինովը քնա-
ցած էր, հիւանդ տղոց սրտածմբիկ աղաղակները գինք անհան-
գիստ բրին: Աստուած իմ, տուն չէր այն, այլ դժոխք մը:
Ելաւ, ուզեց օգնել տանտիրուհիին, գնաց անոր մօտ, թէ՛
օգնելու և թէ՛ մխիթարելու:

Ազնուարար կուտար հոն գտնուած դեղերը անոնց, որոնք դատապարտուած էին վերջապէս չարաչար տառապելէ վերջ մեռնելու: Գինովը անոնց կորուստին պատասխանատու է: Բայց, եղ՞՞՛ւկ, որ ան ալ իր բանականութիւնը կորսնցուցած է: Եւ Գամեր ուխտեց հոն չգործածել ընաւ ոգելից բմպելի: Որովհետեւ այն անիծեալ չեղուկին մէջ կ'ապրին միկրոպներ յուսնոտութեան, թոքախտի և ուրիշ սոսկալի հիւանդութիւններու:

Հազիւ հանդարտած էին անոնք, Գամեր տեսաւ զրացիին տան մէկ լուսաւոր սենեակը, ուր երիտասարդ մը նըստած էր և գիշերուան այդ յառաջացած պահուն անդուլ կ'աշխատէր: Գամեր հետաքրքրուեցաւ զիտնալու թէ ո՞վ էր այն:

Եւ կինը ըսաւ թէ ուսուցիչ մըն է Եփրատ Գոլէժի: Այն ատեն սիրտը ուժգին բարախեց, երբ իմացաւ Եփրատ անունը: Ուստի մտադրեց հետեւեալ աւտու երթալ անոր մօտ ու անկէ աջակցութիւն մը խնդրել:

Հետեւեալ աւտու Գամեր ուղղակի գնաց ուսուցիչին տունը: Դեռ ելած չէր ան, տանը մէջ ամէն կողմ զրքեր կային, Գամերի սիրականները: Չհամարձակեցաւ բանալ դանոնք և քաղաքավարութեամբ սպասեց հոն: Վերջապէս ուսուցիչը եկաւ. Գամեր մօտեցաւ անոր, ուղեց ձեռքը համբուրել և ստքի վրայ կեցաւ, մինչև որ ուսուցիչը հրամայեց նստիլ: Մէկ քանի հարցութորձներէ վերջ հարցուց անոր գալուն պատճառը: Գամեր իր ինքնութիւնը յայտնեց և իր փափաքները պարզեց և ուսուցիչին օգնութիւնը խնդրեց: Ուսուցիչը անոր յուսադրական խօսքեր ըրաւ. բայց նաև յայտնեց թէ իրենց Գոլէժը կասկածներու տակ է և թէ որ եւ է պատասխանատուութիւն չհրախրելու համար որչառած է մէն մի աշակերտի ինքնութիւնը յայտնել հիւպատոսին. «Եթէ այն արտօնէ ընդունիլ, այն ատեն կը դիւրանայ քու աշակերտիւդ, ըսաւ. բայց այս ալ պէտք է դիտնուլ թէ ձրիններութիւր շատոնց արդէն լրացած է, քանի որ գպրոցական չըջանը կը յառաջանայ հիմա: Բիշ մը սպասէ՛ տակուին, պիտի ախտատիմ քեզ համար, ապահով եղիր»:

Գամեր ախորժ տպաւորութիւն մը կրեց այս ազնիւ ան-
ձին տեսակցութենէն և զանի երկար ատեն չգրադեցնելու հա-
մար՝ ելաւ, շնորհակալ ըլլալով իր խոստացած ձեռնտուու-
թեան համար: Ուսուցիչը հրաւիրեց որ նորէն զայ տեսակցե-
լու: Մէկ քանի օրեր հոն մնաց Գամեր, մերթ ուսուցի-
չին տուեր և մերթ Գոլէժ երթալով հիւրաբար, ուսուցիչը
անոր համար համոզեց դպրոցի պաշտօնեաներէն մէկը, որպէս
զի Խարբերդի ամէն կողմերը ծանօթացնէ այս հետաքրքիր
տղուն, որ պարապ կենալ չէր սիրեր, մանաւանդ թէ գիշեր-
ները որ անհանգիստ էր թէ՛ արբեցողին աղմուկէն և թէ հի-
ւանդ տղոց տառապանքներէն, ցորեկները գէթ կ'ուզէր ազէկ
անցընել ճանչնալով իր գտնուած երկիրը:

Եւ արդարեւ կ'արժէ ճանչնալ Խարբերդը (բնկչ. 25000),
որ երկիր է ցորենի, գինիի առատութեան և թէ կրթական
տեսակէտով անբաղդատելի ուրիշ գաւառներու հետ, լուսա-
ւորութեան կեդրոն է:

ԳՒՈՒՆ ԼԲ.

Խ Ո Ր Բ Ե Ր Գ

Հետաքրքիր տղան ամեն կողմ
ուսումնասիրութեան նոր
նիւթեր կը գտնէ:

Այս գոլէժական ուսուցիչը շատ քաղցրացուց Գամերի՝
Խարբերդի մէջ անցուցած օրերը: Ցորեկները տուաւ անոր
դպրոցի պաշտօնեաներէն մէկը, որ լաւ տեղեկացուց անոր՝
Խարբերդն և անոր շրջականները և միասին կը պտտէին
քաղաքն ու մօտակայ տեղերը: Գամեր տեսաւ թէ բաւական
ճոխ շէնքեր կան, շուկան ու խաները, բազնիքները, շքեղ
չինուած, օդն առողջարար, տեղացիք կրթասէր և կրօնասէր:

Հոս շատ կան Բողոքական, Կաթոլիկ, Լատին, որոնք
իրենց դպրոցներն ու եկեղեցիներն ունին ճաշակաւոր շին-
ուած, ասոնց մէջ մասնաւորապէս Եփրատ-Գոլէժը առաջինն

է գրեթէ . անմիջապէս վերջը Ս . Յակոբի Հայ վարժարանն է , որ երես կը ճերմկցնէ : Կաթողիկոսներուն ու Լատիններունը Մէզրէի մէջ իրենց մրցակցութիւնը ունին : Եկեղեցիներուն մէջ ամենէն պայծառն է Ս . Յակոբ և յետոյ Ս . Կարապետ : Յայտնի գրագէտ Թլկատինցիի վարժարանը բաւական կանոնաւոր է . հաստատուած է 1886ին ջանքովը Նինգ-վեց չոգիէ բաղկացած թաղեցի երիտասարդ խումբի մը , առջի օրէն ունենալով հետերնին Թլկատինցին : 95ի դէպքերուն այս թաղին հետ այն

ԽԱՐԲԵՐԳ

դպրոցն ալ տակ վրայ այրելէ յետոյ՝ վերջինը կը շինուի նորէն ու հետզհետէ կը կազմակերպուի Թլկատինցիին թեւադրիչ նախաձեռնութիւնովը , ու անկէ ի վեր կը պահէ իր գոյութիւնը ծանօթ գրագէտին անունով , որուն դուրսերէն կ'օգնեն ամբողջական Խարբերդցի կրթասէր երիտասարդներուն հետ՝ Եզիպտոսէն ալ Մեկրոնեան եղբայրները (*) :

(*) Տասը դասարաններով կազմուած դպրոց մըն է աս . իր ուսումն. յայտագիրը կը պատասխանէ Խիբուս Գոլէմի առաջին երկու սահմանու ծրագրին մինչև : Ուսանող 150 : Տնօճէին հետ 76 ալ զանազան հիւղերու դասաւանդութեան համար ձեռնարկուող ուսուցիչներ ունի : Տարեկան ծախս 250 ոսկի . 100ը առակերտները կը բերեն , մնացածն ալ ակնարկուած համակիր բարեաւաններու պարբերաբար բնձնուած նպաստներով կը փակուի :

Գամեր դիանց թէ Սարբերդ այն միակ քաղաքն է, ուր հազուադասութեամբ կան հարկեր գրեթէ բոլորովին տեղական են, մանաւանդ երկրագործներունը, կաւաւր, կապոյտը, մանուսայն, կազման, կոչիկը, եւլն: Յաջողակ արհեստաւորներ շատ կան. երկաթագործ, հիւան, կաշեգործ, նոյնպէս քարակոփ, բրուտ, որմնաղիր:

Անցան դաշտերէն. մշակներ, կիներ չարաչար կ'աշխատին. Գամերի ընկերացող պաշտօնեան յայտնեց թէ այսքան աշխատութիւններ Հայեր կը կրեն և այդիւնքը օտարներ կը քողեն. գեղացիներ առհասարակ մարաբայ են, այսինքն ուրիշին հաշուոյն աշխատող: բայց հողատուրքը մարաբաները կը վճարեն: Քիչեր կան, որ սեփականատէր են: Ասոնք Միջին դարու աւատներու նման երկրագործները կը բանեցնեն իրեւ իրենց ստրուկները: Խեղճերը կարող չեն բողբելու իրենց արդար իրաւունքներուն պաշտպանութեան համար:

ՅՈՒՂԱՆՆԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՆԵԱՆ,
(Թրկատինցի)

Գաւառացի իսկատիպ գրողէտ, որ սիրած է սիրուն ոճով քաղաքիւ յօդուածներ լրագիրներու և պարբերականներու մէջ:

Հոս երկրագործութիւնը հետզհետէ դուրս կ'ելնէ իր նախկին հնաւանդ ձեւերէն և նորագոյն գիտական եղանակներ մուտ կը գտնեն: Բերքերը առատ են:

Սարբերդ Տաւրոս լեռներուն մէջ գտնուելով, ունի յարաբերութիւններ ուրիշ լեռնագօտիներու հետ, կեդրոնաւայր կը համարուի: Պաղտատի ճամբուն մէջտեղն է: Հոս կը միանան Տրապիզոնի և Կարնոյ ճամբան, նոյնպէս Սամսոնի և Սերաստիոյ. արդէն մինչև Տրապիզիթ ճամբայ շինուած է:

Յաջորդ օրերուն մէջ Գամեր պտրտեցաւ Ուլուպի մէջ գտնուած վանքերը: Նախ գնաց Սորսորու վանքը Սորսորի գեղին մօտ, ուր նստած էին վանքին մարաբաները իրենց ըն-

տանիքով : Հարուստ վանք արդարեւ , տէր 81 արտերու , մեծ այգիի մը և պտղատու ծառերու . ունէր քանի մը հազար բարտի ծառեր . արտերը լաւ ցորեն ու գարի կ'արտադրէին : Ափսո՛ս , որ վանքը ոչինչ օգուտ ունէր , նոյնպէս Դատեմու վանքը Դատեմ գիւղին մօտ , որուն տաճարը կ'աւանդուի թէ Ս . Թաղէոս առաքեալ հիմնած է , նոյնպէս Ջարդարիչի վանքը , ուրկէ կը բղխի առատ ջուր : Իր այցելած չորրորդ վանքն էր Ղուլէի վանքը , Ղուլէ գեղին մօտ (*) Գուղովայի մէջ : Այս վանքը բաւական կանոնաւոր է . հոս հաստատուեցաւ Ուրբանոց մը 1898ին : Այս վանքը պատմութեանց մէջ կոչուած է Մովսիսավանք : Տաճարը կը կոչուի Ս . Գէորգ : Այս վանքեր իբր լուսաւորութեան վառարաններ պէտք չէին ըլլալ , մտածեց Գամեր հառաչելով :

Այս ամէն պատմական վայրերէն նշանաւորն է Ս . Նշա-նը , Ծովք-Գեղեկին , մենաստանը Ծնորհայիին , Սարբերդու պարձանք , ուր հեռաւորութեան պատճառով չկրցաւ երթալ Գամեր , որովհետեւ Ծովք Սարբերդէն դէպ ի արեւելեան հարաւ ութ ժամ հեռու է (**) ծով լեռան վրայ և լեռներու մէջ բաժակի՝ խնկամանի ձեւով , որուն մէջ կղզեակ մը կտր երբեմն , և ուր ապրած են Գրիգոր Պահլաւունի և Ս . Ներսէս Ծնորհայի անոր եղբայրը : Այդ ծովը նաւակով 4 ժամ երկայնք ունի և 1 ժամ լայնք . իսկ խորունկ տեղերը 170 գրկաչափ . ջրերը իր մէջէն կը բղխին և թէ շրջակայ լեռներէն : Կէօլճիւք գեղը շինուած է Ծովքի հարաւային եզրը , ճիշդ իր զիմացն է կղզին կամ դղեակը , որ նախ թերակղզի է եղած և երբ հետզհետէ ջուրը կտրեր է ցամաքին պարանոցը , կղզեակի բնակիչները դուրս ելեր և հաստատեր են արդի Կէօլճիւք գեղը : Լիճը զանազան խոչուններու հետ ունի քանի մը տեսակ ձուկեր , խոտու կոչուած , զոր կը չորցնեն աղելով և կը պահեն :

(*) Ղուլէ վանքն իբր Ուրբանոց նորոգուեցաւ . քիչ վերջը սերամիկ եղաւ , լեռայ Մեղեցիներու գրօսավայր կամ ամէն սեռակ պղծութեանց բոյն :

(**) Այս վանքին տեղը լնակին մէջտեղերը 5-10 ֆուտալուսի մեք ֆուրակոյս մը միայն կայ , փոքր կղզեակ մը , որ ամենայն հուռանակամութեամբ ճին վանքին պարսպին մէկ մասն է :

Երբ տուն վերադարձան, ուսուցիչը կարդաց Գամերի՝
Մովզ-Դղեկի վրայ անմահն Սրուանձաեանցի գրած տողերն .
«Դիչերն անքուն անցուցինք : արշալոյսին նաւ նստանք կղզին
երթալու . աւա՞ղ աչերուս, սե ու սպիտակ քարեր ցիրուցան ,
խարխարեալ որմունք և եթ կան» եւ այլն :

ԳՒՍԻՆ ԼԳ.

Գ Ա Մ Ե Ր՝ Հ Ի Ի Ա Ն Գ

Հիւանդութեան մէջ մարդ
կը հասկընայ թէ ո՛րչափ տը-
կար է իր կազմուածքը :

Հակասակ այսքան զգացած ուրախութիւններուն՝ Գա-
մեր կամաց կամաց կը սկսէր տկարանալ գիշերները անքուն
մնալով և ապրելով այն տան մէջ՝ ուր հիւանդներ ալ կային :
Այդ բնակարանէն ելնել անկարելի էր : Առաջնորդը չէր կրցած
կարգադրութիւն մը ընել . կ'զգուշանար կառավարութենէն :
Վերջապէս եկաւ ատեն մը, որ խեղճ տղան հիւանդացաւ :
Ի՛նչ կրնար ընել տանտիրուհին աղքատիկ և հազիւ իրենները
խնամելու անկարող : Բայց ա՛հա իր բարի դրացին Նորէն իրեն
օգնութեան հասաւ : Ան տեսաւ թէ խեղճ տղան հետզհետէ կը
հիւժի, գունաթափ՝ ստուերի նման կը պարտի : Նախ իր կող-
մէ դեղ զարմաններ ըրաւ . սակայն երբ տեսաւ թէ անկարելի
է, փութաց իր Գոլէժին տղոց մարդասիրական զգացումները
արթնցնելով՝ անոնցմէ և իր պաշտօնակիցներէն գումար մը
հանգանակել ամենուն վրայ ունեցած իր հեղինակութեամբը և
Առաջնորդարանէն ալ նպաստ ընդունելով՝ զնաց խօսեցաւ
Գոլէժին մօտիկ Ամերիկեան Միսիօնարներու Հիւանդանոցի
վերատեսչին, որ այս պանդուխտ տղան խնամուի հօն չնչին
գումարով մը : Վերատեսուչը սիրով ընդունեց այս խնդիրքը
և Գամեր հիւանդանոց փոխադրուեցաւ :

Բարի ուսուցիչը իր հանգանակած գումարէն մաս մ'ալ
ուղղակի տղուն տուաւ որ սփոփուեցաւ տեսնելով թէ ինք

թէպէտ զուրկ սիրելիներէ, սակայն կը պաշտպանուի բարե-
սիրտ անձներէ :

Սեզճ տղուն հիւանդութիւնը բաւական տազնապալի ե-
ղաւ : Այն տարին աշունը բաւական ցուրտ կ'ընէր. Տէրսիմի
սարերէն փշոզ պազ հովերը ուժգին կերպով կը հարուածէին
հիւանդանոցին պատուհանները : Գամեր ապահով էր սակայն,
թէեւ մերթ ընդ մերթ տենդը կը բռնէր և ջերմին սաստկու-
թենէն կը զառանցէր. իր գիւղը, իր վանքը, Տումուռն կը
յիշէր անկապակից խօսքերով : Բարի ուսուցիչը կ'այցելէր շատ
անգամներ և հաճելի խօսքերով անոր ցաւերը մեղմացնէր :

— Ուրախացի՛ր, սիրելի՛ դաւակս, ըսաւ ուսուցիչը, եթէ
ուրիշ քաղաքի մէջ պատահէր այս տկարութիւնդ. չպիտի վա-
յելէիր այսպիսի եւրոպական հաստատութեան մը օգուտները :

— Ո՛հ, ս'ըչափ երախտապարտ եմ Ձեզ մանաւանդ, յա-
րեց Գամեր, որ ամէն բան դիւրացուցիք ինձ. չլզգացի թէ որք
մըն եմ, այլ ունիմ հայր, մայր : Յաւիտեան չպիտի մոռնամ
Ձեր այս առաքինական գործը :

— Գուն հանդարտէ՛, տղա՛ս, քու առողջութեանդ ուշա-
դիր եղիր. որչափ ատեն որ հոս մնաս, քեզ պիտի պաշտպա-
նեմ, մինչեւ որ կատարելապէս առողջանաս :

Մտէպ կ'ընդունէր բժիշկին այցելութիւնները. իր դեղերը
ժամանակին կ'ստանար : Գիշեր մը սակայն մեծ տազնապ մը
ունեցաւ, այնպէս որ գինք դարմանող բժիշկը իմացուց ու-
սուցիչին, որ զայ հիւանդին մօտ, տենդը արւելցած էր և կար-
ծեա վտանգաւոր քայլ մը առած էր հիւանդութիւնը. ստոկում
կ'ազդէր կերպարանքը, նիհարցած էր այնքան, որ մօրթին
տակ ոսկորները զուրս կը ցցուէին : Գիտողին խորին կարեկ-
ցութիւնը կը շարժէր : Աւա՛ղ, այնպէս կ'երեւար թէ հոգի մըն
էր այն իր թոխչները պարզելու մօտ դէպ ի Յաւիտեանականու-
թիւն :

— Ո՛հ, ս'ըչափ տկար է մարդկային կեանքը, այսպէս
ախտերու ձեռք խաղալիկ, ըսաւ բժիշկը հառաչելով, Մենք
բժիշկներս ի՞նչ կրնանք ընել, շատ հիւանդութիւններ մեր
դարմանները կ'արհամարհեն, չենք կրնար բուժել երկկամուն-

Ո՛հ, անհո՛ւն երջանկութիւն. Գամեր այլեւս փրկուած էր. բժիշկին և ուսուցիչին ջանքերը պատկուած էին. . . :

ԳԼՈՒԽ ԼԳ.

Խ Ա Ր Բ Ե Ր Գ Է Ն Բ Ա Լ ՈՒ

Աղխարութիւնը ընաշխարհէն դուրս կը վանկ իր որդիները. ասոր համար Հայը կ'ըլլայ պանդուխտ, գաղթական:

Գամեր իր ազգաքինութեան օրերուն մէջն էր. ծանր հիւանդութիւնը այժմ հանդարտութիւն կ'ուզէր. վտանգը անհետացած էր և սղան հետզհետէ կ'ստանար իր առջի վիճակը. ակորժակը բացուած էր. բայց միշտ չափով սնունդ կ'ընդունէր: Ուսուցիչը կ'այցելէր ստէպ և հաճելի ժամանց մը վայելել կուտար անոր՝ օգտակար խօսակցութիւններով: Կը յայտնէր թէ Խարբերդ թէ՛ և բարեբեր երկիր, սակայն հայորդիները իրենց կրած տառապանքներէն զզուած կ'ստիպուին գաղթել, գլխաւորաբար Ամերիկա: Կար ժամանակ մը որ Խարբերդցիք հագիւ մինչև Ատանա կ'երթային՝ բամբակի ատեն և յետոյ կը վերադառնային: Հիմայ գաղթականութեան հոտոնք մը սկսած է:

— Մեր երկիրները կը պարպուին, մեր ոյժերը կը ցրուին օտարութեան մէջ, աւելցուց ուսուցիչը: Հայութիւնը կամաց կամաց կը խառնուի ուրիշ ցեղերու մէջ, ինչպէս ջուրի ընթացք մը, որ իրմէ աւելի յորդ ջուրերու մէջ կը խառնուի ու կը կորսուի: Հայը իր բախտը կը փնտռէ հարուստ երկիրներու մէջ, գլխաւորաբար Ամերիկայի մէջ:

Գամեր կը խորհրդածէր այս շահեկան խօսքերուն վրայ. ինքն ալ պանդուխտ մը, գաղթական մըն էր. արդեօք պիտի կրնա՞ր բարեկեցիկ վիճակ մը ունենալ և օգնել իր հայրենիքին:

Դուրսը աշնանային եղանակը Խարբերդի վերջին գեղեցիկ օրերը կը պատկերացնէր. բնութեան տօնն ու հանդէսը կը

Ո՛հ, անհո՛ւն երջանկութիւն. Գամեր այլեւս փրկուած էր. բժիշկին և ուսուցիչին ջանքերը պսակուած էին . . . :

Գ Լ ՈՒ Խ Ե Լ Գ .

Խ Ա Բ Բ Ե Բ Գ Է Ն Բ Ա Լ ՈՒ Ի

Աղխտութիւնը ընաշխարհէն դուրս կը վանկ իր որդիները. ասոր համար Հայը կ'ըլլայ պակեղուխտ, գաղթական:

Գամեր իր ապաքինութեան օրերուն մէջն էր. ծանր հիւանդութիւնը այժմ հանդարտութիւն կ'ուզէր. վտանգը անհետացած էր և տղան հետզհետէ կ'ստանար իր առջի վիճակը. ակտրժակը բացուած էր. բայց միշտ չափով սնունդ կ'ընդունէր: Ուսուցիչը կ'այցելէր ստէպ և հաճելի ժամանց մը վայելել կուտար անոր՝ օգտակար խօսակցութիւններով, կը յայտնէր թէ Խարբերդ թէեւ բարբեր երկիր, սակայն հայորդիները իրենց կրած տառապանքներէն զզուած կ'ստիպուին գաղթել, գլխաւորաբար Ամերիկա: Կար ժամանակ մը որ Խարբերդցիք հազիւ մինչեւ Ատանա կ'երթային բամբակի առն և յետոյ կը վերադառնային հիմայ գաղթականութեան հոսանք մը սկսած է:

— Մեր երկիրները կը պարպուին, մեր ոյժերը կը ցրուին օտարութեան մէջ, աւելցուց ուսուցիչը: Հայութիւնը կամաց կամաց կը խառնուի ուրիշ ցեղերու մէջ, ինչպէս Չուրի ընթացք մը, որ իրմէ աւելի յորդ Չուրերու մէջ կը խառնուի ու կը կորսուի: Հայը իր բախտը կը փնտռէ հարուստ երկիրներու մէջ, գլխաւորաբար Ամերիկայի մէջ:

Գամեր կը խորհրդածէր այս շահեկան խօսքերուն վրայ. ինքն ալ պանդուխտ մը, գաղթական մըն էր, արդեօք պիտի կրնար բարեկեցիկ վիճակ մը ունենալ և օգնել իր հայրենիքին:

Դուրսը աշնանային եղանակը Խարբերդի վերջին գեղեցիկ օրերը կը պատկերացնէր. բնութեան աօնն ու հանդէսը կը

վայելէր վերջին անգամ մ'ալ տեղացին . քիչ ատենէն ձմրան պաղ շունչը պիտի սառեցնէր ամէն բան : Գամեր կ'ուզէր դուրս ելլել , բայց հրաման չկար : Թէեւ բաւական առողջացած՝ բայց պատուիրուած էր իրեն դեռ մնալ հոն , և ինք կը նեղուէր մտածելով թէ գուցէ ծանրութիւն մըն է ինք հոն , և ուսուցիչը կը պարտաւորուի շարունակել դեռ իր հոգածութիւնը : Սակայն այս պատուական անձը երբեք չէր զգացներ որ եւ է դժգոհութիւն . այլ կը շարունակէր իր այցելութիւնները և կը նուիրէր իր փոփոխութներն և երբեմն երբեմն կը բերէր անուշեղէն և միրգ :

Այսպէս անցաւ ամիս մը :

Իր զանուած սենեկին մէջ կար Բալուցի երիտասարդ մը , որուն հետ մտերմացած էր Գամեր և յայտնած էր իր հոգեկան վիճակը , ըսելով թէ կ'ուզէ անկէ մեկնիլ : Մանաւանդ երբ տեսաւ թէ իր հոն մնալով կասկածները պիտի շատնային իր մասին և ուսուցիչին զիրքն ալ գուցէ վտանգուէր , ուստի ժամ առաջ մեկնիլ կը խորհէր :

Բալուցի երիտասարդն ալ բաւական աղէկցած էր , որ խոստացաւ առաջնորդել զանի , երբ Հիւանդանոցի վերատեսուչը յայտնեց թէ այլևս կրնայ մեկնիլ , մանաւանդ որ օգերը տակաւին աղէկ էին : Ելաւ անկէ Բալուցիին հետ : Ուսուցիչը զանի իր քով հիւրասիրեց զիչեր մը , և երբ իմացաւ անոր Բալու երթալը , ընդդիմացաւ նախ նկատելով անոր դեռ նոր ապաքինուած ըլլալը . բայց յետոյ ապահով եղաւ , զանի Աստուծոյ յանձնելով և նուիրեց անոր հաստ վերաբերու մը : Գամեր կրկին ու կրկին շնորհակալ եղաւ անկէ վայելած այնքան շնորհներուն համար և ըսաւ . Խարբերդ ինձ անմոռանալի է , որովհետեւ հոն թէեւ մահուան տագնապ կրեցի , բայց ձեզմով փրկուեցայ :

Հետեւեալ օրը երիտասարդն ու Գամեր մեկնեցան անկէ : Անցան լեռներէ , դաշտերէ , տեղ տեղ իջնան գիւղերու վառուած թոնիրներու առջեւ նոր կեանք և աշխոյժ ստացան :

Հասան վերջապէս Բալահովիտն , ուրկէ կ'երևուի Բալուի բերդին քարէ գլուխը , որուն մէջ կայ անձաւի նման տեղ մը

ուր կ'աւանդուի թէ Ս. Մեսրոպ ընդունած է աղօթքի մէջ
Հայ տառերու օրինակը և ստեղծած է դանոնք: Այդ օրհնուած
երկրին մէջ Հայն ուր որ երթայ, միշտ սուրբ յիշատակ մը կը
գտնէ: Բալուցի երիտասարդը երբ իր երկրին մօտեցաւ, ցցուց
Գամբերի՝ այդ պաշտելի քարայրը և բարեպաշտ տղան երեսը
խաչակնքեց. կարծես թէ այն անձաւին մէջէն Ս. Մեսրոպ
զինքը կը դիտէր: Քիչ մը հանդիստ առնելու համար մտան
Քաղցրահայեաց Ս. Աստուածածնի վանքը, որ քաղաքէն 2½
ժամ հեռու է կառուցուած Հաւաւ հայաբնակ գիւղին մօտ,
հոն կատարեցին իրենց ուխտը, աչքէ անցուցին վանքին ձե-
ռագիրները, որոնցմէ մաս մը գողցուած էր: Նոյն գիւղերն հոն
մնացին: Հետեւեալ առտու գեղեցիկ արեւ մը ծագած էր.
Հաւաւ գիւղը եկան: Հաւաւ ազգային կենդանութիւն մը ու-
նի, աննման ուրիշ բոլոր Հայ գիւղերու. մարդիկ ամէնքն ալ
աշխատասէր, կիրթ, օրտոտ, բանգէտ, Պոլսոյ բարբառը կը
խօսին, ազգային կեանքով հետաքրքիր, գրասէր, համակրելի:
Եւ Գամբեր գոչեց. «Ահա բուն Հայ գիւղը, այնքան խորթա-
ցած բարքերու մէջ՝ մաքուր մնացած սիրուն բնավայր մը»:
Հաւաւ զուտ հայաբնակ՝ կը բաղկանայ 500 տուներէ:

Երիտասարդը ըսաւ. Մեր գեղերէն շատ ճարտարապետ-
ներ, հիւան և որմնադիր ելած են, նոյնպէս պետական մար-
դիկ. ի մասնաւորի Հաւաւ գիւղ Օտեաններու ծննդավայրն է:
Պոլսոյ նախորդ սերունդը փառքով կը յիշէ Օտեան (*)

(*) «Օտեան 1850-1880ի սերունդին էն սիրուած ու յարգուած դէմքե-
րէն մէկն է: Հայ ազգը աճող մահուան չսպասեց իր համակրանքի արտա-
յայտութեան համար: Սիրոյ եւ մեծարանքի փայփայանքներ զգուցին Օտեա-
նը, աճող հանրային կեանքին սկզբնաւորութեան բուականէն մինչեւ մահը:
Ու հիմակ ալ իր աճունը զուգուրալիւ երկիւղածութեամբ կը յիշատակուի
ու պիտի յիշատակուի միշտ ալ:

«Ժողովրդական է ու ժողովրդական կը մնայ Օտեան, վասն զի մտա-
փայլ մը եղաւ: Մտափայլ մը Հայ պատգոնէի, մտափայլ մը Հայ հաղա-
փազէի, մտափայլ մը Հայ ազգասէրի, մտափայլ մը Հայ կրօնասէրի, մտա-
փայլ մը Հայ գրագէտի, մտափայլ մը, զոր ինքն իրեն համար ստեղծած էր
ժողովուրդ մը դարեւու ճշտութիւն չսկ յոգնած:

«Օր մը Ազգային Ժողովին մէջ իր ասեմապետական արձուկն յայտա-
բարեց ճշտութեան զգածեալ շեշտով մը. «Ան Հայր որ իր պետական պա-»

անունը. սա իրեն պէս լուսամիտ մարդերու հետ օժտեց մեզ

ԳՐԻԳՈՐ ՕՏԵԱՆ

Գրիգոր Օտեան ծնած 1834 Դեկտ. 9ը Իսկիրտար, ուսու իր տանը մէջ ժամանակին ամենէն մեծ ուսուցիչներէն Պետական պաշտօնեայ և միեւնոյն ատեն զօրեղ գրիչ. զրօծ է յօդուածներ, ճառեր, դամբանականներ, եւլն. եւլն. 1880էն վերջ Բարբի մէջ ապրած և հոն մեռած է 1886 Օգոստ. 5ին և թաղուած Բէռ Լաշէզի մէջ:

ազգային սահմանադրութիւնով : Իրեն ընկերացան Աղաթօն Մկրտիչ, Ասլանեան Ստեփան, Մանուկեան Մանուկ, Աէրվիչէն, Ռուսինեան և ուրիշներ: Այս սահմանադրութեամբ կը կառավարուին 1860էն ի վեր մեր ազգային գործերը:

— Օտեան շատ մեծ մարդ էր, ըսաւ երիտասարդը, բայց այսպիսի մարդիկ չեն կրնար ապրիլ երկար ատեն մեր երկրին մէջ. ան վերջապէս Բարբիչ հեռացաւ և մնաւ հոն: Եւ հիմա կը հանգչի Բէռ-Լաշէզի գերեզմանատունը:

Մեկնեցան վերջապէս Հաւաւէն, և մտան Բալու: Հոն երիտասարդը ուղղուեցաւ դէպ ի իր հայրենական տունը. զարկաւ դուռը և երբ բացուեցաւ, զոչեց. Մայրիկ, մայրիկ, մէկ գացի և ա՛հա երկու կուգամ, մատով ցոյց տալով Գամերը:

սօնին բնծայած դիւրոքիներէն օգտուելով իր շահերուն կը զոհէ այս ինչն ու արարազդ Ազգը, անիծեալ ըլլայ, երիցս անիծեալ: Ժողովուրդն ու երեսիփխանութիւնը «ամէն» որոսացին սարսուղին:

«Օտեան այս նզովք հանդարտ խղմնամեղ կ'արձակէր. իր դիրքին մէջ միտ պատուոյ զգացումէն առաջնորդուեցաւ: Հաւասար հաւասարութեամբ ծառայեց թէ՛ Պրոնս՝ որուն պատկանեան էր, թէ Ազգի՛ն՝ որուն գաւակն էր:

«Շոս դժուար է Օտեանին գրականութիւնը համառօտաբար ներկայացնել: Օրագիրներու մէջ, Ազգային Ժողովի ասենագրութեանց մէջ, գրեւոր մէջ իր յօդուած, իր ասենաբանութիւն, իր յառաջարկան ցումած են, ու մանաւանդ իր նամակ գրուած: Այդ բազմաթիւ հեռատուութիւնները կամ ձեռագիրները ի մի հաւաքելով, անոնցմէ հազում հաւաքածոյ մը պիտի

Գ Լ ՈՒ Ն Ի Լ Զ .

ՓՈՒՔԻ ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ ԲԱԼՈՒԻ ՎՐԱՅ

Աւելի աղէկ է փառով
մահը քան թէ վաս կեանքը :

Մայրիկը զանոնք հանգչեցուց , պատրաստելով անոնց համար կարևորն : Ճամբուն յողնութիւններէն և մանաւանդ իբր նոր ապաքինուած երկուքն ալ հանգիստի պէտք ունէին : Քանի մը օրեր այսպէս անցան :

Գամեր օր մը փափաքեցաւ բերդը ելնել Ս . Մեսրոպի մենարանը . երիտասարդը ընկերացաւ անոր . կը մտնեն երկուքն ալ Միջնաբերդը և կը դառնան հիւսիս , ուր մեծ ապառաժ քարեր կան և կը տեսնեն բեւեռազիր քանդակուած : Անկէ կ'իջնեն քարայրի մը բերան , անոր մէջ ուրիշ մըն ալ , ուր է Ս . Մեսրոպի ճգնարանը :

Հոն երկուքն ալ ծունկի եկան , աղօթեցին Ս . Մեսրոպայ հոգիին , որ իր առաջին դպրօցը հաստատած է հոն , առաջին լուսոյ տաճարը Թորգոմի որդիներուն :

Կրնար Հայ ազգին աչեւուն առջեւ ցուցադրել մտրդն ու իր ասեւր ետունրհինգ տարուան ժամանակամիջոցի մը մէջ :

«Օճեանից գրութիւնները եւեմ մասի կը բաժնուին : Ինչ որ քամ բեր . սասարղութեանը գրած է , ինչ որ չափահաս երիտասարդութեանը , ինչ որ յոգնութեան տարիին մէջ : Ամենն ալ միտ միեւնոյն գրական պերճութեանը կը փայլին : Բայց չափահասութեանը՝ արդէն իր գրականութիւնը հիւանդոտ է : Ազնուապետական հիւանդոտիւն մը լամարքիական , շաքարիանական : Մտրկող , հալածող , հալածուած գրագէտը չեղաւ : Անմեղ աղջկան մը պէս գորովասիրտ մնաց , պատրաստեալ սույի :

«Երիտասարդութեանը արդէն յուսահասութեան ազդակ մը կ'արձակէր . «զմ՞ կեանք , զմ՞ սիրտ» : Ու կեանքին վերջին օրերուն մէջ , մինչ պէտք էր տակաւին կորովի ըլլալ , կ'աղաղակէ :

«—Պէտք է երթալ . այս վերջին տարիներուս ուրուականը եւ սպազային ցուցանք . այս երկու բաներուն մէջ կ'ապրիմ եւ ալ չե՛մ կրնար :

«Մտրդուն հակասագիրը հոս կը սկսի , բայց հոս չը լմննար . ուրիշ տեսակ մեկնութիւն չէ կարելի տալ կենաց անդձուածին : Հօտ , մօտ , սի-

Այսպէս խորասուզուեցան երկուքն ալ հին յիշատակներու մէջ. իրենց ուխտը կատարեցին ու երկրպագեցին Ս. Մեսրոպի դպրոցին:

Երիասասարդը իր ծննդավայրը ճանչցնելու համար Քամերի, զանի պտրտուց քաղաքը: Տղան տեսաւ թէ Բալուբերդաքաղաք մըն է. քաղաքին դիրքը խիստ տձև, ելեւէջ և խորդուբորդ է, փողոցներն ալ անկանոն: Քաղաքը զետեղուած է հովտի մը մէջ, որու մէջ ծայրը օձապտոյտ ճամբով կ'սկսի արեւելքէն և մինչեւ Բալուկը տեւէ տար ժամէն աւելի. նոյն հովտին մէջէն կ'անցնի Արածանի գետը, որու երկու կողմերը և դէմ առ դէմ լեռներու ստորոտները զարդարուած են այգիներով և պարտէզներով: Գետը Բալուի արեւմտեան կողմը բարձրա-

րելեացս, բոլոր որ ոչ եւս են յաշխարհի աս, կարօտն ունիմ: Ասուծոյ իղձն ու անուկն ունիմ»:

«Կը մեռնէր ինն իրմէն դժգոհ:—Ոչ ոք ինծի չափ իրաւունք ունի երթալու, կը գրէ. ոչ թէ անոր համար թէ ինչ գործ որ կրնայի գործել, ինչ դեր որ կրնայի կատարել, զայն գործեցի, կատարեցի, չէ՛, այլ միայն ուրուագրեցի»:

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

«Հասաւ ժամանակ մը որ Օսեանի առջեւ բացուեցաւ լայնարձակ ասպարէզ մը ուր իր մտաւոր կարողութիւնը ցոյց պիտի տար: Բարիք փառուեցաւ, ու «մեծ վարանդի» ինչպէս ստանալով դժբախտ մեռաւ»:

Գեղունի 1902

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ (*)

(*) ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ ծնած է 1852ին Սամսոն, նահապետուած 1908 Փետր. 19ին Քահիրէ: Նշանաւոր գրագետ, օրագրող, ունի անբիւ յօդուածներ, վէպեր, որոնք ժամանակակից

Հայ գրականութեան մէջ պատուոյ տեղ մը կ'ընծայեն իրեն:

ցած ժայռի մը կը դարնուի, որ եթէ չլլար, քաղաքը մեծամեծ վտանգներու ենթակայ պիտի ըլլար ջուրերու յորդովեան ատեն: Արածանին երեք կողմէ կը շրջապատէ քաղաքը, որով թերակողի մը կը ձեւանայ. թաղերը, շուկան և կառավարութեան պաշտօնատունները այս բաժնին մէջ են:

Օգիւրը պահ մը սկսան ցրտանալ. ասանք փակուեցան տանը մէջ, վառ թոնիրի մը առջեւ: Թոսեցաւ երիտասարդը շինէն և նորէն: Իր պատմութիւններուն մէջ ան յիշեց բռնապետութեան հարուածները Բալուի վրայ, Կարմիր Սուլթանին շարիքները: Պատկերացուց Բալուի ներսուհին, Վարդանայի Վարդանեանը, ու այն սեւ օրերուն նկարագրութիւնը ըրաւ այսպէս.

— Տղայ էի ես, բայց կը յիշեմ. սոսկումը պատած էր ամբողջ քաղաքը, զնդակներու ձայնը, հալածուող թշուառներու լացն ու կոծը, վիրաւորեալներու հոնդիւնը իրար խառնուած էին: Սոսկալի՛ տեսարան: Անգուլթ Ջազան չէր խնայեր ոչ սեռի, ո՛չ տարիքի: Ծառ կիներ և աղջիկներ իրենց պատիւը կը փրկեն՝ նետուելով Արածանիի մէջ:

Չարագործները մտանցան Վարդան էֆէնտի տունը, ան հարուստ է և ազգատէր, պէտք է սպաննել: Կացիններու հարուածներուն տակ զուռը ճանչեց և դարձաւ իր ծինիներուն վրայ: Անոնք ներս խուժեցին և ա՛նա բռնաբար. . . լուծեցին, զարմանք, յարձակողներէն մէկը արեան մէջ կը լողայ. կրկին յարձակում և ա՛նա ներսէն կը հնչէ վեցհարուածեանի ձայնը, որուն կը յաջորդէ իրարանցում, հայհոյանք և սպառնալիք չարագործներու կողմէ: Եւ ա՛նա անոնցմէ մեծը յառաջ կուղայ, և կ'ըսէ. «Վարդան էֆ. . . եթէ անձնատուր ըլլաս, քեզ կ'ազատեմ սրտիս»: Ներսը իրարանցում, «Թի՛ երթար, հայր, կ'ըսէր աղջիկը, քեզ կը խաբեն, մի՛ երթար, կ'աղաչեմ. . . » Իսկ հայրը կը պազատէր աղջկան, որ մխտօին դուրս ելնեն. «Ես կը վստահիմ այդ աղաչող մարդուն. ան շատ անգամ մեր հայն է կերած, երթանք աղջիկս»: Չայները կը լսեն. դուռը կը բացուի. Վարդան էֆ., սպառնալի մտ-

բուսաւոր մարդ դուրս կուգայ : Չարագործները կը խուժեն վրան ու պատառ պատառ կ'ընեն զանի :

Այս անգամ նորէն ներս կը խուժեն , երկու կողմէ զընդակահարութիւն : Կատաղի խուժանը պատերը կը քակէ , դուռը կը տապալի և կ'երեւի հազիւ տասնըութը տարեկան աղջիկ մը , մազերը ձգած , գունատ , աչքերը կարմրած , մէկ ձեռքը վեցհարուածեանը և միւսը կեռ սուր մը : Չարագործ մը յառաջ կը նետուի , երկու զնդակներ կը խրուին անոր կոկորդին մէջ : Յետոյ աղջիկը կը նետէ վեցհարուածեանը և սուրը բռնած յառաջ կը խոյանայ . իր հարուածներէն մի քանիներ ալ կ'իյնան և ահա վերջին հարուածը իր պատիւը փրկելու պահած էր . իր սրով վերջ կուտայ իր կեանքին ալ :

Գազաններ կը ժողվուին ու պատառ պատառ ընելով զանի շուներուն առջեւ կը նետեն անոր միսերը :

«Նամերսներ , գոչեց Թուրք մը , դուք վատ էք . ան փրկեց իր արիւնով իր սեռի , իր քաղաքացիի ոսնակոխ եղած պատիւը . . . » Պատի՛ւ քեզի , ո՛վ անվեհեր դիւցազնուհի , դուն կը վերաբերիս Հայ քաջերու այն դասակարգին , որ վերջին քսան տարիներու մէջ ճակատարաց նետուեցաւ կռուի սասպարէզը , վեր բարձրանալով ամօթալի ստրկացումներէ , ստորնացումներէ , արհամարհելով բանախի խօշական տագնապները , սպառնալիքները , տանջարանները , կախաղանը և շահեցաւ վերջապէս նահատակի անթարշամ դափնին :

ԳՒՈՒՆ ԼԶ.

ՉԱՐՍԱՆՃԱԳ . — ՉՄՇԿԱՆԾԱԳ

Բոլոր մարդիկ եղբայր են իրարու :

Գամեր որքան որ երիտասարդին հիւրասիրութենէն դո՛ւ էր և երջանիկ , սակայն տեղւոյն օդը և ջուրը իրեն վնասեցին . տեսաւ թէ երկրակեաց մարդ շատ քիչ կայ հոն . հազիւ յիսնամեայ կ'ըլլան և ահա կը մեռնին տեղացիք : Ուստի

տղան ուղեց բաժնուիլ անկէ և ՚իւրասէր երիտասարդը հազիւ կը հաճէր թողուլ զանի աշնանային այն ցուրտ օրերուն մէջ : Երբ քիչ մը պայծառացաւ օդը և խիտ խիտ ամպերու տակէն արեւը իր ժպտուն դէմքը ցուցուց, նոր կեանք ստացաւ Գամեր : Բալուէն մեկնելու պատրաստութիւններ կը տեսներ. տան աիկինը իրեն պէտք եղած ուտեստը ճամբու համար հոգացած էր, իսկ երիտասարդը անոր քիչ մը դրամ տուաւ : Գամեր թէեւ դժկամակեցաւ, բայց վերջապէս յուզուելով ընդունեց իրր եղբայրական տուրք :

Մեկնեցաւ այն տեղէն. երիտասարդը բաւական տեղ անոր ընկերացաւ. մինչև որ գտնուեցաւ թուրք վաճառական մը. որուն հետ միացաւ Գամեր՝ Չարսանձագ երթալու համար : Բաւական տեղեր գացին. Գամեր զգուշութիւններ կ'ընէր իր ընթացքին մէջ. կը սոսկար ՚իւանդութենէ, իր ընկերն ալ իր կողմէ զգուշութիւնը պակաս չէր ըներ : Այս պատուական հայրենակիցը երբեք օտարութիւն չէր զգացներ. կը պատմէր թէ ի՞նչպէս սարսափի օրերու մէջ շատ մը Հայերու կեանքը ազատած էր, իր գտնուած տեղւոյն եկեղեցիին նուիրական անօթները. պաշտօնական վաւերաթուղթերը անկորուստ պահելով կրկին Հայ ժողովուրդին յանձնած էր : Ո՛հ, ի՞նչ բարեբախտութիւն Գամերի համար ասանկ ընկեր մը ունենալ ճամբու :

Գացին ու գացին երբեմն հանգչելով, ճաշելով և յաճախ շահեկան խօսքեր փոխանակելով :

Վերջապէս հասան Չարսանձագ, ուր հաղիւ գիշեր մը մնացին. յետոյ ուղեւորեցան Չմշկածագ, Յովհաննէս Չմշկիկ կայսեր ճննդավայրը (*): Ըամբան առաջացած ատեննին տե-

(*) «Բիզանդիոնի մեծագի կայսերայ շարքին մէջ կը տեսնենք մեծանշակ անճամուրուրիս մը Յովհաննէս Չմշկիկ :

«Յովհաննէս ճճած է 926ի6 ի Հերայոյիս քաղաքի Իոփայ աքարհին : Երեսասոյ հասակին մէջ Բիզանդիոնի Նիկեոս փոխ կայսեր ծառայութեան մտած էր եւ կայսեր շնուակներ կը պահպանէր. ուսի է ճաշիւր Չմշկիկ մականունն : Այս միջոցին կայսեր Խեոփանէ, Յովհաննէս վրայ ունեցած մօլեզին սէրէն, սպաննեց զՆիկեոս եւ առաւ զՅովհաննէս : Յէ՛ս

սան որ արտերու մէջ սփռուած են Հայ կիներ և իրենց այրերէն աւելի կ'աշխատին գիւղատնտեսական զբաղումներու : Հայ կնոջ մասնակցութիւնը տղուն վրայ մեծ տպաւորութիւն գործեց : Երջանիկ է այն տունը, ուր այր ու կին միասին կը մտածեն ընտանիքին բարօրութիւնը :

Գաւառացի Հայ կիներ աշխատաւէր է, մաքուր՝ իր բարոյականովը շատ տեղեր . բայց երբեմն ալ տարրեր տարրերու մէջ խառն բնակուած վայրեր կորուսած է իր համեստ դիրքը : Տէրսիմցիները նոյն իսկ ազգուած են Հայ ցեղի պատուականդրութեանէն և խիստ են բարոյականի մէջ . նոյն իսկ դէպքերու ատեն անոնք առեւանդութիւններ ի գործ չդրին : Զանոնք կարելի է կոչել գող, մարդասպան, բայց ոչ վաւաշտ :

Մեր ուղեւորներն անցան զարդարուն պարտէզներէ, զուարճալի ձորերէ, տեսան քաղքին զիմաց խոր քարայրներ և Գամերի սիրտը խռովեցաւ, երբ տեսաւ մարդեր, միակաշի, ռանակոտոր, թեւահատ, երեսնին կտրուած : Այս ամէն խեղանդամութիւնները շարագործներու յայտնի նշաններն են . խեղճ մարդիկն իրենց սեփական հողերէն ալ զրկուած էին, ազդեցիկ անձեր, սուտ վկաներով յաջողած էին իրենց անուններուն վրայ դարձնել այդ սեփականութիւնները :

Գամեր գիտեց այն տեղ թէ տեղացիներու կենցաղավարութիւնը կոկիկ է և քաղաքավար են անոնք, իմացաւ նոյնպէս թէ կալուածատէր և հասառու են շատեր . տուները բաւական բարեձեւ . թէեւ հողածածկ :

Զմշկածագու Առաջնորդարանը զիմեց, ժողովք կար, ամէնքը բորբոքած էին նոր յափշտակումի մը համար և ի զո՛ւր դարման մը կը խորհէին :

որոյ կայսերական գանր բարձրացու (969) Յովհաննէս : Կայսրութեան ժամանակ մեծամեծ յազրութիւններ գործեց Յովհաննէս արեւելեակ ընդդէմ Ռուսաց, Բուլղարաց և Աբաբացոց, որով զօրացոյց Բիւզանդեան կայսրութիւնը : Յովհաննէս մանր օրհանմիկ է, իւր անհասարտիւ սեներկապէսն Վասիլ բուսառեց զիճճ 976ին :

«Զմեկիկ կոյօրն սեպհական դրամ եւս դրուակ տուած է :»

Կ. Յ. ՊԱՍՄԱՃԵԱՆ

(Հանդէպ ամսօրեայ 1890, Գ. սարի, Մայիս, կշ 110)

Գամեր հոն սպասեց երկար ատեն, մինչև որ ժողովքը վերջացաւ. ներկայացաւ Առաջնորդին, և խնդրեց նոյն օրը հոն գիշերել՝ հետեւեալ օր Արապկիր երթալու համար: Առաջնորդը հաւանեցաւ և Գամեր գիշերը հոն անցուց:

Հետեւեալ առտու կանուխ իր ուխտը կատարելով եկեղեցիին մէջ ուղեց ժամ առաջ Արապկիր երթալ: Գնաց գտաւ իր ուղեկիցն ալ և անոր հետ անցան դաշտերէ, արտերէ, առաստանս աղբիւրներով ու վտակներով ջրուած:

Գամեր իր ընթացքին վրայ տեսաւ Չմշկածագի արեւմուտքը հսկայ պարսպանման ժայռը, միապաղաղ, որուն բարձրութիւնն է 300 մետր, իսկ լայնութիւնը 2000 մետր, ծանօթ «Մոռնայի քար» անունով համանուն գիւղը իր վրայ գտնուելով: Այս ժայռին կուրծքին վրայ կը գտնուին «ծակտիք»ներ կոչուած բազմաթիւ և կանոնաւոր սենեակներ, որոնք անցեալին մէջ անառիկ ապաստանարաններ կը կարծուին ըլլալ. ունի հիանալի ջրով աւազան, դարձեալ նոյն ժայռին արեւմտահարաւն է գեղեցիկ ջրվէժ մը «Պայրամ պապա» կոչուած, ուր կայ քարայր մը շիթաքարէ և սրկաքարէ (*) սիւներով, կրաջուրէ զոյացած: Պայրամ պապան երիտասարդներու զբօսավայրն է: Մոռնայի քարին ստորոտէն կը հոսի անհզագոչ «Քաղար» գետակը, Եփրատի մէկ օժանդակը, որ քաղաքը կը բաժնէ ժայռէն: Չմշկածագ բարախներու երկիր է: Տեղացւոց մեծ հարստութիւնն է այն ծառը: Մեզրը նշանաւոր է այն տեղւոյն:

Խոզաթի և Չմշկածագի մէջտեղն է Պօզան լեռը, որուն մարգագետիններուն վրայ արածուող մեղուներու մեղրը ամենանշանաւոր է:

(*) ՇՅԱՔԱՐ, ՊՏԿԱՔԱՐ. — Կային հարցումներ են որոնք կը կազմուին անձուներու մէջ հողին մէջէն մղուող ջուրերու ազդեցութեամբ: Երբ այս հարցումներ կը կախուին հարանձուին կամարներէն դէպ ի վար երկայն ու զլանածն, կը կոչուին շքաքար (stalactite), իսկ երբ անոնք գոյացած են գետին վրայ եւ դէպ ի վեր կը բարձրանան, կը կոչուին պսկաքար (stalagmite): Յանախ օրստերեն ու պսկաքարերը նուազի ձեւեր կ'առնեն, երբեմն ալ իրարու կը միանան եւ կը կազմեն սիւներ: *

Չմշկածագի մէջ ամէն տուն ունի իր լողփարը, որ կը հարթէ կամ կ'ամբրապնդէ տանիքը տեղացող անձրիւններէն անմիջապէս վերջը :

Տեղացւոց զբաղումն է երկրագործութիւն :

Այս կողմեր աշխատութիւնը սիրելի եղած է. դաշտերու մէջ աշխատող կիներ կ'երգեն աշխատութեան երգը. ազատ դաշտի մէջ կատարուած աշխատութեան այս ցուցահանդէսը Գամերի նոր ոգեւորութիւն տուաւ : Նոյնպէս ուրախութեամբ տեղեկացաւ թէ տեղացի Թուրքեր շատ բարեկիրթ են, բնաւ դժգոհութիւն չեն պատճառեր : Անոնցմէ շատեր թէ՛ չոս և թէ՛ Պոլսոյ մէջ կարող պաշտօնատարներ կ'ըլլան. անոնց տուները ճաշակաւոր են և ճոխ կարասիներ ունին :

Այս տեղեկութիւնները իր ուղեկիցը տալով աւելցուց թէ «Ինչ հարկ է խտրութիւններ դնել. ամենքս ալ միեւնոյն Հայրենիքի զաւակներ ենք. չարեր ամէն տեղ կը գտնուին. բայց պէտք է մաքրուին անոնք և այն ատեն ամէն մարդ հանգիստ կ'ըլլայ : Ախ, այն վայրագ ցեղապետները ամենուն ալ վնաս կուտան. Հայուն ալ, Թուրքին ալ. սուրք կ'առնեն, աւար կ'ընեն, կը զարնեն կը սպաննեն և մեր երկիրը կ'աղքատացնեն : Զանոնք քաղաքակրթելու է. ախո՛ս, որ այս բաներուն վրայ չմտածուիր դեռ» :

Գամեր իր Թուրք ուղեկիցին այս խօսքերուն իրաւունք տուաւ և ըսաւ. «Տգէտ մարդիկ են պատճառ այս խտրութիւններուն : Այս երկիրը մեր ամենուս է. պէտք է աշխատինք ամէնքս ալ հասարակաց բարւոյն համար և երջանիկ ըլլանք. չէ՞ որ ամէն մարդ, ինչ ազգէ ալ ըլլայ. մէկմէկու եղբայր է և կա՛յ միթէ այնքան անուշ, այնքան սիրելի քան եզրայր մը :

«Թուրքիոյ զրօշակին վրայ պէտք է նշանակուին Ազասուրիւն, Հաւասարուրիւն, Եղբայրուրիւն բառերը և այն ատեն միլիոնաւոր զաւակները այս ընդարձակ երկրին կը գտնեն այնքան փափաքուած երջանկութիւնը, որ, աւա՛ղ, երազ մըն է հիմայ, երազ մը յաւիտեան անիրականանայի» :

Այս խօսքերէն վերջ թուրքը հեռացաւ քիչ մը իր միջօրէի ազօթքը բնելու, և Գամնր յիշեց նոյն պահուն Պէշիկ-թաշեանի (*) ԵՂՐԱՅԻ ԵՆՔ ՄԵՆՔ երգը և սկսաւ էրգել.

«Տո՛ւր ինձ ֆու ձեռնդ, եղբայր եմք մե՛նք,
Որ մեղկաւ էինք զասուած,
Բախսին ամեն յիս շարանեցի,
Ի մի համբոյր ցուին ի բաց:»

Գ.Ղ.ՈՒՆ Լ.Է.

ԹՔԵՆՆԵՐԸ. — ԱՆՈՆՑ ՕԳՈՒՏԸ

Ինչ հարսուրիւն կը պարսինք պարզ փոքրիկ միջասի մը: Շերամը կը զրաղեցնէ ևւ կ'ապրեցնէ թուրքիոյ շաս մը զաւանները, ինչպէս Պրուսա, Պիլեանիկ, Խարբերդ, Տիարպիս, Երզնկա, Ամասիա, Սուրիա, Էսիսնէ, Սերսիկ, Նիկոմիդիա:

Անոնց ընթացքը դէպ ի Արապկիր էր: Երբ բաւական յառաջացած էին, ա՛նա երկու հակառակորդ քուրդ հրօսակներ

(*) ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿՊԱՇԷԱՆ. Թուրքահայ գրական կարեւոր դեմերէն մէկը, համբաւած իր բանաստեղծ, ծնած 1828ին Պոլսոյ Օթրաղիդի մէջ, զուակ Հայկաթոյիկ հասարակութեան ադիս և աճուս ֆոր մը, մեռած է 1868 նոյեմբեր 29ին ՎԼԵՆՏԻՆԻ Մուրաօ-Մափայէլեան վարժարանի արժանաւոր սաներէն էր: Իր գործեր սաղեր, սզգային բասերախաղեր ամիսփուած են Վասենագրութիւնք Մ. Պէշիկբաշեանի գրքին մէջ, որմէ անցեալ սարի մաս մաս նոր հրատարակութիւն եղաւ առանձին տետրով: Պէշիկբաշեան սիրելի եղած է իր հայրենասիրական երգերով, ինչպէս նաեւ պատմական բասերգութիւններով, որոնք ինչպէս իրենց ժամանակին մէջ, նոյնպէս հիմայ Ազատութեան օրերէն՝ Հայրենի վրայ երկայնացուած են շատ անգամներ:

ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿՊԱՇԷԱՆ

իրարու կը հանդիպին. երկու կողմէ կարկուտի նման գնդակ
կը տեղայ. երկու կողմէն ալ մնաեալ և վիրաւոր: Բայց ցա-
ւալին այն է որ մեր Գամերը կը վիրաւորուի սրունքէն: Աշ-
խարհապահ զինուորներ կը հասնին կռուին տեղը. զինուոր մը
կ'իջնայ անշունչ. յարգա'նք այն քաջին, որ իր պարտականու-
թիւնը կատարած պահուն կ'իջնայ: Հրոսակները կը փախչին,
իսկ Գամեր իր ձիուն վրայ դրուած քաղաք կը բերուի: Բա-
րեսիրտ անձ մը կառավարութեան գուռը գտնուելով կ'իմա-
նայ զէպքը. կը նետաքրքրուի այդ տղուն վիճակին և անոր
խօսքերէն կը համակրի. կը տանի զանի իր տունը և հոն ամէն
դարման էր նուիրէ անոր: Գամեր անկողնին մէջ արիւարար
կը կրէ իր կսկծալի վէրքին ցաւերը. մահացու գնդակը խնա-
յած էր անոր. կեանք մը փրկուած էր:

Բարեսիրտ անձը օրերով ամբողջ իր ջանքերը անպակաս
ըրաւ անոր. ան երբեմն բաւական դիւրահեցիկ էր և հիւրա-
սիրութիւնը անոր մեծ հաճոյքն էր: Գամեր պարզեց իր
կեանքը, նկարագիրը տալով իր շրջած Երկիրներուն, հայկա-
կան բարքերուն ու սովորոյթներուն, որոնց անանդեակ ալ
չէր իր հիւրընկալը:

Տանուտէրը առաջնակարգ շերամարոյժ մըն էր, ունէր
իրեն յատուկ ընդարձակ թթաստան: Գամեր իր սենեակին
պատուհանէն կը դիտէր թթենիներու այդ անտառակը և նե-
տաքրքիր հարցումներ կ'ուզէր տանախրոջ:

— Տղա՛ս, կ'ըսէ տանուտէրը, այս թթենիներուն տերեւ-
ները իրենց ճիւղերով խնամով կը հաւաքուն գարնան ատեն
և մեր շերամներուն անունդ կ'ըլլան. այդ շերամները կը հայ-
թայթեն մեզի մետաքսը, որ հարստութիւն մըն է:

Շերամարուծութիւնը վերջին ժամանակներս մեծ յարգ
ստացաւ և երկրին կարեւոր շահ մը կ'արտադրէ: Գիտնալ
պէտք է թէ ամէն տարի մեր երկրէն եւրոպա արտածուող չոր
խոզակի, չգործուած մետաքսի, շերամահունտի և մետաքսե-
ղէններու արժէքը մէկուկէս միլիոն ոսկին կ'անցնի զրեթէ.
ամէն տեղ արտադրուած հում մետաքսը 1901ին կը հասնէր 18
միլիոն քիլոյի, որուն մէկ միլիոնը Թուրքիոյ արտադրութիւն է:

Եւ յետոյ աւելցուց տանուաէրը. «Շերամարութիւնը գիտնականագէտ յառաջ տանելու համար հաստատուած դըզրոցներ կան թէ՛ Երկրագործական նախարարութեան կողմէ և թէ՛ Հանրային Պարտուց Վարչութեան կողմէ: Մրցումներ կ'ըլլան և լաւ խոզակ արտադրողներուն պարգև կը տրուի: Գպրոց հաստատուած երկիրներն են. Պրուսա 2 հատ, Սելանիկ 1 և Պոլիս (Հալքսոյը) 1: Թերեւս ուրիշ տեղեր ալ բացուին, ինչպէս Խարբերդի մէջ»:

— Մրշտի երջանիկ է այն երկիրը, որ իր արտադրութիւններով պէտք չունենար օտարին, մտածեց Գամեր:

— Բայց մեր երկիրը դեռ շատ պէտք ունի լաւ գործարաններու, ըսաւ բարի տանուաէրը: Մեր բերքերը աղէկ են և մեր մարդիկ խելացի. բայց դժբաղդարար շատ միջոց չունինք մեր ձեռարուեստներէն օգտուելու: Ես տեղեկացած եմ թէ Պրուսայի մէջ մետաքսէ կերպասի գործարան հաստատողը առաջին անգամ եղած է Տէվրիշեան, որ յատկապէս լինն գացած և ինն գործարանի մէջ ստրված է մետաքսեղէնի ճարտարարուեստը: Եւրոպացի զրօսաշրջիկները երբ կ'այցելեն Պրուսա, կուգան Հայոց թաղի մէջ հաստատուած գործարանը և իբր յիշատակ գնումներ կ'ընեն, մետաքսէ կերպասներ, թաշկինակներ, զենջակներ: Պուլկար կառավարութիւնը այս հանձարեղ անձին ճարտարութիւնը գնահատելով ուզեց որ մեծ թոշակով մը Պուլկարիտ երթայ Տէվրիշեան. բայց մեր կառավարութիւնը շարտօնեց անոր երթը, որուն համար յուսահատեցաւ Տէվրիշեան և հիւանդանալով մեռաւ: Հիմայ իր ընտանիքը կը շարունակէ այդ գործարանը: Ո՛հ, ամէն բանի համար քաջալերութիւն պէտք է,

ՇԵՐԱՄԸ

ԹԹԵՆԻԻ ՏԵՐԵԻԻ ՄԸ ՎՐԱՅ

Շերամը 6 կամ 8 հարիւրորդամեար երկայնք ունի գրեթէ. սովորաբար ճերմակ է պզտիկ զիւտով. ձերմակ թթենին, որմէ կը սնանի. 2ինաստանի բնիկ է. Սյս ծառը բարձրութիւն կ'ունենայ 8էն 10 մետր բարեխառն կիւտներու մէջ. իսկ մինչեւ 20 մետր տաք երկիրներու մէջ:

նոյն իսկ կառավարական խրախոյս : Ահա թէ ի՞նչպէս շերամի բերքը կը քաջալերուի անկէ և արդիւնքը շատ նպաստաւոր կ'ըլլայ : Եւ մասնաւոր հաճոյքով կը դիտեմ այն մետաքսեղէնները, որոնք մեր երկրին մէջ կը պատրաստուին : Հէրէքէի կայսերական գործարանին պէս դեռ շատ ու շատ գործարաններու պէտք ունինք և այն ատեն կը տեսնուի թէ ինչն'ը կ'արտադրէ Օսմանցին :

Բարի տանուտէրը շարունակեց իր հմտալից խօսքերը այսպէս .

«Շերամի որդը, որ Չինաստանի թանկագին մէկ նուէրն է, թիթեռնիկներու դասակարգին (թեփաթեւներ) պատկանող բոլոր միջատներու նման՝ չորս վիճակ ունի . հունտ կամ ձեւ, որդ կամ թրթուր, հարսնեակ և թիթեռնիկ : Շերամի հունտը ամբողջ ձմեռուան եզանակին մէջ, արտաքուստ կենդանութեան նշան չի ցուցնէր, բայց ամէն հունտի և հաւկթի նման, կեանք ունեցող մաս մը (սաղմը) կը կրէ իր մէջ, որ տարւոյն այդ եղանակին մէջ ընդարմացած վիճակ մը ունի . գարնան մօտերը, այսինքն մեր կլիմային տակ, Փետրուար և Մարտ ամիսներուն մէջ, այդ անկերպարան սաղմը, գարնան կանխահաս ջերմութենէն ազդուելով՝ կը սկսի խլրախլ, գործունեայ կեանք առնուլ և կամաց կամաց զարգանալ : Երբ ցուրտ օրերը վրայ հասնին, դարձեալ կայուն վիճակ մը կ'ըստանայ : Երբ յաջորդաբար այս դործօն և կայուն վիճակները կրկնուին, այն ատեն հունտերը անպատճառ կը վնասուին :

«Յիրատի շերամարուծութիւնը շահաւէտ արճեստ մըն է գեղացիին համար, շահու ալ աւելի կարեւոր ազդիւր մը կրնայ ըլլալ, երբ խոզակի արտադրութեան հետ միանայ գիտական և խնայողական մէթոտներու վրայ հիմնուած հնտալինութիւնը :

«Մեր կառավարութիւնը քանի տարիներէ ի վեր, մէկ կողմէն ձրիաբար թիթեռնիի հունտ և տունկ բաժնելով գեղացիներուն, միւս կողմէ շերամապահութիւնն իրր մի ուրոյն գիտութիւն և արուեստ, տեսական և գործնական կերպով սորվեցնելով՝ հողագործական վարժարաններուն մէջ, և առա-

ջին անգամ հաստատուած թիթաստանները տասը տարի մե-
տաքսի սուրքէ ազատ պահելով, ի հարկին ևւս շերամի մա-
քուր հունտ բաժնելով, մեծապէս քաջալերած է այս ար-
ուեստն» :

Պ Լ ՈՒ Ն Ի Ը .

Տ Խ Ո Ւ Բ Ր Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ն Ե Ր

Բռնակալութեան կատարած
դերն և սպաննութիւն ևւ
սւեր :

Գամեր բաւական ապաքինած էր, իր վրայ տարուած
խնամքը անթերի էր : Արապկիրցին իրր իր զաւակը խնամած
էր զանի և անոր օրերը քաղցրացուցած :

Կամաց կամաց սկսաւ դուրս ելնել իր հետաքրքրութեան
ծարաւը յազեցնելու քաղքին մէջ պտոյտներ ընելով :

Բայց, ո՛հ, իցիւ թէ շտեններ Արապկիրը : Անտիտաւրո-
սի ստորոտը տարածուած զեղեցիկ և բարձր դիրքով, եփրատի
արեւմտակողմը, անոր վտակին մօտ, թշուառութեան քաղաքն
է ան, մուրացկան այրին է, որ զթութիւն կը պաղատի : Ո՛հ,
աւերա՛կ, ամայի քարակոյտի մըն է վերածուեր տարիներէ ի
վեր :

Բռնակալութիւնը ոչնչացուցած է հարուստ և զեղաչէն
տունները, Տէրպէտերենց թաղին մէջ ուր երբեմն ճոխութիւն
կը տիրէր, բուեր կը խօսին հիմայ, հոն երբեմն Տէրպէտէր-
եան ընտանիքը գործարան ունէր և պատրաստուած կերպա-
սեղէնները կը մրցէին Հալէպի ու Դամասկոսի ապրանքներուն
հետ : Հոն հիմայ չկայ անցեալին փառքը յիշեցնող բան մը,
միայն գիւղական գորշ ու ցած սենեակներ :

Այդ խեղճ սենեակներուն մէջ աղքատութիւնը կայ հա-
րուստ և ազնուապետական Արապկիրին անցեալը ծաղրող :
Անոր զաւակները չդիմանալով այնքան զրկումներու՝ գունդա-
գունդ գաղթած են Կարին, Պոլիս Իզմիր, Պուլկարիա, Եզրպ-

տոս և Ամերիկա : Այս կերպով անօթութիւնը քայքայած է մնացող ընտանիքները , ստիպելով որ անոնց բոլոր անդամները նետուին մանուսայի սեղաններուն տաժանակիր սշխատանքին մէջ իրենք զիրենք կարենալ ապրելու համար , և այսպէս հիմա հայր , մայր , տղայ , աղջիկ կը բանին կերպարը , արշալոյսէն մինչեւ վերջալոյս , լոկ հացի կտոր մը ձեռք ձգելու համար :

Աւա՛ղ , Գամեր հոն իմացաւ թէ Արապկիրի հարիւրին յիսուներ հացակարօտ է մնացած , նպաստի կարօտ : Չմեռը ահաւոր է այս վիճակին մէջ , նոյն իսկ անօթութիւնը զոհեր կ'ունենայ այդ տեղ :

Արապկիրը՝ լեռներու զոգը՝ երկար ձորի մը մէջ մէկ ծայրէն միւսը սփռուած տուներու շարք մըն է . չունի ոչ մէկ դաշտ , ունեցածները՝ ամենաշատը ծմակներ են , և այս պատճառով Արապկիրցին չէ կրցած ըլլալ հողագործ ժողովուրդ , միայն պահած է պարտէզներ և բանջարանոցներ . իր կարեւոր միակ զբաղումը՝ մանուսայի արտածում մըն է , որ կը զրկուի մօտակայ քաղաքներ , Էրզրում , Մուշ , Մալաթիա , Արվազ , Տրաբլէքիր : Ուրեմն անոր երկու գլխաւոր զբաղումներն են . մանուսայագործութիւն և շերամարուծութիւն :

Գամեր տեսած բաներէն շատ զգածուած՝ դարձաւ տուն : Տանուտէրը անոր յուզմունքը տեսնելով տխրեցաւ . յաճախ իր մտքէն կը վանէր իրենց դառն վիճակը յիշեցնող պատկերները , սակայն այս հայրենասէր պատանիին զգացած ցուր իր սրտին վէրքը արիւնոտեց :

Զգայուն ուղեւոր մը ի՛նչ իրաւունքով զոչած է .

« Զուլումը իր կատարելութեան հասած ասանկ կ'ըլլայ . պէտք չէ քրքրել . կ'ըսեն , Անցեալը , և զայն քրքրող չկայ . բայց , աւա՛ղ , ինքնիրեն արդէն քրքրուած , բացուած , արիւնոտած և խենթեցնող վէրքի մը պէս դրուած է այդ Անցեալը , նոր սերունդին կարմրող աչքերուն առջեւ » :

Տանուտէրը աւելցուց . « Մեր քաղաքին մեծ փրկութիւնը պիտի ըլլայ Արհեստանոցի մը հաստատումը , աղջկանց և մանչերու յատուկ իր առանձին բաժիններով , ուր նոր սերունդը սորվէր արհեստներ , ձեռագործներ . երկրորդ՝ վերնար մեր

մէջէն վաշխառութիւնը . որ սոսկալի իժի մը պէս փաթթուած աշխատաւորին վզին՝ թող չտար որ օր մը . զէթ միակ օր մը , առանց պարտքի ապրի ան :

Գամեր տեսաւ թէ Արապկիր անասնման աղքատանոց մը դուրձած է . որուն ընդարձակ աւերներուն վրայէն աշնանային սա՛ ճիւղերուն պէս չորցած և անօթութենէ ջղաձգուած բազուկներ կ'երկարին դէպի դուրս՝ գթութի՛ւն պաղատելով :

Թշուա՛ն քաղաք , որ անաւոր դէպքերու ատեն բռնակալութեան հարուածը կրեց , 600է աւելի անձեր զո՛ տալով :

Գամեր մէկ քանի օրեր ալ հոն հիւրընկալուելէ վերջ , գնաց անկէ Ակն(*) . գտնելով իրեն համար նոր ուղեկից մը :

Գ Լ ՈՒ Խ Ե Լ Գ .

Ե Փ Ր Ա Տ Ի Ը Ն Թ Ա Յ Ք Ը . — Ա Կ Ն

Գեները ուղիներ են հաղորդակցութեան , նաեւ սոսկիչ են եւ ստորաբերիչ երկրներու :

Վերջալոյսի յետին ճաճանչներով ոսկեզօծուած կը մըտնեն Ակն , Եփրատի եզերքն ի վեր երթալով : Ակն քաղաքի զերքը բացուած քարէ տուփի մը կը նմանի , Եփրատի աջ եզերքը , անդնդախոր դասիթաիի մը վրայ հաստատուած , իսկ դիմացը , Եփրատի ձախ եզերքը , հսկայ , ապալեր լեռնաժայռեր , որոնց ստորտէն կը շարունակէ Եփրատ , մեր սրբազան գետը , իր յաւիտենական գնացքը , և որ 96ի արիւնի օրերուն կուլ տուաւ անթիւ գեղանի Հայուհիներ , որոնք իրենց պատիւը չէին ուղեր յանձնել բարբարոս թշնամիին :

(*) Արապկիրին Ակն քանի մը համբաներ կան , որոնցմէ կարեւոր կ'անցնի Ոսկեգետակ բուսած վազակն , Շրփիկ բուսած հայաբնակ զիւղին մէջէն , ու դէպի ասեմ սոսկալի կերպով վնասուած է . աճէն հոն գտնուող արունք պայմնուած էին : Շրփիկէն ելնելով անցորդ պիտի գայ Սոսկայ բուսած զոս բրաբնակ զիւղը , յետոյ պիտի բարունակէ կառուղին , մինչեւ հասնի Ակն : Եփրատի գետերէն կ'անցնի կառուղին : Առնուազն 7 ժամ կը տեւ Արապկիրէն Ակն այդ համբով :

Դամեր ճնշուած քարերէ և ելեւէջներէ, ուրախարար հանգիստ մը կը կտրծէր զանել հոն, որու ոտքերուն տակէն սահելով կուգար եփրատը կարծես խոժոռ դէմքով, Կ'անցնին անկէ և գճա դժուարին և աննկանելի առապար մը կը զրտնեն, քարեր ամէն կողմ, քարերէն վեր կը մագլցին, քարաշար սանդուղներ խոխոջացող առատ ջրեր, և ծառերու ու բոյսերու կանսանջ տերևներ, որոնք կը տարածուին փողոցներու պատերէն դուրս, Դամեր ողջունեց իր սրտին խորէն այս հայրենիքն ամիրաներու, որոնք անցեալ դարու մէջ փայլած են. բայց հիմայ շունին բնաւ ժառանգորդ իրենց փառքերուն: Այդ ամիրաներու փառաւոր շառաւիղն էր Տոքթ. Խորասանձեան (*), որ Պոլսոյ հայ բժիշկներու նահապետն հանդիսացաւ, Ազգին պատիւն աւելցնելով իր բժշկական ճարտարութեամբ:

ՏՈՒԹ ՄԻՒՐԱՅԷԼ ԽՕՐԱՍԱՆՃԵԱՆ ծնած Ֆեբր 1835ին: Հայրն էր Պետրոս ամիս Խորասանցի: լուսամիտ մարդ մը, որ իր զաւակները եւրոպա դիկեց ուսման համար Միւս.

ՏՈՒԹ. ՄԻՒՐԱՅԷԼ ԽՕՐԱՍԱՆՃԵԱՆ.

1898ին: Բժշկական մեծ կարողութիւն մը եւ զնամաստի սաղանդ մըն էր Տոքթ. Խորասանձեան, անոր համար իրաւամբ կը կոչուէր ԲԺԻՇԿՆԵՐՈՒ ԲԺԻՇԿ: Մեռաւ 17 Ապր. 1903ին:

պա դիկեց ուսման համար Միւս. յէլ նախնական կրթութիւն ստանալէ յետոյ 1848ին իր Թովմա եղբորը հետ Բարիզ ուղեւորեցաւ: Հոն Մի. հայէլ բժշկութեան հետեւեցաւ եւ 1859ին Պոլիս դարձաւ բժշկութիւն ի գործ դնելու: 1873ին կայս. Բրժշկական վարժարանի ուսուցիչ կարգուեցաւ. այդ պատճառով վարեց մինչեւ 1902: Ամուսնացաւ Տոքթ. Սերվիլէն էժ.ի ազգական հետ, որմէ երկու մանչ զաւակ ունեցաւ, Պետրոս էժ. իրաւագիտութեան վարպետ եւ հանրօգուտ շինութեանց պատճոհասան իրաւագէտ խորհրդական եւ Յովն. էժ. բժիշկ. նաեւ ազգիկ մը: Քանիցս անդամակցած է Ս. Փ. Ազգ. Հիւանդանոցի Հոգարարութեան եւ վերջին անգամ

Աւաղ, ամիրաներու շտապ և անհեռատես կեանքը փճացուցած է զանոնք և մանաւանդ ամենամեծ հարուածը տուած է նաև Ակնցիներու հարստութեան՝ 1896ի ահաւոր դէպքը:

Գամեր իջեւանեցաւ պառաւ Հայ կնոջ մը տունը, բարձր դիրքի վրայ շինուած որ Եփրատի վրայ կը նայէր. կինը պանդխտութեան մէջ ունէր զաւակ մը, որ հեռուէն կը հոգար անոր ոգեպահիկը՝ թղթատարի միջոցաւ ամասական մը զրկելով: Կինը գոհ էր իր վիճակէն և կարօտով ու աղօթքով կը յիշէր իր զաւակը:

Գամեր ճամբաներէն կոշկոճուած, ոտքեր ճմլուած էին, բարի կինը պէտք եղած դեղն ու դարմանը իր միջոցներով ըրաւ. իր պարզուկ սեղանին մասնակից ըրաւ զանի, մեծարելով անոր իր քաղքի համբաւաւոր շոր թութը, խնձորը, ծիրանը, սալորը, տանձը և ուրիշ պահու ուտելիքներ: Հայաստանի մէջ բժիշկի սով կայ: Մեր Հիփոկրատները պառաւ Հայ կիներն են: Պառաւը շատ հմուտ էր նոյնպէս հին և նոր բաներու, Ակնայ անցեալին, երբ հարուստ էր այն ամէն կերպով և բնակիչները լաւ դրամատէրներ էին: Նորը սնանկ վիճակ մըն էր:

Պատմեց թէ Ակն վերջին ահաւորագոյն հարուած մը ունեցաւ 1896ի Սեպտեմբերի մէջ. Հայոց վերին թաղի տներու մեծագոյն մասը հրոյ ճարակ եղաւ. ընդհանուր անձերու կորուստը եղաւ իբր 2000 հոգի: Ամէն անլուր խժոճութիւններ գործուեցան, Հայոց վերի թաղի հոյակապ եկեղեցին այրեցաւ, երէցներ սպաննուեցան, փոքրիկ մանուկներ ալ չյնայուեցան: Նոյն աղէտքը պիտի գար քաղաքին վրայ 1895ին, եթէ Հայեր 1500 լիրայ փրկանք չտային: Այս դէպքերէն վերջ հարուստ Ակնի ողջ մնացած ժողովուրդը բոլորովին յետին աստիճանի աղքատացաւ և մինչև անգամ չոր հացի կարօտ մնաց:

Մեր պատանին քանի մը օրեր հանգիստ ըրաւ այս պառաւ կնոջ խոնարհ երդիքին տակ, անկուշտ աչքերով դիտելով այս գեղեցիկ քաղաքը, որուն նմանը դժուար է գտնել մեր բնաշխարհի ուրիշ կողմերը: Մարդկային ձեռքը աջակցելով բնութեան՝ գեղեցկացուցած է Ակը:

Ոչ միայն պատուական առատ ջրերը, այլ և անշուշտ տեղւոյն բնական ամուր դիրքը զիտելով Ակնայ նախկին հիմնարկողները, ապատտանած են այս անմերձենայի և անառիկ տեղին մէջ :

Բողոքը իր արեւելեան և արեւմտեան ամենանեղ զրուարակոխ կազանները բռնելով կարող է արգիլել ամէն յարձակում, իսկ հիւսիսէն և հարաւէն զրեթէ բացարձակ անհնարին է մտնել հոն լեռներու պատճառաւ :

Նշանակութեան արժանի է Ակնայ ձորին մէջ արծազանգի սաստկութիւնը : Փոքրիկ ատրճանակի մը պայթումն անգամ այնպիսի ահաւոր գուռւմ գոչում կը պատճառէ, որուն հաւասարը գուցէ հարիւրաւոր թնդանօթներու միահաղոյն պայթումներ չեն կարող առաջ բերել լայնածաւալ դաշտերու մէջ : Ահաւոր և սարսափելի է նաև երկնքի որոտման գոռումը, որ կը նմանի կործես աշխարհի բոլոր լեռնակոյտներու միեւնոյն ժամու մէջ փլուզման ահեղ ձայնին :

Գամեր անկուշտ աչքերով մանաւանդ կը գիտէր իր սիրական Եփրատը, որ կը հոսէր իր դարաւոր ձամբէն : Ակն ալ անոր ջուրերը կ'աւելցնէր, իր քարուա աւաղանէն բզխած ջրով, որ առատօրէն կը հոսի, կը դարձընէ Չաղացքներ, կը բաշխէ ջուր փողոցները և տուները, կ'ուսոզէ տունկերը և մեծ մաս մ'ալ կուտայ Եփրատին : Ո՛հ, ինչ գործարաններ չեն կրնար շինուիլ այս ջրին վրայ :

Բարի պառաւը լաւ ժամանցներ վայելել կուտար Գամերի. ուրախ ուրախ պատմութիւններ, վէպեր, երգեր ունէր իր շրթներուն վրայ և տղան անոր մէն մի խօսքը հաճոյքով կը լսէր : Բայց իր սիրտը մասնաւորապէս Եփրատը կը դրասէր, կ'ուզէր միշտ անոր վրայ խօսիլ :

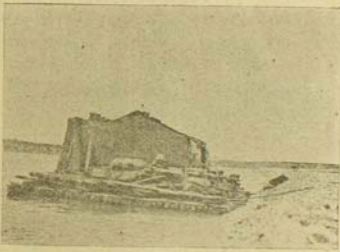
— Հայաստանի մեծ ձաժրորդն է այս գետը, Սուրբ Գրքի գետերուն պարագլուխը, ըսաւ Գամեր իր պառաւ հիւրընկալին, որ կը բղխի Տուժուէն, 9000 ոտք բարձրութենէ մը և կուգայ Կարին, ուր կը կոչուի Սև Ջուր, Կարնոյ դաշտէն ելնելով կ'իջնէ հարաւ Գերջան, որուն գետը կ'ընդունի ձախէն և երթալով մինչև Երզնկա, և յետոյ Կապան-Մատէն,

հին Հայաստանի աշխարհագրական յորջորջումով Մեծ և Փոքր Հայքի սահմանը կ'որոշէ: Կապան-Մատենէն քիչ մը վեր կ'ընդունի Արածանին կամ Մուրատ Սուլուն, որ արեւելքէն կուգայ և անով զօրացած կ'իջնէ հարաւ և յետոյ արեւմուտք և վերջապէս Խուսնա քաղքին քով Տիգրիսի հետ խառնուելով Շատ-իւլ-Արապ գետը կը ձեւացնէ և քիչ յետոյ կը թափի Պարսից Մոցր:

— Հայութեան մեծ պատմարանն է այն, աւելցուց բարի պատաւը, ի՛նչե՛ր տեսած է, հին ու նոր դէպքեր. իր ջրերով ան մեղ կեանք կը շնորհէ. առատ առատ կուտայ իր ձկները, իր ալիքներով կը բերէ մեղի շինութեան և վառելու փայտեր. Բէլէկով (*) ալ ցորեն և ուրիշ պտուղներ:

Պառաւը ամէն հող նուիրեց Գամերի, Խեղճ կիրը անձկութիւն մը ունէր միայն, այն էր որ սաէպ իր նամակները կ'ուշանային: Որովհետեւ անոնք նախ կը բացուէին և աղէկ մը քննուելէ ետքը կը յանձնուէին. Եւ պառաւը այս ամենուն կը հանդուրժէր, զո՞ր ըլլալով որ իր զաւակը կ'ապրէր, մինչդեռ շատ շատ մայրեր այդ միակ միտիթարութենէն զուրկ իրենց օրերը տխուր կ'անցընէին:

(*) Քէլէկներ լաս են գերաններէ շինուած, որ իբրև հետ կապուած են եւ զոր կը վերցնեն օդուոյց եւ կարած աշխարհի կամ այժեանի սիկեր: Այս լասեր կը բողոն չուրի հասանցին եւ միայն կ'ուղղեն երբ ուզեն՝ ձողի մը եւ կամ նաեւ կոշ քիակներու միջոցաւ: Երբ հասնին իրենց սեռը, լասապաններ կը ծախեն փայտք, դասարկ սիկեր կը բեռնեն ետեւ վրայ եւ ետ կը դառնան ցամաքէն: Հերոդոտի ժամանակէն փոխադրութեան այս միջոցը կը զորոճուէր Ասիական Թուրքոյ զինուոր մեծ գետերու վրայ:

Ք է Լ է Կ

Յ Ա Ր Ա Տ Ե Ի ՈՒ Թ Ի Ի Ն

Ինչ արգելներու այ հանդիպի՛, պիտի չ յարասեռոյ ըլլա՛մ ձեր նպասակին մէջ:

Գամեր պարանկա մօտի գեղերն, Ապուշխար, ծննդավայր Արփիար ամիրային, առաջին Հայուն, որ պատուուած է Պետութենէն «Պաշտան պէքի փայտու» արտոսով, Կամարկապը, որ շատ մեծ մարդեր ծնած է, այս է ծննդավայր Տառ ամիրայի, Տատեաններու նահապետին, որմէ կը յիշուի միշտ Յովհաննէս ամիրայ Տատեան (*), Կարուշտան, Չերազ գիւղը,

(*) ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՄԻՐԱՅ ՏԱՏԵԱՆ.—ԺԹ. դարու նշանաւոր Հայերէն մէկը. Արեւնի վառօղակէ, որ ծնած է Կ. Պոլիս, Ազատը գիւղը.

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՄԻՐԱ ՏԱՏԵԱՆ

1798 Փետրուար 14ին: Յովհաննէսի հայրն էր Տառ Առաքել ամիրայ, որ 1753ին ծնած էր Ակնայ Կամարակապ գիւղը եւ Պոլիս գալով, 1795ին վառօղակէ կարգուած էր: Յովհաննէս ամիրայ մեհենական նիղին մեծ նաւարութիւն ցոյց տուաւ, այս մասին Եւրոպա երթալով ուսումնասիրութիւններ քու եւ ոչ միայն զննաստուցաւ Օսմ. կառավարութենէն, այլ եւ Եւրոպական շքանակներու մէջ:

Իսկ ազգային շքանակի մէջ իր բարեգործութիւնները անքիւ են. ինք եղած է պատեալ որ Ազգ. Հիւանդանոցի օրական 15 օխայ միսի պէտական պարէն մը կապուի, նոյնպէս 37½ օխայ հացի պէտական պարէն Սուլթան Մէնիս կայսեր օրով:

Բարեպաշտ, աղիտ ստեղծ, ազգասէր, Յովհաննէս ամիրայ միշտ հետեւումս եղած է ազգին մէջ վառ պանդուր կրօնի, զբաղանքեան եւ կրթու-

Չերազ ամիրայի հայրենիքն, բայց չկրցաւ հետու ըլլալուն
երթալ Լիճքը, Նարսիէր, որմէ 2 ժամ հետու թրքարնակ
Արակայ ըսուած գիւղին մօտ շինուած է Նարեկայ վանքը:

Պառաւին հիւրասիրութիւնը կատարեալ էր և Գամեր
բաւական կազդուրուեցաւ հոն իր երկար ուղևորութենէն.
հայրենական բունիկը գտաւ ան պահ մը, կ'ուզէր սակայն
ժամ առաջ մեկնիլ. առիթ կը փնտռէր, որ չուշացաւ:

Յանձնակատարներ եկած էին Ակն, որոնց ծանօթացաւ և
ուզեց անոնց ընկերանալ մինչև Տիվրիկ, իրր անոնց զրազի-
րը: Անոնք սիրով ընդունեցին այս տղան, որովհետև արդէն
մէկու մը պէտք ունէին:

Ուստի բաժնուեցաւ պառաւէն, որուն սիրաւ քիչ մը
ուրախացած էր իր որդին իր մօտիկը կարծելով և հիմայ կը
տխրէր, բայց աղօթելով անոր համար և զոյգ մը կօշիկ նուէր
տալով անոր՝ ճամբու դրաւ:

Գամեր մեկնեցաւ այն մարդոց հետ այգեստաններու մէ-
ջէ, երկիւղալի ճամբաներէ: Ժայռերու բարձրէն հրացանի
գնդակի արձակման արձագանգներ կը կրկնուին. ընդարձակ
ամայութիւն մը կը տարածուի, որ սուսուս կ'աղղէ: Վերջա-
պէս լեռնահովիտ մը կը մտնեն. արտեր կը տեսնուին. ամէն
կողմ հնձողներ կ'երեւին:

Գամերի համար տաժանագին էր այս ճամբորդութիւնը.
չատ կը նեղուէր, բայց իր յարատեւող ոգին կը մտրակէր զինք.
կը մտածէր թէ ե՞րբ պիտի գտնէ հանգիստ, թէ այս երկարա-
տեւ թափառումները ե՞րբ պիտի վերջանան:

Հաճոյալի ճամբորդութիւնը այն է, զոր մարդ կը կա-
տարէ ամէն դիւրութիւններով շրջապատուած. բայց ո՛րքան
տառապանք և ի՛նչ անձկութիւն կը կրէ մարդ, երբ իրեւ
ստրուկ օտարներու հետ կը ճամբորդէ, որոնց խստութիւնները

քեան սէր: Հիմնած է Ազաւրի Ս. Ասուածամին եկեղեցին, Մաքրիգիւղի
եկեղեցին, ճոյնպէս Նարյր Գարուի վարժարանը: Միսիրաբեաններու մեծ
զումարներ նուիրած է հրահարակելու համար մատենագրական երկեր, ճոյն-
պէս սպիլ տուած է աշխարհագրական քարտեզներ եւ երկրագունդ մը:

Մեռած է 1869 Ապրիլ 18ին:

կը կրէ և լռին կը տատաղի, չհամարձակելով իսկ իր ներքին փոթորիկները յայտնելու :

Յանձնակատարներուն ընկերացած՝ կատարեց իր դերը ամէն աչալըջութեամբ և մարդիկը գոհ եղան անոր վարմունքէն : Հասան անոնք Տիվրիկ, ուր Գամեր բաժնուեցաւ անոնցմէ :

Իհ, մինչեւ այդտեղ ինչ տանջանքներ կրեց խեղճ տղան, մերթ մագլցեցաւ բարձրաբերձ լեռներէ, լեռնե՛ր՝ որոնք անդունդներու վրայ կը նային, ամէն կողմ Ազուչաղցի, Սինանցի Սինանի աղանդին քուրդեր, որոնց դէմքերէն արիւն կը կաթի. ելեւէջ, քարուկոէճ, չիկայ հանգստի տեղ մը : Ամէն մէկ քայլին վտանգ կայ. հազիւ ձիու մը անցք. մերթ քարեր կը թափին և ճամբան կը գոցեն ետեւ ու առջեւ :

Այդ անհուն դժուարութիւններուն, կարծես անդունդներուն խորէն ձայն մը կը հասնի հէք պատանիին. ականջին : Յարատեւութիւն և ոչ երբեք վհատութիւն :

Եւ Գամեր այս ձայնը միայն կը լսէր, ձայն մը՝ որ կը լռեցնէր իր դառն վիճակին պատճառած դժգոհանքի և բողոքի աղաղակները և անոր պայծառ աչքերուն առջեւ կը բերէր երջանկութեան հեռանկարը :

Եւ կը պսակուի միշտ նպատակն անոր՝ որ անվհատ կ'աշխատի ամուր ձեռքերով պինդ բռնած յարատեւութեան գրօշը :

Գ Լ ՈՒ Կ Ե Ս .

ԹԱՓԱՌՈՒՄՆԵՐ . — ՏԻՎՐԻԿ, ԿԱՍՄԱ, ԲԻՆԿԵԱՆ .

Հայուն ճակատագիրը քափառական շրեայինն է, քիւսիկ', խլիկ' :

Գամեր անցաւ Սուսուզ Պէլէն, Չալթուի գետակէն, քարաչէն կամուրջէ մը անցաւ նոյնպէս. ջուրերու խոխովը կը մոռցնէ անոր՝ յողնութիւնն : Եւ ահա Տիվրիկն է :

Շրջանակաձև բարձր լեռներով պարսպած հովտի մը մէկ կողմը շինուած է Տիվրիկ: Ունի ընդարձակ ծառաստաններ առաւ և ընտիր միրգերու, ջրուած անոյջ ջրով: Վայելուչ քաղաք մըն է Տիվրիկ իբրև պորտ մը ինկած Տորոսի և Անախորոսի լեռներուն մէջ, Թէև աղքատիկ, բայց քիչ շատ կը սիրէ ազգ. կրթութիւն. իր դպրոցներու ծախքը հոգացուած է կանուխէն բարեւէր Գարամաճի արուեստաւորներէ, որոնք ժամանակին կալուածներ թողած են Պոլսոյ մէջ և անոնց հասոյթները կը գանձուին յատուկ հոգարարձութեան մը միջոցաւ:

Գամեր հոն հազիւ օր մը մնաց ու մեկնեցաւ Թուրքի մը հետ, երկուով զառիվեր, քարուտ նեղ ճամբէ մը, որ գահաժէժ է և վիհերով շրջապատուած: Կը բարձրանան Կէօլ տաղի. հոն սարսուեցուցիչ ցուրտ կ'զգան. ձիւներու վրայէ կ'անցնին, լեռները մետաղի կերպարանք կը ցուցընեն, կ'ըսուէր թէ մազնիսի, երկաթի, պղնձի և արծաթի հանքեր կան հոն: Լերան գազաթէն կը տեսնուին Կասման, Զիմատա և Բինկեան մեծամեծ գեղեցիկ գեղեր: Մնձուր լեռներ կը բարձրացնեն իրենց ձիւնապատ գագաթներն:

Ո՛րչափ տաժանելի է վայրէջքը: Եւ ահա կը հասնին Կասմա գեղը, որուն դիրքը շատ վայելուչ է, ունի եկեղեցի մը Ս. Աստուածածին և վարժարան մը Ս. Լուսաւորչեան: Այս եկեղեցին շինած է Յակոբ Նորատունկեան. սա նոյնպէս առատօրէն նպաստած է Իւսկ. Ս. Խաչ վարժարանին շինութեան. իսկ Սիմոն, Յակոբ և Գրիգոր Նորատունկեան եղբայրները շինած են Գարթալի եկեղեցին: Կասմայի աներն են ձեւաւոր, ծառազարդ և ջրաւէտ: Այս գեղն է հայրենիք Նորատունկեանց սոսմին, որոնցմէ յիշատակութեան արժանի է այժմ Գարբիէլ էֆ. Նորատունկեան(*): Կասմանցիներ շատ կան Պոլսոյ մէջ և կը բանեցնեն փուռեր:

(*) ԳԱՅՐԻԷԼ ԷՖ. ՆՈՐԱՏՈՆԿԵԱՆ — գեական անձ. որի էքսէնի պաշի Գրիգոր Նորատունկեանի, ծնած է Իսկիտար 1852 շոյմբի ամսոյ մէջ: Սկզբնական կրթութիւնը նախ իր տան եւ յետոյ Գասքիլիի Ֆերհերու դպրոցը ստացած է, 1865-69 բուսականներու: Իր ուսումը կատարեալազոր-

Գամեր և իր առաջնորդը երկու ժամու չափ նոյն դեղը հանդէպէ վերջ կը շարունակեն իրենց ճամբան դէպ ի Բինկեան, որ այլևս զիւրին և զուարճալի է. ընտիր արտեր, ծառեր, ջրեր, ծառաստաններ, որոնք առատ պտուղ կուտան անցորդին. կայտառ մանուկներ անոյշ ձայներով խաղեր կը կանչեն. երիտասարդներ և կոյսեր երամ երամ Բինկեան կը դառնան և աճա եփրատի եզրն են: Զայն տեսնելուն Գամեր կը յուզուի, կարծես նորէն կը գտնէ իր չին բարեկամը, որուն խոխոջներուն մէջէն կը կարծէ լսել իր սիրելիներուն ձայները, հարցումներ կ'ուզէ անոր և կ'ըսէ. «Մ'վ եփրատ, ինչ լուրեր

ծած է Բարիզ Սարգսի եւ Գոլէժ ք Թրանսի դասերուն հետեւելով և յետոյ

ԳԱՐԲԻԷՂ ԷՖ. ՆՈՐԱՏՈՒՆԿԵԱՆ

1883էն ի վեր ասեմապետն եղած է Եովտի Իզմիրեանց չղական յանձնաժողովին, նոյնպէս ասեմապետն է Ասնասարեան վարժարանի Կ. Պոլսոյ խնամակալութեան, եւ յն, եւ յն:

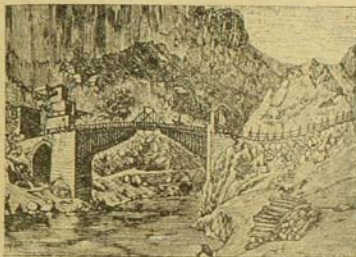
մտնելով քիւրաքանական վարժարան եւ աւարտելով իր Երզանք մսած է Բաղա-
 փազխական ուսմանց համար «Էզոլ ք Սիանս Բոյիքի» վարժարանն: Վերադառնալով Պելիս մսած է Արսա-
 փն Գործոց պատճենատներ և հետզհետէ զանազան պատ-
 ճեններու կոչուելէ յետոյ կար-
 զուած է օրէնագէտ խորհրդական և այս պատճենին մէջ պետութեան զննատանի ծառայութիւններ մատուցած է: 1908ին Հանրօրոյս շինութեանց նախարար եղած է: Հրատարելով այդ պատճենէն կը մնայ միայն այժմ ծերակոյտի անդամ:

Ազգային Երջանակի մէջ եւս աշխատած է յայտնապէս, արդիւնաւոր բնծայելով իր մասնակցութիւնը ժողովներու, խորհուրդներու, բնկերութիւններու:

կը բերես իմ հայրենի գիւղէն, Առաջկալանքէն, մեր գեղի Տ. Վրդանէսը կ'ազօթէ՛ ինծի համար. ձա՛յն տուր, ո՛վ սրբազան զեա, եթէ կարող չես խօսիլ, ա՛ն գօնէ իմ կարօտի արցունքներս քու ալիքներուդ մէջ ։»

Անցան կամուրջէն, քարերու մէջ, նեղ նեղ, ոլոր մոլոր և կ'իջեւանին երկրագործի մը տունը. գիւղին գիրքը շատ ամուր է և կրնայ համարուիլ ամբողջ մը ժայռերուն փակած ։

Ունի նեղ և խոր կիրճեր, որոնց մէջէն եփրատը կծկելով սզմուելով կ'անցնի ։

ԲԻՆԿԵԱՆԻ ԿԱՄՈՒՐՋԸ

Անուանի է Բինկեանի կամուրջը, որ ամէն երեկոյ գրուներով կը փակուի և եթէ թշնամի ունենան, կամուրջը կը փակեն, որով գետը անանցանելի կ'ըլլայ ։

Այս կողմեր Տէրսիմի քուրդեր տուրք կ'առնուն Հայ և թուրք բոլոր գիւղերէն, անասատողին պատիժը մահ է ։

Բայց Բինկեան իո քաջութեամբ ցարդ տուրք չէ տուած, թէեւ քաջեր կուրի մէջ ինկած են ։ Բինկեանցի Հայեր հոչակուած են իրենց քաջութիւններով. ընտիր նժոյգներ ունէին երբեմն, բայց հիմայ կորսնցուցած են ։ Այս գիւղը Աինեքերիմի Բենիկ իշխանը նորոգեր և կոչեր է Բենկայ տուն հաւանակաւնարար ։

1896ի մեծ աղէաքին, զիւղն ամբողջ այրուեցաւ. այժմ միայնարկ և անզ տեղ երկյարկ տուներ կան միայն: Այն անաւոր զէպքին 14 կոյսեր իրենց պատիւը անաղարտ պահելու համար գետը նետուած են, ինչպէս նաեւ Ասլաննաններու հարսը Նաղննի իր երկու զաւակներով(*) իր այրած զիւղին կրակներուն մէջ կը նետուի իր պատիւը պահելու համար: Անոր այրիացած ամուսինը եկեղեցւոյ փեսայ կ'ըլլայ, որ է Տ. Գէորգ Վ. Ասլաննան:

Այդ համաճարակ հրդեհէն կ'ազատի միայն Մեծատուրեաններու եռայարկ, փառաւոր տունը, զօրանոյ ըլլալուն համար և այդ է այսօր տեղւոյն աղղ. վարժարանը: Բինկեանի քիչ շատ կարողութիւն ունեցող դասակարգը հրդեհին նետուանքէն զաղթեց զանազան քաղաքներ, զլիսաւորաբար Սեբաստիա և աղ գաղթումը պատճառ դարձաւ որ ժողովրդեան չի գաղթող մնացորդները հիմայ չարաչար աղքատացած և թշուառ կ'ողբան իրենց կտրիճները և փառաւոր անցնալը:

Նշանաւոր է Բինկեանցի Հայ ժողովուրդը իր ուսումնասիրութեամբը, ամէն բարձրագոյն վարժարաններու մէջ Բինկեանցի ուսանողներ կը յաճախեն. յառաջգիմութեան ընդունակ են: Անոնք 1870էն ի վեր հիմնած են Սանուց միութիւն մը, որ հազար հատորներէ բաղկացած գրադարան հիմնած էր վարժարանին մէջ:

Յեղափոխական գործիչներէն անուանի են Խաչատուր Մելքոնեանն ու Բարսէն Սիւնին (Պետրոս Փարեան)(**): Իր գրական զէմքերէն մին էր վաղամեռիկ Միսաք Մեծարեցը: Բանքարաւոր մարդերով ճոխ է այդ 200 անւոր զուտ

(*) Երեւոյ զուակը դուրս կուգայ կրակէն եւ հիմայ կ'ապրի:

(**) Հէ՛՛՛ Պետրոս Փարեան, որ ազատութեան սիրոյն նուիրեց իր կեանքը մասադ Աւիստաստէ, խոհեմ գուտաւայի ուսանողի ճիգար մըն էր ան, որուն ուսուցիչն ըլլալու պատիւն ունեցած եմ 1886—87 բուսականներուն՝ Գու՛մ Գաբալի Մայր վարժարանին մէջ: Ա՛՛՛ն անգամ որ տեսեմ երեւակայութեան մէջ զձագուտած իր տնոյն բարի դէմք, հոգիիս խոհէն օրհնութիւններ կը նուիրեմ անոր քաղցր յիօտաստիին:

հայաբնակ գիւղը, իսկ խիստ բարոյականին մասին բոլոր գաւառներու մէջ եղական :

Գամեր երկու գիշեր անցուց այս Հայ գիւղն և մեկնեցաւ անկէ, լսելով այն ձայնին՝ որ իրեն կ'ազդարարէր. «Բաւէ՛, քաւէ՛» :

ԳՒՈՒԽ ԽԲ.

**ՋԻՄԱՌԱՆ. — ԱՐՄՏԱՆՆԵՐ. — ԵՐԶՆԿԱ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՐՈՒԵՍ ՄԸ**

Աշխատարիւնը չի ամեն ինչ, հանձար եւս պե՛տէ :

Գամեր անխոնջ ուղևոր մը եղաւ. շարունակ կ'երթար, մինչև հասաւ Ջիմառա, որ Բինկեանէն մէկուկէս ժամ հեռու է. ունի 95 տուն Հայ. եկեղեցին հոյակապ, կը կոչուի Ս. Երրորդութիւն : Գիւղին դիրքը լեռնային է, գեղեցիկ օդով և առողջարար կլիմայով օժտուած. բնակիչները բաւական աղէկ են նիւթապէս :

Ջիմառա ծննդավայրն է Նալեան Յակոբոս Պատրիարքի, որ Պոլիս գալով դեռ պատանի՝ հետամուտ եղած է ուսում սորվելու և երբ Կոլոտ հաստատեց իր ընծայարանը Իւսկիւտարու մէջ, Նալեան անոր առաջին աշակերտներէն եղաւ : Գրած է Վեմ հաւատոյ, ճրագ Եւաւրսուբեան, Մեկնութիւն Նարեկի, Քրիստոնեական, Ջեն հոգեւոր, Գանձարան ծանուցմանց : Ահա անձ մը՝ որ մինչև վերջը սիրած է գիրք և գրականութիւն : Կոլոտի այս յաջորդը նոյն իսկ իր պատրիարքութեան երկարատեւ շրջանին մէջ գրականութեան անձանձիր մշակն եղած է և հակառակ իր վարչական հոգերուն, կրցած է իր ժամանակին մեծ մասը նուիրել մատենադրական աշխատութիւններու :

Ջիմառա նոյնպէս բնակավայր եղած է Պատկանեան (*)

(*) ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ ԸՆՏԱՆԻՒԹ. — Այս բնանիւր գրականութեամբ նշանուր եղած է : Յայնի բանաստեղծ Ռափայէլ Պատկանեանի (Գամառ Գա-

տո՛մին, որ ապա դադթեր են Պոլիս և վերջը Ռուսաստան անցեր են :

1780ին այս գիւղը քարուքանդ ըրած են թշնամի ձեռքեր և ժողովրդեան կէտը լքելով հայրենիքը՝ դադթած է Կ. Պոլիս և իր շրջակայքը :

Գիւղին վարժարանը երկարկանի շէնք մըն է . պիւտէն անբաւական, մինչդեռ Բինկեանի նախնիք կալուածներ թողած են իրենց վարժարանին :

Զիմառացիները հակառակ իրենց գրազէտ Պատրիարքին և կամ Պատկանեան պանծալի տո՛մին գրասիրութեանը՝ ուսումնասէր չեն եղած :

Գամեր անցաւ Արմատաններն, որոնք երկու են, Մեծ ու Փոքր, լիոնադաշտի վրայ շինուած : Մեծը այդ լիոնադաշտին դէպի արևմտեան կողմը ձորի մէջ է . իսկ Փոքրը բլրակի վրայ : Փոքր Արմատանի մօտ լեռ մը կայ Ս. Եղիա անուանով :

Բիպա) պապը, Արովբէ վարժապէս գաղթած էր Պոլսէն եւ մեր հոշակաւոր բժիշկ Միխայէլ Բեռեցի եղբայրն էր . Արովբէի երգերը ժամանակ մը մեծ ժողովրդականո թիւն ունէին նոր-նախիջեւանի մէջ, անոր որդին, Ռափայէլի հայրը, Գարբիէլ Բահանայ Պատկանեանն էր, որ ունի բազմաթիւ բանաստեղծական գրուածներ, ինչպէս Ջշայկեց, Արամեց, Արայ գեղեցիկ, Առնակ եւ Կարգոս, Տիգրան եւ Վահագն, Անուուան, Փառնակ եւ Զաւան, Ման Պարէթի, Շուարե եւ Պարոյր, բաներախաղեր՝ ինչպէս Զոխսիմէ, Սանդուխտ, Դաւիթ եւ Դողիար : Տէր Գարբիէլի եղբայրն էր Պետրոս Մահանայ Պատկանեանը, որս որդին էր ճեանաւոր հայագէտ Քերովբէ Պատկանեան, որ ոչ թէ միայն Հայոց, այլ եւ ամբողջ Եւրոպայի մէջ գիտնականի համբաւ ունէր Պետրպուրցի կայսերական Համալսարանի մէջ հայերէն լեզուի ուսուցչապէս, Ռուսաց ակադեմիայի թղթակից-անդամ, եւ Եւրոպայի բազմաթիւ ուսումնական ժողովներու անդամակից, գրած էր Ռուսերէն եւ Գաղղիերէն լեզուով հմտալից կարեւոր երկեր (բուով 22—25) : Միւս եղբայրն էր Միխայէլ Պատկանեանը, որ ապրեցաւ ու մեռաւ Թիմիզի մէջ եւ հայկական բարձրի առաջին հիմնադիրներէն մէկն էր եւ անդրանիկը Ռուսահայ բանտագիրներու մէջ :

ԳԱՐԲԻԷԼ Ա. ՔԶ. ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ

Մեծ Արմատանը 350 Հայ տուններէ կը բաղկանայ, 50 տուն թուրք ունի, ընդամէնը 400 տուն: Մեծ եկեղեցի մը ունի Ս. Աստուածածին անունով և զպրոց մը: Կը կարծուի թէ Անիէն գաղթած են Արմատանցիներ: Զբաղումնին երկրագործութիւն է իր ամէն ճիւղերով. շէն պարտէզներ շատ ունին: Գիւղերուն մէջ գանձուած պարտէզներէն դուրս գիւղէն մէկ ժամ հեռու Գարապուտազ գետին, որ Եփրատ կը հասի, եզերքը ունին ընդարձակ պարտէզներ, ուր կը հասցունին խաղող, ընդեղէններ: Թթենիի մշակութիւն ալ կ'ըլլայ վերջերս շերամարուծութեան համար:

Արմատանցիք ընդհանրապէս յեղյեղուկ, աննկարագիր մարդիկ են. այրերը ծոյլ, բայց կիները աշխատասէր:

Օգը շատ մաքուր է. մօտը գտնուած դաշտը՝ միջին ընդարձակութեամբ, խմելու ջուր չունի, որ շատ դժուարութեամբ կը բերուի: Արմատաները Գուրուշայ (Մնձուր) գաւառակի գիւղերն են: Հինէն մնացած շատ մատուռներ կան, որոնց ուխտագնացութեան յատուկ օրեր ունին:

Պզտիկ Արմատնի Հայ բնակչութիւնը 70 տուն է. ունին զպրոց և եկեղեցի, դարձեալ Ս. Աստուածածին անունով: Պզտիկ Արմատնէն էր Գալուստ Արխանեան, քաջարի հերոսը, որ 18 տարի Երզնկայի բանտը մնաց և յետոյ մեռաւ բանտին մէջ ժանտատենդի հիւանդութեամբ: Որչափ քաջ, նոյնքան վեհանմն, բարի, առատաձեռն էր: Իր բանտակից ընկերները իրմէ կերակրուած են:

Գամեր Ալիքսանեաններու տունը հիւրընկալուեցաւ զիշեր մը. տանուտէրը լաւ հանգիստ մը վայելել տուաւ այս պանդուխտ պատանեկին և հետեւեալ օրը մեկնեցաւ անոր հետ դէպի Երզնկա:

Մտան երկուքը Երզնկայի դաշտը: Գամեր ուրախութեամբ ողջունեց դարձեալ Եփրատը, Տէրսիմի բարձր լեռները, Սեպուհ լեռը կամ Գոհանամը որ կը գտնուի Երզնկայի արեւմտեան կողմը, քաղքէն 6 ժամ հեռու: Այս լեռան վրայ է Ս. Լուսաւորչի վանքը և գերեզմանը: Վանքին մօտ է նաև Մամնեայ այրը, ուր Ս. Լուսաւորիչ ճգնած է, և վախճանելով

Գրանիկ ճգնաւորի յայտնուած է տեսիլքով անոր վախճանումը :

Անպուհ լիւր ճգնարանն է Ս. Լուսաւորչի, իսկ Գոհանամ անունը մնացած է հին աւանդութեան մը համաձայն, իբր թէ այդ լիւրն վրայ առաջին անգամ Նոյի տապանը ցամաքին գպշելուն բարի նահապետը «Գոհանամ գքէն» ըսած ըլլայ :

Երզնկայի գաշար Ս. Լուսաւորչի և Տրդատի յիշատակներով լեցուն է. մեր հեթանոսական

Ս. ՆԵՐՍԷՍ ՊԱՐԹԵՒ

կրօնի հին մեհենատեղին է Երզնկա, ուր Անահիտը կը պաշտուէր և ուր շարչարուեցաւ Ս. Լուսաւորիչ, անոր համար և Լուսաւորչի գաւառ կոչուած է : Երզնկա նշանաւոր է իր սրբազան ուխտատեղիներով, վանքերով, թէև Երկրաշարժներու հարուածը կրօմ է հին տանն, սակայն այսօր չէն է :

Գրամեր գնաց Ս. Սարգիս Եկեղեցին համբուրելու Մեծին Ներ-

սէս Պարթև Հայրապետին մասունքը : Հոն իր ուխտը կատարեց և յետոյ առաջնորդուեցաւ Ս. Նշան Եկեղեցին, ուր կը հանգչի Յովհան Պլուզ վարդապետ Ծործորեցի(*) :

(*) ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՐԶՆԿԱՅԻ. Արժանի է որ ամէն բանասիրաց սիրելի ըլլայ այն բանատէրն՝ որ սամանց սէր, հոգեկան կրթութեան ետանդն է և խոհեմութիւնը հաւասար իրարու կապեր էր, որ բոլոր կեանքն իմաստութեան նուիրած՝ եղաւ հարստ գրիչ, բանաստեղծ, գեղական, հարստասան, մեկնիչ, տմարագէտ, հաւոյն վարդապետ և աստուածաբան : Եւ առաւել սիրելի է յարգելի է և զովելի է այն անձն՝ որ ազգին կարծեաց երկպառակութեան ասէն, դժուարին է և դժբաղդութեան ասէն ալ, կցցաւ խոհեմութեամբ համբայ բանալ սիրով միարանութեան առաջնորդաց եկեղեցոյ : Արժանի էր հոչակելու այն վարդապետ որ նախնի արժանաւոր հայրապետները ներողներով և եղբերով հոչակեց, միարանակեցաց ժողովներն արքեպիսկոպոստոս էր զուարթացուց, սուրբ եկեղեցիները սրբաբանութեամբ զարդարեց, Հայ բազաւորաց արեւոյնին ալ՝ պերճաբանութեամբ : (Յուշիկ, Բ. Հատը, էջ 471)

Պամեր քիչ մը հանդիստ բրոււ Եգիպտոսի վարժարանի Տեսչին մօտ, որ իր կրթական գործին փարած գաւառական ուսուցիչի ազնիւ տիպար մըն է, սիրող գիրքերու: Սա դիւրութիւններ տուաւ անոր և իր դասակին պէս խնամեց մէկ քանի օրեր: Անոր հետ այցելեց Պամեր քաղաքին զանազան հետաքրքրական վայրերը, զինուորական շայախիզորձարանը: Երգընկայի մէջ մանուսայ կը գործուի տուները և շատեր կ'ապրուին և կը հագուին իրենց պատրաստած ձեռագործներով:

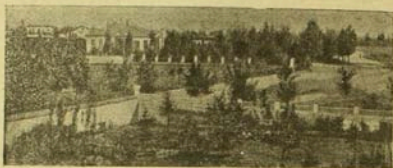
Լուրիայ, Բակլայ, Ոյոռն, Ոսպ
Պ Ա Ր Կ Ո Ւ Ճ Ա Ի Ո Ր Ն Ե Ր

Պարկուճաւոր կը կոչուին այն տունկերը, որոնց պտուղները պարկուճներ են ևս սուղ կերուճ ամէնէն յարգիներն են լուրիաները, բակլաները, որոնք այնքան սննդալար են և կը մշակուին Ուե Մովու երգերը (Տրապիզոն և շրջակայքը), Նոյնպէս ոլոռները և ոսպերը որոնք կը մշակուին մեծ տարածութեան վրայ և որոնցմէ ծովային ճամբորդութիւններու մէջ բաւական սպառում կ'ըլլայ:

Պամեր իր Թափառական կեանքին մէջ թէև չէր կրնար անունդի մասին որոշ կանոն մը ունենալ, սակայն այն գաւառացի ուսուցիչը բուսակեր մը ըլլալուն, անոր պատրաստած պարկուճաւոր ընդեղէններէն աւելի օխորժ զգաց:

Պամեր ուրախութեամբ պտոյտներ կատարեց Երզնկայի մէջ և տեղեկացաւ ուսուցիչէն թէ Երզնկայի գաւառը՝ Դերջանի և Կամախի մէջ՝ լուսնաձեւ կամ ձուաձեւ տարածուած է, իր բու 20 մղոն երկայնութեամբ և 7-8 մղոն լայնութեամբ: Գետինը 4000 ոտքի բարձր է ծովուն երեսէն, որով ձմեռը բաւական ցուրտ կ'ըլլայ, ամառն ալ աւելի տաք կ'ըլլայ, և պէտք կ'ըլլայ որ ընակիչները շրջակայ լեռները սպաստանին:

երզնկա բարեխառն և զուարճալի վայր մըն է վայելուչ դիրքով և տեսարաններով, միանգամայն բարեբեր:

ԵՐԶՆԿԱ

Գամերի զգացած ուրախութիւնները յանկարծ խանգարուեցան. զինք հիւրընկալող ուսուցիչին տունը խուզարկուեցաւ կառավարութեան կողմէ, և թէպէտ ոստիկաններ բան մը չգտան, բայց այս օտար պատանիէն կասկածելով, որոշուեցաւ զանի հեռացնել այն տեղէն, ուստի խրկեցին զանի Սըվազ:

Գ Լ ՈՒ Խ Խ Գ .

Գ Է Պ Ի Ս Ը Վ Ա Զ . — ՆՈՐ Գ Ժ ՈՒ ԱՐՈՒԹ Ի Ի Ն Ն ԵՐ

Աղօթքը կուտայ մեզ քառուքիւն եւ յոյս:

Պահակէ պահակ կը տարուէր հէք պատանին ընդարձակ ճամբաներու, լեռներու և անտառներու մէջէ. կը սարսուար իրեն ընկերացող պաշտօնէին խոժոռ դէմքէն. տիրող քաղաքականութիւնը շատ խիստ էր այսպիսի անձանցի պատանեկի մը համար: Խեղճ տղայ, օրեր ամբողջ ստիպուած էր քալել՝ խնայութեամբ ճաշակելով իր չոր հացն իսկ, որպէս զի իր մարմնական խոշտանգումներուն վրայ չաւելնայ մուրացկանի ամօթն ալ. ուստի անկարօտ ոչ մէկու, ինք իր մէջ ամփոփուած, կը շարունակէր իր ընթացքը:

Այլ եւս չէր հետաքրքրուեր իր անցած ճամբուն գեղեցկութիւններն. ինք չուրջը ընդարձակ անսպաս մը միայն կը տեսնէր: Հազիւ կը զսպէր իր սրտին փղծուկը, ցաւէն ընկ-

ճուած ըլլալու երեւոյթը ծածկելով իր թշնամիներէն : Այնպէս կ'երեւար թէ կ'արհամարհէ ամէն զրկում, ամէն չարչարանք, մահուան անդունդը նետուող մարտիրոսին պէս՝ որ անէութեան գաղափարին յարած՝ ոչինչ կը սեպէ ամէն տանջանք :

Ձինուորը, որուն հսկողութեան յանձնուած էր այս պատանին, շատ խիստ էր, բայց Փամբրի բախտէն ճամբուն գրեթէ կէսին չհասած՝ փոխուեցաւ այն և մեկնեցաւ թողատ :

Անոր յաջորդող Ձէրքէզ մըն էր, որ կարեկցութիւն մը ունեցաւ այս տղուն վրայ : Սա պատերազմի մէջ կորսնցուցած էր իր միակ զուակը, որուն հետ բաւական նմանութիւններ կը գտնէր Փամբրի վրայ . ուստի առաջին խտուրթիւնը շուտով քաղցրութեան փոխուեցաւ : Հետզհետէ մտերմութիւն մը հաստատուեցաւ այս երկուքին մէջ : Կը խօսէր ան իր ցեղին առաքինութիւններուն, կատաղի և պատերազմող ոգիին վրայ : Յաւ կը յայտնէր թէ Ձէրքէզը մերթ անգործ մնալով կ'ստիպուի աւազակութիւն ընել և այսպէս տխուր համբաւ մը կ'ունենար իրր գող, աւազակ, վայրագ ետզըյա, ցաւ կը յայտնէր նոյնպէս թէ Հայր այնքան աշխատասէր, առաքինի ըլլալով կը հարստահարուի, կը հալածուի : Այս մտածումները առանց վերապահութեան կը յայտնէր, վշտակրելով իր կալանաւորին տըխուր ճակատագրին վրայ :

Հասան Պաթման Դաշ, Ձէրքէզ զիւզը, գեղեցիկ իր դիրքով, օդով ու ջրով : Ձէրքէզը հոն հիւրընկալուեցաւ տուն մը և Փամբր անոր հետեւեցաւ : Հիւրընկալ տունը բնաւ համամիտ չէր տիրող հալածական ոգիին, կը քննադատէին նոյն իսկ Դ. Զօրաբանակի սպարապետը Ձէքի փաշան, իր զինուորական պատիւին արատ բերող Հայակեր մը : Անոնք ամենքն ալ բարեկամ էին տիրող ցեղերուն մէջ հաշտ ոգի մը յառաջ գալուն . վասն զի չէ՞ որ երկիր մը կը ծաղկի միութեամբ և համերաշխութեամբ :

Փամբր լռին կը հետեւէր անոնց խօսքերուն, իր համակերպող և լուրջ ընթացքով անոնց գութին արժանանալով : Իրեն այնպէս կ'երեւէր թէ շատ անակնկալներու պիտի հանդիպէր, կ'երազէր սակայն իր բաղձանքներուն պակասմը :

Բարբ տղան մերժելով իրմէ ամէն ցաւազին մտածում՝ կ'առանձնանար ստէպ իրեն նուիրական պարտքը կատարելու, այն է աղօթելու։ Ամէն անգամ որ իր աղօթքը կ'ընէր, կը յիշէր իր ծնողքը, կ'աղօթէր անոնց սուրբ հոգիներուն համար. իր աղօթքներով քաջութիւն մը կ'ստանար, սիրով տանելու ամէն տառապանքներ։ Ան կը յիշէր մանաւանդ այն աղօթքները, զորոնք ստրված էր իր գիւղը, իր հայրենական անակիւն մէջ, երբ ողջ էին իր հայրն ու մայրը, որոնց աղօթքի մերմունջներուն հետ կը խառնէր իր արծաթի ձայնը։

Եւ ա՛հ կը բաժնուին Չէրքէզ գիւղէն և Պաղտատի մեծ ձամբէն կ'ուղեւորին սրարչաւ։ Այս անգամ Չէրքէզը ձի մը գտած է Գամերի համար, որ ալ անկարող էր հետիտան երթալու, ոտքերը ուռած, կօշիկները մաշած, կը համին վերջապէս Սըվազ, ուր ժանտաղէմ հարիւրապետ մը Գամերը անմիջապէս բանտարկել կուտայ, մինչեւ որ անոր մասին քննութիւնը կատարուի։

Ան՝ զձ տղայ, այն վայրկենին երբ կը մտնէ այդ ա՛նարկու արգելարանը, ա՛հ հոն իր հոգիին մէջ կը թափանցեն յեղափոխութեան վառարանէն արձակուած կայծեր և ան իր ամբողջ էութեամբ ըմբոստացում մը կ'ունենայ տեսնելով այդ տխուր տեղին մէջ բազմաթիւ անմեղներ, Հայ զաւակներ, անլուր խժոճութիւններու մատնուած։ Ոմանք սգաւոր սրտով կ'սպասեն հոն օրերով, ոմանք ողբ ու կօծի մէջ, հալումաշ կեանք մը ունին և շատեր ալ անտարբեր իրենց կրած դատապարտութեան համար՝ իրենց ցաւերը արհամարհելով և մտանալու համար իրենց տիրութիւնները՝ կ'երգեն աղգային յեղափոխական երգեր։ Անոնցմէ շատերուն սիրական երգն է Նալպանտեանցի (*) անմահ երգը, բանտարկուածներու Հայր մերը։

(*) ՄԻՔԱՅԷԼ ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ. — Ծնած էր 1830ին Նոր-Նախիջեւան, ուր իր պատանի հասակին մէջ իսկ ամենուց ուշադրութիւնը կը գրուէր իր ազնիւ ձիւրենով, նարսար լեզուով, և մանաւանդ իր ազնիւ ցեղացիներու հետ։

Իր ուսման ծառային զոնցում սայլու համար, 1853ին Մոսկուա կ'երթայ եւ յետոյ՝ Փէրսպօլի, ուր համալսարանի ընթաց կ'աւարտէ։ Քաղաքա-սեն-

«Ազատն Ասուած այն օրից
 երբ հանեցաւ շունչ փրչել
 իմ հոգանիւք շինուածին,
 Կենդանութիւն պարգեւել.

«Ես անբարբառ չի մանուկ,
 երկու ձեռքս պարզեցի
 Եւ իմ անգօր բեւերովս
 Ազատութիւն գրկեցի:»

*Այս ազատութեան երգը բանալին այն մանաստուեր խա-
 լարը կը փարատէր կարծես:*

սագիտութենէն ևս ուրիշ գիտական դասընթացներէ զոս նմեկուս եր յետնե-
 րու, մասնաւորապէս հմտս էր
 Ֆրանսերէնի, Անգլիերէնի և
 Գերմաներէնի: Շնորհիւ իր բար-
 ձր գասխարտկութեան՝ մտա-
 Մասկուայի Լազարեան նմա-
 րան իր ուսուցիչ: Միևնայն
 ասեն աշխատակցելով Հիսթորի-
 փայլի Կոմս Էմմանուէլ ստ-
 րագրութեամբ: Մ. Նալպանե-
 անց զօրեղ հրապարակագիր
 մը, նոյնպէս հայրենասէր բու-
 նաստեղծ մըն էր. իր գրական
 գործունէն է Ազատն Ասուած
 երգը:

ՄԻՐԱՅԷԼ ԿԱՊՊԱՆՅԱՆ:

Իր ազատական ձկնամուկ-
 րուն համար ձերբակալուցու
 և երկար ասեն ամառական
 մնաց: Այս վիճակէն ժողովապէս
 վնասուելով 1866 Մարտ 13ին
 մտնեցաւ այս բանկագին կեան-
 քը: Քաղուէցաւ Նոր-Նախիչե-
 ւանէն (Ռոստով-Տոն) չորս միլոն
 հեռու բանաստեղծական դիրք գրաւող Սուրբ-Նաչ վանին մէջ Եկեղեցիին
 դիմաց, և իր անուր գերեզմանին վայր տասնեակ տարիներու մտադարմէն
 Եւ միայն Կարէ արձան մը բարձրացուց Կովկասեայր՝ իր նշան Երախա-
 գիտութեան:

Ե՛րբ պիտի հասնէր բարի հրեշտակը բանալու բանտին զո՛ները՝ արգիլուած Հայ զաւակներուն համար :

Շարաթէն աւելի հոն կ'անցընէ Գամեր, գիշեր մը տըրտում երբ քուն եղած կը հանգչէր հին կապերտի մը վրայ, երազ մը կը տեսնէ, տեսիլքի մը պէս անուշ, իրր թէ Թուրքիոյ վերածնունդը կը պատկերանար իր առջեւ. ազատութեան արեւը կը փայլէր Օսմ. երկիրներու վերեւ և միլիոնաւոր հպատակներ կ'ողջունէին այդ լոյսը : Յազթակոն բանակներ եկած էին փրկել երկիրը բռնաւորին ճիրաններէն (*): Ուրախ ուրախ կ'արթըննայ Գամեր, կը պատմէ տեսիլքը իր բանտակից ընկերոջ, որ կը պատուիրէ անոր չքսել մէկուն և կ'ըսէ. «Զգուշացի՛ր, Սուլթան Համիտ այնպիսի վհուկ մըն է որ մարդուն մտքէն անցածն անդամ կ'իմանայ իր պալատին մէջ, և երբ իր մտգական զօրութիւնով այդ երազը հասկընայ, քեզ աւելի տանջանքներու կը դատապարտէ :»

Այս երազէն վերջն էր որ Գամեր ազատեցաւ բանտէն Ս. Առաջնորդին բարեխօսութեամբ և մասնաւոր երաշխաւորութեամբ :

Գ Լ ՈՒ Ե Խ Գ.

Պ Ե Տ Բ Ո Ս Ա Ր Ք Ե Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս

Բարի առաջնորդը ճշմարիտ հայրն է իր ժողովրդին:

Սեւաստ, Սեբաստիա() և այժմու անունով Սըվազ հըււ-
չակաւոր քաղաք եղած է հին ատենէ ի վեր՝ և շինուած է Մայրազոմ (Մէրէքիւմ) լեռնէն քիչ մը վար դէպի հարաւ*

(*) Գամերի այս երազը իրականացած է այսօր: 1908 Յուլիս 11ին Ա. Ե. Բ. Զօրքանակներ պարզուեցին մեզ Օսմ. Սահմանադրութիւնը եւ Թուրքիա մտաւ ազատութեան երջանկուէտ երջանին մէջ:

(*) Սեբասիա Քրիստոսի բաւական արի առաջ հիմնուած բլլայով Հռոմայեցոց գերեզմանութեան սակ էր. ժ.Ա. դարուն Հայոց Սենեֆերիմ բազում-րից անցաւ: Հինրէրի 464 բուականին Թիւրքմէներուն, այնուհետեւ Տանիւ.

դաշտավայրի մը վրայ, որ ծովու մակերեսէն 1300 մետր բարձր է: Սղըր առողջարար է, դիրքը գեղեցիկ և հեռուէն տեսնողին վրայ հաճելի տպաւորութիւն մը կը թողու: Ունի խիստ շատ ուռի և նոճի, մաս մ'ալ պտղատու ծառ: Քաղաքին հիւսիսային կողմը գտնուող կամար (քէմէր) ըսուած եղեմական դուարձալի վայրը իր յստակ, անուշ ջրերով, հազարաւոր ծառերով, աննման օդովը զբոսավայր մը դարձած է: Հոս կը դիմէ մաս մը ժողովուրդ ամառ ատեն պտըտելու, հանգըստանալու և անոր բնական ու գեղեցիկ աւազաններուն մէջ լողանք ընելու համար: Գեղեցիկ է նաև Ս. Նշանի մօտիկ գտնուող և 45 վայրկենի չափ շրջապատ ունեցող Անտառը, զոր անկած է 25 տարիի չափ առաջ Պետրոս Արքեպիսկ.: Այս տեղ ալ կան բաւական թուով նոճի և ուռի ծառեր: Ամառը շատեր հոս կուգան գունդագունդ զբոսնելու համար: Հրապուրիչ է նաև Ս. Յակոբի դիրքը, սարի մը լայն ճակտին վրայ, իր առջև տարածուող ջրաշատ ու ընդարձակ հովիտովը, որ օդափոխութեան յարմար վայր մըն է և ամառը շատ ուխտաւորներ օրերով կը մնան հոն:

Սեբաստիոյ Հայն աղգային դաստիարակութեան բարեկամ՝ դպրոցներու հոգածու է. ան կրօնասէր, բարեպաշտ,

մէնսերունց, յոյն Սէլնուգներուն եւ յետոյ Տանկաց ձեռք անցած է Սալլբան Օսմանի օրով Տանկաց 699ին: Քիչ ետ Լէնկիմուրի ու վերջապէս 816էն ի վեր Տանկաց ձեռքն է:

Յոյն Սելնուգեանց Ալաէսին Կիլիզասոյին ժամանակը 616ին առաջին անգամ ըլլալով Սեբաստիոյ եւ Կեսարիոյ մէջ կոխուած է ոսկեդրամը:

Ասոցմէ գաւ Մուհամմէ Նիսապէնէտ ալ, որ բազաւորած է 720ին, Սեբաստիոյ մէջ դրամ կոխած է:

— Այժմ Սեբաստիոյ կուսակալութիւնը ունի 4 Սաննագ, Սրվագ կամ Սեբասիա, Քոզաս, Ամասիա եւ Գարանիսար Շարգի: Սրվագ բաժնուած է 11 Գաղայի, Քոզաք՝ 4ի, Ամասիա՝ 7ի եւ Գարանիսար 6ի: Քաղաքն ունի 10,000ի չափ տուն 60,000 է աւելի բնակիչներով: Հայր 25000էն աւելի ըլլալու է: 72ի չափ բազր կան՝ որոնց 50ը հայաբնակ է: Խանութներուն քիւր կը հասնի գրեթէ 2002ի: Կայ 14 բաղնիք. Հայերն ունին 2 ազգ. պահոցի: Ազգ. Առաջնորդարանի իրաւասութեան ենթակուած հայաբնակ (սանկախան) գիւղերու քիւր 38ի կը հասնի: Շատ անձանելի է քաղին ոտեան փոշի, մրմրան ցելսը: Չմեռ բաւալան ծառն եւ երկար կ'ըլլայ, երբեմն 5 ամսոյ չափ:

ժրածան և խնայող է : Հոն ամէն կողմ կենդանութիւն կայ . թէեւ աղքատութիւնը , հետեւանք ազգային աղէտներու . շափով մը ընկճած է Հայն և անոր գործունէութեան ոգին ջլատած : Եւ եթէ , ինչպէս ուրիշ տեղեր , նոյնպէս հոս ալ լազնահատուէին ժողովրդին ազնիւ արամադրութիւնները :

ՊԵՏՐՈՍ ԱՐԲԵՊԻՍ . ԹԱՀՄԻԶՃԵԱՆ

ՊԵՏՐՈՍ ԱՐԲԵՊԻՍԿ ԹԱՀՄԻԶՃԵԱՆ . — Ծնած 1816 Սերաստոյ մէջ և վախճանած 1907 Ապրիլ 12ին , տեղւոյն Ս . Նշան վանքը , Աւագանի անունն էր Բարսեղ , 1851ին վարդապետ և 1889ին Եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի Արքուջեան տիտղոս կ'օտանայ 1877ին : Մշտնջենաւոր առաջնորդ Սերաստոյ , Անրասիր և աղքատասէր , քաշահմատ հայ-եկեղեցական երգեցողութեան :

Գարան , Որբանոց , Լուսաբեր ընկերութիւն :

Պետրոս Արքեպիսկ . ամէնուն հայրը եղաւ և իր միջնորդի դերը կը կատարէր կուսակալներու քով և շատ անգամ լսելի կ'ընէր իր ձայնը (*) :

(*) Այս բարի եկեղեցականը սովորութիւն լրաց կ'էր ամէն առաւօտ , յաւատք եկեղեցոյ , իր սենեակը առանձնանալ , եւ կէս ժամէն աւելի աղօթով

Գամեր սոսջնորդին բարեհաճութեամբ ընդունուեցաւ առաջնորդարանը. տղան հոն ուզեց օգտակար ըլլալ. ուզեց քարտուղարին օգնել և անկէ սորվելով մաքուր գիր, օրերէ յետոյ լաւ օրինակիչ մը եղաւ: Ի՞նչ ուրախութիւն իրեն, երբ վարժուեցաւ պարզ գրի և քիչ վերջն ալ գլխագրի:

Առաջնորդարանին մէջ անցուցած անոր կեանքը մօտէն տեղեկացուց իրեն՝ ազգային ցաւերը: Տեղատարափ ցաւեր տեղատարափ դարմաններ կը խնդրէին: Մերունի Առաջնորդը բնաւ հանգիստ չունէր և խոհականութեամբ կը տնօրինէր ամէն բան:

Առաջնորդարանի կեանքը նոր փորձառութիւն տուաւ Գամերի, ճանչնալու ազգային կեանքը: Եւ իբր թէ բաւական չէր միայն Արվազը և ա՛նա Թողատու վիճակն ալ կը հովուէր Պետրոս Արքեպիսկոպոս:

Այս բարի հայրը նոյն իսկ զո՛ւելլ մտածեց այն գժբազգ ժամանակին մէջ, երբ իր զաւակները անգութ բռնակալութեան սուրբրուն տակ կ'ընային(*), եթէ օտար հիւպատոսարան մը զանի գրեթէ բռնի ազատ չպահէր վայրագ հետապնդումներէ(**):

Գամեր այս բարի հօր քով աւելի սորվեցաւ սիրել ազգը: Առաջնորդարանի եռուզումին մէջ անցուց ան շատ օրեր, երբեք չձանձրանալով. ազգին հացով կը սնանէր թէեւ ու ապահով էր, սակայն մտահոգ էր վաղուին համար: Ո՞վ գիտէ, վաղը ի՞նչ անակնկալներ պատրաստած էր իրեն, մտնաւանդ երբ կը կարգար հոն ամէն օր Հայու հալածանքի վերաբերեալ

անցրել: Նոյն կ'ընէ երեկոներ, երբ հաղաճ կը վերադառնա: Այդ պահերուն բնու մէկը չէ բնօրներ իր օր:

(*) Միայն Սերասիա 1895 Հոկտ. 31ին 200 նահասակ ունեցած է:

(**) Պետրոս Արքեպիսկ. վսիս սնած է խոր ծերութեան մէջ գրէթ 90 տարեկան 1907 Ապրիլ 22, Ջասկի կիրակին. 2 օր վերջը քաղման հանդէսը կատարուած է նմանը չտեսնուած շնորհ մը ի ներկայութեան յուղարկուողներու հոծ բազմութեան մը՝ որ եկած էր իր վերջին յարգանքը մատուցանելու այս բազմաթիւս եկեղեցական Հօր: Հանգուցեալը իր մէկ կտակին համաձայն բաղուած է Ս. Նեանի վանքին կուօքը, պատիւն տակ, ժամանակաւ գերեզմանասան ծառայող վերի պատիւն տակ:

արցունքատ էջեր, իր վիճակին վրայ աւելի սիրտը կը մորմոքէր: Գիտէր թէ ինչ որ Առաջնորդը այսօր կը ծածկէր ամէն բան անկէ, բայց վաղը Առաջնորդն իսկ անզօր պիտի ըլլար կուսակալին առջեւ որ և է պաշտպանութեան դեր ստանձնելու և Գամեր պիտի դաճալթէր նորէն անկումէ անկում. որուն կը մզէր զինք արդէն իր նորատի հասակը և աշխոյժը, զոր կարող չէր բնաւ սքօզել:

Գ Լ ՈՒ Խ Խ Ն.

Գ Ո Ր Գ Լ Գ Ո Ր Ծ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Երկի մը ձարտարուեստը
երկրացիներուն շահ և ուրախութիւն կը պարգևէ:

Գամեր օրեր ամբողջ հոն պատասպարուելէ վերջ՝ Առաջնորդը իր թեմին հովուական այցելութիւններու ելաւ. ցուեր ամօքելու. տառապանքներ թեթեւցնելու: Իր բացակայութեան Գամերը յանձնեց Արեւելեան գորգի ընկերութեան ներկայացուցիչին Արասաթոյ մէջ, Քաղաքին մէջ ընդամէնը 28 գործարան կան. որոնց 22ը Արեւելեան գորգի ընկերութեան, Յը Պոսթանճի օգլու տան: Յն ալ Կեսարացի Գալփաքճեանին կը պատկանին: Ասոնց մէջ 2000ի չափ Հայ թուրք, Թոյն ազջիկներ կ'աշխատին համեստ օրականով: Ասոնց վարձք որոշուած է 4000 իլլիկը 1 զրուչի հաշուով: Գործարանատէրերը դժբախտարար կը շահագործեն այդ գործաւորուհիները 14-15 աշխատցնելով: Կ'ըսուի թէ կանոնաւոր կերպով աշխատող գործաւորուհի մը 8-10 ժամուան մէջ կրնայ նոյնչափ ատենուան գործ արտադրել: Գործաւորուհիները երկար ատեն բանեցնելու մասին ստիպում կամ ճնշում չկայ. օրական 4-4½ զրուչ շահողներ կան: Երանի՛ թէ գործարանատէրերը նիւթապէս քիչ մ'աւելի քաջալերէին գործաւորուհիները, արեւածագէն գէթ ժամ մը կտք բերել և երկոյնին ժամ մ'առաջ արձակել պարտաւորիչ ընէին, և օրական ժամ մ'ալ ուսումով

պարապեցնէին. այն ատեն իրապէս աւելի օգտակար պիտի ըլլային քան հիմա: Տուներու մէջ ալ գորգ՝ ր կը պատրաստուին, սակայն գործարաններու արտադրութեանց չեն հաւասարիր:

Գամեր ստէպ կ'այցելէր գորգի գործարանը և բազմաթիւ արհեստաւորներու զբաղումը տեսնելով կը հիանար սնունց գործունէութեան վրայ: Գործարանին հսկողը այս տղուն հետաքրքրութեանն օգուտ քաղելով լիտլի տեղեկութիւններ տուաւ անոր. ըսաւ թէ կապերաներ հիւսելու արուեստագիտութիւնը բոլոր Օսմանեան Պետութեան մէջ ասրածուած է: Սերասախոյ գորգի տեսակը լաւագոյնն է գաւառներու մէջ պատրաստուածներէն (*):

Թէ՛ Եւրոպայի և թէ՛ Ասիոյ Տաճկաստանին մէջ չկայ տեղ մը, որ այս կապերաներով ընտանիք չզբաղին: Ամէն կողմ այրերը գոյները կը պատրաստեն, բուրդը կը ներկեն և կիններ գործիքներու առջեւ՝ քաղաքներու, գիւղերու մէջ և մինչև

(*) Փոքր Ասիոյ զարգացածութեան գլխաւոր կեդրոններէն են Սիւս, Ալեքանդրի, Քուլա, Կորեսու, Քէօքանիա, Սինայիտա, Գոնիա, եւլն: Ռուսիոյ զարգեր բաւ կ'ըլլան. նոյն երանգներով, որոնց գլխաւոր յանտարդն է Անգլիա:

Ռուսաց Պրուսիայի կուսակալութեան պատկանող տարածքներէն մէկն է, երջապատուած լեռնադաշտերէ. լայն եւ բնդարձակ ձորանման վայրի մը վրայ շինուած է Բաղախ:

Ռուսացի դաշտերը նշանաւոր են իրենց գոբեով. իսկ Բաղախը նամբաւոր է իր գորգերովը: Այն գորգերը բնչաւէ եւրոպացիներ կը կախտ իր սեռեկից պատերէն եւ կը զարդարէ նիւտանոցը: Ռուսացի ամենատղբասն անգամ ունի մէկ երկու հաս եւ փութ է իր բազմոցին վրայ կամ ժամկած անպատեյն խցիկին յասակը: Ամէն տուն գրեթէ իր բակին մէջ ունի գործարան մը կամ երկու, որուն առջեւ չորս՝ վեց կիսն եւ ազդիկ նստած օրն ի բուն գործարանին վերէն վար ձգուած գլխաւոր թելերը, առջեւ նիս կախուած օրինակին համաձայն, գունաւոր թելերու հանգոյցներով լեցնելու ետէն են: Ժամանակ մը այս արուեստը յասակ էր մի միայն Տանկաց. Հոյք ինչպէս նաեւ Յոյները ասկէ 16 տարի առաջ յաջողած են իրենց բնասանիքին մէջ ներմուծել այս արուեստը եւ այսօր գրեթէ ամէն Հայ եւ Յոյն տներու բակին մէջ կը տեսնուին գորգի գործարաններ:

(Տես այս մասին Հ. Ամբոխոյ, 1898, Յոյլիս, Ուշագ և Ուշագի Հայերը:)

իսկ թափառական ցեղերու տաղաւարներու տակ կ'աշխատին :

Տաճկաստանի գորգերուն երեք գլխաւոր յատկութիւններն են՝ ստուարութիւն հիւսուածի, փայլ և հաստատութիւն գոյններու և դիմացկունութիւն :

Տաճկաստանէ դուրս ալ Պարսկաստան, Աֆղանիստան, Պէլուճիստան և Կովկաս ընտիր գորգեր կը պատրաստեն և հեազհեաէ սպառուժը շատ նշանակելի կը դառնայ, քանի որ Եւրոպայէ դուրս Ամերիկա ալ մեծ քանակութեամբ գորգ կը գնէ. միլիոնաւէրներ գորգ գնելու համար զրամագլուխ կը յատկացնեն :

Այսպէս Տաճկաստանը իր այս ձեւարուեստներով աշխարհի շքեղ սրահներուն մէջ կը մտնէ և անոնց շքեղութիւն և փայլ կուտայ, նաեւ իրեն բուական շահ կ'ունենայ :

Գամերի նայուածքը չէր յազենար աս գործարանին կարգն ու սարքը դիտելով. ժիր ձեռքեր լաւ գործ յառաջ կը բերէին. բազմաթիւ ընտանիքներ կ'ապրուէին այս աշխատանոցէն. աշխատութիւնը կը փառաւորուէր հոն և կեանքը կը դուարթանար :

Աշխատանքի տունը նախախնամութիւնն է լքուած, անպաշտպան մնացած աղջկան, կնոջ, անոնց ապրուստը կ'ապահովէ և պատիւը կը փրկէ :

Երանի՛ այն ժամանակին, երբ ամէն կողմէ խնդրանք կ'ըլլար. հակառակ պարագային գործարանը շատ քիչով կը վարձատրէր իր գործաւորուհիները, նաեւ տար Աստուած որ ցորենը չսղէր. սովը որ քանիցս սպառնացած է մեր երկրին, չիլէր հացը մեր երկրացիներուն. որոնք թէեւ փիչ թոշակ կ'ստանային. բայց դարձեալ գոհ էին : Հայր սակաւապէտ է միշտ, գիտէ գոհանալ քիչով :

Գամեր հոս ալ լաւ փորձառութիւն ստացաւ գործնական կեանքի վրայ, արհեստներու կատարած մեծ դերին վրայ և ուրախացաւ շատ, տեսնելով որ արհեստը երկրին բարօրութիւն կը պարգեւէ :

Այս մէկ քանի օրերուն մէջ ստէպ կ'այցելէր այն գործարաններէն մէկ քանին և իրեն համար նորութիւն մըն էր

արհեստաւորական այս կեանքը, գործունէութեան լայն ասպարէզ մը, որուն մէջ օրերով մնալ պիտի երազէր, եթէ երկինք իրեն տարրեր բան մը չորոշէր:

Ներկայացուցիչին տղան ալ ստէպ կ'ընկել, անար անոր, ան ալ աշխոյժ պատանի մը իրեն պէս, ան ալ Նետաքրքիր և գործոն, դպրոց կը յաճախէր տակաւին և հայրը մտադիր էր զանի աւելի բարձր վարժարան մը յղել, որպէս զի իր երկրին օգտակար անձ մը ըլլայ օր մը, անոր համար արդէն գիտութեանց ճիւղին ոյժ կուտար և օրէ օր իր հմտութիւնները կ'աւելցնէր: Գամներ ալ կը փախաքէր անոր պէս բարձր վարժարան մտնել, բայց տխրազին կը մտածէր թէ ամէն միջոցներէ զո՛րկ ըլլալով անկարելի պիտի ըլլար աս զաղափարը իրականացնել:

Տղան անոր կուտար իր գրքերը և Գամներ լափելով կը կարդար զանոնք իր տետրակները, որոնց օճաթութիւններէն իր միտքը աւելի կը սրուէր:

Տղուն շարադրութեան տետրը շատ հաճոյքով կը կարդար, որուն մէջ մասնաւոր եռանդով մը կարդաց Մխիթար Արքաճօր կեանքը: Ուսուցիչը առաջարկած էր նետեւեալ հարցումը. «Ո՞վ է Սերաստիոյ ամենէն մեծ մարդը?» Եւ տղան այս հարցումին պատասխանը տուած էր գրելով նետեւեալը Մխիթար Արքաճօր վրայ:

ԳԼՈՒԽ ԽԶ.

ՄԽԻԹԱՐ ԱՐԲԱՀԱՅՐ ՍԵՐԱՍՏԱՅԻ

Հայրենասէր տղան պէ՛տ է
հետաքրքրուի իր երկրին պատ-
մուքեան, անոր մեծ մարդոց
կեանքին:

Մխիթար... այս անունին պէտք է Հայութիւնը իր յարգանքն ու սէրը նուիրէ:

Ո՛րքան կը նմանին իրարու՝ բախտով ու փայլով, մեր Ե. և ԺԼ. դարերը: Հայ գրականութեան մեծ ծառին անդ-

րանիկ սերմը ցանուեցաւ ու ծլեցաւ մենաւոր անապատին անվրդով լուսւթեան մէջ, Մերսոպայ և աշակերտներուն խնամտաձեռքով: Նոյն այդ գրականութիւնը, անտեսուած ու մոռցուած. վերստի ն բողբոջեցաւ անապատին մէջ՝ Մխիթարայ ու անոր աշակերտներուն ձեռքով: Կամքի այս հզօր ոյժը որ անմահացուց մեր գրականութեան նախահայրը և իր գործը, նոյն պարծանքը ժառանգել տուաւ մեր գրականութեան այս երկրորդ Հօր: Երախտագիրտութեան կրկին խորաններ կանգուն պիտի մնան յաւէտ Հայ սրտին մէջ, այդ երկու մեծ դէմքերուն համար:

ՄԻԻԹԱՐ ԱՅՈՒԶԱՅՐ

նուխէն ցոյց կուտար մեծ մարդ քլլալու նշանները:

Մանուկ բարեպաշտ էր. իր սիրելի դրօսանքն էր ծառայել եկեղեցիին. հաճոյքով կը գեղգեղէր հօգեւոր երգերը Հայ եկեղեցիին, և այսպէս կրօնաւորի կոչումը շատ կանուխէն ցոյց կուտար:

Մանուկ ուսումնասէր եղաւ միշտ, երբ իր քահանայ-վարժապետէն պէտք եկածը սորվեցաւ, ուզեց աւելի դարգացման տեղ մը գտնել, Սերաստիա այն ատեն չունէր աւելի բարձր դպրոց մը, ուստի իրեն դրացի երկու քոյրերու Մանասէի և Մարիամու յանձնուեցաւ, որոնք մանկասուն դպրոց մը ունէին և հոն եւս ուսման մէջ յառաջդիմեց: Այս երկու քոյրերը կանուխէն հրաժարեցան աշխարհէ և իրենց անձերը Քրիստոսի նուիրեցին: Մանուկ ինքն ալ անոնց օրինակին հետեւեցաւ, Հրաժարեցաւ միս ուտելէ և գինի խմելէ, ինչ-

պէս նաեւ խաղողէ, խնձորէ, տանձէ, Մանուկ 15 տարեկանին Ս. Նշան վանքը գնաց և Անանիա եպիսկոպոսէն սարկաւազ ձեռնադրուեցաւ 1691ին և կոչուեցաւ Մխիթար :

Այնուհետեւ Մխիթարի համար բացուեցաւ լայն ասպարէզ . ինքզինքը նուիրեց Ս. Գրքի և ուրիշ եկեղեցական գիրքերու ուսման : Կը գրէր խրատականներ, քարոզներ, կը պարսպէր եկեղեցական մատենադրութեան, Բայց այսքանով ալ գոհ չէր, կ'ուզէր ոչ-եկեղեցական գիտութիւններու ալ հմուտ ըլլալ . իր ինքնազարգացման տենչը մատենց զինքը սակայն մեծամեծ գժուարութիւններու, աշակերտեցաւ Էջմիածնի նուիրակ Միքայէլ արքեպիսկոպոսի, յուսալով միշտ գոհացնել ուսում պահանջող իր հար . կը ծառայէր անոր իբր փոքրատոր և պարսպոյ ժամերուն միջոց կը գանէր ուսնելու : Չարաչար աշխատութիւնները, զորոնք կը կատարէր, իր կեանքը տանջանքներու կ'ենթարկէին, Արքեպիսկոպոսը իբր գեբի կը գործածէր սարկաւազը, հետի անոր բաղձանքները պսակելէ :

Այսպէս թէ այնպէս Մխիթար տեսաւ թէ ամէն մարդկային օգնութիւններէ զուրկ էր՝ զիմեց Աստուծոյ վերին պաշտպանութեան, պաղատազին և լալով՝ Սեւանու եկեղեցին . ուր երեւցաւ իրեն Ս. Կոյսը, որ քաջալերեց զինքը և ըսաւ . «Մեծ լոյս պիտի տեսնես» :

Տպաւորուեցաւ այս տեսիլքը անոր մտքին մէջ մինչեւ վերջը, Վերջապէս 1696ին վարդապետ ձեռնադրուեցաւ ու կրկնապատկեց ջանքը ուսանելու համար :

Յաջորդ տարին Պոլիս եկաւ և Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին քարոզիչ եղաւ հազիւ քսանըմէկ տարեկան : Ահա այն ատեն յղացաւ միաբանութիւն մը հիմնելու գաղտփարը, և տեսնելով որ հոն չյաջողիր, Կարին գնաց, Կարմիր վանքի ուսումնապետ կարգուեցաւ և հոն ստացաւ ծայրագոյն վարդապետութիւն, գաւազան կրելու աստիճան :

1700ին դարձաւ Պոլիս, հազիւ քսանհինգամեայ, նորէն քարոզիչ եղաւ Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին : Ամէն բանէ զուրկ թէեւ, բայց անվհատ՝ գրքեր տպագրելու հետամուտ եղաւ, և միւս կողմէ ժողովեց աշակերտներ և հակառա-

կութեան հանդիպելով ազատանեցաւ Բերա, Գարուչիներու քով և 1704ին իր աշակերտներով Մոսա անցաւ և Մեթնի մէջ ծանր պարտքով մենաստան մը շինեց 1706ին, զթութեան արժանի վիճակով մը:

1715ին ստիպուեցաւ Վենետիկ գաղթել: Հոն Վենետիկի ծերակոյտը քաղքէն դուրս Ս. Ղազարու կղզին շնորհեց. հոն հիմնուեցաւ վերջապէս Մխիթարեան Միաբանութիւնը՝ որ երկու դարէ ի վեր կը նուիրէ օգտակար գրքեր, հին և նոր ազգային և օտար մատենագրութեան ծաղիկները ընծայելով ազգին և ամբողջ Հայութեան մէջ սփռելով բխրաւոր հատորներ, չթողլով ազգային գրչագիրներ հին փոշիներու տակ:

Վենետիկեան այս մեծ Միաբանութեան հետ, որ Հայ ազգին ուսումնական ակադեմիան ըլլալու փառքը շահած է, հաստատուած է նաև ի Վիէննա 1810ին. Մխիթարեան քոյր Միաբանութիւն մը (*), որ ուսմանց և գիտութեանց հատորներով հարստացուցած է մեր ազգային մատենագրանը:

Իրաւամբ ըստած է. «Մխիթար Արքայ եղաւ մեծ և արդիւնաւոր վերանորոգիչը, որուն կը պարտինք մեր լեզուին և գրականութեան երկրորդ փրկութիւնը (**):

Մխիթար Արքայ մեռաւ 1749 Ապրիլ 27ին և թաղուեցաւ եկեղեցիին բեմին տակ:

Այս մեծ Սեբաստացին բիւրիցս զովութեան արժանի՝ կ'անմացնէ իրմով Սեբաստիան, իր մեծ անունին հետ անջինջ պահելով մեր երկիրն ու այսպէս անոր փառքն յաւերժացնելով, Անոր կեանքի պարագաներէն կը սորվինք թէ տկար կարծուած մարդիկ շատ անգամ ինչե՛ր կարող են ընել և թէ կրօնաւորի կեանքը իր հայեցողական և ճգնողական տեսակէտէն դուրս ո՛րքան կը բարձրանայ, երբ միանայ անոր՝ մտաւորականութիւնը, զօրութիւն մը վսեմ և անյաղթելի:

(*) Վիեննական Մխիթ. Միաբանութիւնը նախ ի Թրես հաստատուած է 1775ին եւ յետոյ Վիէննա անցած է:

(**) Մխիթարեանք գրականութեան հանդէպ, (1700-1900):

ԳՒՈՒՆ ԽԶ

ՊՈՏՄԱԿԱՆ ՎԱՅՐԵՐ ԱՅԵՐԱՍՏԻՈՅ

Գրիսոս խաչին վրայ...
անս ճշգրիտ պատկերը Հա-
յուն՝ անցեալին ու ներկային
մէջ:

Գամեր ստէպ կ'այցելէր քաղքին զանազան վայրերը, կը գիմէր քաղաքին 5 եկեղեցիները. 1. Մայր եկեղեցին՝ որ շինուած է Ս. Աստուածածնի անունով 1849ին, կանգնած է 8 ստուար սիւներու վրայ, քարաշէն, գմբէթաւոր, մեծ ու հոյակապ: Այս եկեղեցւոյ բակն է Առաջնորդարանը կրկնայարկ 6 սենեակով և քահանաներու խուցով: 2. Ս. Սարգիս՝ որ կը բարձրանայ 6 սիւներու վրայ, քարաշէն է: Այս եկեղեցւոյ բակն են Ս. Սարգսի թաղականութեան խորհրդարանը և Ներսերկեսն դպրոցները: 3. Ս. Փրկչայ քարաշէն ու շատ սիրուն եկեղեցին իր դպրոցովը: 4. Ս. Մինասի և 5. Հողտարի Ս. Գէորգ մատուռները իրենց դպրոցներով: Գնաց նոյնպէս վերի բերդ ըսուած Տաճիկ թաղերուն մէջ գտնուող Ս. Վլասիոսի մատուռը, որ Տաճկաց ձեռքն է: Հոս կ'երթային երբեմն Հայ կիներ կարգացուելու Վլասիոս եպիսկ.ի գերեզմանին վրայ:

Գամեր այցելեց փափաքանօք նաեւ դպրոցները, Արամեան և Հռիփս. կեդրոնական վարժարանները, ասոնցմէ զատ թարգմանչաց մանչերու տարր. նախակրթարանը, որուն նախկին շէնքը 1851ին ազգին նուիրուած էր քաղաքիս ազգ. բարերարներէն Ազթէր-Օտապաշեան գերդաստանին կողմէ և Ներսիսեան տարրական նախակրթարանը: Ասոնցմէ զատ կան 9 երկեսն մանկապարտէզներ, 2ը այս դպրոցներուն քով, մնացածներն ալ քաղաքին այլ և այլ կողմերը: Ազգ. վարժարաններու երկեսն ուսանողներու թիւը կը հասնի գրեթէ 1800ի: Այսչափ մըն ալ կենալու է օտարներու մօտ: Տեղւոյն

*Ուսումն. Խորհուրդը կը հսկէ բոլոր դպրոցներուն վրայ: Ամէն
դպրոց իր Հոգաբարձութիւնն ունի(*).*

(*) *Օտար Հաստատութիւններ.*— Սերասխայ մէջ Աւետարանական եւ
Մկրտչական Հայերն ունին մէկ մէկ ժողովարան. Կարողիկները, Յոյները եւ
Յիսուսեանք մէկ մէկ Բարաւէն Եկեղեցի Առնք (բացի Կարողիկներէն) իրենց
վարժարանները ունենալէ զաս Ամերիկեան միսիոնարները մանչերու եւ
Չուիցերիացիները զիւրացի որք աղջիկներու զիւրոքիկ վարժարաններ ալ
ունին Կարողիկները Եկեղեցիին բակը Առաջնորդարան մը ունին: Առնք 20
տունի չափ կան: Ասկէց ծամ մը հետու է դէպի Հիւսիս, Արեւմտէք Բոզը-
քիք (քս ոմանց աղաւաղում Բագրատնիքի) բռնած Կարողիկ զիւր:

Բարեգործական Հաստատութիւններ.— Աղհասախնամ Ընկ.ը կազմուած
է 1857ին եւ 1902էն հետ ստուարաբի հայ աղհասներու կը բաշխէ ձմեռը
այլիւր, փայտ, անուխ, ոմանց ալ ստակ. իսկ ամառը այլիւր ու փայտ:

Լուսարար Ընկ.ը.— Հաստատուած է 40 տարիներ առաջ եւ ազգ. երկ-
սեռ վարժարանաց աղհաս թոց զբերը կուսայ ձրիաբար: Ունի գրավանձառի
կրպակ մը: 30 տարի չափ առաջ կար *Անճնուիւր շնկ.ը* որ ունէր նոյս գրա-
դարան մը, Կիրակեօրեայ դպրոց եւ յարան:

Որբանոցի գործը սկսուած է 1887ին 5 որբով: Քանի մը տարիներ վար-
ձու տուներու մէջ բնակած են որբերը. յետոյ փոխադրուած են Ներ-
սիսեան վարժարանը եւ 2 տարիէ հետ ալ Անուպաշի վանքը: Որբանոցն ունի
այժմ 40 մանչ թոյլ:

1887ին հաստատուած է ճան շիւանդանոցը: Քանի մը տարիներ վար-
ձու տուներ շիւանդանոցի տեղ ծառայած էին, յետոյ *Պէղիւրճան արքը* բու-
նուած բաղը օգտտուն, գեղեցիկ տեղ մը գնուելով միեւնոյն բակին մէջ կա-
ռուցուած են երկու զաս զաս շէնքեր, մին եռայարկ այրեռու, եւ միւսը
կրկնայարկ (վրան *Ֆոշկով*) կիներու յասկացուած: շիւանդանոցին կից 2
տուներ ալ գնուեցան Բանի մը տարիներ առաջ: Գարբին արհեստաւորաց կող-
մէն նուիրուած գեհնի մը վրայ շինուած է իբր կալուած շիւանդանոցի
արհարան մը: 1905ին այս հաստատութեան կսակուած է վաղաժմեռիկ Սահակ
էմ. Չազգալեանի կողմէ 300 լիւրանց տուն մը: շիւանդանոցը բժշկական
ամենակարեւոր գործիներն ունի: Լոն այր ու կին 25 30 հիւանդներ կը դար-
մանուին միւս: Որբանոցն ու շիւանդանոցը իրենց զայտրիւնը կը պարտին
Բանի մը առաջինի Երիտաւոր Հայերու՝ որոնք որչափ ալ աղհասիկ 5—10
փորայով ձեռնարկած են ստանց:

Այս հաստատութիւնները կը կառավարուին ժողովուրդին նուիրասուու-
րեամբ. բաժանորդագրութեամբ, անկէ կազմուած խնամակալութիւններով:
Վերջին տարիներ: Ամերիկայէն բուսական նպաստ կուգայ ստանց: Քանի
մը տարիներէ հետ Տանիկներն ալ շիւանդանոց մը ունին:

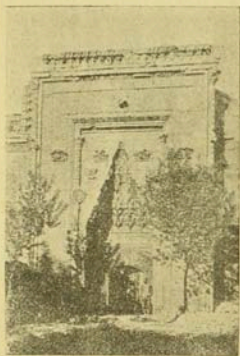
Գամեր հիացումով կը զիտէր քաղաքին նշանաւոր շէնքերը, կառավարական ապարանքը, Միլիթիէ Իտատիէն, զօրանոցը, Ուլու ճամբին, որ շատ մեծ է 30 սիւներու վրայ շինուած, Համիտիէ արհեստանոցը, Սպանդանոցը, Եկեղեցիներ, մզկիթներ, մասնաւորներու պալատներ: Ասոնց կարգին մէջ են նաեւ այլ եւ այլ թէքքէներ, մանաւանդ Ապտ-իւլ-Վահապի անունով թէքքէն քաղաքին արեւելեան կողմը ահագին, ապառաժուա Աք-Գայայի բլուրին գաղաթը: Հայերը Ս. Յովհաննէս անունը կուտան ասոր. թէ ինչո՞ւ համար, յայտնի չէ: Աք-Գայայէն կը հայթայթեն մեծ մասամբ քաղաքին պէտք եղած կիրը:

Սերաստիա ժամանակաւ ունեցեր է 2 բերդ, վերի եւ վարի անուններով: Վերի բերդը կ'իյնայ քաղաքին հարաւային արեւմտեան կողմը բլրակի մը վրայ. հոս կը գտնուի ժամացոյցին փայտաշէն բարձր աշտարակը՝ որ շինուած է 110 տարի առաջ. այս խոշոր ժամացոյցին ձայնը քաղաքին ամէն կողմէն կը լսուի. վարի բերդը կ'իյնայ քաղաքին մէջտեղերը: Այս բերդերէն որ և է հետք չկայ այսօր գրեթէ, նշանաւոր են իբր հուսթիւն Ս. Նշանէն և Հրեշտակապետէն զատ Սէլճուզներու ժամանակէն շինուած Շիֆայիյէ մէտրէսէն, ասոր դէմն է, ճամբուն միւս կողմը Չիֆրէ Մինարէն, գեղեցիկ գրան մը երկու կողմերուն վրայ մէկ մէկ մինարէ. որ աղիւսներով հիւսուած և մէջտեղերը յախճապակիներով զարդարուած են: Ասոր ընդարձակ բակին մէջ կայ հիմայ նորակառոյց կրկնաշարկ շէնք մը՝ ուր փոխադրուած է զինուորական վարժարանը:

Այս երկուքին մօտն է Պրունիյէ մէսրէսէն: Այս երեքն ալ վարի բերդին սահմանին մէջ կ'իյնան. կայ նաեւ Կոյ մէսրէսէն՝ որ ունի դրան երկու կողմերուն վրայ մէկ մէկ մինարէ և ընդարձակ բակին մէջ ալ մզկիթ մը: Ասոնք Սէլճուզներու յատուկ ճարտարապետական ոճով շինուած են: Շատ փափուկ, նուրբ ու գեղեցիկ քանդակներ ու դրուազներ կան տուներուն բոլորտիքը ու ճակատները և Քիւֆի արաբական հին տառերով արձանադրութիւններ: Սերաստիոյ շատ մը տեղե-

րուն մէջ տեսնուած են նաեւ Սէլճուզեանց ժամանակէն մնացած Քիւմի գրերով գերեզմանաքարեր :

Գամեր նոյնպէս կ'այցելէր քաղաքին պատմական վայրերը, կ'այցելէր Սեւ Հողեր, նուիրական վայր, ուր Լէնկթի-

ՄՁկիթին ԳՈՒՌԻ

մուր Հայոց կաթնկեր մանկտին ցիրուցան փոսց և կոխտել տուաւ իր դաղանասիրտ զօրքերուն, անոնց կատաղի ձիւրուն սմբակներուն տակ, մարդկային զազանութեան արխնալից տեսարան, որ կը ներկայացնէ արդար զօճերու յօշոտուած դիակներ, անյուր և քստմնելի ոճիր: Սեւ Հողեր ՚ին ատենը Հայոց գերեզմանատունէր, ՚իմա միեւնոյն տեղւոյն վրայ կը կանդնի Նոյակապ կեդրոնական վարժարան մը Արամնան անունով, ուր կ'ուսանին 1000ի շափ երկեսու աշակերտներ: Այս գպրոցին կից է նաեւ կեդր. Մանկապատէզը, ուր կը տեսննս առոյգ և մտացի ՚րիշտակ մանուկներու բազմութիւն մը, բռնակալ Թիմուրի կոխոտած մանուկներու աճիւններէն կարծես վերբնձիւղած՝ կրօնքի և դաստիարակութեան կենսադորձող շունչովը: Իր պատմականութեամբը և դիրքով նշանաւոր է Սեւ Հողեր, այցելեց յետոյ Քառասուն Մանուկն եւս, որ նաճատակուած են 320ին և որ կը զանուի քաղաքին հարաւային արեւմտեան կողմը: Քառասուն Մանուկը նդարձակ գերեզմանատուն է Հայոց, ՚ոն է շիրիմը և աւերակները Նոյակապ աածարին Սրբոց Քառասուն Մանկանց, զոր կործանած է Լէնկթիմուր և հոս 4000 Սերաստացի ողջ ողջ թաղեր: Սերաստիոյ, ինչպէս շատ մը հայ քաղաքներուն հողերը թրջուած են հայ արխնով, անոնց խորութիւններ լիցուն են նաճատակներու ոսկորներով:

մուր Հայոց կաթնկեր մանկտին ցիրուցան փոսց և կոխտել տուաւ իր դաղանասիրտ զօրքերուն, անոնց կատաղի ձիւրուն սմբակներուն տակ, մարդկային զազանութեան արխնալից տեսարան, որ կը ներկայացնէ արդար զօճերու յօշոտուած դիակներ, անյուր և քստմնելի ոճիր: Սեւ Հողեր ՚ին ատենը Հայոց գերեզմանատունէր, ՚իմա միեւնոյն տեղւոյն վրայ կը կանդնի Նոյակապ կեդրոնական վարժարան մը Արամնան անունով, ուր կ'ուսանին 1000ի շափ երկեսու

Պնաց նոյնպէս Հողտար թաղն, Ս. Նշան վանքի մօտ, ուր կ'աւանդուի թէ ծնած է Մխիթար Արքայ, դնաց Անապատ վանքն, որ այժմ՝ Որբանոցի փոխուած է, Ս. Յակոբ, Խոնրրկաուր. ասոնցմէ աւելի Նշանաւոր են Ս. Նշան և Ս. Հրեշտակապետ վանքերն: Ս. Նշան իմնուած է Վասպուրականի Սենեքերիմ թագաւորին և շորս հարիւր հազար ժողովրդեան գաղթականութեան օրերուն: Ս. Նշան կառուցուած է Մայրազոմ լեռան ստորոտը, թէպէտ դաշտային, այլ բարձրադիր է իր տեղը. վանքը իբրև լուսաւորութեան կեդրոն մը շատ մեծ ծառայութիւններ կրնայ մատուցանել Հայ երկիրներու: Երեք տաճարներ կան քովէ քով: Առաջին Ս. Նշան, խաչածեւ, հնաշէն, դմբէթայտրկ, քառակուսի, սիւնածեւ անկիւններով. երկրորդն է Ս. Կարապետ. երրորդը Ս. Աստուածածին, բաւական լաւ քանդակներով և նկարներով:

Ս. Նշանի գուլիթին մէջ թաղուած են 3 Սեբաստացի կաթողիկոսներ, Կիլիկիոյ Անանիա, Ներսէս և Խաչատուր, Միքայէլ Ս. Սեբաստացի Կաթողիկոս էջմիածնայ, Ղազար Սեբաստացի Պատրիարք և վանահայր նոյն վանքին: Ասոնցմէ մէկ քանիին գերեզմանաքարերը մարմարէ են: Վանքն ընդարձակ պարտէզ ունի, ուր անկուած են մրգաբեր տունկեր, բարտիներ և ուռնիներ, առու մը կը ջրէ զանոնք. կայ նաև լոյս-աղբիւր մը, գրօսալայր ուխտաւորներու և քաղաքացիներու:

Ս. Հրեշտակապետ վանքը հեռու է իննգ ժամ քաղաքէն, Տուզլասարի մօտ բարձր լեռնակի վրայ, որ կը դիտէ հովաին դեղերը, Ալիա գետը (*) և շրջակայ լեռները:

ՀՐԱԿՐՈՒԹԻՒՆ ՍԵՅԱՍՏԻՍ. — Այլիս կամ «Գրգըլ բուագօ, նոչակաւոր գեհ Փսք Հայի կը ձեւանայ երկու վակնեքէ, որոնցմէ մէկը կը բոյնի Քօւտ Տաղի կոչուած լեռան ստոռէն եւ միւս մեծագոյնը՝ Գրգըլ Տաղը (Կարմիր լեռ) ըսուած լեռան ստոռէն: Կարմիր լեռան նոյր կարմիր ոլլալով, գեթին ջուրն ալ կարմրագոյն է, եւ այս պատճառաւ Թուրքեր Գրգըլ ըմագ անունը կուտան անոր: Այս գետը ոչ միայն նշանաւոր է իր բնական աշխարհագրական դիրքով, այլ եւ հին ասեկներ մեծ դեր կատարած է իր քաղաքական սահման զանազան ազգերու եւ ժողովուրդներու: Իր բոյնած սեղէն ուղղուելով դէպ ի հարաւ-արեւմուտ, կ'ոռոզէ նախ Զառա, յետոյ Սե-

Փոքրիկ սիրուն երեք տաճարներ ունի Ս. Հրեշտակապետ: Դժբաղդարար շատ կը վնասուի այս վանքը Քրդերէ և աւազակներէ: Վանքի պարսպին մօտ Սաչ-բլուր մը կայ, գերեզմաննոց, ուր գտնուած էր 1871ին Ս. Գոհարինեանց սուկորները արկղաձև շարուածքի մէջ գետեղուած, և վրան թղաչափ մեծութեամբ սպիտակ քար մը իրրեւ խուփ դըրուած, յատուկ արձանագրութեամբ Գոհարինեայ, Մամիդոսի և Տուքիկոսի (թուական Հայոց ՈՒԱ), Այս սուրբերուն նըշխարներ ամփոփուած էին վանքին տաճարին մէջ աջ կողմը՝ պատին տակ, Ս. Հրեշտակապետի պատկերին տակ: Այս մասունքները 20 տարիի չափ առաջ Պետրոս Արքեպիսկ. քաղաքին

բասիա եւ ընդունելով շատ մը մանր օժտնդակներ կ'ընդարձակուի եւ կը մտնէ Էնկիւրիի կուսակալութեան մէջ, եւ անկէ զանազան շրջաններով կ'անցնի Կեսաբիոյ մօտէն, եւ կուգայ մինչեւ Պաճրայի վերի ծայրէն անցնելով կը բափի Սեւ ծով

Իր վեայ ձգուած կամուրջներն են. *Շալընը կեօզ*, Կեսաբիայէն ետէ՛ ժամ հեռու, Սեբասիոյ մօտ *Էյրի ֆօփրիւ*, զոր շինել սուած է, ըստ ուանդութեան, Սենեբեիմ քաղաւորին աղջիկը, մեծամեծ կոփածոյ ֆաբրով եւ 12 կամարներով: *Քեսիկ* կամ *Գըզըլ* կամուրջն ալ շինուած է նոյնպէս մեծահասօր ֆաբրով, ունի վեց կամար. Սեբասիայէն 1½ ժամ հեռու Պողազին կամուրջը կայ նոյնպէս:

Այիս որ կ'անցնի Սեբասիոյ հարաւակողմէն, իբր կէս ժամ հեռուէն, այնչափ օգտակար եղած չէ երկրին. միայն ջրի փայտ կը բերէ: Ասկէ կ'ելնեն *Կիւմիւշ պաղըղը*, *ղիսնոս* եւ *կեօշի* ձուկ լուծածները:

Դուռայի գետ՝ որ Մէլէկիւմէն կը բոխի ու ջաղացք կը դարձրնէ. առիկա վար իջնելով կ'ընդունի իր մէջ աղտօտ ջրեր եւ կ'առնէ Մուհսար գետ անուերասոր կ'ըսուի նաեւ *Ոսկի գետ*:

Միսիկ գետ՝ որ պաղ ջերմակի ֆովէն, Բրգնիկ գեղին աղջեւէն կ'անցնի եւ 2-3 ջաղացք կը դարձրնէ: Վերջապէս Փճնարակը՝ որ առու մըն է: Ասոնք ամէնք հազափն մօտեր Ալիսը կը բափին:

Քաղաքէն 5 ժամի չափ հեռու, արեւմտեան կողմէն կ'անցնի *Ասդիկ* գետը (Երլսըզ), որ համանուն լեռնէն կը բոխի:

Ջերմուկներ.—Սեբասիայէն 3 ժամ դէպ ի ճիւսիս արեւելք կը գտնուի Պաղ ջերմուկը եւ 5½ ժամի չափ դէպ ի արեւմուտք, Երլսըզ գետէն կէս ժամի չափ անդին, Քոնուսի համբուն մօր՝ *Տաֆ* ջերմուկը: Ամառը բազմաքիւ ժողովուրդ կը դիմէ այս ջերմուկները վրաններով օգտփոխութեան եւ դարմանի համար:

Ս. Նշանի վանուց Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ աւանդատան մէջ ամփոփել տուած է :

Այս երջանիկ վայրերուն մէջ դժբախտ է սակայն Սեբաստացին . իր պապենական հողերուն տէրը չէ շատ տեղ , ազգեցիկներէ գրաւուած են անոնք , ու այսպէս աղքատացած , հալածուած թշուառութիւններէ՝ կարօտ է օգնութեան :

Երկիրը թէեւ վաճառականութեան համար նպաստաւոր է . իր գլխաւոր բերքերն են ցորեն , գարի , վարսակ , կորեկ , սիսեռ , սոսպ . վիկ , գետնախնձոր , ստեպղին , շողգամ , բողկ , ճէշրի , գաղի խէժ , տորոն . սալէպ , աղուեսենի , սամոյր , գայլնի , այծու և ոչխարի բուրդ և մորթ , եղ , մեղր , պանիր . պտուղներէն սալոր , տանձ , խնձոր , եւլն : Լնտիր և առատ աղի աղբիւրներու լիճեր կան , որոնցմէ հանուած աղը կը ծախեն շրջակայ գաւառները : Այս նահանգին մէջ 18 աղահանքեր կան : Ծխախոտ կը մշակուի Թոգատի և Հէրէկի մէջ :

Հանքեր կան գածի , բորակի , ընտիր մարմարի , կարմիր և ճերմակ քարակաւ . կան նոյնպէս քարահանքեր :

Այսպէս բնութենէն օժտուած երկիր մը իր զաւակներուն թշուառութիւնները վերցնելու անզօր է . սիրող վարչութիւնը չունի որ եւ է դարման : Ամէն կողմ կը տեսնուի ժողովուրդ մը վիրաւոր , անօթի , պատառատուն ցնցոտիներով լալագին՝ Ազատութիւն կը գոչէ :

Գամեր հետաքրքրուեցաւ տեղացւոց զբաղումները զիտնալ . տեսաւ թէ հոն զարգացած արհեստներ կան , ինչպէս ատաղձագործութիւն , երկաթագործութիւն , դանակագործութիւն , կոշկակարութիւն , գորգագործութիւն , եւլն : Վաճառականութեան բաւական զարկ կը տրուի : Հողագործութիւն , պարտիզպանութիւն շատ տեղեր նախնական վիճակի մէջ են տակաւին : Ծրջակայ քաղաքներէն կը բերուի հոս ամէն տեսակ մրգեղէն :

Գամեր իր բանգիտութեան բաւական գոհացում ապրով մէկտեղ՝ կը ցաւէր Սեբաստացիին կրածները իմանալով . իր սիրան ալ կը կրէր անոր յուզումները . և թէպէտ ինքը առժամեայ կերպով պաշտպանուած կը տեսնէր , բայց զիտէր թէ

վաղը դարձեալ անատուգութիւնը պիտի ցցուէր իր դէմ: Արդ-
եօք բախտին հովը գինքը դէպ ի ո՛ւր տեղեր պիտի նետէր:

ԳՂՈՒՆ ԽԸ.

Ե Ի Դ Ո Կ Ի Ա . — Ա Բ Գ Ա Ր Դ Պ Ի Ր

Խօսքը կը բռնի, գիտը կը
մնայ:

Առաջնորդը վերադարձին՝ անմիջապէս Գամերը մասնա-
ւոր կարգադրութեամբ մը գրկեց Եւդոկիա, ուշադրութեանէ
վրիպեցնելու համար, հաւատարիմ անձի մը հսկողութեան
տակ դնելով զանի:

Սերաստիայէն Եւդոկիա (Թողատ) երկու օր է Գամեր
առաջին օրը Եէնի Խանէն կ'անցնի, ուր կը գիշերէ, երկրորդ
օրն ալ Արտովայի դաշտին մէջ Չիֆթլիք հայաբնակ գիւղէն:

Հասաւ վերջապէս Եւդոկիա. հոն բնութեան պարգեւ-
ները առատ են: Հոն ամառը շատ տաք կ'ըլլայ, բայց ջրաբքի
հողը, զոր կը ջրէ Իրիս գետը և առատ աղբիւրներ՝ պտղալից
պարտէզի մը կը փոխեն այս քաղաքը: Համեզ, զանազան
միրգեր, խազող և գինի, որոնցմէ չրջակայ երկիրներ ալ շատ
կը տարուին:

Գարունը շատ հիանալի է Եւդոկիոյ մէջ, երբ պարարտ
և համեզ կեռասներ կը կախուին ծառերէն, վարդենիներու
տակն ու վրան կը բզզան մեղուններ. կ'երգէ սոխակն և մա-
նուկներ փունջեր կը կազմեն թուփերու զովութեան տակ
նստած: Այգիներ և գեղեր ամառանոցներն են տեղացիներուն,
որոնց գլխաւոր արուեստն է պղնձագործութիւն. պղինձները
Արդնի Մատէնէն և Կապան Մատէնէն ելած հոս կը հալուին և
կը ձուլուին: Կայ նաեւ եազմայագործութիւն և բազմաթիւ
եազմայի գործարաններ, ուր ահագին քանակութեամբ եազ-
մա կը պատրաստուի և Անատոլուի զանազան քաղաքները
դրկուելով կ'սպասի:

Գամեր հոն հետաքրքրուեցաւ զխոնալ Եւզոկիացի Արգար դպիրի կեանքը. սա եղած է մեր տպագրութեան գիւտին ծանօթ հնագոյն հնարիչը, Եւզոկիոյ մեծ փառքը: Առաջնութեան դափնին ան պիտի խլէր, եթէ 1565ին իր հրատարակած Սաղմոսարանէն առաջ 1512ին տպուած Պարզասումարը չգտնուէր: Կիւթէմպէրկ գերմանն եղաւ, որ աշխարհի ընծայեց տպագրութեան գիւտը 1455ին, և ահա Հայ հանճարը անկէ կէս դար վերջ՝ (*) Եւրոպացի հնարիչին ըրած գիւտին անտեղեակ՝ ունեցաւ ճարտարութիւն մատենագրական այս մեծ յեղաշրջումը յառաջ բերելու: Տպագրութենէն առաջ գրքերը ձեռագիր էին. ընդօրինակողներ, ծաղկողներ կային ճարպիկ տպագրիչներուն տեղ:

Գրին և գրականութեան ազդեցութիւնը շատ մեծ է: Գրականութեան կատարած փառաւոր դերը կ'սքանչացնէ մեզի: Դարեր և դարեր անոր անունով կ'անմահանան, ինչպէս Պերիկլեսի դար, Վրամեապուհի դար, Օգոստոսի դար՝ պատմութեան մէջ անջնջելի են: Գիրքն է որ կ'ապրեցնէ հեղինակը. թէև ան մեռնի, բայց գերեզմանէն անդին ալ կ'ապրի օրհնութեամբ, գովեստով:

Գամեր այս մտածումներէն հազիւ սթափած՝ իր ուղեկիցը տարաւ զանի Առաջնորդին յանձնարարութեամբ ջուշակի մը տունը. հոն գտաւ իր հանգիստը: Քանի մը օրեր անցուց այդ տունը: Տանուտէրը Եւզոկիացի Աւետիք Պատրիարքին սերունդէն էր և Գամեր տեղեկացաւ այս հանճարեղ եկեղեցականի կեանքին, որ այնքան գործօն, յանդուզն, միանգամայն խոհեմ ու չրջահայեաց, զիտցած է արտակարգ ազդեցութիւն մը ունենալ իր հօտին վրայ և շատ սիրուիլ անկէ: Երկու անգամ Պոլսոյ Պատրիարքական աթոռը բարձրացած է և Երուսաղէմի ալ Պատրիարք եղած: Բայց վերջապէս հակառակութեան պատճառաւ, նոյն ժամանակուան

(*) Տպագրութեան գիւտէն վաքսուց արի ետէն է որ մամուլի սակէն դուրս եկան Վենետիկի մէջ առաջին հայերէն գիրքը, որ պարզասումար մըն է. այսինքն 1512 արտոյ օրացոյցը: Հետեւեալ արից նոյն տպագրութեան ի լոյս բնծայուած են Պատարագամատոյց, Ուրբարագիրք, Աղբարք, ելլն:

գաղղիական դեսպանին մեքենայութիւններով՝ Եւրոպա անցնելով 1709 Դեկտ. 9ին Պասախյի բանաւր կը փոխադրուի և անկէ կ'եղնէ 1710 Սեպտ. 11ին Հռովմէականութիւն ընդունած և 1711 Յուլիս 10ին կը մեռնի ու կը թաղուի Փարիզու Սէն-Սիւլբիս եկեղեցին :

Գամերի բախտէն իր տանուտէրը լաւ ժամանցներ տուաւ այս տղուն : Օր մըն ալ տարաւ զանի Եւզոկիայէն չորս ժամ հեռու Ս. Նշանի վանքը, ուր կը հանգչի Ս. Յովհան Ոսկեքերան, որուն տապանաքարը կոմանայէն բերել տուած է Սենքերիմ թագաւոր : Այս տապանաքար հնութիւն մըն է նուիրական. թէ՛ տապանը և թէ՛ կտիարիչը միեւնոյն քարէն են կապոյտ-կանաչ գոյնով մարմարիոն : Այս տապանին ուխտի կ'երթան ուխտաւորներ և ախտաւորներ մինչեւ կեսարիայէն, Սերաստիայէն :

Տեղացիք կը կոչեն վանքը Ոսկի-Օհան, և հարիւրաւոր հազարաւոր անուէններ Ոսկիան, Ոսկան, այս սուրբին անունին վրայ ձեւուած են :

Գամերի ուշագրութեան յանձնեցին իրիկուան ժամերգութեան ատեն՝ «Փառք քեզ, Աստուած, փառք քեզ, յազագս ամենայնի, փառք քեզ» մաղթանքը : Յովհան Ոսկեքեքան երբ Պոլսոյ անօրէն կայսեր հրամանով քանի մը չարագործ զինուորականներու յանձնուած էր, որոնք ալեզարդ ծերունին հետիտան, բոպիկ կը քալեցնէին հակառակ իր հիւանդագին վիճակին, ճամբաները կարմիր կը ներկուին սուրոնին ոտքին վէրքերէն հոսած արիւնով. սակայն Սուրբը փոխանակ տրտնջալու շարունակ կը մրմնջէր՝ Փառք քեզ Աստուած, յաղագս ամենայնի փառք քեզ :

Գամեր շատ յուզուեցաւ. մեծ նմանութիւն կը գտնէր բազմաշարչար նահատակ Հայ ազգին և սոյն նահատակին մէջ : Ինքն ալ շարունակ կը կրկնէր «Փառք քեզ»ը : Հիմա նոր հմայք մը կը գտնէր անոր մէջ : Հիմա ալ նոյն այն անօրէն կայսրն էր որ Պոլիս կը նստէր ու կը տանջէր խեղճ Հայ ժողովուրդը իր անողորմ պաշտօնեաներուն ձեռքով : Աչքի արցունքներով շաղուած էր շաղախը այն ամէն նուիրական վայ-

րերուն, որ վանք կամ եկեղեցի անունը կը կրէին, Հոն կը գիմէր Հայ ժողովուրդը մրմնջելով իր սիրական սուրբին աղօթքը «Փառք քեզ»ը: Գիւղական տարագով խեղճ տղէտ Հայ տէրտէրը եղած էր որ խաչը ձեռքը այն տխուր օրերուն մէջ առաջնորդ կը հանդիսանար իր հօտին: Կրօնը պաշտպանած էր զինք բարբարոսութեան հին դարերուն մէջ, և մարտիրոսներու աճիւնները հիմը կազմած էին միշտ Հայութեան՝ անոր գոյութեան և անոր կրօնին:

Գամեր այս վանքին մէջ կատարեց իր ուխտը և մէկ քանի օրեր ալ Եւզոկիա մնաց: Խորհեցաւ պահ մը անկէ մեկնիլ Շապին Գարահիսար (*), բայց աւելի նախընտրեց երթալ Ամասիա, Պոնտոսի թագաւորին Միհրդատի մայրաքաղաքը:

Գ Ա Ռ Ի Խ Խ Ե Թ .

Գ Ա Մ Ե Ր Ճ Ա Մ Բ Ո Ւ Ն Ն Վ Ր Ա Յ

Ձկայ սիրտ մը գոր լկարե-
նայ շահիլ տղու մը փաղցու-
րիւնը:

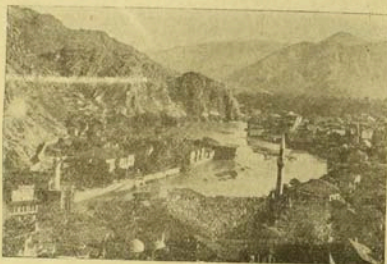
Իր պտըտած տեղերուն հմայքը կը մոռցնէր այս որբին՝ ամէն տառապանք . ամէն կողմ իր բախտը կը փնտռէր և հոգին անատուզութենէ կը տանջուէր: Երբ իր Եւզոկիացի բարի տանուտէրէն բաժնուեցաւ՝ ունեցաւ դժբաղդարար այնպիսի ուղեկից մը՝ որ չարանախանձ սիրտ մը կը կրէր, հակառակասէր, միշտ գանգատող . միշտ դժգոհ ամէն դժուարութեան

(*) ՇԱՊԻՆ ԳԱՐԱՀԻՍԱՐ, գլխաւոր փաղտ Ռեբասիոյ կուսակալութեան համանուն գաւառի: Կ'իյնայ կարեոյ եւ Եւզոկիոյ մէջտեղ, Ազգար դաւաճի հիսիսային կողմը, կառուցուած բարձրագագար փաղեբան մը ստորոտն եւ շահ նմանութիւն ունի էնկիւրիի: Տները եւ շուկաները շինուած են լեռան ստորոտը:

Հայերը ունին երկու եկեղեցի, Ս. Ստեփաննոս եւ Ս. Ստուածածին, ունին նաեւ երկու ուսումնարան, Մուսիկեան եւ Ս. Փրկչեան: Ժողովուրդը աչալուրջ ըլլալով, ճակատին լաւ վիճակի մէջ է տեղւոյն վանատականութիւնը: Քաղաքին մօտ կայ պաղլեղի առաս հան:

առջեւ : Բայց Գամեր իր քաղցրութիւնով , իր ծառայելու պատրաստակամ տրամադրութիւններով կը մեղմացնէր այս մարդուն զայրոյթը : Ատելութիւններով , չար խորհուրդներով դառնացած այսպիսի ուղեկից մը ունենալ ի՛նչ մեծ տանջանք է , բայց Գամեր զանի կը սիրաշահէր իր սղնիւ վարմունքով :

Հասան Ամասիա . Գամեր ճամբեց իր ուղեկիցը , այդ անհամբոյր և վէս մարդը , որ հիւանդ ըլլալով և կորուստի դատապարտուած՝ խստաբարոյութեամբ թունաւորուած էր կեանքը :

Ա Մ Ա Ս Ի Ա

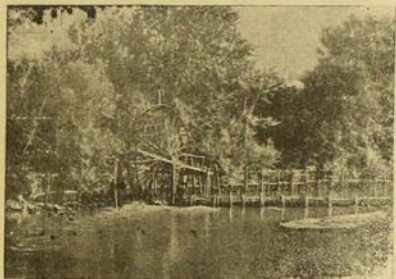
(Բերդը ձախ կողմի լերան զագաթն է)

Գամեր սքանչացաւ Ամասիոյ նկարչագեղ տեսարանին վրայ . քաղաքը ամփիթէատրոնի մը պէս կը բարձրանար ձորին երկու կողմերէն վեր : Իրիս (եհեթիլ ըրմագ) գետը քաղաքին մէջէն անցնելով զայն երկու մասերու կը բաժնէ . երեւելի շէնքեր , Հայոց տուններ , եկեղեցիներ , մզկիթներ , շուկան կառուցուած են գետին հարաւային կողմը . իսկ հիւսիսային կողմը կառավարութեան պալատը և հասարակաց ժամացոյցի աշտարակը : Իրիսի վրայ տեղ տեղ քարաշէն և փայտեայ կամուրջներ ձրգուած են , որոնք կը միացնեն քաղաքին երկու մասերը : Պարտէզներ , թթաստաններ և այգեստաններ կը տարածուին գե-

տին երկու կողմերն, որոնց ջուր կը մատակարարուի Իրիսի վրայ հաստատուած ջրարաշխական ղոշակիր անիւններով:

Զիյա փաշա երեսելի Օսմանցի քաղաքագէտն 1870-72ին պաշտօնավարած է հոս: Ամասիոյ և Մարզուանի ժամացոյցի աշտարակները և պալատները, կոյուղիները, շուկաները ինք շինած է: Գամերի պատմեր էին թէ ի՛նչպէս իր աղատական գաղափարներուն պատճառաւ իրրեւ աքսորական հոս զըրկուած էր Ապա-իւլ-Աղիլի օրով:

Ինչպէս Եգիպտոսի պարզեւն է նեղօւր, նոյնպէս ալ Իրիսը Ամասիոյ: Գետին վրայ կառուցուած են բաւական թուով ջաղացքներ, ալիւրի գործարաններ:

Ա Մ Ա Ս Ի Ա

(Իրիսի վրայ պարտէզ մը)

Գամեր հաճոյքով դիտեց Հայ հանճարին գիւտը եղող այս պատուական գործարանները. իրեն ըսուեցաւ որ Իրիսի ուրիշ մէկ ճիւղին՝ Սոտորջուրի (Թեքա ազան) վրայ Զէլթէկի հովտին մէջ իր աղգակիցները կանգնած են մեծ և փոքր 12 ալիւրի գործարաններ, որոնք շարունակ կը գործեն և իրենց արտադրութիւնները Սամսոն կը փոխադրեն: Ալիւրի վաճառականութիւնը շատ առաջ գացած է հոս:

Փողոցները ընդհանրապէս ծուռումուռ են, անկանոն և նեղ, ճիշդ ինչպէս որ 400 տարի առաջ Գերմանացի ճանապարհորդ մը նկատած էր, Ամասիայի գաւառը շատ բարեբեր է. բուսական ամէն տեսակ բերքեր յառաջ կուգան. նշանաւոր են ցորենը, ափիոնը, կանեփը, պամիան, նոյնպէս անզուգական և հոտաւէտ խնձորներ, տանձն ու սերկեւիլը և սալորը :

Գաւառին գլխաւոր արուեստներէն մին է ոստայնանկութիւնը : Միայն Ամասիոյ մէջ 2500 արհեստաւոր ձեռքով կ'աշխատին :

Շերամարուծութիւնը շատ ծաղկած է. տեղացիներուն ապրուստին գլխաւոր մասն է այն. ասոր համար Ամասիա երկրորդ Պրուսա կը կոչուի. այս մասին յատկապէս մրցում ալ տեղի կ'ունենայ :

Ամասիա հութիւններով հարուստ պատմական կարեւորութիւն ունի :

Բաղաքին արեւմտակողմը լերան գլուխը շինուած էր բերդը. ժամանակ մը Միհրդատի ծառայած էր. յետոյ Սելճուգեան Թուրքերուն և Օսմանցիներուն ձեռքը անցնելէն ետքը աւերակ է :

Գամեր հետաքրքրուելով ելաւ և իջաւ ջրամբարը (ճլամպօլա) որ 242 աստիճաններ ունէր, մինչեւ գետին յատակը. հոն այդ վճիտ ջրէն խմեց :

Ամասիա հայրենիքն էր երեւելի Յոյն աշխարհագէտ Ստրաբոնի (45 թուին) : Միակտուր քարէ կոփուած 20 է աւելի այրեր տեսաւ Գամեր լերան կողքին վրայ, որոնք հին Պոնտոսի թագաւորներու գերեզմաններն էին. իսկ հայելանման այրը (այլնալը մաղաբա) հին քրմապետի մը գերեզմանն էր՝ ինչպէս վրայի յունարէն արձանագրութիւնը կը յայտնէ. միակտուր քարին մակերեսը խիստ հիանալի կերպով փայլեցուցած են, որ հազարաւոր տարիներէ հետէ դեռ կը պահէ իր փայլը :

Ամասիոյ մէջ կրթական տեսակէտով լաւ հաստատութիւն մըն է Իբրանոսեաններու առեւտրական դպրոցը իր՝ մանչերու և աղջիկներու յատուկ յարկաբաժիններով, Գամեր թէեւ զար-

մացած այս ամէնուն վրայ չկրցաւ սակայն երկար ատեն մնալ հոն . ժամ առաջ կ'ուղէր իր թափառական կեանքին վերջ տալ և ամէն կասկածներէ հեռու ապաստանիլ տեղ մը :

Այս խորհրդով մտածեց երթալ Մարզուան՝ օտար պաշտպանութիւն մը գտնելու յուսով , մանաւանդ երբ իմացաւ թէ

Մ Ա Ր Զ Ո Ի Ա Ն

Անաթոլիա Գոլէճը կայ հոն , ուստի ճամբորդեց դէպի այն կողմը , առանց ուղղուելու Սիմ Հաճի քէօյ կամ Զօրում , ուր կը խորհէր պահ մը երթալ , բայց աւելի լաւ սեպեց Մարզուան դիմել :

ԳԼՈՒԽ Ծ .

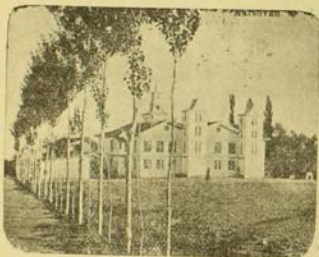
Մ Ա Ր Զ Ո Ի Ա Ն

Բնութեան գեղեցկութիւնները մեր միտքը պիտի կ Աստուծոյ բարձրացնեն : Գեղեցիկ բնութիւնը գեղեցիկ կ'ընեմ մարդը :

Վեց ժամէն հասաւ Մարզուան . ընդարձակ և գեղեցիկ քաղաք : Հեռուէն տեսած այգեստաններ և արտեր հաճելի երեւոյթ մը կը պարզէին : Առաջնորդարանը փառաւոր , նոյն-

պէս եկեղեցին ու վարժարանը : Ամերիկացի Մրտոնարներու Աստուածարանութեան ճեմարանը, Անտիոխիա Գողէժը՝ որ մանչերու և աղջկանց համար երկու ճիւղի բաժիններ ունէր : Աղջկանց գողէժը ամբողջ Թուրքիոյ մէջ գանուած երեք Ամերիկեան բարձրագոյն գողէժներէն մէկն է :

Երբ մտակցաւ քաղաքին մէջտեղը, հոն տեսաւ մեծ ժամացուցի աշտարակը, որուն ձայնը ամբողջ քաղաքին հետեանկիւնները կը հասնի : Ինչպէս այս կողմերու շատ երկիրներ,

ԱՆԱԹՈՒՆԱ ԳՈՒԷժ

դէսներու ուրախութիւնը կը կրկնապատկեն :

Մարզուանու օդն ու ջուրը լաւ, մարդիկ կարմրայտ, կայնառ և զուարթ են, բայց Ամասիացւոց փափկութիւնն ու ճաշակը չունին : Հիւրասիրութիւնը ինչպէս հայաբնակ ամէն երկիրներու մէջ, նոյնպէս հոս ալ շատ յարգի է : Գամեր լաւ ընդունելութիւն գտաւ հոն. կաթ ու սէր, կարագ ու մեղր կը ճաշակէր : Այնքան օրեր, որ հոն մնաց, նոր շունչ և ոգի ստացաւ :

Երկիր մը, ուր կաթն ու սեր տաաա է, ուր մեղրը կը հոսի փեթակներէն, այդ երկիր երջանիկ կ'ընէ՛ մարդս, մանաւանդ երբ աշխատասէր ժողովուրդ մը կը բնակի հոն, որ զիտէ շէնցընել իր արտերն ու այգիները :

(*) Տեղացի մար կուրմիւր կը կոչեն գայն

Մարզուանցին աշխատասէր է. իր առեւտուրը բանուկ. գրեթէ ամէն տուննր մանուսայ կը գործեն և օրէ օր կը յառաջդիմեն ազնիւ տեսակներ արտադրելով: Սկիզբէն ի վեր ծաղկած է այս արհեստ. նոյնպէս պղնձագործութիւնը նշանաւոր է:

Գամեր ուրախ զուարթ անցուց իր օրերը. ընութեան գեղեցկութիւններէն ազդուած շարունակ կը մտածէր այն վերին զօրութեան վրայ, որ այս մեծ աշխարհը պարզեւած է մարդուն: Բարի Աստուծոյ մը պատկերը կը տեսնէր ամէն կողմ:

ՄԱՐԶՈՒԱՆՈՒ ՉԱՐԻԱՓԱՆ ՎԱՆՔԻ ԼՃԱԿԸ

Գամեր իր կրօնասիրութեան յագուրդ տալու համար միանգամ զնաց Չարխափան Ս. Աստուածածնայ վանքը, Մարզուանէն մէկ ժամ հեռու Ամասիա-Մարզուանու ճամբուն վրայ: Այս վանքը ԺԷ. դարու սկիզբները աւերակ եղած էր շարագործներէ: 1720ին խեղճուկ շէնք մը շինուեցաւ վրան: 1795ին Պաղտատցի Արրահամ եպիսկոպոսը նորոգեց եկեղեցին, գեղեցկացուց և սենեակներ աւելցուց: Վանքին հին երկաթէ դուռը՝ որմէ հազիւ մարդ մը կրնայ մտնել կորաքամակ, դեռ կը մնայ իբր յիշատակ:

Վանքը ընդարձակ չողեր ունի և հազարաւոր բարտի ծառեր, որոնք մեծապէս նպաստած են ճախճախուտ, ապա-
ռոզջ օշին բարեւուութեան: Վանքը ունի նաեւ լճակ մը
ինքնանոս ջուրով, որ կ'ուռոզէ բոլոր արտորանները, և նաեւ
վանքին մօտակայ հասոյթի աղբիւր մըն է:

Գաղաքին ամենէն բարձր բլուրին վրայ՝ բերդին մէջ
շինուած է եկեղեցին՝ Նոյակապ կերպով, Յակօրոս Պատրիար-
քի առաջնորդութեան օրով 1835ին. Ս. Սահակեան Ազգ.
վարժարանները եկեղեցիին կից են:

Գամեր Ամասիոյ և Մարզուանու մէջ ուրիշ տեղերու
բաղդատմամբ աւելի բարեպաշտ կը գտնէր ժողովուրդը, ո-
րոնք խուռն բազմութեամբ եկեղեցիին առտուան և իրիկուան
պաշտամունքին կը դիմէին:

Հայ Յայսմաուրքի առաջին տպագրութիւնն ըրաւ Կրի-
զոր դպիր Մարզուանցի, 1706ին կ. Պոլիս: Ինք մեծ զըժ-
ուարութեամբ զիրեր կերտեց և տպարան մը հաստատեց Բէօ-
միւրճեան Երեմիա Չէլէպիի օգնութեամբ և իր զլուխ գործոցն է
Յայսմաուրքը:

Գամեր իր ուխտը կատարեց նաեւ Նահատակին զերեզ-
մանին վրայ, որուն վրայ ամառուան երեք տաղաւարներու
մեռելոցի օրերը պաշտօն պատարագ կը կատարուին:

Նահատակը Ստրշահ անուն պանդուխտ մըն էր որ Հա-
յոց ԱՂ. կամ ՊՂ. թուին (1441 կամ 1541ին) իր հաւատքին
վրայ հաստատ մնալուն համար իրով կատարուեցաւ, կեն-
դանի պատարագ մատուցուելով: Իր աճիւններն ամփոփեցին
ազգ. զերեզմանատունը, վրան քարի խոշոր դէպ մը շինելով:

Մարզուանու Արեւմտեան և Հիւսիսային կողմը շրջա-
պատուած է Սաչի լեռան, Թուրքերէն Թափշան տաղիի լեռ-
նագօտիով: Այս լեռան վրայ ունին Հայերը ուխտատեղի մը
որ հին եկեղեցւոյ մը աւերակներն են, յանուն Ս. Նշանի, և
ամէն տարի վարդափառին մեծ շքով և հանդիսաւորութեամբ
ուխտի կը փութայ մեծ բազմութիւն:

Գամեր ուղեց ապրիլ այնքան բարեպաշտ, գործունեայ
ժողովուրդի մը մէջ. ուստի որոշեց մնալ Մարզուան, աշա-

կերտիլ Անաթոլիա գոլէժին, արդէն ազնիւ բրոֆէսէօր մը իրեն հարկ եղած դիւրութիւնները ընծայել կը խոստանար: Այս բարի ուսուցիչը քանի օրերէ ի վեր այս պանդուխտ պատանին ընդունած էր իր տունը և իբր իր որդին կը խնամէր ամէն կերպով, Բայց ահա նոր վտանգ մը, որ մինչև այն ատեն չէր պատահած՝ խլեց զանի իր գեղեցիկ յոյսերէն: Ոստիկանութիւնը յանկարծ մատնութենէ մը ուշաբերուած՝ կասկածեցաւ անոր մասին, երբ տեսաւ թէ օտար հաստատութեան մը գիրկը կ'ապաստանի, ուստի ուզեց որ աւելի ներսերը երթայ ան, որպէս զի չկրնայ Սամսոն իջնելով Սեւ Մովու ճամբով արտասահման փախչիլ:

Ազգայիններու հզօր միջնորդութեան շնորհիւ հազիւ ազատեցաւ Գամեր կառավարութեան ճիրաններէն և զրկուեցաւ Եողզատ, հին Չափանօղլուներու աւատապետութեան կեդրոնավայրը: Այս աւատապետական բռնապետութիւնը կը տարածուէր հին ժամանակ մինչև Սամսոն, անկէ անդին մինչև Տրապիզոն, Համլէնի լեռնագաւառով միասին կը պատկանէր Ռազնատար օղլու բռնակալին՝ որոնց երկուքն ալ ջնջուեցան Սուլթան Մահմուտ կայսեր շնորհիւ: Երբեմն իրարու հողին ձեռնամուխ կ'ըլլային, պատերազմներ կ'ունենային, խեղճ գեղեր կը քանդուէին կը ջնջուէին մինչև որ յոգնէին իրենց տէրերը:

Չէճպէլի կիրճը երկիցս թատերավայր եղած է անոնց կռիւն 1820-25: Սուլթան Մահմուտ մեծ բարեկարգիչը սակայն՝ հզօր ձեռքով և անհուն զոհողութեամբ ո՛չ միայն ասոնց, այլ նաև թուրքիոյ մէջ որջացող բոլոր վաչկատուն չովիւներու հաստատած հին բռնակալութիւններուն վերջ տալով ազատեց երկիրը անոնց պատուհասէն: Այսպիսի աշխարհաչէն Վեհապետներ թէպէտև կը մեռնին, բայց անոնց յիշատակը անջինջ կը մնայ ժողովրդեան երախտագէտ սրտին մէջ:

Գ Լ ՈՒ Ն Ծ Ս .

Ե Յ Ձ Ղ Ա Տ ՈՒ Կ Ա Ռ Ա Վ Ա Ր Ի Չ Ը

Թող մեն մի բնակիչ, մեն
մի ֆաղաֆ Թուրքիոյ իր ամ-
բողջ ուժով աշխատի երկրին
բարօրութեան:

Գամեր երեք օրէն հասաւ Եօզղատ . գրեթէ Եւրոպական
քաղաք մը երկու բարձրագիր բլուրներու մէջտեղ շատ գեղե-
ցիկ տեսարանով . զոր հաստատած է ժ.Լ. դարուն հռչակաւոր
Չափան օղլու անունն ցեղապետ մը (*): Յիշեալ ցեղապետը
իր ժամանակին այնքան ազդեցիկ ու անուանի էր իր շահա-
տակութիւններով, որ այժմ միշտ կը յիշատակուի հետեւեալ
ժողովրդական առածը. «Չօզ գարբարմա, ալքրնիսան Չա-
փան օղլու չրգար»: Ատիկա որ Եւ է խնդիր չինճոտեղու հա-
մար կը գործածուի:

Առաջ այս տեղը նոյն ցեղապետին արօտավայրն է եղած
և որուն շատ սիրելի ըլլալուն՝ հոն շինած է այս քաղաքը:
Անոր մէջէն կ'անցնի մշտահոս գետակ մը, որուն ջուրը կը
գոյանայ մօտակայ լեռներէն ու ժայռոտ ձերպերէն հոսող ջու-
րերէն: Հանդիպակաց լեռան վրայ Սօղուզ օլուզ անուն ան-
տառակ մը կայ, 10,000է աւելի մայրի ծառերով ու մացառ-
ներով չրջապատուած գեղեցիկ վայր մը, գրեթէ մէն մի մայրի
տակէն պատուական ջրեր կը հոսին: Եօզղատի առողջարար
օղը այս անտառակին կը վերագրուի, և թէ այս տեղը ժող-
ովրդեան զրօտավայրն է աօն օրերը:

Եօզղատի ջուրը առատ և ընտիր, բայց օղը խիստ է

(*) Չափան օղլուն ետք, գրեթէ զուգրեաց կ'երայ Օնան Չօրպանրի
հանրաժողովուրդը . սա երեւելի Հայ ցոյ մըն էր կամ ամբողջ հին ճիսդու-
սով, Յոյնեան ալ հարուս ազդեցիկ անձնաւորութիւն մը Թուրք Եւ Հայ քր-
ջանակներու մէջ: Չափան օղլուն Տեղի Կարապետ անուն միմոս մը ունէր,
որուն քիւրաւոր միմոսագործութիւնները տակաւին կը յիշատակուին ու կը
զուարեացնեն Պօզուխի ժողովուրդները:

ամէն նոր այցելող պէտք է առժամանակեայ հարբուխով վարակուի անպատճառ : Եթողաւ ծովէն 4000 սաք բարձր է : Իր բարձրադիր լեռներու վրայէն որոշ կերպով կը տեսնուի Արգէտս լեռան ձիւնապատ վեհաշուք գագաթը, որ երեք օրուան ճամբայ հեռաւորութիւն ունի :

Եօզղատի շուրջ երեք նշանաւոր ֆերմուկներ կան : Քեօննէ, որ 6 ժամ հեռաւորութիւն ունի. Թեքզիլի, 10 ժամ. Պուլաւանլը, 8 ժամ. Այս վերջինը աւելի օգտակար յատկութիւններով օժտուած տաք ջուր մը կը բոխեցնէ :

Եօզղատի շրջակաները Պօզուզ անուն անձամա, գիւղեր կան, ուր սլխարարուծութիւնը շատ առաջ գացած է :

Եօզղատ կ'արտադրէ թիֆթիք սոսինձ, ունի շատ եղեւիններ. խողողը առատ, նոյնպէս կաթն ու մօծունք :

Փամեր երբ հասաւ կառավարչատունը Իսաբէ Մեկիլիսին ժողովք ունէր, ուր և ներկայ էր մեր Առաջնորդը : Կառավարիչը հեղահողի, լուսամիտ Թուրք մըն էր, իր պաշտօնին գիտակցութիւնը ունեցող, անկաշառ, անաշառ արդարադատ որ խաիր չէր դներ զանազան ցեղերու մէջ : Հրամայեց մեքրուպի պէյլին քննել Փամերի թղթերը և ինք որովհետեւ ժողովէն պահ մը հեռացած՝ հանգիստ կը վայելէր, անձամբ սկսաւ հարցաքննել ազան, որ համարձակ և աներկիր յայտնեց իր նպատակը թէ ուսում սորվելու համար կը փնտռէ իրեն տեղ մը և պարտադ տեղը մինչև հիմա պարտած է այնքան երկիրներ, առանց հասնելու իր նպատակին : Տղուն միամիտ և սիրուն տեսքը, խօսքերուն անկեղծութիւնը և միանգամայն կիրթ և ազնիւ վարմունքը գրաւեցին սիրտը այն բարձր պաշտօնէին, որ փազաբշանքով մը յորդորեց զանի թէ չըլլայ որ սուտ խօսի, պէտք է որ ճշմարտութիւնը միայն սիրէ և անոր ծառայէ : «Եթէ ստես, այն ատեն Աստուած է որ կը պատժէ քեզ», ըսաւ :

Փամեր անոր ոտքը ինկաւ լալով և ըսաւ. «Հոս ձեր ոտքերուն առջև կ'ընտրեմ մեռնիլ քան թէ աղբիլ իրրեւստախօս : Աստուած չընէ որ այդ արատը սեւցնէ ձեզիս :

«Ես պաշտօնական վաւերաթուղթեր ունիմ անմեղու-

թեանս վկայող և կը զարմանամ թէ Մարզուանու ոստիկանութիւնը պարզ կասկածի մը համար մինչեւ հոս բերաւ զիս. կ'աղաչեմ, քննեցէք զիս և Ձեր Վսեմութիւնն ալ պիտի հաստատէ անմեղութիւնս :

Հազիւ այս խօսքերը աւարտած էր, Առաջնորդը վրայ հասաւ, քննեց Գամերի թուղթերը և երբ համոզուեցաւ անոր զրպարտութեան մը զո՞նք ըլլալուն. խնդրեց կառավարիչէն, որ իր երաշխաւորութեան տակ արձակուի այս տղան :

Կառավարիչը արդէն այն պաշտօնատարներէն էր որոնք փոխանակ անմեղներ հարստանարելու, իրենց ջանքը կը նուիրեն երկրին բարօրութեան. ան իր ամբողջ ուժով իբր թուրքիոյ հարազատ զաւակ իր կառավարած երկրին մարդոց հայր ճանչցուած ամենուն վրայ կը տարածէր իր հոգածութիւնը : Ո՛հ, այն ժամանակին մէջ եթէ ամէն պաշտօնեայ անոր նման ըլլայ, թուրքիոյ ճակատագիրը տարբեր կ'ըլլայ :

Կառավարիչը սիրով ընդունեց Առաջնորդին առաջարկը, ինքն ալ համոզուած ըլլալով տղուն անմեղութեանը և Գամեր շնորհակալութեամբ բաժնուեցաւ անկէ Առաջնորդ Ս. Հօր հետ :

Գամեր իր ձերբակալութեան պատճառաւ բախտ ունեցաւ տեսնելու Նօզզատը, որ շատ շէն քաղաք մըն է պատուհները և բերքերը շատ առատ : Վաճառականութիւնն ալ շատ յաջող :

Նօզզատցիք ուսումնասէր են և ընդունակ ամէն տեսակ յառաջդիմական ձեռնարկներու : Նօզզատ իր ազգային վարժարանէն զատ ունեցած է և ունի մասնաւոր վարժարաններ, Վաճանեան, Խորէնեան, Միաբանեան և այլն անուններով ծանօթ, բաց ի Պապականներու և Բողոքականներու բարձրագոյն վարժարաններէն : Յիշեալ դպրոցներէն ելած են կարող ուսուցիչներ, փաստաբաններ, վաճառականներ, պատիւ իրենց երկրին :

Նօզզատ 50-60 տարի առաջ կուսակալութիւն էր :

Գամերի գացած օրերուն՝ քաղաքը նոր կենդանութիւն առած էր. տօնավաճառի օրերն էին, ուր բաց ի շատ վաճառքներէ՝ գլխաւորաբար անասնոյ վաճառում կ'ըլլայ և ուր կը ղլմեն

Կեսարացիները իրենց ապուխտի համար պէտք եղած անասունները գնելու (*):

Տօնավաճառի (**) եռուզեռումին մէջ Գամեր ծանօթացաւ Կեսարացի գթասիրտ ազգայինի մը, որ տեղեկանալով տղուն կեանքին և ցաւելով անոր թախառաշքջիկ վիճակին, Առաջնորդին բարեխօսութեամբ յանձն առաւ տանիլ իրեն հետ զանի Կեսարիա, նոր յաջողութիւն մը ձեռք բերելու թերեւս այս տղուն համար:

Առաջնորդը դիմեց կառավարիչին, տղուն պաշտօնական դիւրութիւններ ստանալու և կառավարիչը՝ անկասկած հարկ եղած արտօնագիրը շնորհեց, որպէս զի տղան երթայ Կեսարիա առանց բարեգործ Կեսարացիին վրայ ապագայ որ եւ է պատախանատութիւն հրաւիրելու (***):

Կ Լ ՈՒ Խ Ե Ց Բ.

Հ Ա Ն Ճ Ա Ր Ե Ղ Կ Ե Ս Ա Ր Ա Յ Ի Ն

Անկէ յան խնայելով չի շնորհար. կարեւորն է այդ խնայողութիւնները շաւհագործել:

Եօզղատէն Կեսարիա՝ Գամերի և անոր բարեխօստ պաշտպանին ուղեւորութիւնը երեք օրեր տեւեցին: Այս օրերուն

(*) 30—40 տարի առայ այս տօնավաճառը այնքան համբաւ սեօք ու նշանաւոր էր որ Անաստիոսի ամենահեռաւոր հարստներէն վաճառականներ կուգային ազատ գնելու համար, այժմ չունի իր ազգի հրապոյրը:

(**) Եօզղաշի տօնավաճառը փոխադրուած է Քեօնէէն, որ Եօզղաշի արեւելեան կողմը 6 ժամ հեռու չքաւէ դաւաճակի վրայ գիւղ մըն է. Հայ եւ Քուրճ բնակչութեամբ: Ունի ձմեռային չուրի շերտակ, մարային հիւանդութեանց նպաստուոր:

(***) Եօզղաշի նախուած այս զլուխին իբր յաւելում սիրելի է ինձ յիշատակել թէ ազգային զանազան պաշտօններով կարեւոր ծառայութիւն մատուցած է հոն երբեմն, ինչպէս նաեւ շատ մը հայաբնակ գուտաներ՝ մեր գրատէ բարեկամն Միհրան էմ. Քիւրճեան, մինչ իբր հեռագրատան եւ քղրատարութեան տօրէն այն տեղ հաստատուած էր:

Գամօր երջանիկ էր, որովհետև շնորհիւ իր պաշտօղանին նոր յոյս կ'առնուր լաւ ապագայի մը. անով իր առջևէ հարթուած էր ամէն դժուարութիւն և այն օրերուն ազգած մաքուր հաճոյքը տղուն նոր ոգեւորութիւն տուած էր: Ո՛հ, ա՛յս է կեանքը: Գարնան անուշ արեւիկը կը մոռցնէ մեզի ձմրան խստութիւնները և երբ մեր ճակատները կը գգուէ զեփեռին փայփայող ձեռքը, կը մոռնանք թէ ցուրտ քամին էր երբեմն որ մեզի կը սառեցնէր:

Բարի կեսօրացին պատուական տիպար մըն էր Հայու. իր երկրացիներուն գործօն և ժիր նկարագիրովը օժտուած. գրեթէ ոչինչէն ստեղծած էր իրեն լաւ դիրք մը: Որչափ աշխատասէր, նոյնքան խնայող, գործելու մէջ յանգուզն, զիտէր օգտուիլ ամէն շահաւէտ պատեհութիւններէ և իր դրամազուխը աւելցնելու և մանաւանդ իր առեւտրական վարկը օրէ օր բարձրացնելու հետամուտ՝ համակրանքի լայն շրջանակ մը կազմած էր, շրջանա՛կ՝ որ իր մէջ կ'առնուր հետաւոր քաղաքներ, նոյնիսկ Պոլիսն ու Մանչէսթըրը: Ամենէն վար սստիճանէն բարձրացաւ ան, կատարելով պարզուկ գործեր և պաշտպանութիւն զանկող իր երկրացիներէն, որոնք ձեռնտուութիւն ընելու չեն վարանիր բնաւ, շահեցաւ անուն մը: Իր համեստ խնայողութիւնները գիտցաւ արդիւնաւորել և հիմայ կը վերաբերէր ան՝ բարեկեցիկ դասուն, օգնող իր եկեղեցիին ու դպրոցին և ուրիշ բարեգործական հաստատութիւններու: Ինչպէս Պօլսոյ Ս. Փրկչեան Ազգ. Հիւանդանոցի, Սրբուհի Մայրապետի հաստատած Գալֆայեան Որբանոցին Խոստովիզի(*):

(*) ՍՐԲՈՒՀԻ ՄԱՅՐԱՊԵՏ ՆՇԱՆ ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ. — Բարեխրական զգացումներու շնագ գտնմարան մըն էր հոգին այս անձնուէ մայրապետին որ բնասնեզուէ և անպաշտպան մանկունիներու պաշտպանութիւնը ստանձնեց, անոնց համար հիմնելով օրբանոց մը Խոստովիզի մէջ:

Սրբուհի Մայրապետ ձեռն է Գարբալ, 1822 Փետրուար 17ին: Ուրան համեստ, նոյնքան զեղեցիկ, 12 տարեկանին հօսով որք, կ'ուխտ մայրապետ ըլլալ եւ 1840ին կը հազնի մայրապետութեան տարազը:

Իւ բարեգործ ոգին կ'արթննայ 1865ին երբ նոյն տարուոյ Քոլէտայի արէսին առթիւ երեսն կուզան դեռահաս Հայունիներ, որք, հիւանդ եւ գրեթէ մեռել՝ որոնք անցորդին կը կարկառեն իրենց վիտս բողակներ եւ հաց

Աթոռ ունէր կառավարական դուռը, իրրեւ Իսարէ մէն- լիսիի պատուաւոր անդամ մը կը փայլէր անաշառու թեամբ և ուղղամտութեամբ :

Ան սիրեց Գամնըրը և տղան ալ փոխադարձաբար զանի և երբ ամէն անգամ որ կը կոչէր զանի «Հայրի՛կ», այս քաղցր բառով կ'ամբանար անոր սրտին մէջ այն սիրոյ կապը՝ որ կը միացնէր զանի այն բարի մարդուն հետ :

Հասան վերջապէս Կեստրիա, Հայրենիքը Ս. Բարսեղ հայրապետին : Քաղաքը Արգէոս լեռան ստորոտը, դաշտի վրայ ցած դիրք մը ունի . կան 3700 Հայ տուն, եռապատիկը թուրք : Գամնըր տեսաւ հոն հին ամրոցներ և անդեկացաւ թէ

կը մտնան : Շատեր կը տեսնէին թէ անոնք մոլորեան ու կորսեան վիճը կը դիմէին, եւ սակայն անտարբեր կը մնային : Սերունի Մայրապետ եղաւ, որ հաւաքեց զանոնք, անոնց համար հիմնելով Գալժայեան որբանոցը : «Սերունի մայրապետ, կ'ըսէ Պ. Մինաս Չերազ, ձայն տուաւ մեր սրտերուն, եւ անա տեսնէ թէ պարզասուն աղջկան մը առջեւ նստեացան փափկասուն սիկնայի, Ասիացի գեղջկուհւոյ մ'առջեւ նուազեցան աստղերն ազնուակաճութեան, սկաւ կուսի մը առջեւ խոնարհեցան զօրաւոր աշխարհի, զգէս Հայուհւոյ մ'առջեւ շիկնեցան վարժապետք ու վարդապետք Հայոց, եւ անարժար կնոջ մ'առջեւ միլիոններ բախեց ազգը :»

Սերունի Մայրապետ կը մեռնի 1881 Յուլիս 4ին տախտակով եւ կ'ամփոփուի իր հաստատութեան մասուրնին մէջ, մինչեւ վերջ յարգանքի եւ զովեսներու արժանանալով

ՍԵՐՈՒՆԻ ՄԱՅՐԱՊԵՏ ՆՇԱՆ ԳԱՅԱՏԵԱՆ

Կեսարիա ունի ընդարձակ տօնավաճառ. տեղացիք վաճառա-
կան են : Կան նաև ամէն տեսակ արհեստաւորներ : Նշանաւոր
է տեղական ապուխտը, նոյնպէս սերը, քիթբէլի և խոզակի
առուտուրը շատ յաջող : Հոս շերամարուծութիւնը մուտ գտած
է և բաւական աղէկ արգիւնքներ տուած է : Ծառ յարգի են
այս տեղ պատրաստուած սիւլիս ըսուած գորգերը : Ընդհան-
րապէս գորգագործութիւնը կրնար հիմակուրնէ աւելի նպաս-
տաւոր ըլլալ, եթէ խարդախուած ապրանքներ չպատրաս-
տուին :

Կեսարիոյ շրջակաները կան պորփուրի, ալապատրի,
կրանիտի, գածի, բորակի, գեանածուխի հանքեր :

Գամեր ուրախութեամբ իմացաւ թէ Կեսարացիներն աշ-
խատասէր, ճարպիկ և տոկուն են. իրենց այս լատկութիւն-
ներուն շնորհիւ անոնք կը տիրեն Պոլսոյ առևտրական մեծ
հրապարակին :

Կեսարացիին բարքերուն գալով՝ բարեպաշտութիւնը շատ
զօրաւոր է հոն, մանաւանդ իգական սեռին մէջ. կրթութիւնը
ըստ բաւականին յոռաժացած է ոչ միայն արական սեռին մէջ,
այլ նոյն խիստ իգականին մէջ, որ երբեմն անինամ մնացած էր :

Ընտանեկան կեանքը հոն բարոյական բարձրութեան վրայ
է. արը և կինը հաւասարապէս կը պահպանեն տան սրբու-
թիւնը :

Նորոյթի մասին իգական սեռի հակամիտութիւնը չափա-
ւոր է :

Գամեր հետեւեցաւ իր պաշտպանին. որ առաջնորդեց
զանի իր տունը. ընդարձակ շէնք մըն էր այն ճօխ և ճաշա-
կաւոր կահաւորուած : Կեսարացին բազմանդամ ընտանիքի
տէր՝ իր զաւակներուն կրթութեան լաւ հոգածու էր : Գիշեր-
ները շատ հաճելի ժամանց մը կը վայելէր ամբողջ ընտանիքը,
երբ Կեսարացիին տղաքներէն միջինը Վահէն իր ջութակով
սրտաշարժ եղանակներ կը հնչեցնէր, որոնց ազդեցութենէն
գերազդրուած Գամեր՝ այն զգայուն սրբուկը կուլար և երբ
իրեն ծանօթ երգ մը հնչեցնէր Վահէն, Գամեր իր ջինջ և
յստակ ձայնը կը խառնէր երաժշտական գործիքին հետ և այն
ատեն ամբողջ ընտանիքն է որ կը յուզուէր :

Օրհնուած տուն մըն էր այն : Երբ երամշտութիւնը զաղ-
բէր, ամէնքը ուսումնասիրութիւններու և կամ հաճելի խօ-
սակցութեան մը կը նուիրէին իրենք զիրենք : Մեծ տղան ար-
դէն հօրը գործակից էր, իսկ մեծ աղջիկը՝ որ քիչ առաջ նշա-
նուած էր, կուսական փախուկ մասներով կը պատրաստէր
ընտիր գորգ մը աւարտելու մօտ էր այն : Աղջիկը իր այնքան
աքնութիւններով և տաժանքով յօրինած ձեռարուեստի հրա-
շակերարը Երուսողէմի Ս. Յարութեան տաճարին նուէր պիտի
յղէր իր հօրը հետ, որ սովորութիւն ունէր զրեթէ ամէն տա-
րի ուխտի երթալ այն սրբազան վայրերուն : Ահա տուն մը՝
որ տանտիրոջ աշխատասէր, խնայող և շահադործող ողիին
չնորհիւ երջանկութիւն կը պարգեւէ անեցիներուն :

ԳԼՈՒԽ ԾԳ

ԲԱՐԻ ԿԵՍ ԻՐԱՅԻՒՆ ԽՈՍՏՈՒՄՆԵՐԸ

Պարկեշտ մարդու մը խօսքը
գրուածքի մը արժեքն ունի :

Գամեր այլևս իր հանգիստը գտած էր, կը պտըտէր
քաղաքը եւ կ'երթար շարունակ եկեղեցիներն, Ս. Սարգիս,
Ս. Լուսաւորիչ և Ս. Աստուածածին, որոնց մէջ նշանաւոր է
այս վերջինը : Անոր շրջափակին մէջն է Առաջնորդարանը :
Կ'այցելէր նաեւ Կեսարացիին Յովհաննէս տղուն հետ վարժա-
րաններն : Յովհաննէս մասնաւոր սիրով մը կը սիրէր այն որք
տղան և իր կողմէ ամէն պաշտպանութիւն կը նուիրէր : Կ'եր-
թային նաեւ երբեմն Յիսուսեաններու և Պապականերու
վարժարաններն, ուր կը գտնուէին Յովհաննէսի ծանօթ բազ-
մաթիւ Հայ ընկերներ :

Կ'երթար նաեւ երբեմն Թայաս գիւղ, Կեսարիոյ հա-
րաւ-արեւելեան կողմը ժամ մը հեռու՝ բարձրադիր և օդա-
սուն աւան մը 2300 տունով, որուն 900ը Հայ և մնացեալը
Յոյն և Թուրք : Վերի թաղը 500 տուն համակ հայաբնակ-
ունի Վարդ-Պատրիկեան երկսեռ վարժարաններ և մանկա,

պարտէզ, Մանչերու վարժարանը 1889-1897ին շատ բարգաւաճ շրջան մը բոլորած է : Այս թաղին մէջ է Ս. Ասուածամծին եկեղեցին : Իսկ վարի թաղը Հայ, Յոյն և Թուրք խառն են : Հայերն ունին Ս. Թորոս եկեղեցին և Խուպէրեան (*) արական և Ալըզեան աղջկանց վարժարանները : Տեղացիք ընդհանրապէս պանդուխտ են Պոլիս և ուրիշ տեղեր : Թալասի վարժարաններու բարերարներն են եղած Կիւլպէնկեան (**) և Խուպէրեան : Թալաս Կեաարիոյ Հայոց ամբարանոցն է :

(*) ԿԱՐԱՊԵՏ ԽՈՒՊԷՐԵԱՆ, ծնած Թալաս 1834ին : Լի սարեկան հասակին կը պսնդոյտի : Էդրում և Պոլիս 1854ին վանապատկաւորեան կը ձեռնարկէ : Յետոյ Կիւլպէնկեանց սան վերակացու կը կարգուի : Այդ պատճառով մէջ նստաւոր կը նանդիտանայ իր գործունեութեամբ : Կտակած է 3000 ոսկի, որուն սարեկան տկոսին 75 ոսկին իր տնտեսով զարցոյցին (Թալաս), 15ր Հիւանդանոցի և 15ն ալ երեսապէսի : Որոշ զուտար մըն ալ բողած է, տկոսը դասագրեւոր իր մեջանակ տուելու համար : Կը վախճանի 1901 Յունուար 2ին :

ԿԱՐԱՊԵՏ ԽՈՒՊԷՐԵԱՆ

բաւերութեան, և հիմնած է Թալասի աղջկանց վարժարանը, որուն ծախսերը կը հոգան ցարդ իր գաւակները : Ծնած էր 1833ին և մեռած 1886 Փետրուար 10ին Կ. Պոլսոյ մէջ :

„ Բացի Կիւլպէնկեան եղբայրներէ՝ Ս. Փելկի վերաւերութեան սասարած են զլսաւորաբար իրենց առատ նախաձեռնութիւններով՝ Միխայէլ և Յովնանէտ Յակոբեան, Մարութ և Արիկ Ունեան, նոյնպէս ուրիշ ազգային մեծասաններ : Իրեւ կարեւոր կտակ մը Ազգ. Հիւանդանոցի՝ յիշեմք այս առթիւ թէ Բարիգոբնակ ազգայիններէն Վեմ. Տիկին եւանտի Թալուր Բաւա Յակոբեան, զուտար հանգուցեալ Պետրոս ամիրա Խորասանեանի և Բոյր բարեյիտասակ Տոթ. Միխայէլ Խորասանեանի, 12000 օսմ. ոսկոյ զուտար մը նախած է սրբի միւլ կալուածի և կամուտը կտակարար Տիկնոջ մատուրնէ վերջ Հիւանդանոցի յիմարանոցին բարեմեան և պիտոյց պիտի գործածուի :

(**) ԱՆՎՈՒՐԷՎ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ, հոգաբարձու Ազգ. Հիւանդանոցի, ասեմապետ Սովետոց Յանձնաժողովին : Իր Էդոր Սարգիս Կիւլպէնկեանի նետ սասարած է Ազգ. Հիւանդանոցի վերաւերութեան :

Թալասու մօտ է ձորամէջ Ս. Սարգիսի վանքը Վիմա-
փոր և Տէրէվէնի գիւղը զուտ հայաբնակ, Թալասու մէջ կան
նաեւ Ամերիկեան օգջկանց և մանչերու նորաշէն վարժարան-
ներն ու հիւանդանոցը: Թալասու կից է Բարսեղ Հայրապետի
լեռը ուր հին մատուռ մը կայ կիսակործան: Թալասցիները
տարին միանգամ հոն կ'երթան քահանայ տիրացուով պաշտօն
պատարագ և մատաղ կ'ընեն:

Գամեր փափաքեցաւ նոյնպէս երթալ Էվէրէկ, և այս
ուղեւորութիւնը որ 8 ժամ տեւեց, շատ հաճելի էր և շատ
գիւրին, որովհետեւ կանոնաւոր ճամբայ կար: Ծամբան Ասար-
ճըզ գիւղին մէջէն անցաւ, և այդ տեղ զբախտի մը պատ-
րանքը ունեցաւ: Արդէտի ամրոջջ ջուրը կ'ողողէ այդ գիւղը,
պարտէզ, այգի, տուն (ամարանոցն է Կեսարացի Թուրքերուն):

Էվէրէկ Կեսարիոյ հարաւային կողմը Արգէոս լեռան ստո-
րտը, ունի 1500է աւելի Հայ բնակչութիւն, կը բաղկանայ
հինգ թաղերէ. 1. Էվերէկ. զուտ հայաբնակ, եկեղեցի մը ու-
նի փառաւոր Ս. Թորոս սիւնաղարդ, որուն վրայ գմբէթ մը
պիտի բարձրացնէին քանի մը տարիներ առաջ նորոգութեանց
ժամանակ, սակայն կէս մնաց. հիմայ վրան փայտով ծածկած
են առժամանակեայ կերպով: Եկեղեցւոյ շրջապատին մէջ Ս.
Մեսրոպեան վարժարանը կայ:

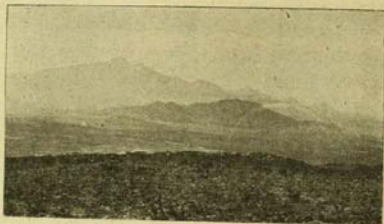
Հայոց գերեզմանատունը նշանաւոր է. խիտ ծառերով
զարդարուած է և ճիշդ անտառի մը երեւոյթը ունի. ծայրը գե-
ղեցի' սրճարան մը կառուցուած է, շուրջը պանդոկներով: Սր-
ճարանի մէկ անկիւնը ջրհան մը զետեղուած է միշտ պատ-
րաստ ջուր ունենալու համար: Սրճարանի սպասները գրեթէ
եւրոպական են, մարմարեայ սեղաններ, են: Բաւական հա-
սոյթ մը եկամուտ մը կը հայթայթէ եկեղեցիին:

2. Ֆեհեհե, Հայ և Թուրք խառն, Ս. Թորոս եկեղեցի
հին և Ռուբինեան վարժարան: Այս երկու աւանները միանա-
լով գրեթէ դաւառակ մը կը կազմեն, Ա. Գայմաղամութիւն
է. պաշտօնական անունը (Տեվէլի զազար) կամ Էվերէկ:

3. ԻՍԼԱՄ Էվէրէկի, Էվէրէկի Իսլամներու թաղն է կից
Արեւելքէն: 4. Ալկօսրէն, յունարնակ կեդրոն մը կամ փոք-

րիկ գիւղ մը Էվէրէկի հիւս. կողմը, պարաէզներով կը դառուի, 5 վայրկեան միջոցաւ: 5. Խլիպէ, Էվէրէկի արեւելք գէպի, լեռան զառիվերը $\frac{1}{4}$ ժամ հեռաւորութիւն, Խաչի լեռան արեւմ. հարաւային ստորոտը:

Գրեթէ վաճառականութեան կեդրոն մըն է Էվէրէկը, կանոնաւոր շուկայ, վաճառական, արհեստաւոր, ժողովուրդը արթուն, եկեղեցասէր, դպրոցասէր, ընտանեկան կեանքը շատ կանոնաւոր, եւլն: Բնակիչները հայախօս են. ունի երեք եկեղեցի, որոնց երկուքին սնունն է Ս. Թորոս և Խլիպէինը՝ Ս. Աստուածածին. երկու դպրոց, Մեսրոպեան՝ Էվէրէկի մէջ և

ԱՐԳԷՈՍ ԼԵՌԸ

Ռուբինեան՝ Ֆէնէէի մէջ: Մօար կայ Խաչի լեռը, որու մասին սիրուն աւանդութիւններ ունի տեղացին:

Գնա՛, գնա՛, Գամե՛ր, Թոխ՛ր անցի՛ր 4-5 ժամ գէպի Արգէոսի (*) ստորոտը. տեսարանը հիանալի, չորս կողմերէդ

(*) ԱՐԳԷՈՍ (Էրեմաս). — Այս լեռը անուանի է բէ՛ հին եւ բէ՛ նոր պատմութեան մէջ, աշխարհիս մեծամեծ լեռներէն մին կրնայ համարուիլ, լայնանիստ է եւ բարձր: Գագաքը միշտ ծածկուած է ձիւնով, որ իբրեւ սպիտակ գլխարկ մը կ'երեւի երկու երեք օրուան համբայ հեռուէն՝ Օգոստոս ամսոյն մէջ անգամ հոն ձիւն կուգայ: Ունի աղբիւր մը, որուն ջրոյն առողջարարութիւնն է պատկանութիւնն հոչակուած է Լեռանս վրայ կը գրանուին աջ, զսլ և ուրիշ կենդանիներ: Ստոտները կան ցիւրցան հին կամարակապ շէնքերու տեսակներ և փոքրիկ ֆաւալոսի այր մը, յորում կը

Ջուրերու կարկաճը ամենէն քաղցր օրօքը պիտի ըլլայ քեզ, երբ թաղուիս հոն բնութեան ծոցին մէջ, և քու մինչև այն ատեն կրածներէդ պիտի կողզուրուիս: Ո՛հ, եթէ կարելի ըլլար 10-15 օր մնալ հոն և դուն պիտի շահէիր կեանքիդ վրայ 15 տարիներ: Բնդարձակ արօտաւայր մըն է այն տեղը, մէջտեղէն Արգէսէն և շրջակայ լեռներէն հոսող Ջուրեր կ'անցնին կ'երթան, ձամբօրդներու կարաւանը հող 1-2 ժամ կը հանգչի և ինքնարուզիս աւաղաններու շուրջը իր պատուքը ծարաւը կ'անցընէ. կ'ուտեն կը խմեն կը վայելեն:

Ամէն տարի գրեթէ Արգէսը յատուկ այցելուներ կ'ունենայ Եւրոպացիներէն, Ամերիկացիներէն, որոնք մինչև գագաթը կը բարձրանան 5-6 ժամէն հազիւ. ցուրտէն բուքէն պատապարուելով և երկաթեայ ձողերով ու կ'ըսուի թէ միանգամ հրաբուզիս պատահած է. շուրջը գտնուող բրածոյ քարերէն կը կուտուի և աւերակներ կան. Կերեմէ (Էլէրէկէն 2 ժամ հիւսիս) անուշով, կիսափուլ շէնքեր և չորս եկեղեցի (յուճական), Անկէ դատ Էլէրէկի արեւելեան կողմը մէկ քառօրէ ժամ հեռաւորութեամբ Էլպիս անուշով բնդարձակ աւաղան մը կայ. ինքնարուզիս, ատօր շուրջը երբեմն պղզումներ կատարուած են, հին անօթներ, թոնիր, ևւն, ելած են. աւերակ մը ըլլալը յայտնի է: (Կ'երեւի աւերակը Էլէրէկէն եղած է):

Էլէրէկէն ալ ամբողջ այգի պարտէզներով փառաւոր երկայարկ, եռայարկ, սրբատաշ քարերով շէնքեր շինուած են: Բաքսի խնկարկուներ ալ շատ կը գտնուին այգիներ շատ ըլլալուն համար:

Էլէրէկէն դէպի արեւելք վեց ժամ հեռաւորութեամբ կայ Թոմարդա, որ 800 տուն Հայ բնակչութիւն ունի նշանաւոր է Ս. Աստուածածնի վանքը. նոյնպէս եկեղեցին, որու նման ուրիշ տեղ հազուադիւրս է: Թոմարդայէ մէկուկէս ժամ

գտնուի մարդկայն սուրճի, և կը կարծուի որ գերեզմանատեղի էլլած ըլլայ: Լեռան մօտ կը դնեն հնագէտներ Կեսարիոյ աւերակներ:

(Բնաշխարհիկ Բաւարտան, Տե՛ս Ա՛րԳէ՛ՍՍ քառն, էջ 281:)

հետու կայ Պուզլուք բաւած խոռոչը, ուր ամբան ջերմագին ամիսներուն մէջ սառոյցներ կան :

Գամեր փափաքեցաւ մանաւանդ տեսնել Ս. Կարապետ վանքը, Արդէնսի մէկ ճիւղին վրայ Կեսարիայէն երեք ժամ հեռու, որ նշանաւոր ուխտատեղի է և տօնախմբութեան օրն է Վարդավառի օրն : Հոս հաստատուած է 23 տարիներէ ի վեր գիշերօթիկ երկրորդական բարձր. վարժարան մը : Գամերի այս փափաքը չկրցաւ պսակուիլ դժբախտաբար :

Գամերի պաշտպանը հաստատապէս միտքը դրաւ որ և է կերպով այս տղուն բարիք մը ընել . խնամեց զանի այնքան առեն, որ իր քով կեցաւ : Ձմեռը կը սկսէր իր խստութիւնը զգացնել ամէն կողմ . չորս կողմեր հաղորդակցութիւնը կը դժուարանար և ամէն մարդ իր ընտանիքին տաքուկ անկիւնը պատսպարուած՝ կ'արհամարհէր ցուրտը : Դուրսը ձիւնը հատիկ հատիկ և անսպառ յօրձանքով մը կը ծածկէր Կեսարիան և տնոր շրջակայքը, և Գամեր կը մտածէր . եթէ ժպտէր իսկ, ժպիտին մէջ դառնութիւն մը կար . անոր փայլուն ճակատին վրայ վշտի կնճիւղը կը գծուէր տակաւ . թէեւ այդ հիւրընկալ տանը մէջ ամէն օր տօնի, հանդէսի օր էր, սեղանը առատ, հիւրեր անպակաս :

Այսպէս անցան շատ օրեր . եկաւ նոր տարին և Ս. Ծընունդը : Այս հրաշալի օրը կէս գիշերը հազիւ անցած Գամեր անեցիներուն հետ եկեղեցի կը վազէ . Յունուար ամսոյ այն գիշերն և օրն է այս, «Ձոր Հայն գրեթէ ամէն ազգէ աւելի մեծահանդէս կ'անցընէ, և չկրնար տան մէջ արգիլուած մնալ, այն օր ձմեռ չկայ, փոթորիկը կը թողու. ձիւն բուք կ'արհամարհէ . դուրս կ'ելլէ, կը փութայ եկեղեցի, Ասուածալայսնութեան տօնը կատարելու . և եռանդով ցատքըտելով թղաչափ թանձր սառերն անգամ կը կոտրտէ, թմրած պաղած ջուրը կ'արթնցընէ, մէջը կը մտնէ, Քրիստոսանիշ Ռաչին կնքահայր ըլլալու», ինչպէս գրած է քերթողն Հայր Դեւոնդ Արիշան(*) :

(*) Հ. Դեւոնդ Վ. Մ. Ա. ԻճԱՆ (ծնած 1820 Յուլիս 13, մեռած 1901 Նոյեմբեր 21) նշանաւոր տերոյ, աշխարհագէտ, միսրան. Վեներկոյ Միսրա-

Գամեր խառնուեցաւ հաւատացեալներու մեծ բազմութեան. խորանը ամբողջ լուսազարդուած էր. ինչ կը փայլէր լոյսերու մէջ Ս. Աստուածածինի պատկերը խոնար՝ մտուրին մէջ հանգչած իր Մանուկովը: Նորընծայ քահանայ մը հազիւ լրացուցած իր քառասնորեայ ապաշխարութիւնը՝ կը պատարագէր. դպիրները կ'երգէին Խորհուրդ մեծը: Նորընծան զարգացած միտք մըն էր, ուսած Արմաշու դպրեւանքին մէջ, Դուրեան Արքայանի (*) վերաստեղծութեան օրով: Նորընծային

եանց, գրած է բազմաթիւ երկեր, ստուար հաստեղծ, ինչպէս Յուշիկ, Նուագք Սիսուան, Սիսական, Այլուրաս, Հայապատմ, Հայբուսակ. Հին հուլատք Հայ Վեներե, Կամենից. Արեալոյս Բրիտանիոյ քեան, եւ. եւ.:

«Հ. Ալիբան, ծանօթ էր եւրպացւոց՝ իբր գիտնական, սիրելի ու պատշէյի էր մեզ՝ իբր բանաստեղծ, իբր Հայութեան պարծաններուն երգող Այս է պատնառք որ ամբողջ ազգը լացաւ վանականի մը մահը: Այո՛, վանականի մը, որ փիլոնիս թակ կը կրէր ամենէն ջերմ հայրենատէ սիրք. եւ կը հարցնէր ինքնիրեն թէ կրնա՞յ արայութիւն երթալ մէկը, որ չէ սիրած իրեն ազգը եւ հայրենիքը: Ինքը օտար երկնի ներքեւ ծնած ու սնած, իրեն մայր երկրին հետ ուրիշ կապ ունեցած չէ բայց հայրենի պատմութիւնը եւ աշխարհագրութիւնը: Ինքը գրեւոր մէջէն հանչցած է հայրենիք, եւ սակայն ինչպիսի՛ սէր եւ ինչպիսի՛ հուր կը վառէին անոր սիրքը, որուն կայծերը եւ բոցերը կ'զգացնէ իրեն աշխարհ հասակին գրուածներուն, Նուագներուն եւ Յուշիկներուն մէջ, զորս չկրցան մտել ժամանակին եւ հասակին ցուրտ հովերը: Եւ իբր հեմաբիս *հանապետ* մը ամենէն աւելի կ'զգար ու կուլար այն բոլոր սարսափելի աղէտները, որոնք արեամբ ու մօխով ծածկեցին ամբողջ երկիր մը, եւ երկար դարերու հարուածներուն տակացոյ ազգ մը՝ օրհասի հզնածամերուն հասուցին»:

(Գեղունի)

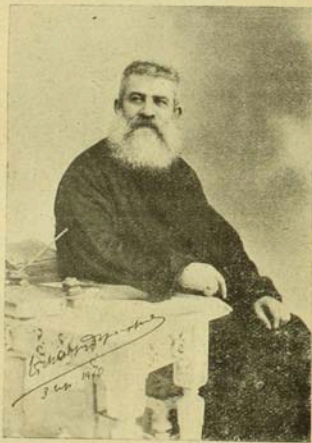
Հ. Ղեւոնդ Մ. Ալիբան

Հ. Յովհ. Վ. Թորոսեան

(*) ԵՂԻՇԷ Ս. ԱՐՔԵՊՍ. ԴՈՒՐԵԱՆ, ծնած յուսկիսար Կ. Պոլսոյ 1860ին, բազմամուտ եկեղեցական, օժտուած բանաստեղծական տաղանդով, իր վա-

ձայնը յուզմունքէն դողդղացող շատ տպաւորիչ էր և Խաղաղութիւն ամենեցուն ըսած ատեն կը տեսնուէր հետուէն իսկ, որ արցունքի խոշոր կաթիլներ կ'իջնէին այտերէն վար: Նորընծան կը թուէր անոնցմէ ըլլալ՝ որոնք պատարագը կը մատուցանեն ոչ թէ իրենց անձին հանդիսաւորութեան և ցուցադրութեան ծառայեցնելու համար, ա՛յլ կ'զգան մանաւանդ թէ այդ խորհրդակատարութեամբ՝ բոլսրանուէր յանձնառութիւն մը կ'ընեն Աստուծոյ և մարդոց առջեւ հոգիի պահան-

դամեռիկ եղբոր պէս հանրածանօթ Պետրոս Դուրեանի, Իսկիւսարու Սոխակին: 1879ին Մայիսի 13ին վարդապետ կը ձեռնադրուի Իսկիւսարու Ս. Կարապետ եկեղեցոյ մէջ արդի Վեհափառ Հայրապետէն: 10 տարոյ շափ

Պարսիզակի Կարոզիչ և ղպրոցի տեսուչ կը կարգուի մինչեւ 1890 և նոյն տարին Արմաշու ղպրեվանքին մէջ պատօս կ'առնու: 1898 Նոյս. 25ին Եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի. 1904 Զմիռնիոյ առաջնորդ կ'ընտրուի և Դեկտ. 4ին պատօսի կը ձեռնարկէ: Իսկ 1909 Մայիս 22ին Պոլսոյ Պարսիաբնութեան կը կոչուի:

Դուրեան Տէր Եղիէ Սրբազան ամէնէն անբիծ և ամէնէն մտաւորական ներկայացուցիչն է մեր եկեղեցական դասուն, բարի և անբասիւր, եւ իբր այն սիրուած է ժողովրդեան ամէն դասակարգերէն: Իբր հեղինակ ունի մի քանի մանր գործեր Ընթացի ի գրոց բարբառ Ա. և Բ. Տարի, Բառագիտութիւն, Պատմութիւն Հայ մտենագրութեան, Ըն-

Տ. Տ. ԵՂԻՆԷ Ս. ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՍՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆԻ
Պատրիարք Հայոց Թուրքիոյ

սիւր ասացումով: Իր լաւագոյն երկն է Հովուական սրինգ, կրօնական փերուածներու փունց սր:

ջումներուն պէտքը գոհացնելու, և իրենց յանձնուած ժողովրդին սէրը բմբռնելու օրինակովն Անոր՝ որ կը պատարագուի սեղանին վրայ:

Գամեր ալ նոյն պահուն յուզուած կը մասնակցէր օրուան մեծ տօնին. ապագայի խորհուրդներով լեցուած այն մատաղ հոգին սփոփում մը ունեցաւ հոն:

Ս. Ծնունդի տօնէն մինչեւ բուն Բարեկենդան և Սիմէօն Ծերունին ուրախութեամբ վայելեց Գամեր ընտանեկան խնամք: Տեառընդ առաջի նախատօնակին՝ խնդագին վագեց Ս. Տաճարը. հոն տեսաւ յուսալից ծերուկը որ գիրկը առած Յիսուս մանուկը կը գոչէր. «Ա՛լ արձակէ քու ծառադ, ո՛վ Տէ՛ր, որովհետեւ աչքերս փրկութիւնը տեսան»): Գամեր ինք ալ կը մտածէր թէ արդեօք այդ ծերունիին նման պիտի տեսնէ՞ իր խկ փրկութիւնը: Այս մտածումներու մէջ խորասուզուած էր, երբ իր պաշտպանը ուղեց հասկընալ անոր մտածկոտ վիճակին պատճառը:

Գամեր յայտնեց թէ ինք կ'ուզէ ուսում սորվիլ և այս նպատակին համար մինչեւ հոս եկած է այսքան երկար շրջան մը կատարելէ վերջը:

Կեսարացին խոստացաւ անոր պէտք եղած պաշտպանութիւնն ընձեռել, Գամեր այն վայրկեանէն յոյս առաւ մտածելով թէ այն պարկեշտ մարդուն խօսքը գրաւոր դաշինքի հաւասար է:

Մեծ պահքի առաջին օրերն էին և Գամեր կը դիտէր թէ անսովոր յուզում մը կայ տանը մէջ, մեծ պատրաստութիւն մը: Վաճառականը երուսաղէմ ուխտի պիտի երթար: Այս անգամ ոչ իր կիներ և ոչ ալ աղջիկը կը տանէր. որովհետեւ հարսնիքը մօտ էր:

Աղջկան բանած գորգը արդէն աւարտած էր, թանկագին նուէր մը Ս. Յարութեան տաճարին: Ամէն բան որոշուած էր, վերջին գիշերը հաւաքեց իր ընտանիքն ամբողջ և պէտք եղած հրահանգները տուաւ. պատուիրեց անդրանիկ տղուն՝ լաւ հսկել գործերուն, ըսաւ թէ «Այս անգամ փոխանակ ուղղակի երուսաղէմ երթալու, պէտք է կիլիկիոյ շրջանը կատա-

րեմ գործերու ուսումնասիրութեան համար, ինչ հետ պիտի տանիմ Յովհաննէսը և Գամերը, երկուքն ալ պէտք ունին իրարու. թերեւս այս արուեստ բախար ժպտի Ս. Երուսաղէմի մէջ. ես արդէն մտադրած եմ անոր ձեռք կարկանել օգնութեան:

Այս խօսքերուն վրայ Գամեր ուրախութենէն փղձկեցաւ և անմիջապէս անոր ոտքը ինկաւ և չէր գիտեր ի՞նչպէս շնորհակալութիւն յայտնէ, միայն «հայրի՛կ, հայրի՛կ» զօչեց. բաւերը անոր կոկորդին մէջ մարեցան և Յովհաննէս անոր ձեռքէն բռնելով տարաւ զանի իր սենեակը և Գամեր այն զիշեր այնքան ատենէ ի վեր առաջին անգամ ըլլալով երջանկաւէտ քուն վայելեց:

Հետեւեալ օրը երեք ճամբորդներուն ամէն ինչը պատրաստ էր, և մեկնեցան ամենքն ալ սրտազեղ ողջագուրումներով և ջերմ համբոյրներով:

Գամերի համար այդ օրը նոր օր մը կը ծագէր. կը թըռչէր ճամբաներէն առանց կարծես ոտքը դեպի՛նը դնելու: Զմեռ ա՛լ չի կար և զարնան եղանակի առաջին հրապոյրները կը տատանէին օդին մէջ: Բնութիւնը կը զուարթանար, յոյսի և ժպտի ժամանակն էր. ժամ էր երգել նահապետին հետ.

«Հայոց աշխարհիկ, զարունդ է հասել,

Ահա զեղեցիկ զարուն քո եկել.

Ո՛վ դու ի վաղուց մտոցուած հայրենիք,

Ո՛վ դու իմ սրտին անմոռաց սեղիք:»

Ինութեան ստատապարգեւ ձեռքը ամէն կողմ ծաղիկներ կը սփռէր, և այս ընդհանուր փթթումին հետ որբին սիրան ալ կը ծաղկէր:

Ուրախացի՛ր, Գամե՛ր, Սուրբ Երկիրը քեզ պիտի տայ քու փրկութիւնդ:

Իրենց ճամբան ուղղեցին զէպ ի Հաճըն:

ԳԼՈՒԽ ԾԳ.

ՀԱՃՅԼԻ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Հին հին յիշատակներ մեզի կը կապեն անցեալին հետ:

Այս ազնիւ վաճառականին և անոր տղուն Յովհաննէսի ընկերակցութիւնը շատ ուրախառիթ էր Գամերի: Ընդհ տղան կը վայելէր ամէն առատութիւն և ուրախ ու երջանիկ կը յառաջանար անոնց հետ: Անոր միտքը իրբիւ անտեսանելի թըռչուն մը կը սլանար դէպ ի Սաշկա վանքը, դէպ ի Սաշափայտի լեռը և հողին կը ցնծար երանական աշխարհին մէջ միացած կարծելով զինք պահ մը իր ծնողքին հողիներուն հետ:

Ո՛հ, այս կեսաբացին ի՞նչ բարի և ի՞նչ ազնիւ էր. ի՞նչպէս իր ձեռքերը կ'երկարէր պաշտպանելու համար այս որբ Հայորդին, որ առանց այս փրկաւէտ ձեռնտուութեան պիտի կորսուէր անտարակոյս իր նորատի հասակին սպառնացող վտանգներէն:

Յովհաննէս և Գամեր երկուքն ալ հաւասարապէս կը դանդաղէին ճամբաներու անկանոնութենէն: Ասիական թուրքիոյ մէջ ճամբորդութիւնը այս պայմաններով տանջանք մըն է: Գամեր չէր կրնար բնաւ երեւակայել թէ տարիներ վերջ Աղատութեան շրջանի մէջ Հայու մը պիտի յանձնուէր ամ-

ՊԵՏՐՈՍ ԷՖ. ՀԱՍՃՅԱՆ

Վսեմ Պետրոս ԷՖ. Հայանանն է ակնարկուած պատուական Հայն, արդի նախարար Հանրօգուտ շինութեանց, որ իր ստացած բարձր կըրթութեամբ արժանաւոր նկատուեցաւ Օսմ. Աւագանիին անդամ ըլլալու պատուոյն:

բողջ Թուրքիոյ ճամբաները կանոնաւորելը, հաղորդակցութեան դիւրութիւններ ծրագրելը, երկրին բարեզարդութիւնը, Գամեր ներկային մէջ սակայն կը չարչարուէր ճամբաներու դժուարութենէ, ո՛ր, քանի՛ անգամներ այս տառապանքներով խոչտանգուած անկարող էր յառաջ երթալ :

Հասան վերջապէս Հաճըն (մնկչ. 15000), հայարնակ քաղաք լեռնային երկրի մը մէջ, ունի երկու գետակներ, Մեղրազետ, որ կ'անցնի քաղքէն կէս ժամ հեռու, իսկ Չաթաք՝ լեռան մէջէն՝ քաղքին ստորոտէն կը հոսի և յետոյ իրարու կը միանան այս երկու գետակներ :

Հաճըն իր բարձր դիրքով կը արեւ կէօք Սուի հովտին վրայ : Օղը, Զուրը, կլիման շատ առողջարար են, հազուադիւրս ըլլալու աստիճան. դժբախտաբար հողը քարոտ ըլլալուն բան մը չարտադրեր, որով ժողովրդեան գործօն դասակարգը այսինքն $\frac{1}{3}$ ը ստիպուած է տարւոյն ճը ամիսը դուրսի գիւղերն անցընել, ու Ատանայի կուսակալութեան զանազան քաղաքներու և Չուգուր Օվայի մէջ : Ժողովրդեան մեծ մասը երկրագործ է և նաև մանրավաճառ :

Հաճըն երկաթի հարուստ հանքեր ունի. չրջակաները մշակուած են, բայց դժբախտաբար մշակելի հողերը ժողովրդին աշխատասիրութեան համապատասխան չեն : Տեղացիք ունին իրենց արտերն ու այգիներն : Այս վերջիններէն շատ առատ գինի կ'արտադրեն բայց ոչ արտածելի ընելու չափ :

Հաճընցիներն աշխատասէր են. արուեստներու մէջ լաւ, քաջութեան մէջ խիզախ :

Հաճընի դիմաց կը գտնուի Ս. Յակոբ Մձրնայ (*) հայրապետի վանքը, ուր երբեմն Մկրտիչ Կաթուղիկոս ժառանգաւորաց վարժարան հաստատած է ամառնային եղանակներու համար : Հին ճամբան բանուկ չէ :

(*) Հանրեցիք Ս. Յակոբի վանքէն զաւ ունին եւեմ էկեղեցիներ, Ս. Աստուածածին, Ս. Կիւակոս եւ Ս. Յակոբ : Հաճընի մօտն է հին Կոմանա Կապադոկիոյ եւ Կէօփուէն, որ է հին Կոկիսոն, ուր ակտուրեցաւ Ս. Յովհանն Ռոկեբեռան : Հաճընի արջ կը գտնուին շատ աղբիւրներ եւ շաղագքներ : Կէօք Սուի վրայ կը գտնուին Շարի աւերակները : Հոս կան հին շէնքերու, քանդակներու մնացորդներ :

Գիշեր մը միայն մնացին այնտեղ և հետեւեալ օրը դացին Սիւ, երկու օր ճամբորդելով կառավարութեան շինած խճուղիէն, և արագ արագ անցնելով չմննիի անտառներէ, ուր կը գտնուին խեղճուկրակ իջեւաններ և դառնալով վահկայի (*) առջեւէն, որ բնականօրէն ամուր ըլլալով իսկ թորոս Ա. աւելի ամրացուց և կարող եղաւ անոր եզրօր Լեւոնի տանն՝ դիմադրել Յովհաննէս Կոմնենոս կայսեր երկար պաշարումին և բուռն յարձակումներուն :

Հաճոն կրթական տեսակէտով աւելի զարգացած է քան Զէյթուն, ինչպէս նաեւ նիստուկացի մասին : Հաճոյ վարժարանները ունին 1200 երկսեռ ուսանողներ :

Սոյ կրկու ժամ մնացած՝ ճամբան կ'ընդհատէ Քիլկէն գետը և այգիներէ անցնելով հետզհետէ կ'սկսին երեւալ Սոյ նոր ու հին ձեւերով տուները, որոնք սանդղաձեւ աստիճանաբար կը բարձրանան լեռան կողն ի վեր :

Սիւ հաստատուած է ընդարձակածաւալ դաշտի մը մէջ սեպացեալ լեռան մը արեւելեան կողին վրայ հին զօրաւոր բերդի մը ստորտը, որ բնական զիրքով մը իրաւամբ կ'իշխէ Կիլիկեան դաշտին : Լեռան արեւմտեան ստորոտէն կը հոսի Քիլկէն (Կիլիկեան) անուն վտակը, որ Յուլիսէն մինչեւ Հոկտեմբեր գրեթէ բոլորովին կը ցամփի քաղաքէն դէպի հարաւային արեւմուտք մէկ քիլոմետր հեռանալէ ետքը և անհուն դժուարութեան կ'ենթարկէ այս կողմի գեղացի ժողովուրդը :

Մինչեւ 45 տարի առաջ Գողանեան ցեղապետներու ձեռքը մնալէ ետքը Աջապահեան Տ. Կիրակոս Բ. Կաթողիկոսին դիմումներով, Գողանեաններ կը նուաճուին Օսմ. Պետութեան միջոցաւ և Սիւ կ'ըլլայ միութեսարբութիւն. առաջին միութեսարբը կ'ըլլայ Ասլան փաշա, որ լաւ գործունէութիւն ցոյց տուած է և յիշատակներ թողած : Իրենն է կառավարութեան պալատը, շուկան ու քաղաքին մէջ թաղ մը, Ասլան փաշա մահալլէսի :

(*) Վահկայ, այժմ Ֆէէ, Հոյ բնակչութիւն 130 տուն. ունի եկեղեցի ու դպրոց: Եւրօր կան քան մը զիւղեր եւ բերրի դաշտեր:

Սիս իրրեւ գաւառագլուխ նոր սկսած է շինութիւններով ծաղկիլ . շրջապատուած է այգեստաններով, մանաւանդ արեւելեան և հիւսիսային կողմերու այգիներու մէջ գտնուող նշենիի և ուրիշ պտղատու ծառերու տեսարանը քաղքին դիրքը կ'ազնուացնեն և Գիլկէն վտակին վրայ վերէն վար ջրաղացներու քով գտնուող լիմոնի, նարնջի, թրունջի, կիտրոնի պարտէզներով հասոյթի աղբիւրներ կը կրկնապատկեն (*):

Սիս իր անունը դաշտերու պարարտութեամբ և պտղալից պարտէզներով թէեւ շատ միջոցներ ունի յառաջդիմութեան, բայց ուրիշ քաղաքներու և նաւահանգստի հետ ունենալիք վաճառականական յարաբերութիւններուն համար անհրաժեշտ եղող ճամբաներու չգոյութիւնը իր յետադիմութեան պատճառներէն մէկը եղած է:

Տեղւոյն օդը, որ ամառը անտանելի տաք կ'ընէ, արգելք մըն է քաղքին զարգացման և ընակիչներ կ'ատիպուին ամէն տարի 2-3 ամիս հեռանալ ամաբանոցներ (Յուլիսէն Սեպտ.):

Սակայն 10-15 տարիներէ ի վեր առաջուան պէս ստիպուած չեն ըլլար ամաբանոց երթալու այգիներն ու պարտէզները շատցած ըլլալով Սոյ շրջակայքը . տեղացիք այլևս այնքան պէտքը չեն դզար քաղքէն հեռանալու:

Սիսի մէջ չգտնուիր այսօր այնքան հնութիւն . միայն կը տեսնուի դժուարամատոյց լերան անկանոն ծայրերուն վրայ հաստատուած բերդը երեք դռներով ու երեք պարիսպներու հետքերով: Ասոր հարաւակողմն է միջնաբերդը, որ պատերազմի ժամանակ կը պատսպարէր արքունի ընտանիքն ու զանձը: Հոս կանգուն է տակաւին շէնք մը, որ դանչիճն էր պալատին: Ներքնաբերդի հիւսիսային կողմը կը նշմարուի սանդուղ մը որ կ'առաջնորդէ ջրամբարը . նոյնպէս կը տեսնուին մատրան մը հետքերն ու աղբիւր մը բերդին գազաթը:

(*) Սոյ շայ կը հասուուին 1800, բրախուս են: Ուսում եւ գիտութիւն պէտք եղածին չափ զարգացած չէ, բայց ջանքեր չեն պակսիր դպրոցներ յառաջ տանելու:

Բերդին հիւսիսային արեւելեան կողին վրայ կը գտնուի խոնաւ ու ընդարձակ սրահ մը մեծ մասով քարափոր, քովը ջրամբար մը և վարի կողմէն պարսպապատ, որ էր Հեթում Բ. թագաւորի ճգնարանը, այժմ աղաւնոց (կէոյեռչիցիի) կ'ըսուի (*):

Սքանչելի տպաւորութիւն կը կրէ մարդ այս բերդի գազաթէն դիտելով շրջակայ դաշտերու անհուն տարածութիւնը. հիւսիսէն Տորոսի բարձրաբերձ լեռները, հարաւէն Միջերկրականի վաճառաշահ փեղերը, հարաւ-արեւելքէն Անաւարզայի բերդը, որ հսկայ երկաթանիւի մը պէս աշտանակամ է որձաքար ժայռի մը գաւակին վրայ: Ու այս տեսարանը իրաւունք կուտայ ըսելու թէ Սոյ բերդն է այս ամենուն իշխողը (**):

Բերդէն զատ քաղքին մէջ նշանակելի են միայն հին արքունի պալատը, որուն հսկայ պարիսպը մնացած է կիկլոպեան քարերով շինուած, նոյնպէս և բերդին շուրջը հաստատուած պահականոցներ. կը տեսնուին նաեւ աւերակներ հին կաթուղիկոսարանին և Ս. Սոփիա եկեղեցւոյն: Կանգուն կը մնայ դեռ Ս. Սարգիս եկեղեցին Հեթում թագաւորէն շինուած:

Սոյ պարձանքն է Հայոց Մայրավանքը (***) , ուր Հոսովկայի առումէն և աւերումէն վերջ կաթուղիկոսական աթոռը փոխադրուեցաւ 1294ին և հոն գահուն վրայ առաջին բազմողը եղաւ Գրիգոր Անաւարզեցի: Կաթուղիկոսարանին եկեղեցին նուիրուած էր Ս. Լուսաւորչի անուան, որ քայքայուած ըլլալով 1734ին գրեթէ նոր շինեց զայն Ղուկաս Կաթո.

(*) Սոյ բոլորսիւր կը գտնուին շատ հոյակապ եւ նշանաւոր հնուրիւներ Անաւարզայի, Գարասիսի, Անքէլի, Օբիսի, Կեօօ Կեօզի եւ Պուհաֆի քայքայուած աւեր բերդերը: Նաեւ Գրեգ Գաբու հրաւալի շէնքերէն է:

(**) Սոյ դիմացն է բլուրներու մէջ Ս. Կեօրգայ աւերակ վանքը, ուր Գրիգոր Մուսաթէկեան կաթուղիկոսն ապրած է: Ուխտաւորներ կ'այցելեն այս աւերակին:

(***) Նշանաւոր է հին վանքը հին ճով շէնքով, առանց սիւնի, որու քակին մէջն են Կարողիկոսներու գերեզմանները: Մայրավանքին նշանաւոր հնուրիւններն են ազամանդազարդ Զարալ-քաղը, ոսկեղէն սկիւր եւ գաւազանք. նոյնպէս արժարապատ Ս. Միւռնի կաթան:

դիկոսն, ուր և թաղուեցաւ ինք: Անցեալ տարու սկիզբները դարձեալ նորոգուեցաւ կաթուղիկոսարանն:

Կիլիկիոյ արդի Կաթուղիկոսն է Տ. Տ. Սահակ Բ. Ռապայեան, որ Կիլիկիան վերջին անաւոր աղէտքին մէջ իր բազմաշարչար հօտին բողոքները լսելի ըրաւ վշտակիր հօր մը՝ ազդուութեամբ:

Տ. Տ. ՍԱՀԱԿ Բ. ԽԱՊԱՅԵԱՆ,
ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ ՏԱՆՆ ԿԻՂԻԿԻՈՅ

Սահակ Բ. Կաթուղիկոս Ռապայեան, ծնած 1849 Եղեգի (Խարբերդ), ձեռնադրեալ Եպիսկոպոս 1885ին Մակար Ա. Կաթուղիկոսէ Ընտրեալ Կաթուղիկոս Կիլիկիոյ 1902 Հոկտ 12ին. Ծծեալ 1903 Ապրիլ 20ին:

Եան Կաթուղիկոսը, արտաքին երևոյթէն զատ ներքնապէս բան մը չունի: Իր ներսի միակ զարդն է այն հսկակաւոր հսկայ համակ ոսկեղօծ խաչկալը, որուն նմանը ուրիշ հայ եկեղեցիներու մէջ տեսնուած չէ. տաճարին ներքին մասը մերկ է, անձեփ չոր պատեր, անաղին չոր պատեր, անաղին չորս քարէ սիւներու վրայ կանգնած կամարներով:

«Տաճարին աջակողմեան դասին մէջն է կաթուղիկոսական

Ստոյ բուն նորոգոյն եղաւ Լեւոն Ա. և որ յետոյ իր յաջորդներուն ապաստանարան եղաւ: Հոն այն օրհնուած հողին վրայ հանգչեցուց Լեւոն իր թագազարդ գլուխը:

Ստոյ այժմու Մայր եկեղեցին կը կոչուի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ:

«Եւ անա յանկարծ Ստոյ Մայրավանքը կ'երեւայ իր պատկառելի և մեծաշուք տեսքովը, ու հսկայ բրդաձեւ երևոյթովը շուք մը կը բերէ քաղքին վրայ: Եւ Ստոյ բուն մայր տաճարը, զոր նորոգել տրւած է Կիրակոս Ա. Մեծագործ Սսեցի Աջապահ-

աթոռը, կճեայ և սրբատաշ, ձիւնասպիտակ մարմարով շինուած չորս բարակ մարմարէ սիւներ, որոնց վրայ կ'երեւայ կաթուղիիկէ փոքրիկ զմբէթակ մըն ալ ոսկեզօծ, իսկ աթոռին ետին՝ աջ ու ձախ կողմերը, Աւետարանիչներու կենդանատիպ պատկերները փորագրուած են ճարտարօրէն ։

Վանքին մօտիկ տուն մը իջեւանեցան մեր ուղեւորներն և շատ անգամ կ'երթային Կաթուղիկոսին քով, որ նոր պաշտօնին գլուխը անցած էր. շատ գործեր ունէր տեսնելու. կը հաստատէր 'Իպրեվանք' ուսեալ եկեղեցականութիւն մը պատրաստելու, թէեւ ամրան կիզիչ օղով օժտուած Սիս շատ յարմար չըլլայ՝ ուսումնասիրութիւններու նուիրուած տեղ մը ըլլալու ։

Բայց այսու հանդերձ անհրաժեշտ էր Կիլիկիոյ լուսաւորութեան կեդրոն մը ընել վանքը, հոն հաստատել ուսումնարան մը իբր ելեքտրական լուսարձակ՝ որ դիտէր իր պայծառ բիբերով մինչեւ Կիլիկիոյ հեռաւոր անկիւնները, այն նուիրական հողին վրայ, որ լեցուն էր անցեալին յիշատակներով ։

Գ Լ ՈՒ Խ Ե Ն Ե .

Յ Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Պ Է Զ Ճ Ե Ա Ն

Հայր ջուներգու սակաւին
Պեզնեանի հաւասարոյ եզական
բարեգործ անձ մը :

Սրբազան Կաթուղիկոսը իր վեհարանին մէջ կ'ընդունէր զանոնք իր բարձր աստիճանին արժանի վայելուչ հիւրամեծարութեամբ ։ Հաճելի խօսակցութիւն մը կը փոխանակուէր. վաճառականը իր սրտաբուղիս նուէրը տուած էր վանքին և ընդունած էր փոխարէն հայրապետական օրհնութիւններ ։ Կը խօսէին մեծամեծ պէտքերու վրայ և բարեբարներու նոր գործունէութեան մը կարեւորութիւնը կը շեշտուէր. թէեւ երկու կողմէն կը խոստովանէին թէ Հայութիւնը քանի՛ տարիներէ ի վեր ամբողջութեամբ իբրեւ մէկ մարմին նպաստած է իր

Կարօս եղբայրներուն և Սոսեցան Նուպար փաշայի (*), այն

(*) ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇԱ, ծնած Իզմիր 1825ին եւ մեռած Բարիզ 1899 Յունուար 13ին, պէտական նշանաւոր անձ Եգիպտոսի, ծառայած է յաջորդաբար վեց Խեիվի, եւ իր երկրին օգտակար եղած ամէն կերպով: Նուպար փաշայի բարեգործական ձեռնարկներն են նախնեաց կարգ մը գործերը Քրանսերէնի բարգմանել չալն ու հրատարակելն, Շահնազարեան վարժարանն եւ վերջին տարիներս կարօսեալներու համար տուած նպաստի գումարները, Բարիզի մէջ Հայ աղփասներու համար բացած ապաստանարանը:

Նուպար փաշա կանոնաւոր նոյն բնակ կապած էր 8.10 ազգակիցին. որո՛ իրենց գերդասանին մեծ անուան արժանի կեանք մը վարելու համար: Իր

ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇԱ

որդին Պօղոս փաշա Նուպար, գիտական հարտաւազէ, հողագէտ եւ էլեմագէտ, որ այնքան ակնածելի անուն մը ունի Եգիպտոսի մէջ, իր վեհանձն հօր բարեգործ ոգին ժառանգած է, կը շարունակէ նպաստները, իր հօր նախապէս սահմանած ամսականները, անոնց վրայ ուրիշներ ալ աւելցնելով:

«Եթէ (Նուպար փաշա), այդ բարձր ու հարպիկ դիւանագէտը հզօր տէրութեան մը գլուխը զտնուէր՝ պիտի հանդիսանար հեմարիտ Քալէրան մը, Բավուր մը, Պիզմարք մը: Նուպար փաշա մին է այն արտակարգ հանճարներէն՝ որոնց այնքան ժլատ կերպով ձեռնդ կուտայ բնութիւնը որ եւ է ազգի մէջ:

«...Այն գերազանց ճիշտ ընտրիւ, որոնցմով օժտած էր զինք բնութիւնը,

անձուկ շրջանակի մը մէջ գործելով հանդերձ՝ Նուպար փաշա այն հոյակապ մարդն էր: որուն փառապանած անունը հաշմանօթ է ու մեծարելի՝ չէ թէ միայն Հայոց մէջ՝ որք կը նկատեն զայն իբր իրենց ամենէն վեհ ազգակիցը. չէ թէ միայն Եգիպտոսի մէջ, որ բազմ ունեցաւ այդ մեծ հաղափազէտն ու վառապաշտի արտաոգնող հանճարին ու բարեմասնութեանց պատգամները վայելելու լիութի, եւ որ իր այսօրուան նոյն ու բարեկարգ վիճակն անոր պարտաւոր ըլլալու խորունկ գիտակցութիւնն ունի, այլ նաեւ բոլոր հաղափախիք տեսլանքի մէջ», կը գրէ հանճարնաւոր քաղաքագէտ եւ յարգելի գրագէտ Մեսրոպ Նուպարեան, իր բարգմանած Էմիլ Պետրասի ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇԱ գրքին ներածութեան մէջ:

պետական մեծ մարդուն վրայ, որ Կիլիկիոյ ժառանգաւորաց վարժարանին առաջին հիմնադիրն եղաւ :

Յետոյ այս վարժարանին տեղ հաստատուեցաւ Խազիւղի Նուպար-Շահնազարեան վարժարանը, Շահնազարեան Կարապետ վարդապետի (*) կտակին համաձայն, որ դժբախտաբար անգործադրելի մնաց վերջը :

(*) ԿԱՐԱՊԵՏ ՎՐԻ. ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ. — Ենած է Պարսկաստանի Համասան ֆաղաք 1814 Մայիս 14ին: Պատանեկան հասակին՝ հօր հետ կուգայ Էջմիածին, ուր աւարտելէ ետք իր քառական ուսումը կը մտնէ ժառանգաւորաց վարժարանը: Յետոյ Սիեօղը իր ծախով 1835ին Քիլիկիա Արզանովներու գիւերօրիկ վարժարանը կ'ուղարկէ, ուր երկու տարի մնալով կ'ուսնի Ռուս լեզուն եւ չափական գիւտքիւնները: 1839ին սարկաւազ կը ձեռնադրուի, 1842ին արեղայ եւ 1843ին վարդապետ:

1849ին կը մեկնի Պոլիս, ուր կը հանդիսանայ օրուան մեծ մարդը. դժբախտաբար հոն հակառակուրեան հանդիպելով պատեպան կ'ուսնեայ Յովհաննէս պէյ Տասեան:

1856ին Պոլիսը կը բազու եւ կը մեկնի Բարիզ, ուր կը հաստատուի սպարան եւ կը հրատարակէ *Շար Հայ Պատմագրաց*:

1862ին Մանչէսթրի հովիտ կը կարգուի, հոն կը փոխադրէ սպարանը եւ կը հրատարակէ երկրագունդ: Հիւանդանալով կը դառնայ Պոլիս եւ հիւր կ'ըլլայ Խազիւղի Արժուտի Տէր Գեորգ Բահանայի:

ԿԱՐԱՊԵՏ ՎՐԻ. ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ.

1865 Օգոս. 29ին շաբաթափէ կը վախճանի Խազիւղ եւ կը բաղուի տեղոյն գերեզմանատունը:

Նշանաւոր է իր կտակը՝ ուր իր ամբողջ հարստութիւնը 4000 անգլոսկի կը բազու Ազգին դպրոց մը հաստատելու համար: Սյս զուժարին վրայ 3000 ոսկի կ'աւելցնէ Նուպար փառա եւ կը բացուի Խազիւղի մէջ «Առաքել-Նուպար Շահնազարեան» վարժարանը:

Կաթուղիկոսը կը հիանար մանաւանդ Յարութիւն Պէզ-
ճեանի վրայ, անոր բարեգործ ողիին հաւասարող մէկը չի-
գտնելով :

Գամծը հետաքրքրուեցաւ Պէզճեանի կեանքին պարագա-
ներուն և վաճառականը իբր լաւ գիտակ մեր ազգային կեան-
քին՝ սիրով առաւ հետեւեալ կարեւոր մանրամասնութիւնները :

Պէզճեան, ծնած է Պոլիս, Եէնի Գափու թաղը 1771
Ապրիլ 10ին և Յարութիւն կոչուած :

Հայրն էր Պէզճի Պօղոս և մայրը Վառվառէ : Ունեցած
է երկու քոյրեր, Մարիամ և Համասիւս :

Յարութիւն 7 տարեկանին Մայր դպրոցը կը դրուի, ուր
կը սորվի հասարակ ընթերցանութիւն և քիչ մը գիր գրել :

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՋՃԵԱՆ

Բարեպաշտ եւ գործունեայ,
մետաքսաւաճառ կ'ըլլայ շու-
կան 1783ին և իբր մետաքսի
վաճառական՝ անուն կը շահի :

Պէզճեան հետզհետէ բարձրա-
նալով կը մտնէ պետական շր-
ջանակի մէջ և 1819 Սեպտ.
5ին փողերանոցի վերատեսուչ
կ'ընտրուի և 10 տարիէ աւելի
կը շարունակէ այդ պաշտօնը,
որուն մէջ հաւատարմօրէն կը
ծառայէ Պետութեան և կ'ար-
ժանանայ Սուլթան . Մահմուտի
բարձր շնորհներուն, ի մասնա-
ւորի Թասվիրի Հիւմայուն
պատուանշանին : Պէզճեանի բա-

րիքները անթիւ են . ան եղած է սփոփիչ ազգաաներու, շինող
եկեղեցիներու, դպրոցներու, նուիրատու եկեղեցական ծան-
րագին զգեստներու, անօթներու : Ինք եղած է մանաւանդ
հիմնադիրը և բարերարը մեր Ազգ . Հիւանդանոցին, ինք ամ-
բողջացուցած և բարեզարգած է եկեղեցական սպասներով և
անօթներով սրբունի նաւարանի մէջ շինուած եկեղեցին և

անուանած է զայն Ս. Յարութիւն և 5000 զրուշ յանձնած է Մայր Եկեղեցիին, որպէս զի ամէն ամիս 50 զրուշ շահը տրուի Գասըմ Փաշայի քահանաներուն, ՚ոն քահանայադործելու համար. իր Զանքով ու նպաստով կառուցուած է 1828ին Մայր Եկեղեցին, երեք մեծ ու փոքր եկեղեցիներ, աւանդատուն, պահարան, ուսումնատուն, երաժշտութեան վարժոց, մեծ աւազան մը, սենեակներ և դիմացն Ազգ. Պատրիարքարանն:

Պէզճեան՝ Պատրիարքարանի գործերուն մէջ իր ժամանակին ամենէն ազդեցիկն եղած է. իր շնորհիւ է որ 1830ին ձեռք բերուած է Կայս. Հրովարտակ մը՝ որ կ'ապահովէ Երուսաղէմի Ս. Փրկիչ վանքին Հօյոց սեփականութիւն ըլլալը:

Բարեգործ, բարեպաշտ, կրթասէր, տիրասէր, մէկ խօսքով հանրօգուտ անձ մը եղած է Պէզճեան. ազգին ճշմարիտ զաւակ, երկրին անձնուէր քաղաքացի, Պետութեան հաւատարիմ պաշտօնեայ՝ կատարած է իր պարտքերն անթերի: Կարելի է ըսել թէ իր մահէն ի վեր ոչ մէկը անոր չափ ԲԱՐՅԲԱՐ տխրողսին սրժանացած է:

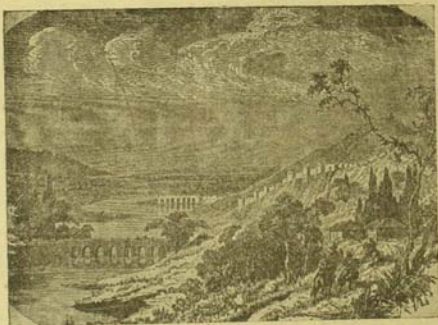
Ահա կեանք մը, որ երբեք չպիտի ծածկուի մոռացութեան սեւ քարին տակ, որովհետեւ կը շարունակուի այն՝ անմեռ յիշատակներով: Մեծափարթամ ամիրաներու երկար շարքին մէջ Պէզճեան լոկ կը յեղյեղուի շատ շատ. որովհետեւ անոնցմէ շատեր իրենց հաճոյքներու, ունայնամտութեան անձնատուր՝ չէին զգայած բնաւ այն երանութիւնն ու հաճոյքն, զոր կը գտնէր Պէզճեան՝ ծառայելով հանրային բարիին, անոր համար կ'իշխէ ան մեր միտքին ու սիրտին վրայ: Պէզճեան մեռաւ 1834 Յունուար 3ին և թաղուեցաւ կայսերական հրամանով Մայր Եկեղեցւոյ մէջ, ուր իր կենդանութեանը՝ ինքն իսկ շինել տուած էր իր գերեզմանը: Իր մահը ընդհանուր վշտի առարկայ եղաւ: Օրհնուած մնայ միշտ արդարին ու բարիին յիշատակը:

ԿՒՈՒՆ ԾՁ.

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ՄԷԿ ՄԵԾ ԲԱՐԻՔԸ
ԿԱՐՍ ԲԱԶԱՐ, ՄԻՍԻՍ, ԱՏԱՆԱ

ձարտար մեխենաներ երկրագործին անմիջական մեցուկ են:

Վաճառականը վերջապէս բաժնուեցաւ Սիսէն և ուղղուեցաւ Յովհաննէսի և Գամերի հետ դէպ ի Կարս Բազար, որ երբեմն կեդրոն էր Բամազանեաններու: Հոն կը բնակին հիմա Միւֆիթիզատէներն, որոնք Հայերու հետ աղէկ վարմունք

Մ Ա Մ Ե Ս Ի Ա
(Մ Ս Ի Ս Բ Ա Ղ Ա Ք)

ունին, Կարս Բազարցիներ կ'ըրաղին առեւտրով և երկրագործութեամբ: Հոս կայ իբր 200 տուն Հայ: Ունին եկեղեցի ու դպրոց նախնական վիճակի մէջ: Սիսէն Կարս՝ անոնց ուղեւորութիւնը տևեց իբր 4 ժամ: Անկէ դացին իբր 6 ժամ ճամբորդելով դէպ ի Միսիս, հին Մամնատիան, որ դաշտային կի-

լիկիոյ երեք գլխաւոր քաղաքներէն մէկն է, միւսներն են Անարզարա և Ատանա: Ամբողջ այս երկրին երկայնութիւնը կը կտրեն կ'անցնին Սիհուն և Ճիհուն գետերը:

Մամեստիա հին ատեն հակառակութեան և պատերազմներու առիթ էր Բիւզանդացիներու և Արաբացիներու մէջ: Ռուբինեանց իշխանութեան սկիզբները՝ Մամեստիոյ կուսակալ դրուած էր կայսրերու կողմէն՝ Ապղարիպ Արծրունին: Բայց Պաշակիրներ կիլիկիա մտած ատեննին յափշտակեցին նաև այս քաղաքը Յոյներէն և վերջապէս Թորոս Ա. տիրեց այս քաղաքին: Հոս Հեթում Ա. իր անդրանիկ զաւակին Լեւոնի ձիաւորութեան հանդէսը կատարեց 1256ին. ասոր նման սւրիչ ոչ նուազ պատմական կարեւոր դէպքերու հանդիսաւայր եղած է Մսիս (*):

(*) ՄՍԻՍ. — Ունի 900 բնակիչ, հին Մամեսիա, Ասանայէն 6 ժամ դէպ ի արեւելք, կիսակործան աւան Պիւրամոսի աջ եզերքին մէկ բարձրութեան վայ, ծովէն 10 մետր բարձր:

Հին անուցն էր Մոպսուեսիա, այսօրն բազին կամ խոտան Մոպսոսի (Մոպսոսն Յոյն Մարգարէ, որ հիմնած է Մալլոս հազար այժմու Գարաբաշի տղը), եւ իր մահէն ետք պաշտուած է այլ եւ այլ տեղեր իբրև ասուած մը: Անդրիանոս Հռովմայեցի կայսրը կարեւոր նորոգումներ եւ զեղեցկացումներ գործադրած է հոս, եւ հազար կոչուած է Մոպսուեսիա Անդրիանոսի:

Յուսիանոս նորոգած է կամուրջը զոր կանխաւ շինած էր Կոստանդ կայսրը: Ճենովացի եւ Վենեսիկցի վանառականներու նաւային ընկերութիւններ կային հոն, որոնց նաւեր Գարաբաշէն կուգային, վասն զի 1269ի երկրաշարժէն առաջ ձիհունի բերանը հոն էր: Կային Լաւ Ս. Լաւրիս, Ս. Սեփաննոս եւ Ս. Պանդալտոնի հանգստարան անուցով եկեղեցիներ:

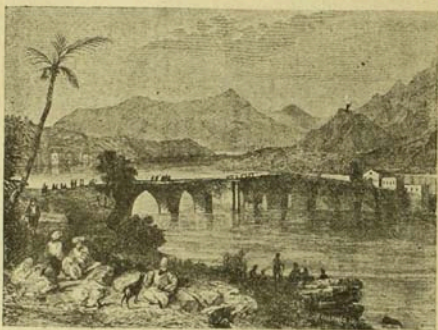
Այդ ժամանակներ իր անուցն էր Մամեսիա: Հետզհետէ յետադիմած ու ինկած է, մինչև այժմու կիսաւեր անկերպարան վիճակը, զոր իր աղաւաղ անուցն ալ կը ներկայացնէ արդէն:

Քաղաքին դէպ ի արեւելեան հարաւ ձեպէլ էլ Նուրի անտառին մէջ (պող աղաճ) արեայ կաղնի վանքի մեր մեծանշակ վանքերէն մէկը եղած է. հոն կը նստէ Մամեսիոյ եպիսկոպոսը եւ անտառն ալ որ հիմա կառավարութեան վերաբերող բթեմոս մըն է, կը պարունակէ ասենով կաղնիներ, բուսկնիներ, եւլ., եւ կիլիկիոյ Կարադիկոսութեան կալուած էր բաւական ժամանակ:

Այն ասեն վանքին ուսումնական վիճակը շատ բարձր էր. հազուադէպ գրեթով լեցուն էին իր մասնագիտացաններն եւ Հայ երաժշտագիտութեան մե-

Նշանաւոր է Մսիսի մեծ կամուրջը, որ և մինչեւ հիմա կանգուն կեցած է ինը տաշածոյ քարաշէն կամարներով: Դէմը կը մնան հին շէնքեր տակաւին, ծաղկեալ արուեստի բեկորներ:

Հետաքրքրական հնութեանց բեկորներ կը գտնուին Մսիսի մէջ: Ատանայի կողմը կը գտնուի հին պարիսպի մնացորդ մը և մէջտեղը գրեթէ գետնահաւասար դուռ մը, որուն եր-

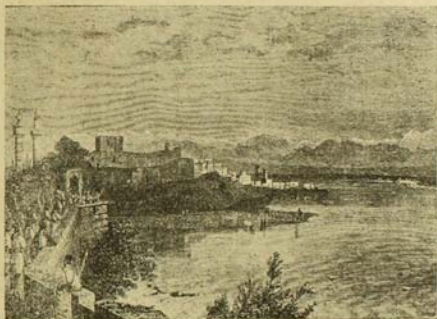
ՄՍԻՍ ՔԱՂԱՔԻ ԿԱՄՈՒՐՋԸ

կու կողմերը կան երկու բարձր ըլուրներ, հաւանականաբար աւերակոյտեր: Ինչպէս նաև քաղաքին արևելակողմը քանի մը հարիւր մետրէ աւելի պարսպամաս մը, նաև գետնափոր քարայրներ: Մսիս բառական շատ աւերումներ տեսած քաղաք մը ըլլալ կ'երևւայ իր ընդհանուր տեսքով: Դեռ տեղ տեղ կանգուն կը մնան հսկայ քարէ և մարմարէ սիւներ: Տեղացիներ ջրհոր փորելու կամ տունի հիմ բանալու ատեն կը հանեն շատ

ծանուց կեդոն մըն էր, վստն զի նոն հնարուած էին 70է աւելի եղանակներ, որոնք կիլիկեան և միս շայ եկեղեցիներու մէջ կ'երգուէին. հիմա շատերը կորուսած են անոցմէ, և քանի մը եղանակներ մնացած են միայն: 1269ի երկաւածքը վնասեց վանքին քէ՛ շէնքին և քէ փառփին:

գեղեցիկ բանուած մարմարիոնի կտորներ, սիւնի խոյակներ, շատրուանի ծորակներ: Հետաքրքրական է նաեւ ձիհուն գետին վրայի հնաձեւ Զաղացքները, որոնք գետին ջուրով կը դառնան: Մսիսի օդը և ջուրը շատ առողջարար չեն, ու հակառակ իր հնութեան ու հին ատեն մեծ քաղաք մը ըլլալուն շատ չի ծաղկիր, բայց երկրագործութեան զարգանալովը յոյս կայ թէ պիտի յառաջանայ:

Մեր ուղեւորներն հոն գիշերեցին և հետեւեալ օր Մսիսի կամուրջէն անցնելով եկան Ինճիրլի: Հոն ճամբան հարթ է և

ԱՏԱՆԱ, ձԻՀՈՒՆ ԳԵՏ ԵՒ ՏԱԻՐՈՍ ԼԵՌՆԵՐ ՀԵՌՈՒՒՆ

անկէ ուղղուեցան Ատանայի կամուրջը և իրր 3 ժամ ճամբորդելով հասան Ատանա:

Ատանա, հիմնուած ըստ յոյն դիցաբանութեան՝ երկնի և երկրի որդի Ատանայէ և Սարոսէ, դաշտային ճոխ քաղաք մըն է Սիհուն գետի աջ եզերքին վրայ և դաշտային կիլիկիոյ կեդրոնը ըլլալով՝ անոր նոր մայրաքաղաքը կը համարուի չրջապատուած բազմաթիւ զիւղերով և աւաններով: Փողոցները նեղ ու մութ մեծ մասով, չէնքերը քարուկիր ու երկյարկ՝ չունին կողմնակի պատուհաններ, իսկ առջեւի կողմէն պատնէշներ կը

բարձրանան իրր ամբութիւն յարձակումներու դէմ կանգնած : Այս կերպով քաղաք տխուր տեսք մը կ'ընծայէ :

«Այս երկիրը լեցուն է պատմութեամբ ու ոտքով մէկդի մղուած իւրաքանչիւր խճաքար կը յիշեցնէ ջնջուած փառքեր : Հիմա այնտեղ բամբակ կը մշակուի և շերամ կը բուծուի : Բնակիչներն հողագործ , ճարտարագործ ու վաճառական են :

«Ատանայի 80,000 բնակիչներէն ստուար մէկ կէսը Իսլամ են , իսկ միւս կէսը կը կազմեն քրիստոնեաներ , որ կը բաժնուին չորս հատուածի . 5-6000 Օրթոտոքս , 1500 Բողոքական , նոյնքան հռովմէական և 20-25,000 Հայ :

«Հայոց թաղը , որ անջատ է հիւսիսէն ու արեւմուտքէն գինքը շրջապատող ֆէլլահ , կրետական և յունական թաղերէն : Այնտեղ կը գտնուին Ֆուսուսայի Միսիօնարներուն Հաստատութիւնները , Սէն Բօլ Քոլէժը , զոր կը վարեն Ժէզուիթները . թաղին մէջտեղն է , Ս . Յովսեփայ Քոյրերուն Հաստատութիւնը կամ Բիթանիա՝ յունական թաղին եզերքը : Այս Հաստատութիւններուն մէջ ուսուցիչ են հինգ Ժէզուիթ Հայեր , մէկ օգնական Ֆռէն և չորս Մառիսիթ Ֆռէններ :

«Ատանայիներ գործունեայ , ճարպիկ , ճարտարագործ ու շատ առեւտրական մարդիկ են» : (*)

Ատանայի հնագոյն յիշատակարանն է գետին վրայ ձգուած հոյակապ կամուրջը , որ 22 աչք ունի և երկայնութիւնն է 200 կանգուն : Յիշատակութեան արժանի է Ուլու-Ճամին :

Այս տեղ թէեւ ամառը շատ տաք կ'ընէ , բայց օդը վատառոզջ չէ : Գետին ջուրը շատ սքանչելի և առողջարար , որ կը բղխի Տաւրոսի կողերէն : Ատանա ունի նարինջի և ուրիշ պտղատու ծառերու բնդարձակ պարտէզներ , ողկուզաւէտ այգեատաններ , որոնք թանձր անտառի մը երեւոյթը կուտան իրեն :

Ատանայի բարերեր հողը տեղացին հարուստ բրած է , իր արտածութեան մէջ գլխաւոր տեղը կը բռնեն արմտիքն

(*) ձառ Մ . Ֆիլիքսի ՄԱՍՈՆԻ , Առաքիւնութեան մրցանակները և կիկիկիոյ շարդերը : (Բիւզանդիոն , Թ . 4298 , նոյ . 30 , 1910) :

ու բամբակը: Կան շոգեշարժ ջրաղայններ և գործարաններ բամբակի կուտը յստակելու համար:

Ատանա եւրոպական քաղաքակրթութեան բարիքներէն գիտցած է օգտուիլ ընդունելով իր մէջ զանազան երկրագործական մեքենաներ, որոնք երկրագործին աշխատութեան մեծ դիւրութիւն կ'ընծայեն: Թէեւ այս մեքենաներ Թուրքիոյ ուրիշ մասերուն մէջ ալ կը գտնուին, բայց ոչ մէկ տեղ այսքան ընդարձակութիւն ունեցած են:

Ատանա վերջին տարիներս բաւական լեցուած էր բնակչութիւնով, որովհետեւ ներքին գաւառներու բազմաթիւ անապահով ու աղքատ վիճակը զանոնք հոս կը մղէր, հոս ուր կարելի էր պատրաստ գործ գտնել ու օրապահիկ հայթայթել: Ամէն ամառ երկրագործական աշխատութիւններու պարապելու համար մինչեւ 8-10 օրուան ճամբայ հեռուներէն կը հաւաքուին հազարաւոր մշակներ, տարբեր ազգութիւններէ և Ատանայի մէջ գրամ շահելէ ետքը աշնան կը վերադառնան իրենց հայրենիքները: Ատանայի բնակիչներէն մեծ մասը քաղաքէն 1-2 ժամ մօտ այգիները կ'երթան ամառուան տաք եղանակին, ուրկէ աղքատ ու գործաւոր դասակարգը կանուխէկ կ'իջնան բամբակի քաղին մասնակցելու համար: Հարուստներէն մէկ մասն ալ կ'երթան Կիւլիկի (Տորոսի մէջ) ամառանոցը: Ատանա շատ զարգանալու, ճոխանալու ու բարգաւաճելու ընդունակ քաղաք է, մանաւանդ երկրագործութիւնը մեծ ապագայ կը խոստանայ հոն. վաճառականութիւնն ալ բաւական առաջ զացած է: Եթէ Սիհուն գետէն ջրաբաշխում կատարուի, Ատանա երկրագործական մեծ կեդրոններու հետ կրնայ մրցիլ:

Գամեր հոս ալ ցաւով դիտեց թէ Հայերն իրենց մայրենի լեզուն կորուսած՝ թրքախօս եղած են: Կրթութիւնը այնքան չէ տարածուած. բարձրագոյն վարժարանի մը տէրքը զգալի է: Հայաստանի և Կիլիկիոյ լուսաւորութեան գործը(*) ամենէն իրական ծառայութիւնն է ազգին, և այս ծառայութիւնը կը

(*) Շնորհիւ Ազատութեան՝ այժմ Միացեալ, Ազգանուէր Հայունեաց եւ Դպրոցատէր Տիկնաց ընկերութիւններ սկսած են իրենց կրթական դերը կատարել կրկին:

մատուցանէին երբեմն՝ կրթական ընկերութիւններ։ Ազգին շահը մտածող զլուխներ հիմնեցին զանոնք և յետին զիւղակն ունեցաւ իր կրթարանը։ Հայոց Միացեալ Ընկերութիւնը փրկարար դեր մը կատարեց երբեմն. Պ. Մինաս Չերազ նոյն ընկերութեան իրրեւ հիմնադիրն շնորհաւորութեան արժանի է։

ՄԻՆԱՍ ՉԵՐԱԶ

Մինաս Չերազ, Ազգային գրողէտ և գործիչ, ծնած է Խաղիւզ, ջերմ պաշտպան Հայկական դատին՝ հրատարակած է առ այս երկար տարիներ Դ'Arménie անուն կարեւոր թերթը։

Գամներ ուզեց զիտնալ այս կրթական մշակին կեանքը և Պէրպլերեանի Ատանացի աշակերտը պատմեց հետեւեալը ինչ որ գիտէր և կամ կարդացած էր ուրիշներէ՝ այն արդիւնալից Աւսուցչապետին նկատմամբ։

Հարուստ քաղքի մը ամէն առաւելութիւնները կը շնորհեն Ատանայի (*) իր առատ բերքերն։ Ժողովուրդը առատութեան և հարստութեան մէջ, աշխատասէր, թէեւ ոչ այնքան զարգացած։

Այս քաղաքին մէջ վաճառականը հիւրընկալուեցաւ իր մէկ բարեկամին տունը, որուն տղաքը Պոլսոյ Պէրպլերեան վարժարանէն ընթացաւարտ եղած՝ հիմայ անդւոյն մէջ պատուաւոր դիրք մը կը վայելէին։ Իրենց սիրելի ուսուցիչին յիշատակը անոնց միտքը կը զբաւէր. եւ անդով կը յիշէին անոր դասախօսութիւնները. անոր անունը իր կրթական հաստատութիւնով անմահացած՝ իրենց պարծանք էր։

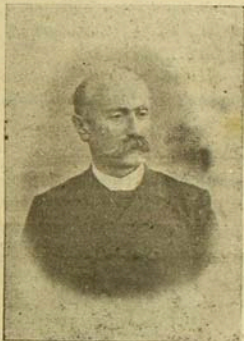
(*) Վ.Մ. Բազար Վ.Մ. այսօր Ասանա կոչուեցած է իր ամբողջ քաղաքով։ Հայտնի են կ'ողբայ հոն եւ անոր շուրջը ցահասակաւ իր 30000 որդիները, որոնք զոն գացին 1909 Ապրիլ 1ին եւ 12ին խուժանային բարբարոսութիւններու, անլուր եղեւ Բազարձուքիւններու։

ԳՂՈՒԽ ԾԷԷ

Ռ Ե Թ Է Ո Ս Պ Է Բ Պ Է Բ Ե Ա Ն

Առանց կրքուրեան չիկայ
կեանք, չիկայ երբանկուրիւն:

Պոլսոյ Խասգիւղի մէջ ծնած է մեր ուսուցչապետը 1850
 Հոկտ.ի վերջին շաբաթը և անուանուած է Ռեթէոս՝ տաս-
 ներկու վարդապետներու միոյն
 անունով, որոնց տօնին հանդի-
 պած էր իր ծնունդը: Աղքատիկ
 յարկի տակ մեծցած, կանուխէն
 հօրմէ որբ մնացած իր Աննա
 մօրը խնամքը կը վայելէ, Խաս-
 գիւղի Ներսէսեան վարժարանին
 մէջ, ուր դեռ փոքրիկ՝ զար-
 մանալի յառաջդիմութիւն մը
 կը ցուցնէ: Անոր ուսուցիչը
 կ'ըլլայ անուանին Ա. Մ. Գա-
 րագաշեան(*), որ կ'աւանդէ
 հայերէն, ֆրանսերէն և իմաս-
 տասիրութեան դասեր, Պէր-
 պէրեան մանաւանդ կը զար-
 գանայ ինքնօգնութեամբ և յա-
 րատեւ աշխատութեամբ:

ՌԵԹԷՈՍ Յ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

1866ին ուսուցչական ասպարէզը կը մանէ Ռեթէոս նախ
 իր վարժարանին մէջ պաշտօն առնելով, յետոյ պաշտօն կը
 վարէ Էտիրնէ, Խասգիւղ, Գատրգիւղ, Օրթագիւղ, Իւսկիւ-
 տար Իճատիէ, Գարակէօմրիւք:

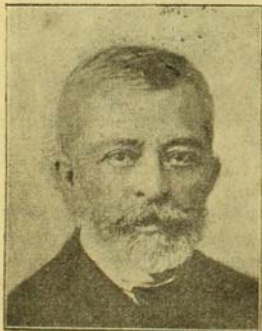
Ուսուցիչի այս թափառայած կեանքը կը վերջանայ սա-
 կայն, երբ վերջապէս կ'որոշէ առանձին վարժարան ունենալ և

(*) ՄՕՏԱԹԻԱ ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ, ծնած 1818, Փետ. 11ին Կ. Պոլիս,
 Գաղատացի ծնողքէ: Աւագանի առուցն է Աճսոն: 1832ին Վիեննայի վանքը

անա Գատրգիւղի մէջ 1877ին կը հաստատէ իր կրթարանը և յաջորդ տարին գիշերօթիկներու թուոյն յաւելումին և տեղւոյ անբաւականութեան պատճառաւ կը փոխադրուի Իւսկ. Իճատիէ, իսկ տարի մը վերջը կը փոխադրուի Սէլամսըզ, Քիւրք-ճիպաչեաններու տունը, որ տարիներէ վերջ իր սեփականութիւնը կ'ըլլայ: Իր շրջանաւարտներու թիւը կը հասնի իբր 250ի: Պէրպէրեան իր ասպարէզին մարդն եղաւ բազմակողմանի հմտութիւններու պաշարով, գործունէութեան անվճատ հոգիով, անշահախնդրութեամբ և մշակումովը ազնիւ ձիրքերու, որոնք զինքը բարձրացուցին և հզօր ազդեցութիւն մը, արդիւնք իր հեղինակութեան, յառաջ բերին իր բազմաթիւ սաներուն վրայ:

Պէրպէրեանի մէջ կը գտնենք ոչ միայն հմտալից դաստիարակը, այլ անկեղծ գրական մարդը, անոր գործունէութիւն կը սկսի 1870էն առաջ. բայց մանաւանդ կը սկսի տա-

կը դիպի եւ կրեւանոցին օրջանը կ'աւարտէ 1840, Նոյեմբ. 1ին: 1840էն մինչեւ 1848 վանիին մէջ մասակարար եւ ուսուցիչ կը կարգուի: 1848 Յու-

Ա. ՄԱՍԱԹԻԱ ԳԱՐԱԳԱՆԵԱՆ

նիս 7ին Իզմիրի վանասան վարիչ կ'ընտրուի: 1849, Յուլիս 17ին Պոլիս կուգայ: 1856ին կը մտնէ քոզուլ վարդապետութիւնը: Այդ քուակոճէն մինչեւ 1883 Պայպլ-Հաուզի մէջ քարգմանութեանց կը հսկէ եւ կը պատճառովաւ եւսուցիչի, Պէտիկթաւի, եւայլն վարժարաններ: Աշխատակցած է Սեր հանդիսի (1860), Չեփիւռի (1862) Մասիսի եւ Թերակմանի էֆէնարի (1881էն սկսեալ): Առաջին երկասիրութիւնն է «Բոսուեսայ խօսք վասն պատմութեան ազգաց» (1841, Վիեննա): Գլուխ-գործոցն է «Քննական Պատմութիւն Հայոց»-ը չորս հատր: Բազմաթիւ ու զանազան դասագիրքերու հեղինակ: Ներհուն բանասէր, հաջ հայազէ ու ազա-

սախոն իմաստաւէր, կը վախճանի 26 Նոյեմբեր 1903ին:

տարածուիլ իր անունը գրական ասպարէզին վրայ: Հետզհետէ կը սփռէ օգտակար յօդուածներ պարբերականներու և օրաթերթերու մէջ, կը հրատարակէ հատորներ, ինչպէս Լամբնէի Բանկ հաւատարմիւնը ուրուք, Առաջին Տերեւք, Գէօթէի Հեքման եւ Դորոքեա, Քաղաքական ճիշտութիւն, Մարդիկ եւ իրք, Ժողովրդեան զբօսանքներ, Դրամք, Երկու բանախօսութիւնք, Գասխարակի մը խօսքերը, Խոնք եւ Յուք(*):

Ազգը իրաւամբ լաւ գնահատեց այս կրթական մեծ գործիչը, տօնելով անոր հաստատութեան քսանեւէնգամեակն 1901 Հոկտ. 28ին և այս առթիւ արժանացաւ իր սաներու երախտագիտական փայլուն ցոյցերու և ընդհանուր համակրութեան և 1000 ոսկիէ աւելի նուիրատուութեան մը, որով կրցաւ իր կրթարանը ընդարձակել:

«Պէրպէրեան իր բարոյական նկարագրով դաստիարակի տիպար եղաւ, շահեցաւ միշտ պատուաւոր մարդու համբաւ և ցոյց տուաւ գործի մէջ անվրէպ ուղղութիւն: Իր դասախօսութիւններուն մէջ դրաւ այնքան խանդ, սորվեցնելու այնքան փափաք, այնքան ջանասիրութիւն, որ իր սիրտը վառող սուրբ սէրն ուսման տարուէ տարի ելեքարացուց իր աշակերտները»:

Իր Հուսկ բանեքէն միոյն մէջ կը գոչէր Մախուր, մախուր, մախուր, և այս մաքրութիւնը պահեց մինչեւ վերջ, ներկայացաւ միշտ իր պարտականութեան դրօշը ձեռքը պայծառ ճակտով, ոչ մէկ արգելքի առջեւ ընկրկելով, թէեւ նիւթական պայմաններ ուզեցին ընկճել իր արի հոգին, բայց ինք մնաց իր գործին վարիչը մինչեւ վերջը այն խանդով՝ որով սկսած էր իր հաստատութեան առաջին օրը:

Ո՛վ ազնիւ ուսուցչապետ, քու բարձր իմացականութիւնդ, անստգիւտ կեանքդ պիտի յաւերժացնեն քեզ իբր բարեկամ կրթութեան և ո՛րչափ անցնին տարիներ, քու յիշատակդ թանկագին աւանդ մը պիտի ըլլայ փոխանցուած սե-

(*) Իսկ իր մահէն վեց՝ որ տեղի ունեցաւ 1907 Ապրիլ 8ին, հրատարակուեցաւ Դպրոց և Դպրութիւն անուն գործը: Այժմ Պէրպէրեան վարժարանի վարիչն է իր որդին Օճնիկ Էփ. Պէրպէրեան:

բունդէ սերունդ, աշակերտներուդ համար, որոնք պիտի զան
ընդմիշտ ցօղելու հողակոյտդ իրենց երախտագիտական
արցունքներով, Իսկ քու բազմաթիւ բարեկամներդ պիտի շա-
բունակեն սիրել քեզ զերեղմանէն անդին ալ :

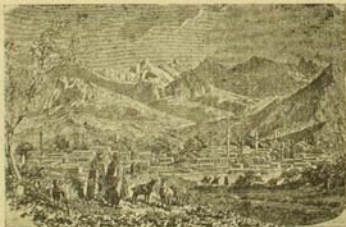
Գ. Լ. ՈՒ Խ Ծ Ը .

ՍՏԱՆԱՅԷՆ ՏԱՐՍՈՆ ԵՒ ՄԷՐՍԻՆ

Անցեալին պատկերը միշտ
մեր միտքը պիտի գրաւէ :

Վաճառականը Ատանայի կեանքին և տեղական գործե-
րու մասին նորանոր տեղեկութիւններ ստանալով՝ մեկնեցաւ
երկաթուղիով Տարսոն :

Այս թափառումներէն շատ կ'ուրախանար Գամեր, որ
մեղմիկ կը մրմնջէր «Տանկամ տեսնել զիմ 'Կիլիկիա» երգը,

Կիլիկիայով կ'ողե-
ւորէր և երեւակա-
յութեան մէջ կը բե-
րէր հին կեանքը,
անցեալը, երբ պա-
տերազմներու, խռո-
վու թիւննե բու-
թաար կը հանդիսա-
նար այս երկիրը :

Տ Ա Ր Ս Ո Ն

Անոնց ուղեւորու-
թիւնը շատ հաճոյա-
լի անցաւ. կ'եր-

թային ուրախ ուրախ կառախումբը կը թռչէր կը սուրար դէպի
Տարսոն, ուր հասան վերջապէս :

Տարսոն (12000 բն.) Կիւղնոս գետին վրայ աշխարհի հին
և նշանաւոր քաղաքներէն մին. Մայրաքաղաք Կիլիկիոյ, Հոռ-
մայեցւոց ժամանակ, Տարսոն 7 անգամ կործանուած և նո-
րոգուած է : Տարսոնի թանկագին հուսթիւններն են. Տեօնիւք

բաւ, Գաներգ գաբու, Տելիք գայա, նոյնպէս քաղքին հիւսիսային արեւելեան կողմը Կիւղնոսի հոսանքին հանդիպող Մեծին Ազեքսանդրի լուացուած տեղը:

Քաղաքին զիրքը ուշագրաւ է և ամէն կերպով ընդունակ զինքը վաճառաշահ ու կարեւոր կեդրոն մը գարծնելու: Ծովէն 10 մղոն հեռու է ու կ'իշխէ բարեբեր ու արգաւանդ դաշտի մը: Քաղքին հիւսիս-արեւմուտքէն կ'երկարի Տաւրոսի լեռնաշղթան: Այս լեռներէն կը բղխի Կիւղնոս գետը(*) որ կը թափի Միջերկրական: Այս գետէն անցած է Կղէտպարա եզրիպտացի թագուհին, նստած մետաքսահիւս առագաստներով շքեղ նաւակներուն մէջ (Բ. է 30), և Տարսոն այցելած է(**):

(*) Կիւղնոս գետը գործածութեան համար շատ յարմար գետ մըն է: Ակնադրիւր վեր, Տարսոսի լեռնաշղթային մէջ ըլլալով գետը բաւական ուժգին կը վազէ: Արդէն ջուրին մէկ մասը բաժնուած է պարտզները ջրելու եւ մէկ մեծ մասն ալ այիւրի գործարաններ եւ Մովրոմաքի եղբայր մանաճ ծի գործարանը կը դարձրէ: Կարելի է նաեւ այս գետը գործածել էլէֆրականութիւն արտադրելու համար եւ կամ ուրիշ մեքենական հպասակներու համար իբր շարժիչ ոյժ: Մանաւանդ գետաբեռանին մատուցելով կարելի է հազարաւոր արտադար մեակելի գետին բանալ, ինչ որ օգտակար պիտի ըլլար հաղահին օդին ալ: Տարսոնի երկրագործութիւնն ալ բաւական զարգացած վիճակ մը ունի մաս կուզելով Ասանայի: Կիւլէք Պողազ կոչուած (Կիլիկիոյ դռներ) Տարսոսի անցէն խնուդին ուղղակի Տարսոն կուգայ ու անոր համար կարաւաններու նամբու վրայ է, մանաւանդ հին ասեն շատ կ'օգտուէ իր այս դիրքէն:

Ս. Պողոսի ժամանակ Տարսոն իբրեւ կարեւոր ուսման կեդրոն մըն էր: Հոս կար մեծ համալսարան մը, ուր սորված էր Աբելոզորոս փիլիսոփան, Օգոստոս կայսեր ուսուցիչը եւ խորհրդականը: Հոս կրթուած էր Նեստոր փիլիսոփան: Հոս ապրած էր Երմոգիեն երեսելի հեղեւորը (Քրիստոսէ մէկուկէս դար վերջը) որ 15 տարեկան եղած ասեն զեղեցիկ նաեւ կը գրէր. այնքան մեծ էր իր մտաւոր կարողութիւնը, բայց 25 տարեկան եղած ասեն ապուրջաւ: Ասոր համար հեքանոսներու առաւելալ իր Տարսոնցի ըլլալը պարծանք մը համարելով, կ'ըսէ. «Ես Հրեայ եմ, Կիլիկիոյ Տարսոնէն, չէր քէ անեւան հաղթի մը հաղահացի»:

(Գործք, ԽԱ. 39)

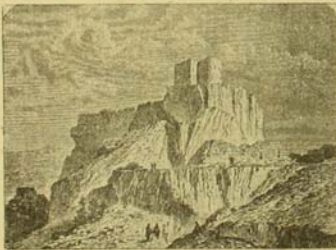
(**) Նշանաւոր մարդիկ այցելած են հոն կամ ձեռն. Աղեմանդը (որ հիշ մնաց մեռելէ Կիւղնոսի պաղ ջրերուն մէջ լողանալէ ետք) եւ Մարկոս Անտոնիոս որ դասելու համար հոն կանչեց Եգիպտոսի բազումին Կղէտպարան: Բայց Մարկոս Անտոնիոս հրապուրուելով անկէ դատելու «եղ ամուսնացաւ անոր հետ»:

Տարսոն պոնտայի մայրաքաղաքն էր Կիլիկեան թագաւորներու : Հոն Լեւոն Բ. թագաւոր օծուած է, ընդունելով ընծաներ աշխարհի չորս ծայրերէն :

Տարսոն ունի 30,000 բնակիչ, որոնց 4000ը քրիստոնեայ, մնացեալները մանսէտական, $\frac{3}{4}$ ը Ֆէլլահներ են : Հայերն են իբր 2000, ունին Ս. Աստուածածին անուն եկեղեցի մը (*), նաև մանչերու և աղջիկներու յատուկ նախակրթարաններ ու մանկապարտէզ մը : Օտարներն ալ ունին իրենց յատուկ վարժարաններն, նոյնպէս լատին կրօնաւորներն :

Բայց Տարսոնի կրթական հաստատութիւններուն մէջ առաջին տեղը կը բռնէ Ամերիկեան Սէնթ Բօլ գոլէժը, որ կը բարձրանայ քաղաքին հարաւային կողմը, բլրակի մը զատիթափին վրայ :

Արհեստները և մասնաւորապէս վաճառականութիւնը բաւական զարգացած են Տարսոնի մէջ : Հայեր ընդհանրապէս արհեստաւոր են և կամ վաճառական : Թուրքերը մեծ մասամբ երկրագործ : Իսկ Ֆէլլահները պարտիզպան : Տարսոն կ'արտադրէ բամբակ, շուշմայ, ցորեն, գարի, վարսակ :

Լ Ա Մ Բ Բ Ո Ւ Ն Բ Ե Բ Գ

Շերամարուծութիւնն ալ օրէ օր զարգանալու վրայ է : Տարսոնի մէջ կան ալիւրի ու մանածի գործարաններ : Ալիւրի գործարաններն երեք են, որոնց մէկը վերաբերի Շալվարճեան եղբայրներու :

Տարսոնի օղբամառ տտեն անտանկի տաք ըլլալուն բնակիչներուն մէկ մաս-

(*) Եկեղեցիին մէջ պահած են Գաներգ գարուէն բերուած Հեքում Ա.ի արձանագրութիւնը կողմէ, նաև անո՞ւ ֆոլ Հեքումի կեոյ Լեւոն Բ.ի դասէր Զապել քաղաքիին յապանագրք :

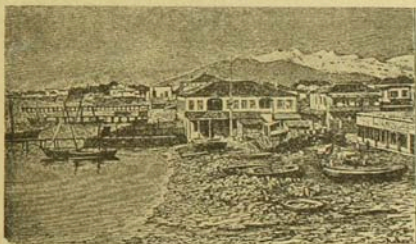
սը քաղաքէն 10 ժամ հեռու Տաւրոս լեռներու մէջ Լամբրոն կոչուած հովոցքը կ'երթան, մէկ մասն ալ այգիները :

Այս քաղաքը հետաքրքրական է բոլոր քրիստոնեաներուն համար իբր Ս. Պօղոս Առաքեալի ծննդավայրը, իսկ Հայերուս համար ալ Ս. Ներսէս Լամբրոնացի եպիսկոպոսին առաջնորդական ամօրը :

ՏԱՐՍՈՆԻ ԵԿԵՂԵՅԻՆ

Գամեր ուղղակի եկեղեցի գնաց, հոն իր ուխտը կատարեց. տեսաւ հոն եկեղեցիին բակը չորցած թթենիի մը բունը տասը կանգուն, որուն համար ըսին թէ Պօղոս առաքեալ այս թթենիին պտուղէն կերած է : Այս ծառէն շատ Եւրոպացիներ իբր յիշատակ փոքր մաս մը կ'առնուն :

Մ Է Ր Ս Ի Ն

Վաճառականը երկու օր մնաց այստեղ ուսումնասիրութիւններ ունեցաւ և մեկնեցաւ յետոյ իրեններուն հետ դէպի Մէրսին :

Մէրսին Կիւզկի-Տերե կամ Մերսին չայը կոչուած վտակին բերանը շինուած է ծովեզերքին ամենամօտ. ունի փոքր

Հայ գաղութ մը 350 տունէ բաղկացած փոքր ի շատէ բարեկեցիկ, Ունին եկեղեցի մը, Ս. Լուսաւորիչ և նախակրթարան մը, Պարթեւեան :

Վերջին ժամանակներս սկսաւ շէննալ իր նաւահանգիստն, Կիլիկիոյ և Փոքր Ասիոյ բերքերը յանձնելով Մէսսաթըրի և Լոյս ընկերութիւններու շոգենաւերուն և եւրոպական վաճառքներ ներս ընդունելով :

Բնակիչները կազմուած են Ասորիներէ, Յոյներէ, սեւամորթներէ և եւրոպացի վաճառականներէ : Մէրսինի սահմանները զուարճալի են, գեղեցիկ և տեսակ տեսակ բուսաբերութեամբ և պտղաբեր պարտէզներով, որոնց մէջ կ'ապաստանին բնակիչները ամրան տաքերուն :

Հաղիւ Մէրսին հասած էին, Գամեր ուրախութենէն ցնորած պոռաց. «Ծո՛վ, ծո՛վ» : Առաջին անգամ էր որ կը տեսնէր ծովը : Միջերկրականի ընդարձակութիւնը գրաւեց իր սիրտը : Հոս վաճառականը ուղեց քիչ մը ծովու օդ ձմելու համար ուղղուիլ դէպ ի Այաս. ուստի մտան դէպ ի հոն մեկնող շոգենաւ մը :

Գամերի ուրախութիւնը չափ չունէր. կանգնած շոգենաւին կարմրջակին վրայ զուարթագին կը ծափահարէր :

Գ Լ ՈՒ Ե Ն Ծ Թ .

Ծ Ո Վ . Զ Ա Ն Ա Զ Ա Ն Ծ Ո Վ Ե Ր . Ա Ն Ո Ն Յ Գ Ո Յ Ն Ե Ր Ը .

Ծ Ո Վ Ո Ւ Ծ Ա Ղ Ի Կ Ն Ե Ր Ե Ւ Տ Ո Ւ Ն Կ Ե Ր

Գիտութիւնը ամեն կողմ,
մինչեւ իսկ ծովուն խորերը
կը պարզէ իր հրաշալիքները :

Գամեր անհուն հրճուանքով մը լեցուած իր նետաքրքիր միտքը կը պարտցնէր հոն ամէն առարկայի վրայ. նաւուն մէջ իրր տարրեր աշխարհի մը մէջ կը կարծէր ինքզինքը. նաւատիները ծովու մարդիկ զուարթ և բարեհամրոյր նկարագրով կը շրջապատէին զանի և անոր նետաքրքրութիւնը գոհացնե-

լու համար կը մրցէին կարծես : Անոնցմէ մէկը մանաւանդ սիրով կապուեցաւ Գամերի հետ : Նաւաստին նոյն միջոցին հանգիստ կը վայելէր . աշխատութեան կարգը ուրիշին ըլլալով լաւ ժամանց մը կը պատճառէր այն արեւելքցի տղուն՝ որ ուրախ իր անվերջ հարցումներով ծովու կեանքի մասին կատարեալ տեղեկութիւններ կը քաղէր :

— Միրելի՛ պարոն , ըսաւ Գամեր , ի՛նչ բարեբախտութիւն ինձ . մինչեւ հիմայ չէի տեսած ծովը . արդեօք ամէն ծով այսպէ՞ս է :

— Ո՛չ , պարո՛ն , ծովերն ալ երկիրներու պէս զանազան են . այսպէս այս Միջերկրականը կապոյտ է , Ովկէանոսը կանաչորակ , Չինու ու Ճարոնի ծովերը դեղին գոյն ունին , Գալիֆոունիոյ ծովը վարդագոյն է :

— Ո՞վ կուտայ ծովուն այս գոյները :

Երբեմն գեղեցիկ երկինքի մը ճառագայթները , ինչպէս Միջերկրականի , երբեմն ծովու խորութեան ժայռերը կամ աւազը . երբեմն անոր մէջ եղած ծովային տունկերը կամ ջրիմուռները :

— Ի՛նչ , ծովու մէջ տունկեր կան :

— Այո՛ , ապա թէ ոչ ի՛նչով պիտի ապրէին ծովուն մէջ եղած բո-

լոր կենդանիներն ու ձուկերն : Ծովն ունի իր մարգագետինները , փոքրի՛կ բարեկամս , և իր ծաղիկները շատ վառ գոյնե-

ԾՈՎՈՒՆՆԻ ՏՈՒՆԿԵՐ

Ծովուն տակը կան լեռներ և ձորեր , անկոխ ձորեր , ընդարձակ մարգագետիններ , ուր ծովային կենդանիներ կը ճարակին : Ծովուն զխաւոր տունկերն են ջրիմուռներ եւ վարեխներս : Նաեւ մեծ թուով կենդանաբոյսեր կը զրտնուին , ինչպէս պատկերին մէջի ծովամայրերը , եւայլն :

րով, և իր բաղեղի անտառները, այնքան սեղմ և այնքան թանձր տեղ տեղ, որ անկարելի կ'ըլլայ նաւարկելը: Երբ Քրիստափոր Գոլումպոս մեկնեցաւ Ամերիկան գտնելու համար, և թէ իր նաւը անցաւ Ուլկէանու այն մասէն, որ բաղեղներով ծածկուած էր, նաւաստիները որ երբեք չէին տեսած այնքան շատ բաղեղ, կատղեցան և չէին ուղեր յառաջ երթալ, վախնալով որ նաւը ծուղակի մէջ չըռնուի մնայ այն ծովային տունկերուն մէջ:

— Արդեօք գեղեցիկ են ծովու ծաղիկները:

— Անոնց մէջ կան շատ գեղեցիկներ, որ կը ցոլացնեն ծիածանի գոյները սիրամարդի պոչին պէս: Ուրիշներ վարդագոյն են, ուրիշներ գեղեցիկ կարմիր կամ փափուկ կանանչ:

Նաւաստիին խօսքերէն յափշտակուեցաւ Գամեր, յետոյ տյս ազնիւ պաշտօնեան պահ մը հեռացաւ անկէ:

Ծովային այս կարճատեւ ճամբորդութիւնը շատ բան սորվեցուց Ռաչկավանքցի տղուն, որ կը պտտէր շարունակ նաւուն մէջ և ապշած կը դիտէր անոր մեքենական հզօր կազմուածքը, որով կը պատերազմէր կատաղի փոթորիկներու դէմ:

Ոհ, ծովը մանանակ ինչ երջանկաւէտ անոյգութիւն մը կը շնորհէր այս ճամբորդ խումբին, որուն մէջ էր ուղեւորական երկար շրջան կատարող Գամերը, այս շատ յոգնած պատանին, որուն պայծառ աչքերը կը շողային ապագայի գեղեցիկ հեռանկարով:

Վերջապէս 3 ժամէն հասան Այաս:

Գ Լ ՈՒ Խ Ե.

Հ Ա Ճ Ե Լ Ի Պ Տ Ո Յ Տ Ն ԵՐ Կ Ի Լ Ի Կ Ե Ա Ն Վ Ա Յ Ի Ե Բ ՈՒ Մ Է Ջ

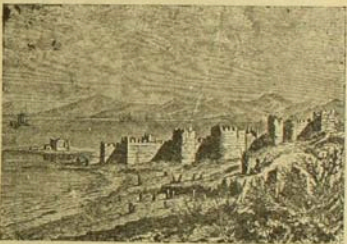
Երկրագործուրիւնը, սհա՛
թուրսիոյ անարիտ ոսկե-
հանքը:

Այս ծովային կիրիկիոյ փոքրիկ աւանն է, որ ժամանակով Ռուբինեանց ասան հուշակաւոր չէն և վաճառաչահ քա-

դաք էր և ուր կը բնակէին Եւրոպական դեսպաններ: Արեւմտեան կողմն է Եռամուրթալըք կոչուած խորշը, ուր ձմեռները կ'այցելէ Միջերկրականի անգղիական նաւատորմիչը: Հին ատեն իբր նաւահանգիստ մեծ անուն հանած էր, այնպէս որ ժամանակակից Եւրոպացի բանաստեղծներ, Պոքֆաչիոյ, Արիոսթոյ և Չօսրը, իրենց հոշակաւոր գրիչներուն նիւթ են ընդրեր անոր անունը:

Այս աստի խեղճ գիւղի մը կերպարանք ունի: Հոս կը տեսնուին հին մեծամեծ շէնքերու աւերակներ, իր անցեալ փառքին իբր տխուր ներկայացուցիչներ: Ծրջակաները կան մեծ անտառներ և նարինջի ու լիմոնի ընդարձակ պուրակներ:

Մեր ուղեւորները մեկնեցան Այասէն և երկու ժամէն հասան Նաճարլը, բլուրի վրայ կառուցուած: Անկէ ալ անցան Համիտիյէ, որ հաստատուած է 78ի թուրքօ-Ռուսական պատերազմի ատեն: Համիտիէ երկրագործական շատ

Ա Յ Ա Ս

կարեւոր կեդրոն մըն է և Այասի նաւահանգստին կը հայթայթէ կարեւոր քանակութեամբ երկրագործական իբր արտածելի նիւթ:

Այս կողմեր երկրագործութիւնը ծաղկած է. ժիր մշակը դաշտի աշխատութիւններուն նուիրած ինքզինքը՝ հողին ծոցէն կը քաղէ ամբաւ բարիքներ:

Գամեր այս հողագործ ժողովուրդին մէջ ապրելով և անոնց աշխատասիրութիւնը դիտելով կ'ուրախանար:

Աւա՛ղ, որ երկրին իշխանութիւնը լաւ ուղղութիւն մը չիտար այս երկրագործ դասուն և իր տիպար ագարակներով այնքան չի լուսաւորեր երկրագործին միտքը:

Վաճառականը իրեններով վերադարձաւ Այասի նաւահանգիստը և անկէ նաւով անցաւ Փայտս, որ հին ատեն շատ ծաղկած և վաճառաշահ քաղաք մըն էր և կը կոչուէր «Ճկերոյ թագուհի»: Երկար ատեն կիլիկիոյ և Ասորեստանի իրր սահմանադուխ ծառայած է Ասիոյ և Եւրոպայի վաճառականութեան իրր միջնորդ: Ունէր մեծ վաճառատուններ, տօնավաճառներ, ընդարձակ և քարաշէն շուկայ, որուն հետքերը կը մնան տակաւին: Ինչպէս նաև ժամանակին էն համբաււոր նաւամատոյցը, որ քարաշէն է և որուն մնացորդները այսօր կը ծառայէ իրր նաւահանգիստ Չօք Մարզուանի և չրջականերուն և ծանօթ է ձին-Գուլէ անունով:

Հոս կայ նշանաւոր հին բերդ մը, որ աքսորականներու և դատապարտեալներու արգելարան է:

Ա Մ Ա Ն Ո Ս Ե Ա Ն Դ Ռ Ն Ե Ր

Անկէ անցան Չօք Մարզուան, որուն արևելեան կողմէն կ'անցնի դեռ մը, որ կը բղխի Կեալուր Տաղիէն, արևմտեան կողմն է Միջերկրական իրր 10 վայրկեան հեռու:

Չօք Մարզուան Հայ լեռին ստորոտն է (Թուրքերէն ձէպէլի Պէրէքէթ, հին ատեն Ամանոսեան կամ Ճկերոյ լեռներ):

Տեղացիք քաջ, աշխատասէր և բաւական դիւրակեաց են: Հոս ծաղկած է երկրադործութիւնը, նոյնպէս մետաքսա-

գործութիւնը և նարինջի վաճառականութիւնը : Տեղւոյն նարինջը շատ բնտիր է : Տեղացիք նաեւ լաւ կտաւ կը գործեն , տեղական կերպաս՝ որ ամառնային հագուստներու իրր նիւթ կը ծառայէ Ատանայի և շրջականներուն մէջ :

Չօք Մարզուանի շուկան կը կոչուի Տէօթ Եօլ , ուր ամէն տեսակ արհեստներ կը մշակուին : Կան մետաքսի գործարաններ , նոյնպէս նարինջի սնտուկ շինելու յատուկ գործատեղիներ :

Չօք Մարզուան իրր 1000 տուն Հայ կը պարունակէ , ունին քանի մը դպրոցներ , որոնց մէջ կեդրոնականը բաւական յառաջադէմ է . 2 եկեղեցիներ կան . ժողովուրդը բարեպաշտ է :

Չօք Մարզուան լաւ օդ ունի :

Մեր ուղեւորները նոյն գիշեր հոն մնացին և հետեւեալ օր պարտեցան դարձեալ շրջակաները : Գացին Էօզէրիի , ուր 250 տուն Հայ կայ , նոյնքան ալ թուրք և որ երկրագործութեամբ կ'ըբաղին : Ունին նարինջի և լեմոնի պարտէզներ : Յետոյ անցան Օճաքլը գիւղը , լաւ դիրքի վրայ շինուած , ուր կան իրր 400 տուն Հայ , նոյնքան եւս թուրք :

Ո՛հ , ի՛նչ գեղեցիկ վայրեր , ուր նարնջենին կը ծաղկի : Դիւթական աշխարհ մը կը պարզուէր հոն Գամբրի աչքերուն առջեւ : Ծաղիկներու բոյրերէն կ'ըմայլէր պանդուխտ պատանին : Բոյրերով խտացած մթնոլորտը անոր զուարթութիւն կը պարգեւէր : Անոր միամիտ ու անուշ նայուածքը յառած երկնքի կապոյտին , կը կարծէր տեսնել երկնային ոգիներ , որ կ'երգէին երջանկութիւնը :

Հետզհետէ գացին Օսմանիլէ , որ դաշտային է և ունի բրինձի մշակութեան յատկացուած ջրարբի ընդարձակ արտեր : Հոս 100 տուն Հայ կայ , որոնք արհեստաւոր են : Անցան Պաղչէ , ուր 150 տուն Հայ կայ , որոնք նոյնպէս արհեստաւոր են , ինչպէս նաեւ Հասան Պէյլի , ուր 400 տուն Հայ երկրագործ կայ . Լափաճլը և Սառնը , որոնց իւրաքանչիւրին մէջ 200 տուն Հայ կայ . զբաղումնին է երկրագործութիւն : Սառնըին դէմն է Անատիոն գիւղը և այս երկու գիւղերուն մէջ-

տեղէն կ'անցնի ճի՛տունը, վերջապէս հասան Շար, Հայ գիւղ, ուր 120 տուն Հայ կայ և բնակչութիւնը քաջ երկրագործ ժողովուրդ մըն է: Շարի մէջ կը մնան դեռ նշանաւոր հու-թիւններ:

Այս հողագործական շրջանակին մէջ Գամեր նոր ոգի զգեցաւ և ուրախ ուրախ դիտեց զարնանային օրերու աշխատութիւններ, վայելեց նարնջածաղիկներու հմայիչ տեսքը և օդին մէջ սփռուած անուշահոտութիւններ:

Իրենց ընթացքին վրայ հանդիպեցան նոյնպէս կոկիւսոնի (Կոֆսիւնի՝ ըստ Թրքաց) որ բլուրներով շրջապատուած, զուտ հայաբնակ 200 տունով. տեղացիք երկրագործ, ատաղձ պատրաստող և ջորեպան են: Ասոնցմէ շատեր կուգան դարնան տան Ատանայի դաշտը մշակութեան համար:

Հետաքրքիր տղան ուղղուեցաւ եկեղեցի, աղօթեց հոն ջերմեռանդ սրտով և յետոյ կարճ տեսակցութիւն մը ունեցաւ տեղւոյն քահանային հետ, որ հին դէպքեր յիշեց, ըսաւ թէ կոկիւսոնի մէջ երեք տարւոյ մօտ պանդխտեցաւ Ոսկերեան, տառապազին և դժնդակ ուղեւորութիւն մը կատարելով Պօլսէն մինչև և հոն 70 օրեր, հալածուած Եւդոքսիա թագուհիէն. աւելցուց նաեւ թէ Հայերն իրաւունք ունին պարձենալու, որովհետեւ այս Սուրբին աքսորանքին ատեն անոր հիւրընկալ եղած են և անոր ցաւերը մեղմացուցած: Հոս ամառը բաւական տաք կ'ըլլայ, լայնութեան 38 աստիճանին տակ ըլլալով, խոյ ձմեռը՝ անհնարին ցուրտ, թէ՛ իր հողին բարձրութեամբ և թէ՛ բարձր ու ձիւնապատ լեռներու մերձաւորութեամբ:

Մեծ Հայրապետին այս աքսորավայրը թէպէտ անհանդուրժելի այս Սուրբին, բայց ան սփոփուեցաւ հոս. մերազգիներ շրջապատեցին զանի գուրդուրանքով և անոր հողին վեհութեան առջև խոնարհած՝ փառք սեպեցին իրենց ծառայել անոր, ինչպէս Դիոկորոս նոյն կողմերու առաջնորդն, նոյնպէս Հրահատ և ուրիշներ: Եւ Ոսկերեան սիրեց Հայ ազգը, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը, մեր ազգին հաւատքի հայրը, ներբողելով այն լեզուով՝ որով զոված էր իր եկեղեցիին Սուրբ Հայրերը, Իգնատիոս, Բարեւաւս և Մելիտոս:

Երանի՛ քեզ, Հայոց աշխարհ, որ այսպիսի արժանաւոր

քանանայապետի մը հալածիչները ամօթահար թողուցիր ազնուական հիւրընկալութեամբ մը և պատշաճ խնամամօթեամբ :

Կոկիւտոնէն քանի մը ժամ անդին կայ Կէպէն (բուն Կապանը) որ նշանաւոր է իր պատմական անցեալով : Այստեղ է բերդ՝ Կապանի իշխաններուն [և իբր բազմիցս թաքստոց Ռուբինեան և Լուսինեան թագաւորներու : Հին ատեն մեծ սքրեպիսկոպոս էր, և արդի Ծոնուզի վանահայրութիւնը յաջորդութիւն է Կապանի : Բնակչութիւնն է իբր 150 Հայ տուն :

Կոկիւտոն և Կէպէն Զէյթունի յառաջապահներն են իրենց քաջութեամբ :

Կոկիւտոնի և Ծոնուզի մէջտեղ կայ Զուխուր Հիսար, Հայերէն Կանչու երկիր, որու վրայ կը բարձրանայ Կանչի բերդը : Հոս է Ուլնեցի՞Ս . Մտեփաննոսի վանքը :

Զուխուր Հիսարէն Ծոնուզ կը տեւէ 3 ժամ : Այս գիւղը զուտ հայաբնակ է : Կաթարեալ Հայ են տեղացիք և ասոնց նման մաքուր նկարագրով և քաջասիրտ ժողովուրդ քիչ կայ : Թէեւ աղքատիկ, բայց ողբով չափօ՞կը պահպանեն իրենց ազգութիւնը և կեանքը : Ունին հոչակաւոր վանք մը Ս . Կարապետ(*) :

(*) Այս վանին մէջ հաստատուած էր երբեմն բարեգործ Ռուսահայ Զանգեանցի նպաստեալ Որբանոց մը, որուն նման ուրիշ 10 որբանոցներ են յիշեալին ձեռնուորեան շնորհիւ հաստատեցան մեր բնախարհին զանազան կողմեր, ինչպէս Ալաշկերտ, Հեֆեաւէի Պաշգալէ, Աղբամար, Մուշ, Տիարպէի, Բալուի Քաղցրահայեաց վանն, Զարամնագ Բերի, Սոյ վանն, Աստանայի վիճակէն Հասան Պէլլի գիւղ, և Կիրին :

Ձերբերու խնամակալի հանգամանքով Զանգեանց իրասնեական համբաւ զսած էր մեր մէջ և իր անունը յարգուած ու սիրուած : Քայց անձանօք կը մնար գրեթէ այն մեծ դերը, զոր կը կատարէր նա Ռուսիոյ մէջ՝ իբր ներհուն մասենագիր ու հրապարակագիր :

Զանգեանց ծնած էր 1851ին Տիլիսի մէջ, իր ուսումն առաւ Լազարեան նեմարանը, և յետոյ ընդունելով Մոսկուայի Համալսարանին իրաւագիտութեան բաժնին մէջ, աւարտեց յաջողութեամբ անոր ընթացքն և 1874ին իբր փաստարան ու հրապարակագիր երեւցաւ ասպարէզին վրայ : Իր առաջին յօդուածն հրատարակելէ իչ վերջը, Զանգեանց կոչուեցաւ աշխատակցելու Մոսկովսի վեհոմոսքի ռուս լրագրին. բաժնուելով անկէ՝ գնաց միացաւ Բուսի վեհոմոսքի քերթին, որու աշխատակիցը մնաց Զանգեանց մինչեւ

Հոս վաճառականը փափաքեցաւ ետեւ տեսնել Չէյթունը , այս քաջերու բոյնը . ուստի դէպի հոն դիմեցին իրենց ջորիները մտրակելով :

ԳՂՈՒԽ ԿԱ.

Ձ Է Յ Թ Ո Ւ Ն Ի Մ Է Ջ

Թող մեր անունը անտաս մնայ եւ թէ չունենանք ուրիշի առջեւ ամօթէն կարմրելու բան մը :

Գամեր ուրախ սրտով կը բարձրանար Չէյթուն . միշտ իր երեւակայութեան մէջ ունէր ան տեղի առիւծասիրտ բնակիչներու պատկերը , որով իր հետաքրքրութիւնը շատ սրուած էր : Չէյթունցին շահած է կանուխէն քաջի անունը . ծնած օրէն ան դիւցաղն է արդէն :

Ան վաճանգի մէջ անվեհեր՝ մահուան առջեւ ուրախ քաջամարտիկ զինուորն է որ կը կռուի անիրաւութեան դէմ եւ յարգանք կ'ազդէ իր հակառակորդին իսկ :

վերջ : Նորաժի հրապարակագիրը կը փայլէ իր ընտիր եւ հզօր յօդուածներով , որք Ռուսիոյ վերաբերեալ ներքին խնդիրներու մէջ արդարութեան ու նշմարութեան զազափարները կը ծաւալէին՝ ինչպէս կը հռչակէ նոյն թերթին խմբագրապետը Ջանեւանցի Բանեւիհիգամեայ գործունէութեան յօբելեանին առթիւ :

«Մեռաւ Ջանեւանց 1900 Օգոստոսի մէջ :

«Տաղանդ, բարութիւն ու կամքի զօրութիւն երեակ պատանդաններն եղան Ջանեւանցի մեծութեան եւ յաւերժացուցին իր անունը : Ռուս մամուլը, զրականութեան բոլոր մեակները, իրաւագէտներու երջանակները, ուսանողները, մեծ ու պզտիկ կը դուռասեն իր ձիւրերը, երախտագէտ սրտով կը յիշեն իր ծառայութիւններն ու կողբան իր կորուստը : Անհուն սգով խոնարհելով եւ մենք իր գերեզմանին առջեւ, կը բողբոնք Ռուս մամուլին ընել վերջին խօսքը . «Յանձին նոր վախճանաւած Գրիգոր Ջանեւանցի, մեք գրկուեցանք ոչ միայն հոգեկան ապշեցնող մահուութիւն ունեցող մարդոց, ոչ միայն մարդկային պարկեշտագոյն իտէլաների համար անխոնջ աշխատողից, այլ եւ մեր ամենաբանձարաւոր հրապարակախօսներէից մէկից, մի գրողի, որ ունէր թէ՛ խտոր նշանակութիւն իբրեւ տաղանդ, եւ թէ մեծ ազդեցութիւն ընթերցողի վրայ :»

(Իխզանդիոն 1900 Սեպտ. 4)

ՎԵՐՄԱՆՈՂ

Ձէյթունցիին մարդարան են իր բարձր սարերը . անոր հրազէնի պայթիւնը կ'արձագանգեն լեռներն, որոնց մէջ ապաստանած վայրի գաղանները կ'որսայ զէնքերով և այսպէս քաջութեան կը վարժուի. դեռ տղայ, իր խաղալիկներն են վառօղ և գնդակներ. անոր հարուածը չվրիպիր. անունէն կը դողայ թշնամին :

Իր ծննդավայրին դիրքը զանի քաջ ծնած է, որովհետեւ Ձէյթուն իր բնական ամբուսթիւններով ու սրբազործուած պատնէշներով, Տորոս լեռներու մէջ ապառաժուտ լեռան մը կողքին վրայ եռանկիւնաձեւ դիրքով է, որուն չըջկայ բարձր լեռները և արեւելեան ու արեւմտեան չհիւսիսակողմերու երկու զժուարամատոյց կիրճերն աւելի նշանաւոր կը հանդիսացնեն տեղն : Առաջինին կողէն անցնող գետն, որու ջուրն ամառ ատեն փոքր ինչ կը քիչնայ՝ բուն Ձէյթունի առաջակողմը բոլորելով՝ կը միանայ վերջինին մէջտեղէն անցնող գետին հետ և կը թափի Ջիւուն գետը :

Ձէթունցի

1879ին շինուած պարսպափակ զօրանոցը Ձէյթունի արեւելեան հարաւակողմը շինուած է բլուրի վրայ, քառորդ ժամ հեռու :

Ձէյթունի օդն ու ջուրը աղէկ է, բայց ներքին աղտեղութիւնները օդը ապականած են :

Ձէյթուն չորս թաղերու բաժնուած է այսպէս՝ վերի բաղ, օրբա մահալլէ, որուն ստորոտն է կառավարական պաշտօնատուն, Գարդալար և Պօզ պալլը :

Գամեր գիտեց թէ փողոցներն անկանոն, նեղ և անանցանելի են անմաքրութենէ : Տուներու պատերը աղւմով և քարով բարձրացած են. ներքնայարկն է ախոս և ճեմիչ և գետնայարկն է բնակարան :

1600 տունէ կը բաղկանայ Զէյթուն։ Ամէն տուն առնուազն ութ անդամ հաշուելով Զէյթուն կը պարունակէ 12800 բնակիչ, մեծ մասով արու սեռէն, գրեթէ ամբողջ Հայ։ Զէյթուն ունեցած է չորս իշխաններ, որոնք իրենց հանճարով, քաջութիւնով ու հայրենասիրութեամբ մեծ հռչակ հանած են։ Այս չորս իշխաններուն ամէն մէկը կ'իշխէր լոկ իր թաղին վրայ։ Իրենց սահմաններուն մէջ ամենազօր էին, իրաւունք ունէին իրենց հպատակներուն կեանքին վրայ անգամ իշխելու։ Իշխաններու բոլոր այս առանձնաշնորհումները ջրնջուեցան 1865ին, բայց ժողովուրդը դեռ կը շարունակէ նոյն յարգանքով վերաբերուիլ դէպի իր իշխանական ցեղերը։

Զէյթունի մէջ կան 5 մեծ եկեղեցիներ. Ս. Գրիգոր Լուսաորիչ (Վերի թաղ), Ս. Աստուածածին (Օրթա Մահալէ), Ս. Յակոբ (Ղարղալար), Ս. Սարգիս (Վարի թաղ) և Ս. Յովհաննէս (Պօզ Պայր)։ Կան նաև ուրիշ մատուռներ։ Ազգային կրթութիւնը այնքան չէ յառաջացած։

Զէյթունի մօտ է Ս. Աստուածածնայ վանքը, ուր ուխտի կ'երթան ծնրադրութեամբ բարեպաշտ Զէյթունցիներ։

Կեսարացին իբր ծանօթ մէկը հիւրընկալուեցաւ տեղւոյն բաւական դիւրակեցիկ ազգայինի մը տունը։ Հոն մասնաւորաբար խօսուեցան այս քաջարի լեռնականներու դիւցազնութիւնները, լսելու արժանի պատմութիւններ, որոնք շատ խոր քանդակուեցան Գամերի և Յովհաննէսի թարմ մտքերուն մէջ։ Այսպէս բռնակալութեան չարիքները երբեք չկրցան մուտք ունենալ այն բարձր սարերուն վրայ, ուր քաջակորով Զէյթունցին կը վայելէր կեանքի, ինչքի, պատուոյ ապահովութիւն. անոր ապրած միջավայրը ազատութեան կալուածն էր։

Հոն նոյն պահուն Գամեր անսովոր եռանդով մը դերազրգուած էր եւ կարծես իր ականջին կը հնչէին ազատութեան դատին համար այն նուիրական հողին վրայ վիրաւոր ինկած, օրհասական Քաջուրդիին վերջին խօսքերը, անմահն Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի ծանօթ երգը.

«Դու զո՞վ խնդրես, մա՛յր իմ անուշ,
Ե՛կ, մի՛ դողար, մօտեցի՛ր հոս,
Անլաց աչքով դիտե՛ զորդիդ,
Ու իր վերեւն արիւնահոս:
Խուժից մայրեր բող լսն ու դուն
Ուրախ լուրեր տա՛ր ի Զեյթուն:»

Գ Լ ՈՒ Խ Կ Ր .

Գ Է Պ Ի Մ Ա Ր Ա Շ

Աժօ՛ր եսամոյնեռու, որոնք
միայն իրենց անձերը կը
մտածեն. պոսի՛ւ բարեգուր
մարդուն՝ որ իր անձը կը
նուիրե ուրիշին համար:

Վաճառականը թէև շատ ասորթ զգաց նոյն տեղէն,
բայց հարկ էր մեկնել զործի պատճառաւ. ուստի ելնելով ան-
կէ ուղղուեցան դէպ ի Մարաշ:

Մերթ հանգիստ վայելելով, մերթ երթալով՝ վերջապէս
կը հասնին Մարաշ, որ արտերով, այգիներով շրջապատուած՝
նախանձելի երեւցաւ Գամերի: Հոս կրթութիւնը բաւական
տարածուած է. Ամերիկացի Միսիօնարներու շնորհիւ հաս-
տատուած է աղջկանց դպրոց մը և աստուածաբանական վար-
ժարան մը:

Գամեր զարմանքով դիտեց այս փոքր քաղաքին մէջ՝
վեց եկեղեցիներու գոյութիւնը, ինչ որ պատճառ եղած է
շարունակական գժտութիւններու և կրթական գործին յետա-
դէմ մնալուն: Բացի թաղային 6 վարժարաններէ՝ Մարաշ
ունի կեդրոնական վարժարան մը, որ երբեմն շատ փայլուն
վիճակ ունեցած է: Թէև Թրքաստան ևն տեղացիք, բայց կը
խօսին գաւառաբարբառ մըն ալ:

Մարաշու կրթական հաստատութեանց մէջ պէտք է յիշել
Ս. Ստեփաննոս եկեղեցիին մէջ հաստատուած որբանոցը, ո-

րուն ծախքը 12 տարիէ ի վեր կը հողայ ձէնանեան ընտանիքը Ամերիկայէն 80-100 ոսկի տարեկան վճարելով : Պատուելի Յարութիւն ձէնանեան, որ մեռած է 42 տարեկանին, սկրտուած է Ս. Ստեփանոս եկեղեցին. յետոյ բողոքականութեան յարելով պատուելի եղած, բայց երբեք չէ մոռցած իր մայր եկեղեցին : Յարութիւն ձէնանեանի մահէն վերջ անոր տիկինը շարունակած է այս բարեգործական ձեռնարկը Ամերիկայի մէջ հանգանակութիւններ ընելով :

Գոնիայի մէջ ձէնանեան ունի դպրոց մը, որուն հասոյթները Ամերիկայի հանգանակութիւններով կը լրացուին :

Ահա անձ մը՝ որ չէ ապրած իրեն համար միայն, այլ բարիքներ ընծայել մտածած է միշտ : Ահա՛ լաւագոյն կեանքը :

Քամեր առիթ ունեցաւ պարտիլ քաղաքը. տեսաւ թէ հոն շատ յառաջ գացած են ջուրհակութիւն, կոշկակարութիւն : Մարաշի այգիները տակաւին չէին ծաղկած. այս քաղաքը խաղողի շտեմարան ձանչցուած է. ունի 30 տեսակ. կ'արտադրէ գինի, օղի :

Նշանաւոր է Մարաշու մէջ Քառասուն ակը, որու մօտ կը բարձրանայ Թաքսառաքօյ կոչուած բլրակ մը, ուր տեղական աւանդութեան մը համաձայն Ս. Թաղէոս առաքեալ ձգնած է և հոն կ'ըսուի թէ Ս. Առաքեալը Մարաշցիները քրիստոնեայ բրած է մկրտելով : Այդ տեղ ուխտատեղի է, ուր Վարդավառի երկրորդ օրը տօնախմբութիւն կ'ըլլայ և մատաղներ կը կտրուին : Ուխտատեղին կը պատկանի Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ : Կայ նաեւ նոյն Թաքսառաքօյի բլուրին արեւելեան ստորոտէն բլխոզ եայլնըզ կեօզ աղբիւրը, որ կը հօսի քարայրէ մը :

Այս սուտաջուր աղբիւրը որ քանի մը ջրաղացք դարձնելու չափ առատ ջուր ունի Քառասուն ակին հետ քաղաքը կը ջրեն : Այնպէս որ Մարաշու տուներուն գրեթէ կէսէն աւելին աղբիւր ունին, որով քաղաքը ջրառատ է : Զուրի կորուստ չունենալու համար Քառասնակի քովի բլուրը փապուղիով ծակուած է, ու ջուրը բաւական տեղ այդ մեծ բլուրին ներքեւէն կ'անցնի : Այս ջրառատութեան պատճառով Մարաշ

բազմաթիւ բաղնիքներ ունի: Աղտոտ ջուրերն ալ թ' ջաղացքներ դարձնելու, թէ ալ քաղաքին ստորոտը տարածուող բանջարանոցները ոռոգելու կը ծառայեն: Մարաշու հարաւարեւմուտքը տարածուող ընդարձակ դաշտը, ուրկէ կ'անցնի Ազսու գետակը, քրինձի մշակութեան ու երկրագործութեան համար շատ նպատակայարմար է:

Երկու գիշեր Մարաշու մէջ մնալէ վերջ կեսաբացին մեկնեցաւ իրեններով դէպի Այնթապ:

Գ. ԱՌԻՒՆ Կ. Գ.

ՄԵԾ ՀԱՐՈՒԱԾ ՄԸ ԹՈՒՐԳԻՈՅ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Մենախաձառը կը վնասէ
վաճառականութեան:

Մարաշէն Այնթապ տեւեց անոնց ճամբորդութիւնը 18 ժամ և հասան քաղաքը: Գամեր բնաւ յոգնութիւն չէր դգար, եթէ ամբողջ օրեր իսկ տեւէր այս ուղեւորութիւնը: Անոր քայլերուն առջև փուշերու տեղ վարդեր կը սփռէր երջանիկ բախտին ձեռքը:

Այնթապ արեւելքէն արեւմուտք երկնցած երեք բլուրներու վրայ կառուցուած է գեղեցիկ իր դիրքովը, որուն համար կոչուած է Արաբիոյ հարսը (Արուսը Արապիսքան): Իր հիանալի, լայնատարած այգիները և ծառաստանները սիրուն երեւոյթ մը կ'ընծայեն իրեն: Տուները քարաշէն, ճերմակ և կրկնայարկ են և փողոցները կանոնաւոր բաւական և առ հասարակ սալարկուած: Քաղաքին ջուրը բերուած է յատուկ ջրմուղով Սաճուրէն, որ 3 ժամ հեռու է, դէպի արեւմտակողմը: Ջուրը հորերով ու աւազաններով բաշխուած է քաղաքին և տուներուն մէջ:

Այնթապ Հալէպէն վերջ ամբողջ կուսակալութեան մէջ տուեւորոյն ու ճոխութեամբը առաջինն է. իսկ օդի բարեխառնութեամբ և ջրի առատութեամբ Հալէպէն գերազանց: Գլխաւոր արտածութեան նիւթերն են արմտիք, ծխախոտ,

չամիչ, սուփ, զխտոր, ճէ՛նրի, սակամոնի, բուրդ, այծու մազ, ալաճա (= մանուսայ, բամբակեղէն գունաւոր կերպասներ), կաշեղէն, որոնք մինչեւ Եգիպտոս և Թունուզ կը զըրկուին :

Նշանաւոր են օղին ու ձէթը և պիստակը. շատ յառաջ գացած են նոն մանուսայգործութիւն, ջուլ՛նակութիւն, օճառագործութիւն և ժանեկագործութիւն : Այս վերջինը կիներու յատուկ զբաղում մըն է և ընդարձակ առեւտուրի գուռ բացած է Ամերիկայի մէջ : Հայոց թիւն է 12000, Բողոքական Հայեր 4000, իսկ Հռովմէական Հայեր 4-500 հոգի : Այնթապի կրթական վիճակը բուսական յառաջացած է շնորհիւ այլ և այլ ընկերութիւններու, որոնց ննագոյններն են Վարդանեանը և Աղենահանը : Վարդանեան կրթարանը մասնաւորապէս ուշագրաւ եղած է իր կրթած երիտասարդութեամբ : Այս հաստատութիւններն ունին նաեւ կիրակնօրեայ լսարաններ ժողովրդային զարգացման համար : Կայ եկեղեցատիրաց ընկերութիւն մըն ալ՝ որ նուիրուած է ուսեալ եկեղեցականներ հասցընելու նպատակին : Նոյնպէս ուրիշ ընկերութիւններ մեծ զարկ տուած են կրթութեան գործին : Ներսէսեան և Հայկանուչեան վարժարանները կը կառավարուին արդգային կալուածներու հասոյթով. կալուածներու ամէնէն մեծն է Միլլէր խանը, որ շինուած է գլխաւորաբար Յովսէփ սարկաւազ Աշճեանի կաակած գրամով :

Ամերիկայի միսիոնարներն հոս հաստատած են Կեդր. Թուրքիոյ Գոյէմն և Օրիորդական բարձր վարժարան մը, միջազգային հիւանդանոց մը Տոքթ. Սմիթի յիշատակին, որ երբեմն բժշկական վարժարան մըն ալ ունէր(*) : Այս ասթիւ պէտք է յիշել Տոքթ. Շէփրդի անունը, որ նախախնամութիւնը եղած է Այնթապի և շրջակայքին մէջ : Այս կրթական հաստատութիւններու շնորհիւ բողոքականութիւնը յառաջա-

(*) Կան նաեւ երեք Աբբանոցներ, եկուր Բողոքականներու և մէկը Հայերու ձեռքին Տակ :

Բողոքական Հայեր ունին երեք եկեղեցի, իսկ Հռովմէական Հայեր մէկ :

ցած է: Հոն կայ Ֆրանչիսկեան կրօնաւորներու դպրոց մըն ալ, որ կ'ուսնին մեծ մասամբ Հայ աշակերտներ(**):

Ինչպէս Կիլիկիոյ շատ քաղաքներ, նոյնպէս հոս տիրող լեզուն թուրքերէն է. 20 տարիէ ի վեր դպրոց տեսած երկսեռ երիտասարդութիւնը հայերէն կը խօսի:

Այսպիսի ճոխ քաղաքի մը մէջ մեր ուղեւորներն իջեւանեցան վաճառականին ծանօթ ազգայինի մը տունը: Սիրով ընդունուեցան անոնք: Այն գիշեր անոնց խօսակցութեան նիւթն էր ծխախոտը:

Այդ հիւրընկալ ազգայինը ցաւով կը յայտնէր իր և ծխախոտ մշակողներուն վիճակին դառնութիւնը և կ'ըսէր թէ ծխախոտը անոնց ազէկ չա՛ մը չապահովէր, որովհետեւ անոնց ամբողջ տրտերուն բերքը պարտաւոր էին նուազ գինով տալու ծխախոտի վարչութեան: Եթէ բերքը առատ ըլլար, վարչութիւնը զայն կրակի կուտար. այս պատճառաւ շատ տեղեր ծխախոտի մշակութիւնը դադրած է:

ՆԻԿՈՏԻՆ ՏՈՒՆԿ

Բերքերուն մեծ չա՛ր վարչութեանն է և զայն մշակողներուն թոյլ շարուիր օգտուիլ բերքերու առատութենէն և արտադրուած չա՛երէն: Թուրքիոյ լաւագոյն մէկ բերքին վրայ, որ սպահով չա՛ մը կուտայ, ժողովուրդը կը գոցէ իր սչքերը, տալու համար այդ չա՛ր ուրիշին: Ով որ այդ օրինաւոր չա՛ուն մէջէն արդար բաժին մը հանէ. հետեւանքը տուգանք, փճացում և մա՛ն է: Այս պարագային ո՞վ կը համարձակի որ և է չա՛ու համար իր կեանքը զո՛նել. այս չա՛ու ճամբան գոցուած է ամէնուն համար և յանդգնող հազարաւորներ զո՛ն ինկած են, որոնց նպա-

(**) Ֆրանսացի կրօնաւորներու կրթական հաստատութիւններն են գէր մեզ ծանօթ եղածները, Ասիական Թուրքիոյ մէջ, ինչպէս Սամսոնի, Եղեկիոյ, Սեբասիոյ, Մալաթիոյ, Խարբերդի, Տիարպէհի, Մառսինի, Եղեսիոյ, Աստնայի մէջ, ևն:

տակը եղած է միայն հայթայթել իրենց և իրենց կիներուն ու զաւակներուն մէկ պարզ ողբակահիկը ծխախոտի առեւտուրով :

Ծխախոտի մշակութիւնը Տաճկաստանի հերկագործական զբաղումներէն մէկն է : Բարեխառնութիւնը և հողին բնութիւնը դիւրացուցած են այս տունկին մշակութիւնը Եւրոպայի և Ասիոյ Տաճկաստանի մէջ :

Ծխախոտի տեղական սպառումը ամէն երկիրներէ աւելի է Տաճկաստանի մէջ : Որովհետեւ ամէն մարդ նոյն իսկ կիներ և մանկտիք կը ծխեն դժբախտաբար, չգիտնալով թէ ծխախոտը իր մէջ կը պարունակէ նիֆօթին ըսուած ահաւոր թոյնը :

Այս տեղական սպառումին ամենամեծ շահը ծխախոտի վարչութեանն է և շահակից Օսմ. Տէրութեան շահերը կը խորուին : Ինչ անլուր և սարսափեցուցիչ շահ՝ Թուրքիոյ ժողովուրդը օխան 2 դրուշնոց ծխախոտը 60 դրուշի, 4 դրուշնոցը 150-200 դրուշի, և 8-10 դրուշնոցը 3-400 դրուշի կը ծխէ :

Ծխախոտի արտածութիւնը ներելի է Թուրքիայէն դուրս վարչութեան գիտութեամբ :

Գամեր նոր ծանօթութիւններ ստացաւ այս ամէն խօսքերէն և իր միտքը յուսարանուեցաւ ծխախոտի մենավաճառի համար, որ Թուրքիոյ ժողովրդեան մէկ ստուար մասին բերնէն հացը կը խլէ : Վայ այն քաղաքացիին կամ գեղացիին, որ իր հացը չիտար, անոր կուրծքը կը պատուէ զինք հալածող պաշտօնեային հրազէն կամ գաշոյնը :

Այսպէս եզրայրասպան կոխներու կը մղուին միեւնոյն հայրենիքի զաւակները : Մինչ անդին դատող մշակը կը խրուի պարտքերու մէջ, կը հալի կը մաշի աշխատութենէ և չոր հաց մը ուտելու չտփ փոխարժէք չստանար իր այնքան տաժանումներէն :

Վաճառականը Այնթապէն մեկնելէ առաջ զնաց այցելեց քաղաքին դպրոցները, մանաւանդ ուզեց մօտէն տեսնել Հայկանուշեան վարժարանի ձեռագործները, լաւ զնահատեց հոն կրթութեան նուիրուած ջանքերը : Հոն կը պաշտօնավարէր տեղացի դաստիարակուհի մը, որ Պոլսոյ Դպրոցասէր Տիկնանց վարժարանէ շրջանաւարտ եղած էր և անչչունչ կը կատարէր իր

ազնիւ դերը, ստացած լոյսը տալով իր հայրենակից մատաղ
Հայունհիններուն: Այս ընկերութեան հոգին եղած է երբեմն կա-
րող գրադիտունի մը Տիկին Սրբունի Տիւսար(*): Այս ընկե-
րութեան հետ պէտք է յիշել Ազգանուէր Հայունհաց ընկերու-
թիւնը: Բարի կեսարացին սիրուն ձեռագործ մը գնելով դրպ-
րոցէն՝ բաժնուեցաւ գոհութեամբ:

ԳԼՈՒԽ ԿԳ.

**ԼԱՒ ԽՆԱՄՈՒԱՆՆԵՐ ԱԳԱՐԱԿ ՄԸ
ԲՆԱԿԱՐԱՆԻ ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԻՆ**

Առանց մտառ օղի եւ առանց արեւ-
ուռ ողբասանիկ ընկարան լիբար ըր-
լալ, առանց ողբասանիկ ընկարանի ոչ
մեկ անձ կրնայ պահպանել կորովը եւ իր
առողջութիւնը:

*Մեկնեցան Այնթապէն և ուղղուեցան Քիլիս. անոնց ու-
ղեւորութիւնը տեսց իբր 10 ժամ: Նախ ազարակ մը մտան,*

ՏԻԿԻՆ ՍՐԲՈՒՆԻ ՏԻՍԱՐ ՓԱՇԱ, ձեռք 1841ին Օրբազիդ, դուստ
նեանուր բարեւարունի Տիկին Նազըր Վահանի: Սրբունի օժտւած էր ըն-
տիր ձիւրերով ի բնէ, զորս զարգացուց լաւ դաստիարակութիւն մը եւ իր ըն-
տանեկան դիրքով պատենութիւն եւ դիւրութիւն ունենալով յանախել Հայ ու
Եւրոպական ընկերութեանց ամենէն զարգացեալ միջավայրերու մէջ, նուիրեց
իր անձը ուսմանդիմ գրականութեան, յորդորուած Միքսիշ Պէտիքաշեանէ, որ
իր ուսուցիչն էր եղած: Տիկին Տիւսար վիզական սեւը մշտեց, գրելով հետզ-
հետէ *Մայրա, Սիրանոյշ* եւ *Արափա* վէպեր, նպատակ ունենալով ջատագո-
վել եւ պատշապանել կենց ազատագրութիւնը եւ ընկերական իրաւունքները՝
ստեղծել, հրատարակել եւ զգայուն սնով, խիզար իր ժամանակին համար, ուր
Քհնիկիզմը դեռ չէ գրադեցուցած Եւրոպական մտեր:

Տիկին Սրբունի գործն դեր եւ մասնակցութիւն ունեցած է նաեւ կր-
թական եւ բարեգործական ձեռնարկութեանց մէջ 1881—83 բուսականներուն:
Երկար ժամանակ եղած է Գարցասէր Տիկնանց ընկերութեան ատենապետ: Այս
ընկերութեան նպատակն է գաւառներու համար վարժունի պատրաստել: 1891էն
վերջ խառնեցաւ Տիկին Սրբունի գրական ասպարէզէն՝ խորապէս զգածուած
իր սիրական ազգական Տօրիմի արտածած մանէն եւ այնուհետեւ նուիրեց ինք-
զինքն պատշէյի աղջկան յիւսասակին:

Մեռած է 1901 Յունուար 3ին եւ բաղուած Շիշիի Լախնաց գե-
րեզմանատներ:

որուն տարուած խնամքը կատարեալ էր և ըստ այնմ հասութեաբեր էր այդ գիւղատնտեսական հաստատութիւն: Կենդանիները պարարտ և գիրուկ, շէնքերը մաքուր և առողջապահական պայմաններով, բերքերը առատ, վերջապէս ամէն բան կանոնաւոր վիճակի մէջ: Եկան Քիլիս, որ 1000 տուն Հայ բնակիչ ունի. շատ փառաւոր է Ս. Յովհաննէս Կարապետ եկեղեցին:

Քաղքին արեւելեան կողմը 4 մղոն հեռաւորութեամբ 150ի չափ պարտէզներ կան, որոնք առատ և աժան բանջարեղէններ կ'արտադրեն:

Հողը բարեբեր է և բեղմնաւոր. ունի ընդարձակ այգիներ և ձիթատաններ, որոնք ժողովուրդին հասոյթի գլխաւոր ազրի բներն են, նշանաւոր են նաեւ սեխն ու ձմերուկը:

Հ Ա. 1. է 7

Արհեստներու մէջ՝ ասկերչութիւնը, երկաթագործութիւնը և մանուսայագործութիւնը ըստ բաւականին յառաջացած են:

Մեր ճամբորդները շատ չմնացին Քիլիսի մէջ և անկէ մեկնեցան Հալէպ, Կառքի

ճամբան օրինաւոր էր և անոնք հանգիստ կերպով մտան քաղաք, որ շրջապատուած է լայն պարիսպներով: Հին տուները շինուած են ծանր քարուկիր խիստ դիմացկուն: Տակաւին կը գտնուին մինչեւ 2000 տարի առաջ շինուած շէնքեր որ ամէն բանէ աւելի հետաքրքրական են իրենց հնութիւնով: Յաւիտենական քաղաք մըն է Հալէպ, Արրահամ նահապետէն սկսեալ, Հագարացիներու, Սալադինիներու, Լէսկիթիմուրի, Հայերու, Ասորիներու և ուրիշներու յիշատակներն ամէն կողմ կ'երեւին: Բերդը 4000 տարուան շէնք է, հոս շատ կարաւաններ կու-

գան, Հալէպ մեծ կեդրոն է առեւտուրի, ժողովուրդը աշխատատէր, արթուն, խորամանկ, հեռատես. շահաւէտ վաճառական և յառաջդիմութեան սիրահար: Հոս կը գործեն զուտ մետաքսէ, խառն մանածէ և խառն ոսկեթելով շատ տեսակ նիւթեր, փոսոցներ, վարագոյրներ, շալեր, ևլն:

Իր հնութեամբ նշանաւոր է Հայոց Քառասուն Մանկանց Մայր Եկեղեցին, որ կը գանուի ամուր պարսպաւոր և ընդարձակ թաղի մը մէջ, ուր կը բնակին զանազան քրիստոնեայ ազգեր:

Հալէպցիք կը հագնին արարական, ևւրոպական, թրքական և հին հայկական զգեստներ և շատեր զլուինին ճերմակ կը կապեն: Կիներուն զգեստներն ու զարդերը շատ ծանրագին են: Սովորութիւնները բոլորովին արարական և ասորական են: Հալէպի շուրջը կան 600ի շափ պիտակի, 300է աւելի ձիթապտուղի և 4-500ի շափ սովորական պարաէգներ: Հոս տէրութիւնները ունին իրենց հիւպատոսները: Քաղքիս բնակիչներուն թիւը կը հասնի 127149 հոգիի, որմէ 2500ը Հայեր են, իսկ Հայ-Հռովմէականները 3000:

Վաճառականը հոս ընդունուեցաւ պատուաւոր տուն մը և վայելեց մեծ հիւրընկալութիւն: Տեղացիք արդէն շատ հիւրասէր են:

Տունը, ուր ընդունուեցան անոնք, իր շքեղ և ճաշակաւոր շինուածքովը հիանալի էր: Խոնաւութենէ ազատ, բարձր և լուսաւոր տուն մը առողջաւէտ բնակարան մըն է, լաւագոյն պատասպարան մը. մինչդեռ ցուրտ և խոնաւ բնակարան մը վնասակար է: Եթէ մարդ քրանած ըլլայ և յոգնած բաց օդի մէջ, եթէ զով տուն մը մտնէ, շատ պաղ կ'ըզգայ և կ'ենթարկուի թոքերու բորբոքումի կամ ցաւերու: Արդ տուն մը ընդհանրապէս պաղ, խոնաւ և մութ կ'ըլլայ, երբ միայն հիւսիսի կողմէն լուսամուտ կ'ունենայ: Լուսով և մաքուր օդով է որ կը մանէ տան մէջ առողջութիւնը:

Հալէպէն անցան Պէլլան, տեղւոյն դիրքը լաւ, օդը և ջուրը սքանչելի, ունի ամարանոցներ Իսկէնաթրունի ժողովուրդին համար: Հոս կայ իրը 300 տուն Հայ բնակչութիւն,

որուն զբաղումն է առեւտուր և այգեգործութիւն: Կ'արտադրեն ռուխ, չոր չամիչ, պաստեղ, եւլն: Ունին դպրոց և եկեղեցի: Տեղացիք աշխատասէր են:

Բաժնուեցան այս օգաւէտ տեղէն ալ և գացին Իսկէնտէրուն: Այս քաղաքը կառուցուած է Ամանոս լեռներու ստորտը, Իսկէնտէրուն ծոցին խորը: Այստեղէն շատ հեռու չեն Ամանոսեան դռները, որոնցմէ երբեմն Սաշակիր բանակներ անցած են, հետեւարար այս անցքը նշանաւոր է հին աշխարհի մէջ: Հոս կը տիրէր երբեմն ջերմասար իր ճահճային և վատառողջ օդին պատճառաւ. բայց հիմայ առողջապահական միջոցներու շնորհիւ բարեփոխուած է բաւական: Բայց նորէն ժողովուրդին բարեկեցիկ մասը ամբան մէջ Պէյլանի լեռնային և զուարճալի ամարանոցները կ'երթայ: Քաղաքը ունի ընդարձակ շէնքեր և եկեղեցիներ: Քաղաքին ջուրը կը բղխի Փունար պաշի կոչուած աղբիւրէ մը մաքուր և քաղցրահամ:

Իսկէնտէրունի նաւահանգիստը շատ ընդարձակ է և կըրնայ ընդունիլ մեծ նաւեր. զիրքր ապահով և լաւ պատսպարուած է:

Հոս կը համբարուին Տիարպէքիբի, Հալէպի և ամբողջ Միջագետքի ներածութեան և արտածութեան վերաբերեալ վաճառքներ: Քաղաքին բնակիչներն են 7000, որոնցմէ կէսէն աւելի քրիստոնեայ, Հայ, Յոյն են: Հայերը ունին դպրոց և եկեղեցի մը Ս. Լուսաւորիչ անուն, կ'զբաղին վաճառականութեամբ և յանձնակատարութեամբ:

Գամեր հոս նորէն յափշտակուեցաւ ծովային տեսարանէն: Միջերկրականի պատկերը անոր մտքին զօրաւոր կերպով ազդեց. իրենց իջեւանած պանդոկէն կը դիտէր ծովը ուրախութեամբ. իր ուրախութիւնը աւելի կրկնապատկուեցաւ, երբ վաճառականը հոն յայտնեց թէ որչա՛մ է զանի Պէյրութի Ծառնաական Բժշկական վարժարանը դնել զիշերօթիկ իր զաւկին հետ, առաջին տարեթոշակը իր կողմէ նուիրելով. գալով յաջորդ տարիներուն՝ Աստուած ողորմած է, ըսաւ: Ուստի կ'աճապարէին Պէյրութ երթալ և հոն շողենաւի սպասեցին:

Սպասումի այն քանի մը օրերուն մէջ պանդոկապետը

Գամերի բանգիտութիւնը գոհացնելու համար՝ խօսեցաւ շրջակայ տեղերու վրայ : Նախ տեղեկութիւն տուաւ Անտիոքի մասին , որ շինուած է Որոնդէս գետին վրայ Հալէպի արեւմտեան կողմը և Միջերկրականէն 25 հազարամետր հեռու : Բնակիչներն են իբր 25000 , որոնց 3000ը Հայ են . կաթոլիկ կամ Լուսաւորչական . ըսաւ թէ Անտիոք , որ հին ատեն շատ ազարանքներով և հոյակապ շէնքերով կը պարծէր և մինչեւ անգամ կը հաւասարէր Հռովմի , հիմայ բոլորովին անշքացած է : Գրեթէ միշտ 50 տարին անգամ մը երկրաշարժի վնասներուն ենթակայ ըլլալով : Տակաւին կը մնան հին պարիսպներու և ջրանցքներու աւերակներ : Անուանի են ջերմուկները : Վաճառականութիւնը այնքան ծաղկած չէ :

Անտիոք հայրենիքն է Ս . Դուկասու և Ս . Յովհան Ոսկերերանի . խօսեցաւ նոյնպէս Քէսապի վրայ , որ Անտիոքէն 12 ժամ հեռու է դէպի արեւելք և ունի իր շրջակայ ազարակներով մէկտեղ իբր 1500 տուն Հայ բնակչութիւն , նաեւ Սուէյտիայի 7-8 Հայ գիւղերու վրայ և վերջացուց իր տեղեկատուութիւնները Լազգրչի վրայ տալով աղէկ ծանօթութիւններ :

Գ Լ ՈՒ Խ Կ Ե .

ԾՈՎՈՒ ԼՈՅՍԵՐԸ . — ՓՈՍՓՈՐԱՓԱՅԼ ԾՈՎԸ

Երբեմն փոքորիկներու ասեմ , վայրի ծողովուրդներ ծովեզերի վրայ խարոյկներ կը վառէին նաւերը իրենց ֆաշելու համար , զանոնք խուրճուրդ դիմ խորտակելու եւ անոնց կողոպուտները իրենց մէջ բաժնելու : Իսկ մեր օրերուն ամբողջ եզերիքն վրայ , մեծամեծ շոյսեր կը վառին ամեն գիշեր , թայց ոչ թէ խորտակելու նաւեր , այլ զանոնք ուղղելու եւ փրկելու նամար : Մտրդիկ հիմայ աւելի կ'զգան թէ եղբայր են իրարու :

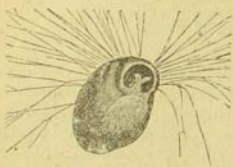
Գաղիական թղթատար նաւ մը եկած էր , որ պիտի մեկնէր դէպի Կիպրոս , Պէյրութ , ևն . : Մեր ճամբորդները մտան

այն նաւը, որ ծովային պալատ մըն էր իր շքեղութեամբ, Գամեր ուրախ էր հոն և իր շուրջը պարզուած նորանոր տեսարաններէն կը հրապուրուէր: Նաւը իր մէջ ունէր ամէն բան, դաշնակ, գրատուն, ճոխ սեղան, սպասարկութիւն կատարեալ, նաւաստիները գաղիական զուարթ նկարագրով օժտուած շրջապատեցին մեր Գամերը և այն սիրուն պատանիին հարցումներուն կը պատասխանէին: Անոնցմէ մէկը մանաւանդ սիրով կապուեցաւ անոր հետ և իր հաճելի խօսակցութիւններով լաւ ժամանց մը կը պատճառէր այն Հայաստանցի տղուն: Քաջարի նաւաստին ամէն կերպով կը գոհացնէր Գամերի ուսումնական հետաքրքրութիւնը, խօսելով ծովու լուսաւոր երեւոյթներուն վրայ, բացատրեց թէ ի՞նչ է փոսփորափայլ ծովը, որ շատ գեղեցիկ տեսարան մը կը պարզէ:

— Ծառ գեղեցիկ է այս, սիրելի՛ պարոնս:

— Այնպէս կը կարծես: Այս գիշերուան միջոցին պէս ովկէանոսի մէկ կէտը չէ միայն որ կը բոցալաօի, այլ ամբողջ ովկէանոսն է որ կրակի պէս կը հօսի և գիշերը կը փայլի արծաթէ կերպասի մը պէս: Այն պահուն երբ հովը փչէ, ալիքները որ կը բարձրանան, կը նմանին լոյսէ հեղեղներու:

— Արդեօք այս երեւոյթը կը տեսնուի՞ այս կողմեր:

ԾՈՎՈՒ ՄԱՆՐԱՃՃԻ

Ծովու մանրածին, յառաջ կը բերէ շուրջու փոսփորականութիւնը: Այս կենդանին անտեսանելի է, բայց հոս ներկայացուած է մանրադէտով տեսնուած ձևով:

— Ո՛չ, բարեկա՛մս, շատ հազուադէպ է այս կողմը: Գիշերու արեւագարձներու մէջ է որ կը տեսնուի այս բանը գիշեր ատեն:

— Ո՞վ կ'ընէ այս բանը, գիտէ՞ք:

— Գիտունները շատ փնտրուած են, վերջապէս կ'երևի թէ ասոնք բիւրաւոր մանրածիններ են, որ իրենք ալ լուսափայլ են, ինչպէս մեր երկիրներու մէջ կայծոռիկը:

Ալիքները անոնցմէ բաւական մեծ մաս մը կը պարունակեն, այնպէս որ ծովը անոնցմէ համակուած կ'երևի:

—Ո՛հ, լաւ կը հասկընամ, եթէ բաւական կայծոռիկներ
ըլլային ծառի մը վրայ զայն ծածկելու չափ, այնպէս պիտի
երեւար գիշերը իբրև լուսաւոր մեծ ջահ մը: Կը մտածեմ թէ
այսպէս է նաև ծովուն համար այս բանը (*):

—Այս կենդանիներուն ասե-
նէն մեծերը գնդասեղի մը չափ են:

—Ո՛հ, ի՛նչ զրօուցիկ է,
ինչ որ կ'ըսէք: Պատմեցէք տա-
կախն ուրիշ բաներ:

—Ահա կը խօսիմ տաք ծո-
վերու վրայ, արևադարձային
ծովերու վրայ: Եւ սակայն, բե-
ւեռային ծովերը տարբեր բաներ
են: Հոն միայն անվերջ սառեր կը
տեսնուին: Եթէ նաւը քիչ մը
յառաջանայ, սառոյցի հատորներ
կ'ուզողուին իբրև ծիւռն լեռներ և քեզ կը չըջատտեն: Եր-
բեմն այս սառէ կզգիններուն վրայ կը տեսնուին փոկեր կամ
ճերմակ արջեր:

ԹԵԼԵՈՒԱՅԻՆ ԾՈՎ

ԻՌՎԱՆԻ ՓՈՍՓՈՐՒԱԿՆՈՒԹՅՈՒՆԸ. — Ովկիանոսին ջուերուն փոս-
փորականոթիւք ուղեւորներուն եւ բնագէտներուն համար հաւասար կեր-
պով հետաքերութեան եւ խորհրդածութեան առարկայ եղած է: Որհան իրա-
պէս բազմաթիւ ու այլազան երեւոյթներ ունի: Հոս Ովկիանոսին երեսը կը
կայծկլայ ու կը շողայ իբր բոլոր սաւածութեամբ, մութին մէջ էլեկտրակա-
նացած արծաթահիւս կերպասի մը նման. անդին, կոհակներ կը ծառային
բոցալաւ ձմուսիք եւ կուպրէ անոնս սիւռոցի մը նման, այլուր, կարծես
կաքէ ծով մըն է անեզր անսահման: Պեղծարէն քր Սէն Բիէռ զմայլանով
նկարագրած է այն փայլիլուն լուսաւորները, որոնք հազարներով ջուերուն
խորէն դուրս կը ցայտեն զոգցես, որոնց շաւ չնչին մէկ նմանութիւնն են մեր
հրախաղալ քիւնները:

Ուրիշներ խօսած են այն հրաբորբոք զանգուածներուն վրայ որոնք կո-
հակներուն ներքեւ կը բաւալին, անագին կարմիր գնձակներու նման, եւ
մենք ալ տեսնեմ այնպիսիներ, որոնց տրամագիծը հասն ոտէն պակաս չէ
երեսը: Բազմաթիւ նաւորներ նմարած են անտառէկ զուգանեռագիծեր,
իւրեց վրայ շրջերոյ լուսեղէն կոներ, նուազազ պսակներ, լուսափայլ վի-
ճապիկներ: Ծովուն վրայ, տեղ տեղ, երբեմն մակերեւոյթէն վեր կը սլանան

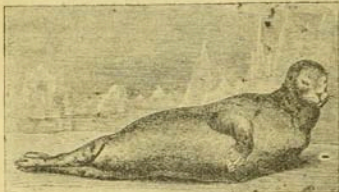
— Դուք տեսած էք այս բանը :

— Ո՛չ, հոն գացողներէն իմացած եմ: Ես միայն տեսած եմ Թէո Նէօֆը, ուր կ'որսացուի ձողածուկը :

— Ինչո՞ւ ուրիշները այնչափ հեռու կ'երթան, քանի որ այնքան վտանգաւոր է :

— Որպէս զի Բեւեռի կողմէն աղաա անցք մը գտնեն,

սառույցներէ աղաա ծով մը և այն անձանօթ կողմը ուսումնասիրեն :

Փոկը կամ ծովային կովը տոնաւոր մըն է որ

կը բնակի Եւրոպայի հիւսիսային ծովերուն մէջ: Փոկերու մարմինը թաւամազ է: Առաջքէն կը նմանի չորքոտանի մը, ետեւի կողմէն հետզհետէ սրածայր կ'ըլլայ ձուկերու պոչին պէս: Այս կենդանիները քաղցր, խելացի են և շուտով կը յարին մարդուն: Յաճախ եզերքը կուզան հոն բնանալու և իրենց ձագերուն կամ տալու համար:

— Սիրելի՛ պարոն, արդեօք Բեւեռի մէջ վեց ամիս գիշեր և վեց ամիս ալ ցերեկ կ'ըլլայ, ինչպէս իմացած եմ:

— Այո՛, այո՛ :

— Ի՞նչպէս ձանձրացուցիչ պէտք է ըլլայ վեց ամիսը առանց բան մը տեսնելու :

— Շատ անգամ հիւսիսայցներով լուսաւորուած է :

— Տեսած էք այդ հիւսիսայցները :

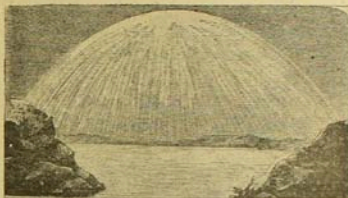
— Այո՛, տեսած եմ, ամէնէն գեղեցիկները կը տեսնուին Բեւեռները, բայց նաեւ ուրիշ տեղեր ալ կը տեսնուին: Անոնք

բոցածաւալ հրացայտեր, ալուր, տեսնուած են լոյս ու փոսիորէ ամպերու բափառիլը ծիփանքերուն վայ՛ ազամուղչին մէջ: Երբեմն Ովկիանոսը կարծես կը բազաղուի Եւրոպայի, վէտիւտուն լոյսի ծայրածաւալ լայն զօտով մը, որուն ծայրերը կ'երբան կը կապուին հորիզոնին սահմաններուն:

ԲէՌՈՒՆ (*)

(*) ԲէՌՈՒՆ, Ֆրանսացի բնագագաւոր և նամբող (1785-1840):

կարծիր նշոյլներ են, որ կը բարձրանան երկինքը նրդեհի պէս, կրակէ գմբէթներ, բոցեղէն սիւններ, որոնք անդադար գոյն և ձեւ կը փոխեն, մերթ կապոյտ, մերթ կանանչ, մերթ սպիտակափայլ:

Հ Ի Ի Ս Ի Ս Ա Յ Գ

Այս բոցերը հեռուէն բոլոր երկիրը կը լուսաւորեն, հազար անգամ աւելի պայծառ քան այն փարոսները, որ գիշերն երբ կը փայլին եղերքին վրայ և որոնք նաւորդին կ'ընկերանան և ցոյց կուտան անոր լուսամբան:

Հիւսիսայլը, կամ բեւեռային լոյսը հիւսիսի դրացի երկիրներու մէջ յաճախ կ'երեւի (Սիպերիա, Չելանտա, Լարոնիա, Նորվեկիա): Շատ անգամ տեսակ մը անճուռն բոցավառ աղեղ մըն է այն, որ հորիզոնին վրայ կը բարձրանայ: Հիւսիսայլը յատուկ եկամբ կանուցեամբ:

Գ Լ ՈՒ Ն Ե Չ.

ՆՊԱՏԱԿԻՆ ՀԱՍՍԾ (Կիպրոս. — Պեյրուք)

Ի՛նչ սուրբ իղձեր կը պըսակուին անոնց, որոնք կը ֆայլին յուսոյ ձամբէն, վըսահեւ և աներկիւղ:

Ազնիւ պատանեակը ուրախ ուրախ կը զխաէր իր նաւուն յառաջխաղացումը, ճեղքելով Միջերկրականի ըմբոստ ալիքները: Հասած էր Կիպրոս (*), որ կը տարածուի Իսկէն-

(*) Կիպրոս կղզին Միջերկրական ծովուն ծայրագոյն արեւելեան կողմն է. հիւսիսային կողմէն 46 մղոն հեռու է Կիլիկիոյ Անտաուր քաղաքէն և հիւսիսային արեւելեան կողմէն 60 մղոն հեռու Սաւրիոյ Լարաֆիա քաղաքէն: Լարնակայէն մինչեւ Փոս Սաիս 262½ մղոն է: Կիպրոս կը տարածուի հիւ-

տէրունի ծոցին դիմացը՝ այն մեծագոյն կղզին՝ որուն բնակչութիւնը մեծ մասով Յոյն և յունագաւան է: Կիպրոսի բնակչութիւնն էր 1901ին 237,022 հոգի: Այս բնակչութեան 182,739ը Յոյն են, 51,309ը Մահմէտական և 2974ը՝ զանազան ազգերէ (Մարոնի, Լատին, Հայ, Անգլիացի, Հրեայ, ևւնն.):

Կ Ի Պ Ր Ո Ս — Լ Ա Ր Ն Ա Ք Ա

Նաւը խարխուս նետեց Լարնաքայի նաւահանգիստը (), Լարնաքա, կղզիին արեւելեան հարաւային ծովեզերքին վրայ,*

սիւսային լայնութեան 34°, 34'էն մինչև 35°, 41' եւ արեւելեան երկայնութեան 32° 20'էն մինչև 34° 35': Իր մեծագոյն երկայնութիւնն է 140 մղոն եւ մեծագոյն լայնութիւնը 60 մղոն: Մեծութեան կողմէ Միջերկրականի կղզիներուն երրորդն է: Սիկիլիայէն եւ Սարսենիայէն պզօթիկ, իսկ Քորսիկայէն եւ Կրետէն մեծ է: Իր սարածութիւնը 3,584 ֆուտայի մղոն է:

Կիպրոս կղզին բնական աղէկ նաւահանգիստներ չունի եւ ո՛չ ալ մտահոս գետեր, այլ նեղեղաներ միայն: Կղզիին գրեթէ կէսը լեռնային է եւ կէսը դաւաճային: Անոր ամենէն բարեբեր եւ ընդարձակ դաւաճեցիկն է Մեսսորիա կոչուածը որ 60 մղոն երկայնութիւն եւ 10-20 լայնութիւն ունի եւ կը սկսի Նիկոսիոյ գաւառի սահմանէն եւ կը սարածուի դէպ ի Մաուսայի գաւառը:

(*) Կառավարութիւնը վերջին տարիները, այսինքն 1103էն ի վեր սկսաւ նաւահանգիստներուն հոգ սանիլ: Կիպրոսի մեծագոյն նաւահանգիստն է Մաուսայի նաւահանգիստը, որուն շինութիւնը սկսաւ 1903 Նոյեմբերին եւ վերջացաւ 3 Յունիս 1906ին եւ 126000 ոսկի ծախսուեցաւ: Լարնաքայի նաւա-

համանուն շրջանակին կեդրոնն է և գլխաւոր նաւահանգիստ, ուր շոգենաւաները ապահովութիւն չեն ունենար փոթորկալից օդին: Այս քաղաքը հին Կիտիոնն է, Ստոյիկեաններու հիմնադիր Չենսնի հայրենիքը: Աւանդութիւնը հոս կը բերէ Ղազարոսը և հոս կը թաղէ զանի՝ երկրորդ և վերջնական մահէն ետքը: Իր անուան կառուցուած եկեղեցին հաւատացեալներու ուխտատեղի է: Լարնաքայէն Նիկոսիա շինուած է կառուղի մը, 4 ժամու ճամբայ: Քաղաքը կը բաղկանայ երկու մասէ, իրարմէ մէկ մղոն հեռու: Սքալա (նաւահանգիստ) և բուն Լարնաքա կամ Թուզլա (Աղալիճ):

Գամերի համար շատ հետաքրքրական էր Կիպրոս կղզին՝ որ 1878ին անցաւ Անգղիական կառավարութեան: Տեղւոյն օդը առողջ, գարունը զեղեցիկ, որ կը սկսի Փետրուարի կէսէն և կը տեւէ մինչեւ Մայիսի սկիզբը, մանաւանդ հաբուստ՝ պատմական յիշատակներով: Հոն անոր Սուրբ Մակարայ վանքին մէջ թագազարդ Հայ գլուխներ ճգնական կեանք վարած են, ինչպէս Հեթում թագաւոր:

հանգիստն ալ բնդարձակուեցաւ 1908-1909ին: Այժմ Լարնա Կիպրոսի գեղեցկագոյն քաղաքն է իր ծովեզերեայ շէնքերովն և ուրիշ առաւելութիւններովը:

Նիկոսիոյ օդը, բաղդասամբ ծովեզերեայ քաղաքներու, աւելի չար է: Կիպրոսի գլխաւոր քաղաքներն են Նիկոսիա (մայրաքաղաք), Լարնա, Լիմասոլ, Մաուսա, Պաֆ և Կիթիա: Բաց ի Նիկոսիայէն բոլորն ալ ծովեզերեայ են: Կիթիան ունի համահուն լեռան շղթային վրայ մի քանի դրախտանման զիւղեր սխանչելի սեւաւաններով, մաւուր և առողջ օդով, առաջ ջրերով և պարեզներով, ուր Նիկոսիոյ բնակիչները ամառը օգտիտիտրեան կ'երթան: Կիթիէի զիւղերուն մէջ նշանակաւ սեղ գրաւած է Պէլլագոսիա զիւղը՝ իր սխանչելի դիւրին և անօր մէջ գտնուած հնուրեանց համար: Կը արածուի լեռան կողին վրայ Կիթիայէն 5 մղոն հեռու: Եւրոպացի այցելուներն մեծ կարեւորութիւն կ'ընծայեն և Քաննոսի Գուֆսն ալ (Եղուադ քաղաւորին եղբայրը) այցելեց 1905ին: Նշանակաւ է նաեւ Ս. Հիլարիոն բերդը, որ լեռան գագաթը կը գտնուի Կիթիայէն 2200 քմ բարձր: Կիթիան քաղաք իր մէկ քանի զիւղերէն ալ պզտիկ է, բայց ունի բերդ մը և համանուն գուառին գլխաւոր քաղաքը համարուած է: Առաջաստանուեր յաջող օդին ճ ժամէն կը հասնին Կիթիայէն Կիլիկիոյ ծովեզերք (Քիլիներիա): Այս գաւառը մեծ մասով լեռնային բլլայուն՝ ձիթեղիներով և եղջերուի ծառերով ծածկուած է: Լիմասոլի գաւառը նշանակաւ է իր այգիներուն պստնառաւ, ուր կը շինուի Կիպրոսի նշանակաւ Գուֆսնարիան:

Երկու լերան շղթաներ կ'երկարաձգուին կղզիին մէջ, ընդհանրապէս արեւմուտքէն դէպի արեւելք: Հարաւային շղթան, որ աւելի երկայն և բարձր է, կը կոչուի Դրօստոս և ծովու մակերեւոյթէն 6406 ոտք բարձր է: Հիւսիսային շղթան՝ որ Կիրինիայի և Գարփազի շղթայ կը կոչուի, 100 մղոն երկայնութիւն և 3135 ոտք բարձրութիւն ունի: Դրօստոս, անգղիացիներու ամարանոցը, ունի գեղաձիծաղ պատուական տեսարաններ, որոնք Ներսիսացի այցելուներէ ոմանց կը յիշեցնեն Հելվետիան:

Դրօստոսի բարձունքէն սաւառնող արծիւը կը տեսնէ իր առջև հարաւին արեւելեան կողմերն լերկ բլուրներ: Իսկ արեւմտեան և հարաւային կողմերն ընդարձակ զառիւայր գետիւններ որոնք շատ յարմարութիւն ունին այգիներու, ձիթենիներու և եղջերենիներու, բայց ուրիշ նպատակի համար իրենց հողը բուսական խորունկ չէ. նաեւ կը տեսնէ գեղեցիկ անտառներ ընդհանրապէս մօյրի ծառերու:

Հին դարերու մէջ Կիպրոս խիտ անտառներով ծածկուած էր, բայց վերջին դարերու մէջ անտառներն ոչնչանալուն համար յաճախ երաշտութիւն կը տիրէր: Այժմ գտնուած անտառներու տարածութիւնն է 700 քառակուսի մղոն: Կառավարութիւնը մասնաւոր հոգ կը տանի անտառներու և կղզիին գլխաւոր քաղաքներու հրապարակներն ու սյողոտաններն ալ ծառատաններու վերածած է: Իսկ Մեսաօրիոյ դաշտագետինը ոռոգելու համար 1899-1901ին 60,000 ոսկի ծախսելով Աւաղաններ կամ ջրչեղջներ շինել տուաւ, ուր կ'ամբարուի անձրեւի ջուրը: Բայց ինչ ինչ պատճառներով ակնկալուած արդիւնքը չտեսնուեցու և անոնց մօտ եղող գիւղերու կլիման ալ ապականեցաւ:

Կիպրոսի մէջ երկրագործութիւնը դեռ իր նահապետական դրութեան մէջ է(*):

(*) 1906ին Աճկլօ. եգիպտական քնկերութիւն մը Սըր Ուիլէմ Ուիլֆոնսի Գախագահութեամբ շատ մը ագրարկներ զնեց կղզիին զանազան կողմերն և սկսաւ նոր մեքոսով և գործիներով մեակել Տալ, սակայն 2.3 տարի վերջը

Կիլիկեան աշխարհին մօտ այս ընդարձակ կղզին լուսա-
ւորութեան վառարան մը կրնար ըլլալ (*), մտածեց Գոմեր :
Իցիւ հոս հաստատուէր լուսոյ նոր փարոս մը զժրովստ Հա-
յութեան համար, որ միշտ կը մաքտուի դառն պատահարնե-
րու դէմ : Գոմերի համար քաղցր է երթալ Նիկոսիա, կղզին

Կ Ի Պ Ր Ո Ս - Ն Ի Կ Ո Ս Ի Ա

մայրաքաղաքը, Լարնաքայէն 4 ժամ հեռու, որ հաստատուած
է գեղատեսիլ դաշտի մը մէջ, որուն օդը կրնայ լաւ ըսուիլ,
բայց գիշերային խոնաւութիւնը և ամրան տօթը զգուշութիւն

ճկատելով որ այս գործը մեծ ծախսերու կը կարօտի՝ սկսաւ մաս առ մաս ծա-
խել գնած ագարակներ եւ այժմ շատ փոքր մաս մը մնացած է դեռ չծախուած :
Սոյն Ըկերուքիւքը Եկրագործական դրամատուն մը եւս հաստատեց, որուն կեդ-
րոնը Մաուուսա է եւ ընդհանուր վերատեսուչն է Տիար Պետրոս Ամիրայեան
Զմիւռնացի, շատ գործունեայ եւ ազգատէր անձ մը :

(**) Թէեւ Կառավարութիւնը կը հաշայերէ դաստիարակութիւնը եւ
տարուէ տարի 5500-6000 ոսկի նպաստ կուտայ այն ամէն դպրոցներու, որ իր
վերջին հոկողութեան ճակ կը մտնեն, այսու ամենայնիւ բարձրագոյն վարժա-
րաններ կը սակսին եւ Կիպրացի պատանիներ իր ուսումը աւարտելու համար կը
հաւկադրուի Պէլքրուք, Եւրոպա եւ այլուր դիմել : Նիկոսիայ մէջ Անգլ. վարժա-
րան անունով դպրոց մը կայ, ուր կը դաստիարակուին ամէն ազգէ զոտ : Բայց
առաջին մեքանակը ստացող՝ ցարդ Հայ պատանիները եղած են : Հայերը չնա-
յելով իրենց շատ սակաւարիւ ըլլալուն կ'ուսումնասիրեն պատանիներու մէջ ալ
Անգղիացիներէն յետոյ ամենաբարձր դիմք գրուած են, որով եւ միւս ազգերուն

կը պահանջեն, երթալ Ս. Աստուածածին եկեղեցին^(*), որուն սալայատակը ծածկուած է հին տապանաքարերով, որոնցմէ ոմանց վրայ կը տեսնուին ֆրանսերէն արձանագրութիւններ և ննջեցեալներու պատկերներ, այցելել տեղւոյն լսարան-ընթերցատունը, ազգային գերեզմանատունը, որ ունի մատուռ մը 1892ին շինուած: Այս գերեզմանատուն երբեմն եղած է Դոմինիկեանց վանք և Լուսինեան թագաւորներու դամբարան:

Հնութեան դրոշմը կրող գլխաւոր ազգային հաստատութիւնը Կիպրոսի մէջ՝ Ս. Մակարի մենաստանն է, որ Նիկոսիայէն 5-6 ժամ հեռու կը գտնուի դէպի արեւելեան - հիւսիս Քիրինիա-Քարբաս լեռնաշղթային վրայ: Վանքէն Նիկոսիա փոխադրուած և ազգային դպրոցի պահարանը զետեղուած են 65 օրինակ ձեռագիրներ:

Հոս այցելած է երբեմն Մխիթար Սեբաստացի 1695ին, երբ դեռ սարկաւազ էր 19 տարեկան, որ ջերմախտէ բռնուելով կ'արգիլուի:

Ս. Մակարի վանքը հարուստ է իր ընդարձակ հողերով, իբր 10000 արտավար: Այս հողերուն վրայ կ'աճին ընտիր ցորեն, գարի, վարսակ, շուշմայ, բամբակ, եգիպտացորեն, ևն.: Բլրային և ձորային բուսականութիւնը կը բաղկանայ ձիթենիէ և եղջերենիէ. շրջակաները ամէն տեսակ պտուղ և արմտիք կը հասնին:

Ս. Մակարի վանքը 1700 ոտք բարձր՝ լեռնակներու մէջ խոր նիստ գիրք մը ունի, բայց հիւսիսային կողմէն լայնարձակ կը տարածուի մինչեւ ծով՝ երկու ժամու ճամբայ, որմէ անդին Կիլիկիան ու Տօրոսի բարձունքը կը նշմարուին: Նշանաւոր են վանքին պարիսպը, ճգնարան խցիկները և վարձա-

ճախանձր շարժած Լճ. սակայն չմտնանք յիշել թէ այսպիսի դիւք գրաւող Հայերը բնիկ Կիպրոսցի չեն, ուստի եւ տեղացի ճանիկ եւ Յոյն տաւերը դիմում բրին կառավարութեան, որ միշտ տեղացի ճախամեծար համարուին եւ կարելի եղածին չափ օտարներու (ոչ Կիպրոսցիներու) պատճոհ չտուի, կառավարութիւնն ալ բնդուեց անեց անպարկեր:

(*) Այս եկեղեցին Կիպրոսի թագաւորներուն օրով Կարգուսեան կրօնաւորներու վանք էր: Ապրօ չէլեպիւն շինած է զայն:

կաշներու բնական կամարակապ սենեակները : Օղը կազդուրիչ , Միջերկրականի հովերով զովացած , ջուրը պաղուկ՝ որ կը հոսի վանքէն վար աղբերակի մը շրթունքէն , ծառեր ու թուփեր , որ կը պսակեն լեռնակներու և սարերու բարձունքը և ընդարձակ հող որ կը հասնի մինչև ծով :

Նաւը շատ քիչ ատեն դադար ըրաւ հոն և Գամեր այն քիչ ատենէն ալ կրցաւ օգտուիլ քաղելով զանազան տեղեկութիւններ այս կղզիին վրայ . հոն իմացաւ թէ ամբան երբ տաքերը սաստկանան , երաշտութիւն կը տիրէ , ձմեռը առատ անձրեւ կուգայ : Հետեւաբար ողողում և երաշտութիւն երկու պատուհասներ են այս կղզիին : Հողը հանքային է , շատ պղինձ կը պարունակէ . կան նաեւ պաղլեղ , երկաթ , մեղեմիկ , մի քանի թանկագին քարեր , ունի բուսական արտադրութիւններ , ինչպէս ցորեն , գարի , վարսակ , վուշ , բամբակ , կնճիթ , ծխախոտ և որթատունկ , զանազան արմաթք , ձէթ , գինի , մրգեղէն , եղջիւր պտուղ , ևն . :

Գամեր իմացաւ նոյնպէս թէ 1892էն ի վեր կառավարութիւնը շատ հոգ կը տանի կղզիին ամէն կողմ ճամբաները շտկելու և 1905-1906ին երկաթուղի մ'ալ շինուեցաւ Նիկոսիայի և Մաուսայի միջեւ : Տեղեկացաւ նաեւ ուրախութեամբ թէ Կիպրոսի բանտերուն մէջ ամենակատարեալ մաքրութիւն կը տիրէ : Բացի բացառիկ պատահարներէ՝ կղզիին ամէն կողմը կեանքի և ինչքի ապահովութիւն կայ , դատարաններուն մէջ արդարութիւն և պաշտօնատուններուն մէջ պարտաճանաչութիւն : Թէեւ կղզիին օրէնսդիր ժողովը 1878էն ի վեր տարուէ տարի նոր օրէնքներ կը դնէ և կամ ՚իս օրէնքները կը բարեփոխէ , սակայն և այնպէս տաճկական օրէնքներու մեծ մասը անփոփոխ մնացած է , որով կը կառավարուին դատարանները :

Եւ ա՛նա շոգենաւր մեկնելու նշան ըրաւ , նետաքրքիր ուղեւորներ՝ որոնք պահ մը նաւահանգիստ ելած էին , հաւաքուեցան և մտան նաւ՝ որ սկսաւ կրկին իր ընթացքը կատարել դէպ ի Պէյրութ , ուր պիտի պսակուէր Գամերի մեծագոյն փափաքը , մտնելով հոն Ծուանսական Բժշկական վարժա-

րանը։ Արդէն իրեն ընկերացող կեսարացին՝ որ սաղմուական նուիրական վայրերուն ուխտաւոր մըն էր, իր ջերմ ուխտին մէկ կարեւոր մասը կը նկատէր այդ հէք տղուն պաշտպանութեան ձեռք կարկառելը։ Վասն զի ինչ կ'արժէ ուխտեր կատարել, եկեղեցիի սուրբ քարերը համրոյրներով ծածկել, երբ բարեգործութենէ զուրկ կը մնայ ջերմեռանդ հաւատացեալին հողին։ Թէեւ ոչ այնքան հարուստ այս բարի մարդը, բայց միջոցներ կը խորհէր իր խնամքին յանձնուած այդ տղուն ապագային համար։

Շոգենաւը հասաւ Պէյրութ (քն. 120,000), որ իբր վաճառականական կեդրոն Հայաստանի արեւելեան հարաւային մասին և ամբողջ Կիլիկիոյ հետ առեւտրական յարաբերութիւններ ունի։ Սուրիոյ հռչակաւոր նաւահանգիստներէն մին է և իր վաճառաշահութեամբ հանրածանօթ է Ասիոյ և Եւրոպայի բնակիչներուն։ Փիւնիկեցւոց այս հին քաղաքը իր բանուկ նաւահանգիստով, հոյակապ շէնքերով և բնակիչներու բազմութեամբ կը յիշեցնէ իր հին փառքերն։

Պէյրութի կրթական երկու հաստատութիւնները նշանաւոր են. Ամբիկեան և Ֆոանսական Բժշկական վարժարաններն։ Ֆոանսականը Գաղղիական կառավարութենէն ճանչցուած է, ըստ որում այս վարժարանի շրջանաւարտ աշակերտը կրնայ նոյն իսկ Ֆոանսայի մէջ բժշկական արհեստ ի գործ դնել։

Պէյրութի օղը ամէն եղանակի մէջ լաւ է, բայց ամառները չափազանց տաքին պատճառաւ իբրանան կ'եջնեն ուսանողները և բարեկեցիկ դասը. դիրքը գեղեցիկ և կլիման գաղջ, ուր հանգիստ կ'ապրին ծիրախտի ենթարկուածներ։ Պէյրութ միացած է երկաթուղիով Դամասկոսի հետ։ Հայոց վանքը՝ Ս. Նշան, բարձր դիրքի վրայ շինուած է. գետինը գնած է Երուսաղէմի միաբան Այնթապցի Յովսէփ սարկաւազ կազ 70000 զրուշի (*), Պէյրութի մեծ զօրանոցին դիմաց, Սօ-

(*) Այս գետինը Երուսաղէմի միաբան աշխարհականացած Քէօրոնիացի հանգուցեալ Տէր Յակոբ Եպիսկ. Ազեհիլիւսինիցն էր, որ իր որդւոց կտակը րած էր Երուսաղէմի Միաբանութեան ծախել։

գաղէլ Պլաթ անուն փողոցին մէջ, Բուն տեղացի Հայ չկայ, ուրիշ տեղերէ գաղթած են հազիւ 30 տուն: Վանուց տեսչութեան պաշտօն կը վարեն Երուսաղէմի միաբաններ, յատուկ ոտճիկ ստանալով վանքէն: Տեղացիք տարեկան իրր 200 ոսկի կը նուիրեն դպրոցին ու աղքատներուն:

Միսաք Ամիրայ տարեկան 360 զրուշ աղքատներուն ի նպաստ թողած է, զոր կառավարութիւնը կը վճարէ անխափան, նոյնպէս զերեզմանատան զետինը գնած են Միսաք Ամիրայի որդիք:

Պէյրութ հոգեւորական կայան եղած է. 68էն վերջ հոն ընտանիք հաստատուած է:

Անհուն ուրախութեամբ ելան հոս վաճառականը, իր տղան և Գամբըր, ուղղուեցան դէպի վանքը և քիչ մը հանգիստ վայելեցին: Վանքին տեսուչը առանձին տեսակցութիւններ ունեցաւ այս պանդուխտ պատանիին հետ, որ յայտնեց թէ վաճառականը կը դիւրացնէ իրեն Ֆռանսական վարժարանը մտնելը. սակայն տեւական պաշտպանութիւն մը վայելելու մասին տարակոյս ունէր տղան, որովհետեւ կը մտածէր թէ անկարող էր այդքանի համար նոյն բարեսիրտ անձը: Ուստի տեսուչը խորհուրդ տուաւ անոր՝ Երուսաղէմ երթալու առթիւ զիմել Իզմիրեան Հայրիկին՝ որ հոն աքսորուած կը մնար: Յայտնեց թէ այս եզական Հայրը կրնար իր նկուն կարծուած վիճակին մէջ իսկ բարիքներ բաշխել, Գամբըր մեծ յոյս առաւ, ուստի գաղտնի մտադրեց տեսնել այս բարի եկեղեցականը և անոր պաշտպանութիւնը հայցել իր կրթութեան համար:

Վաճառականը տարաւ տղան և Գամբըր՝ Ֆռանսական վարժարանը, յայտնեց թէ կ'ուզէ երկուքն ալ աշակերտ արձանագրել հոն: Գաղիացի Տնօրէնը բացատրեց իր պայմանները. երբ Գամբրի նպատակին տեղեկացաւ և զովեց զանի, յանձն առնելով կարեւոր զեղչ մը այս կարօտ տղուն համար: Հայ ուսանողներէն մի քանին՝ որ հոն պատահեցան անոր, համակրեցան այս տղուն և հարկ եղած ձեռնտուութիւնն ընել խոստացան իրենց կրցածին չափ: Արձանագրութեան գործողութիւնները լրանալէ վերջ հրաժեշտ առին յարգելի Տնօրէ-

նէն, Երուսաղէմի մէջ իրենց ուխտը կատարելէ ետք դառնալու հոն, ուր երկու Հայ պատանիներ պիտի սորվէին Հիփոկրատի արհեստը:

Գ. Լ. ՈՒ Խ ԿԷ.

Գ Ս Մ Ե Ր՝ Ո Ի Խ Տ Ա Ի Ո Ր

Հօր կամքը կը յաղրանակե
ամեն քանին:

Փռանսական շոգենաւով մեկնեցան Պէյրութի նաւահանգիստէն և ուղղուեցան դէպի Եաֆա, ուր հասան 9 ժամէն: Ծաղկազարդի օրն էր անոնց հասած օրը. ամբողջ քաղաքին մէջ մեծ ողբերութիւն կը տիրէր. բնութեան զարթումը այս կրօնական հանդէսներուն խառնուած, ինչպէս ամէն տեղի, նոյնպէս այս քաղաքին նոր հրապոյր մը կուտար:

Գրիստոնէական եղբայրութիւնը կարծես միացուցած էր հոն ամէն ազգեր: Ուխտաւորները՝ որոնք կանուխէն եկած էին, հոգեկան մեծ զմայլումի մէջ թաղուած՝ կը մասնակցէին օրուան մեծ տօնին: Վաճառականը և երկու տղաքը դիմեցին մեր վանքը, որ կառուցուած է Սուրբ Նիկողայոս սքանչելագործ Հայրապետի անունով: Եկեղեցին փոքր է թէև, բայց զարդարուած է երեք սեղաններով:

Հայոց վանքը Յոպպէի հին և բազմադարեան շէնքերէն մին է, ուր մեծամեծ նորոգութիւններ ըրած և նոր շէնքեր աւելցուած են Տ. Եղիազար Պատր. - Կաթողիկոսը և յիշատակաց արժանի Տ. Գրիգոր Պատրիարք շղթայակիր: 1788ի ժանտախտին մեր վանքը իբրև հիւանդանոց ծառայեց Փռանսացի զինուորներուն, ուր յաճախ կ'այցելէր նարդէոն Պոնաքարդ: Այն ընդարձակ սրահը որ իբրև հիւանդանոց կը ծառայէր, ուր ցոյց կը տրուի Պոնաքարդի նստած սիւնը՝ հետաքրքրութեան առարկայ է բոյս Եւրոպացի զբօսաչրջիկներուն:

Յոպպէ (Եաֆա) կառուցուած է Միջերկրական ծովուն եզերքը և ամբիթատրոնի ձեւով կը տարածուի բլուրի մը կո-

զերուն վրայ և քաղաքը ծովուն կողմէ ակնապարար անսարան մը ունի: Յոպպէի ծովը շատ կը յուզուի, այնպէս որ ձմեռը շատ անգամ նաւեր կ'անցնին առանց մարդ և ապրանք հանելու կամ առնելու:

Յոպպէ երուսաղէմի միացնող երկաթուղին շինուած է 1882ին միայն մէկ նաւահանգիստ ունի, որ է մաքսատունը, ուր պարտաւոր են ելնել ուխտաւորն ու ճամբորդը:

Հին շուկաները քաղքին ստորին մասն են, երկար ու անկանոն փողոց մը, ուր Զատկի տօնին մանաւանդ խառնիխուռն բազմութիւն մը կայ: Նշանաւոր են Յոպպէի մըրգաստաններն ու պարտէզները, որոնք կը

ջրուին ջրհորներու ջրով: Ընդարձակ անտառներ կան կիտրոնի, նարնջենիի և նռնենիի, նոյնպէս շատ կան թղենիներ, նշենիներ, դեղձիներ, ծիրանիներ, թթենիներ և ատամաթղենիներ, զորս Արաբացիք սապր կը կոչեն և շատ կը սիրեն:

Մեր ուխտաւորները օրուան հանդէսներուն մասնակցելէ վերջ՝ հիւրընկալուեցան Գրիգորեաններու տունը, ուր մեծաբանքներ եղան անոնց: Հոն Գամեր ճաշակեց տեղւոյն համբաւաւոր նարինջը, համն ու հոտ եղեմական:

Զատկական տօնի մեծ հանդէսներու սկիզբը Մաղկազարդն է, որ մեր ուխտաւորներու Յոպպէ հասած օրին զուգադիպե-

ՆԱՐՈՒԷՈՆ ՊՈՆԱԲԱՐԴ
Ս. Հեղինէի կղզիին մէջ

ցաւ . ամէն կողմ մեծ ոգեւորութիւն կը տեսնուէր : Սրբաքաղաքին նաւահանգիստն եղող այս խաղաղիկ հանգրուանը օրուան փառքերով հպարտ էր և ախորժ տպաւորութեամբ կը դիտէր այն անհուն ամբոխին իրեն դիմելը աշխարհի ամէն հեռաւոր անկիւններէն , գրաւուած այն վսեմ խայտանքով , զոր Քրիստոնէութիւնը կը ծաւալէ բարեպաշտ հոգիներու մէջ :

Նոյն օրէն մինչեւ Աւագ Չորեքշաբթի հանգիստ վայելեցին հոն մեր ուխտաւորները , շրջելով քաղաքին նուիրական վայրերը և հիանալի պարտէզները , որոնք օդին մէջ կը սրփռեն նարնջի և լեմոնի անուշահոտութիւնները : Իրաւամբ այս քաղաքը կոչուած է Յաֆա , որ կը թարգմանուի գեղեցկութիւն կամ դիտարան ուրախութեան :

Բայց ժամ է բաժնուիլ այս երանաւէտ վայրերէն : Ուստի Գամբր իրեններուն հետ յառաջացաւ երկաթուղիի կայարանը , որ քիչ ատենէն սլացաւ դէպի Սուրբ Քաղաքը :

ԳՒՂՈՒԽ ԿԸ .

ԳԱՄԵՐ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՄԷՋ

Բարի հոգին կը սսանայ իր վարձը ուշ կամ կանուխ :

Ի՞նչ . . . իրա՞ւ է արդեօք այս շոգեկառքը որ կը դիմէ այն նուիրական հողերը , որոնք քրիստոնէութեան որորան եղած են . իրա՞ւ , այդ Սաչկավանքցի տղան հոն է և կառախումբի մէկ կառքին պատուհանէն ծարաւի նայուածք մը կը նետէ Երուսաղէմի :

Երուսաղէմ , ահա այն միակ քաղաքը ամբողջ աշխարհի քաղաքներուն մէջ , այնքան անհուն հողային տարածութեան մէջ կէտ մը միայն , որ սակայն իրեն կը քաշէ բարեպաշտ հաւատացեալներ նման արեւուն՝ որ անծայր երկնքին խորը իր լուսոյ հեղեղներով կը շլացնէ ամէն աչքեր :

Զատկի տօնին հմայքը պատած էր ամբողջ քաղաքը . ուրախութիւն , յուզում , քիչ մ'ալ խառնադանձ կը տիրէին

հոն : Տեղւոյն քրիստոնեայ տարրը ուխտաւորներու հոծ բազմութեան հետ խառնուած՝ պատրաստուած էին վայելիլու այն շքեղ հանգէսները, որոնք պիտի կատարուէին ի միշտակ Ս. Յարութեան :

Շոգեկառքը կանգ առաւ երեկոյեան դէմ, երբ արդէն վերջալոյսի ճաճանչները կը շողային փայլուն կաթուղիկէներուն վրայ մեր ուխտաւորները վար իջան ուրախ ուրախ . հոն տեսան վանքին հիւրընկալ վարդապետը վեղարը գլուխը, որ առաջնորդեց զանոնք Ս. Յակովբեանց վանքը և որ կանուխէն գրաւուած էր ուխտաւորներով, մասնաւորապէս Ռուսաստանէն, Պարսկաստանէն, Տաճկաստանի զանազան քաղաքներէն, նոյն իսկ Պոլիսի շրջականերէն, Նիկոմիդիայէն, Ատաբաղարէն, Հակառակ պետական արգելքին՝ Թուրքահայերը միջոց գտած էին իրենց ուխտաւորութիւնը կատարելու :

Երուսաղէմ գեղեցիկ քաղաք մը չէ, ուր չփայլիր ճարտարարուեստը և չտիրեր շահավաճառութիւնը, բայց իր մելամաղձիկ երեւութով գրաւիչ բան մը ունի իր մէջ : Պարսպամիջի քաղաքը անկանոն քառակուսի ձեւ մը ունի, փողոցները նեղ և մեծ մասով չափազանց զառիթափ : Տուները մեծ մասով երկայարկ՝ ցած դռներ ունին, որոնց շատերուն պատուհանները միշտ գոց են : Ամէն տուն ունի վանդակներով շրջապատուած պատշգամներ, նաև կամ հարթ կամ կեղրոնը ուռուցիկ տամալիներ, որոնցմէ անձրեւի ջուրը խողովակներու միջոցաւ քարաշէն կամ վիմափոր ջրչեղջներու մէջ կը հաւաքուին :

Հին շուկաները ամէնքն ալ կամարափակ են, մեծ մասով Պաշակիրներու ժամանակ շինուած :

Գամեր հետաքրքրուած այս քաղաքին գերազանցապէս եզական դիրքով, ապշած կը դիտէր հոյակապ պանդոկներ, հիւրանոցներ, բաղմամթիւ օտար հաստատութիւններ, Հայոց, Յունաց, Լատինաց տաճարներ, նախանձելի արդարեւ : Աշխարհի ամենէն հեռաւոր անկիւններէն, ովկիանոսներով, ընդարձակ աշխարհներով բաժնուած երկիրներէ ուխտաւորութեան հոսանք մը կը դիմէր դէպ ի այս Սուրբ Գաղաքը, յա-

կար արդէն օրուան տօնին փայլը աւելի շքեղացնելու համար :
 Դամեր իրեններով երբ մտաւ վանքը, և հիւրընկալ վարդապետը զանոնք տեղաօրելէ վերջ՝
 յայտնեց թէ շատ հեռու չէ իրենցմէ մեծ Աքսորականին թաքստոցն ալ, որուն տեսքով կը մաշէր Կեսարացին ալ, ինչպէս նաև Խաչկազանքցի պատանին :

Աւստի Սուրբ Քաղաքին հետաքրքրական վայրերը մի առ մի այցելելու հաճոյքին հետ խառնուած էր նաև այս եղական դէմքն ալ մօտէն տեսնել, երկաթէ Պատրիարքին, որ հոն տասը տարիէ աւելի աքսորի կեանքը կ'ապրէր վշտակիր, անձկալի, իր զաւակներուն ցաւերով չարչարուած եւ միշտ աղօթող անօնց երանութեան համար :

Ս. ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՅ ՎԱՆՔԻ ԱՒԱԳ ԴՈՒՌ

ԳՂՈՒՆԵ ԿԹ.

Ս. ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՅ ՎԱՆՔԸ

Վանքերը երբեմն մեր մատակահոյքեան վառարանները, այժմ մեր անցեալին հսկայ կորոզներն են :

Երուսաղէմ մտնող ուխտաւորը առաջին անգամ կը տեսնէ Սիօնի բարձունքին վրայ կառուցուած Ս. Յակովբեանց գեղեցկակերտ վանքը (*) և Պատրիարքարանը : Ոչ նուազ աչքի կը զարնէ Ժառանգաւորաց Վարժարանի հոյակապ շէնքը իր յարակից մասերով :

(*) «Նայոց վանքը Սիօն լեռան գեթէ կէտը կը բռնէ. միւս մասը, արեւելեան կողմը, շրջաններուն կը պատկանի :

«Եկեղեցիէն եւ վանքէն զատ, Նայ քաղը կը բովանդակէ անհուն եւ հի-

կար արդէն օրուան տօնին փայլը աւելի շքեղացնելու համար :
 Դամեր իրեններով երբ մտաւ վանքը, և հիւրընկալ վարդապետը զանոնք տեղաօրելէ վերջ՝
 յայտնեց թէ շատ հեռու չէ իրենցմէ մեծ Աքսորականին թաքստոցն ալ, որուն տեսքով կը մաշէր Կեսարացին ալ, ինչպէս նաև Խաչկազանքցի պատանին :

Աւստի Սուրբ Քաղաքին հետաքրքրական վայրերը մի առ մի այցելելու հաճոյքին հետ խառնուած էր նաև այս եղական դէմքն ալ մօտէն տեսնել, երկաթէ Պատրիարքին, որ հոն տասը տարիէ աւելի աքսորի կեանքը կ'ապրէր վշտակիր, անձկալի, իր զաւակներուն ցաւերով չարչարուած եւ միշտ աղօթող անօնց երանութեան համար :

Ս. ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՅ ՎԱՆՔԻ ԱՒԱԳ ԴՈՒՌ

ԳՂՈՒՆԵ ԿԹ.

Ս. ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՅ ՎԱՆՔԸ

Վանքերը երբեմն մեր մատակահոլքեան վառարանները, այժմ մեր անցեալին հսկայ կորոզներն են :

Երուսաղէմ մտնող ուխտաւորը առաջին անգամ կը տեսնէ Սիօնի բարձունքին վրայ կառուցուած Ս. Յակովբեանց գեղեցկակերտ վանքը (*) և Պատրիարքարանը : Ոչ նուազ աչքի կը զարնէ ժառանգաւորաց Վարժարանի հոյակապ շէնքը իր յարակից մասերով :

(*) «Նայոց վանքը Սիօն լեռան գեթէ կէտը կը բռնէ. միւս մասը, արեւելեան կողմը, շրջաններուն կը պատկանի :

«Եկեղեցիէն եւ վանքէն զատ, Նոյ բաղը կը բովանդակէ անհուն եւ հի-

Այս վանքը մեր ազգային հարստութիւններէն մին է իր փառաւոր դիրքով . իր գանձառանին պարունակած ճոխութիւններով , ուր մանկ բացարձակապէս արգիլուած է և ուր կը պահուին ոսկեհումա և աղամանդակուռ նրբակերտ չաթալթաղեր , եպիսկոպոսական խոյրեր՝ մարգարիտներով ու զմրուխտներով զարդարուն , թանկագին եկեղեցական զգեստներ ու անօթներ , և կարծես պարիկներու ձեռքով հիւսուած կերպասներ . մէկը մանաւանդ , թուով Վարդի , կեռափ գոյնով ճամբաւոր դիպակ մը . որուն վրայ ճերմակ դոնդողի բիւրեղներ ցրցքնուած են արծաթացօղ , և որ ասեղնագործուած է նուրբ մարգրիտէ տերեւներով , զմրուխտի ծաղիկներու և վարդագոյն տպագիրոններու հետ : Գանձառանին հազուադիւրահաճութիւններուն մէջ նշանաւոր են Շահնշահ Գագիկ թագաւորի աննման Աւետարանը , նոյնպէս Հեթում թագաւորի գաւազանը համակ ազիզ քարէ :

Նուրց օթեան մը , որ կ'ընայ իր երեք հազար ուխտաւոր առնել , երեք չորս մէտ հաստաբտաբ պատերով , գետնախոր շէնտարաններով և չորս սարի ջուր ալու բաւող ջրամբարով մը :

«Ս. Եկեղեցին ուր կը մտնենք ամենէն վերջը , Երուսաղէմի Եկեղեցին . բուն ամենէն հիններէն և հետաքրքրականներէն մէկն է : Արսափն դրան մօտ , դեռ կը գտնուի հաստաբտաբներ կանչելու համար՝ նախնի կոչմակը , զոր արդէն տեսած էինք Աինայի վանքին մէջ :

«Եկեղեցիին ներս կը յիշեցնէ յունական կարողիկէներ , ինչպէս նաեւ արաբական ապարաններ՝ քանկագին կապոյտ յախնապակներու դուռներ , որոնք կը ծածկեն անոր բոլոր պատեր և հասարես սիւներ : Պատրիարքարանիս արտներ , սրբատներուն և յարակից մասերուն դուռներ արեւելեան շատ հին արուեստով մը բանուած սասափէ ու խեցիէ յանակարներ են : Կամօրէն վար կարծուած են հաւկրանէ բազմաթիւ կանթեղներ , որոնք բանուած արծաթի սարօրհնակ ազոյցներու մէջ ընդերու գուած են : Աւագ խաւանին վրայ դրած է նուրբ ոսկիէ գրակալ մը , կիսաքալիանց կիսուածու նրկաներով : Քուրիոյ զորգեր , կապոյտ , դեղին կամ կարմիր , սպախարեան վրայ կը փռեն իրենց քալիքի բանձը խալ : Եւ վերէն վար իջած սեւ ֆոլեր կը ծածկեն խորի երեք ապանակներ : մեզի բոյն քէ ամէն շարք կը փոխեն զանոնք , մէկ Կանի օրէն , Չասկի տօնին համար , աւելի շքեղներ մէջեղ պիտի հանուին մէջեղ դուռները , որոնց վրայ կը տեսնուին նուիրական ուններու շարքեր հարիւր սարի չափ առաջ դրկուած են Հեղկաստանի Հայերուն կողմէ :

ԲԻԷՌ ԼՕԳԻ

Վանքը հարուստ է նաև արքայաչէն մատուռներով, նոյնպէս իր մատենադարանին մօտ 3000 ձեռագիր անգին գրքերով :

II. Յակովբայ մեծ եկեղեցին փառաւոր, ակնապարար և հրաշագարդ շինուածք մը ունի, նորոգուած է վերջին անգամ Շղթայակիր Կրիգոր Պատրիարքի ժամանակ, որուն ձեռնառու եղած են Կոլոտ Յովհաննէս Պատրիարք Կ. Պոլսոյ և ժամանակակից ամիրաներ :

Աւագ խորանը և սեղանը շատ պայծառ են իրենց գեղեցիկ ճարտարագործ խաչկալով. ասոր տակ թաղուած Տեառնեղբայր արդար առաքելոյն մարմինը և տաճարին հիւսիսային կողմը դեղեցկակերտ մատուռի մը մէջ ամփոփուած է Զերեթիայ Յակոբոս առաքեալի գլուխը : 6 ամբողջ բեմերը և դասերը յատակուած են գոյնզգոյն մօզայիք քարերով :

Գամերի աչքերը չէին յազենար դիտելով իր շուրջը. ամէն ինչ հիւանալի, սուրբ, խորհրդաւոր : Եկեղեցին համակ գրաւուած էր ուխտաւորներու բաղմութեամբ. սեղանը չքեղ ծանրագին սպասներով զարդարուած՝ շարուած էին եկեղեցականներ, իրենց գլուխ ունենալով II. Պատրիարքն : Դպիրները Զեբդս հոգեւորը կ'երգէին, այնպէս սրտաշարժ, այնպէս ներդաշնակ, որ լսողներուն աչքերէն արցունք կը քամէին : Միաբանութիւնը ոգի ի բուն կ'աշխատէր բարեկարգութիւնը պահպանելու և թոյլ չտալու օտար ոտնձգութիւններ ազգային իրաւունքներու կալուածին մէջ. այս նպատակին համար մահու վտանգն իսկ յանձն առնելով :

Գամեր ուրախութեամբ ներկայ եղաւ վերաբերումով Ս. Պատարագի, առաջին անգամ ըլլալով :

Ուխտի ժամն էր. քարի Սատուծոյ հրեշտակը կը հաւաքէր ոսկի սափորի մէջ բարեպաշտ շրթներէ թուած ամէն իղձ և մազթանք : օրուան հանդիսաւորութիւնը ամէն հոգիներ կը վերացնէր : Հոգեւոր երգերու վսեմ ազդեցութեան տակ մտացած ամէն ոք աշխարհն և իր տառազանքները կտրծես կը լսէին միայն երկնային դրախտի մը դռներուն ճանչաձայն բացուելը :

Գամերի անմեղ սիրտը այն սիրուն վանդակն էր, որուն մէջ կը գեղգեղէին անմահ երգեր, Երկար ատեն հոն հիացած մնաց անչարժ՝ յուզումէ բռնուած, իրեն այնպէս կ'երեւար թէ բարձրացած է Գորերի գագաթը, բոցավառ մորենիին դիմաց, Աստուծոյ ներկայութեանը . . . :

Չզգաց ժամերու սահիլը, այսպիսի եկեղեցական հանդէս մը առաջին անգամ կը վայելէր. ուստի երկար ատեն ապշութեան մատնուեցաւ, և ահա ուր ուրեմն սթափեցաւ, երբ արդէն հանդէսը աւարտած էր և ամէն ոք կը հեռանար այդ սրբավայրէն: Գամեր ալ դուրս ելաւ և Տ. Սերովբէ վ. Սամուէլեանի առաջնորդութեամբ ուղղեց իր քայլերը դէպի այն թաքստոցը, ուր Իզմիրլեան Հայրիկ կը ճգնէր: Տղան խոնարհութեամբ և պատկառանքով ներս մտաւ և տեսաւ ծերունի եկեղեցականը, որուն դէմքին ակօսներուն վրայ վիշտը տպաւորուած էր և սակայն վեհութիւնը կ'արտաբայէր անոր կերպարանքէն. աչքերուն մէջ վճռականութիւնը կը կարդացուէր. իրաւունքի համար կռուող ակոյտեանի արիութիւնը ընկճած չէր բնաւ զանի, թէպէտ աքսորական, զուրկ իր համայնքէն, արտաքին աշխարհի անհաղորդ, խտախ արգիլուած յարաբերութիւններէ, անբաժան լրտեսներէ և ոստիկանական գաղտնի գործակալներէ, բարձրէն այսպէս հրամայուած Երեսողէմի կռաւախարհին՝ աչալուրջ հսկել անոր վրայ: Գամեր մօտեցաւ, համբուրեց Հայրիկին Ս. Աջը և յայտնեց իր նպատակը թէ ուսում սորվելու համար յանձն առած է ամէն նեղութիւն և եկած է հոս, իրեն պաշտպանութիւն մը խոստացուած է թէեւ ներկային համար, բայց ապագային համար անբասոյգ է իր վիճակը:

Հայրիկը գովեց անոր ազնիւ եռանդը, հարցումներ ըրաւ, տեղեկութիւններ ուզեց հայրենի աշխարհներու վրայ և յայտնապէս յուզուած իր մեկուսացումին համար ըսաւ, աչքերը պտըտցնելով նոր Զուղա տպուած Աւագ Շաբաթ անուն գրքին վրայ. Գուք ամէնքդ հոս կամաւոր ուխտաւորներ էք սուրբ տեղերուն. մինչդեռ ես ակամայ ուխտաւոր եմ. ինձ արգիլուած է նոյն իսկ պատարագել, քարոզել, կրօնական հանդէս-

ներու մասնակցիլ . ուստի հեռուէն հոգեւորապէս կը մխիթար-
ուիմ սուրբ շարականներ և օրհնութիւններ կարդալով , կը
գովեմ բարի նախանձդ կրթութեան համար և կը խոստանամ
քեզ պաշտպանութիւն . երբ հարկ տեսնես , գրէ՛ ինձ , սիրով
կը նպատակեմ իմ կողմէ . քու աղնիւ պաշտպանիդ ջանքերուն
հետ իմիններս ալ խառնելով : Հոգիս խորէն կ'օրհնեմ քեզ ,
ո՛վ աղնիւ պատանի և կ'աղօթեմ յառաջդիմութեանդ համար :

Տ. Տ. ՄԱՏԹԷՈՍ Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

Տ. Տ. Մատթէոս Բ. Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, ծնած Կ. Պոլիս, Դում-
Գարու, 1845 Փետր. 12ին Սարկաւազ՝ 1864ին, վարդապետ՝ 1869 Յունիս 29ին.

Ծ. Վարդապետ՝ 1873 Յունուար 9ին, Եպիսկոպոս՝ 1875 Մայիս 17ին: Քարոզիչ Իսկիւտարու Ս. Կարապետ Եկեղեցիի մէջ (1873-1886): Առաջնորդ՝ Եղիպտոսի (1886-99): Պատրիարք Կ. Պոլսոյ 1894 Դեկտ. 7ին: Արարանք յերուսաղէմ 1896 Յոգոս. 13ին. Երկրորդ անգամ Պատրիարք Կ. Պոլսոյ. 1908 Ըոկտ. 29ին: Ընտրուած Կաթողիկոս 1909 Ըոկտ. 3ին եւ օծուած 1909 Սեպտ. 13ին: Վախճանած է 1910 Դեկտ. 11ին՝ Ս. Էջմիածնայ մէջ:

Պատանին չփոթած բոլորովին խոնարհեցաւ անոր ոտքը, մինչ նոյն պահուն վաճառականը ներս կը մտնէր իր որդիական յարգանքը ընծայելու Իզմիրլեան Հայրիկին: Կեսարացին ուրախ էր տեսնելով վեհ Աքսորականը և սրտանց կը մաղթէր անոր երկար կեանք. որպէս զի օր մը Աստուածային արդարութիւնը բարձրացնէ զանի մինչեւ Կաթողիկոսութիւն: Այսպէս կը գնահատուին միշտ ուղղութիւն և առաքինութիւն. այսպէս կը վարձատրուին անշահախնդրութիւն և նկարագրի ազնուութիւն (*):

☞ (*) 1894 Ք. Դեկտեմբերին, Սասունի կոստածից յետոյ, երբ Հայերի դուրսերը խիստ ողբալի էր, Իզմիրլեան միառայն ընտրուեց Պոլսի Պատրիարք: Զնայելով որ Սուլթանը լաւ էր նաեւալում նրա վճռականութիւնն ու անձնաւորութիւնը, այնու ամենայնիս հաստատեց Պատրիարք: Նրա կեանքի մտնութիւնը, բարեգործութիւնն ու առաքելական գործունէութիւնը համբաւեցին, ասում է Քերար, նրա սրբութիւնը ոչ միայն քրիստոնէաների, այլ եւ մահմետականների մէջ, Եւրոպայի ներկայացուցիչները բարձր էին գնահատում նրա ազնւատիրութիւնն ու խելոն, բունց ազատասէր Իզմիրլեանը ընդունակ չէր ժողովրդէն ժողովրդական կիրքերն ու անմիջ ցանկութիւնները, բայց նա ընդունակ չէր նաեւ այն սոսր Միսսիային, որ Եւրոպ Բեռլինը զգել էր իր նախորդների վրայ:

«Պատրիարքութեան ճէնց առաջին օրանցից ցոյց տւեց որ նա իր ժողովրդի ներկայացուցիչն է այս բառի իսկական իմաստով. իր զգայուն սրտին շատ մօտ ընդունելով ժողովրդի կարիքները նա համարձակ դուրս եկաւ պաշտպանելու նրա բռնաբարուած իրաւունքները. նա զորժ էր դնում բոլոր օրինական միջոցները իր ժողովրդի պաշտպանութեան համար եւ բանտարկութեան, ախտի ու մահուան երկիւղները չէին կասեցնում նրա տոկուն գործունէութիւնը: Ոչ երկիւղները, ոչ պարգեւները ընկնեցին նրան: Սուլթանի հաւատարիմ հպատակը չստեղծեցաւ, — ինչպէս ինքն էլ ասաց մի օր Սուլթանի ունկնդրութեան ժամանակ. «Ռեքան թոյլ է քայիս խիղճս, ասաց նա, ես պիտի հպատակուեմ ձեզ, բայց յամենայն դէպս ես պէտք է ի նկատի ունենամ եւ իմ ժողովրդի բարօրութիւնը»: Զարմանալի չէր ամենեւին, որ այս խօսքերից յետոյ կասեղէր Սուլթանը, եւ նրան վնասելուց յետոյ զգլէր շահեանից: Բայց վերջը նա սիրք առնելու հա-

Յետոյ վաճառականը ընծայեց սիկաոսի գեղեցկակերտ սուփ մը Հայրիկին և հեռացաւ կարօտով կրկին և կրկին համբուրելով անոր սուրբ Աջը, նոյնպէս և Գամեր:

ԳԼՈՒԽ 4.

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

Կրրուիլը փրկուիլ է:

Զատկական տօնի ուրախութիւնը շատ մեծ չափով վայելեց Գամեր: Շատ հանդիսաւոր եղաւ Աւագ Շարափու երեկոյեան Լուսաւորեայի արարողութիւնը Ս. Յարութեան տաճարին մէջ, որ Ս. Յակովբեանց վանքէն 10 վայրկեան հեռու է. հոն Հայ կրօնաւորը ստաջին անգամ լուսոյ յաղթանակը շահեցաւ և անոր լուսով լուսաւորուեցան ուխտաւորներ: Գամեր հետաքրքիր տղայ՝ օրուան հանդէսը վայելելէ ետքը պտրտեցաւ մօտակայ սուրբ վայրերը. բարձրացաւ Գողգոթա, համբուրեց Սուրբ Գերեզմանը, զոր ազատելու համար երբեմն Եւրոպա Խաչակիր բանակներ գումարեց, մանաւանդ ուխտի գնաց Բեթղէնէմի եկեղեցին, Գրիստոսի ծննդավայրը որ կը պատկանի երեք ազգու-

Ս. ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԱՐ

մար Սուլթանն առաջարկեց աշխարհական մարդկանց համար նշանակուած ամենաբարձր շքանշանը (Ականակու Մէնիսիյէ եւ բացի ասկէ 10,000 ոսկիի նուէր): Օրան պատասխանեց Իզմիրեան. «Չեղ Վեհափառօրիւն, իմ ինչիս են պէ՛տ այդ իրերը: Ես հասարակ սպասաւոր եմ Ասուծու: Ես կերակուում եմ հացով եւ ձիթեմիով, ինչպէս եւ իմ ժողովուրդը: Իմ օտնն այդպիսի հսկայական եւ քանկագին իրերի համար զեղ չկայ: Աղաչում եմ մի՛ հարկադրէ՛ք ինձ ընդունել այդ»:

Նրա գահական ճառը հետեւեալն է. «Ասուծու եւ մարդկանց առաջ

թեանց, Հայ, Յոյս, Լատին: Վերջապէս այցելեց հետաքրքրական վայրերը, ուր պահուած են քրիստոնէութեան Հիմնադիրին յիշատակները: Տաճարներու վեհութիւնը տպաւորուեցաւ իր վրայ և Միաբանութեան կողմէ եւս վայելեց ազնիւ համակրութիւն: Սուրբ Հայրերու շնորհիւ ամէն լիուրթ տեղեկութիւններ քաղեց սուրբ երկրին վրայ և Հայոց ազգի հին մեծութիւնը և նոր փառքը տեսաւ ազգային սեփականութիւններու վրայ:

Այս ուրախ օրերը տակաւ անցան, ուխտաւորները սկըսան ցրուիլ հեռոջեակ և վանքը նորէն առաւ իր խաղաղիկ

երդում եմ հաւասարիմ մնալ կառավարութեան, ժողովրդիս եւ Սանմանադութեան, որ սել է Ապսիլ Աղիզը: Ես հաւասարիմ հպատակութեան մասին այսպիսի հասկացողութիւն ունիմ. նա իրական եւ անկեղծ է, երբ կառավարութիւնը յանձն է առնում պատշաճել իր հպատակների կեանք, գոյք եւ պատիւ: Առանց այդ պայմանի արտայայտուած հպատակութեան զգացումներ կեղծ են ու պատիւ, վանցաւոր ինչպէս Հայ ժողովրդի, նոյնպէս եւ կառավարութեան համար, իմ կողմից եղած ամենայն մի ցանկութիւն, բախանձանք, բողոք այդ իրաւունքներ ամբաստանելու համար համարում եմ ոչ միայն սուս երգման դէմ, այլ բնդեակաւակը ապացոյց հաւասարիմ հպատակութեան անկեղծութեան. — Ես պարտաւոր եմ հաւասարիմ լինել ժողովուրդին, այն է — եկեղեցուն — նրա համար, որ մեր առաքելական պատրաստութիւնը եկեղեցին չի բաժանում ժողովրդից: Մեր եկեղեցուն եւ ժողովրդի իրաւունքներն անկապելի եւ սուր են: Չեր Պատրիարք պիտի պատշաճել եւ բացարեւեռանց այն պատեհողով, որ հանդիսանում է պատասխանատու եւ պատշաճ եկեղեցուն եւ ժողովրդի առջոյ:

Նա իր պատրաստութեան ժամանակ ցոյց տուց տուցութիւն եւ հպտութիւն, ոչ միայն կառավարութեան հետ ունեցած յարաբերութեան ժամանակ, այլ եւ յեղափոխական երջանի սպառնալիքների դէմ:

Չափազանցեցած չենք լինի եթէ Իզմիրլեանին դասենք իրաւունքների համար մասնաշղ ամենանշանաւոր մարտիկների շարքին:

1896 թ. հարկադրեց հեռանալ գանից, նա զմտապարտուած էր ախրի Տրիպոլիս, բայց դեպքանների միջամտութեան շնորհիւ փոխուեց այդ դիմակաւորուած մանր: Փոխանակ Տրիպոլիսի Իզմիրլեան ախրուեց Երուսաղէմ, ուր մնաց մինչև Տանկասանի Սանմանադութեան հաստատուիլը, բնդեակաւ ներման շնորհիւ նա ազատեց եւ վերադարձաւ Պոլիս. փառաւոր բնդուներութիւնը, որ տեղի ունեցաւ Պոլսում վերադարձին, ամենամեծ ապացոյցն է նրա ժողովրդականութեան:

Մ. Պլիս

(ՆՂՐԱՅՐ. ՕԴՆՈՒԹԻՒՆ)

վիճակը, ազգային դարաւոր իրաւունքները պաշտպանած ըլլալու ասորո՞ք գոհունակութեամբ:

Կեսարացին, որդին ու Գամբըրը իջան նորէն Յոպպէ և անկէ նաւարկեցին Պէյրութ: Հոն տեղւոյն հոգեւոր հովիւը Իզմիրլեան Հայրիկէն հրահանգուած գտան մօտէն հակելու այս տղոց վրայ: Բարի Հովիւը անոնց ընկերացաւ դէպի Ֆուանսական Հաստատութիւնը և ինքն ալ բարեխօսեց տնօրէնին՝ Գամբրի համար:

Հայաստանցի որբը այլ եւս մխիթարուած է. իր ամայի գիւղական անշուք տնակին տեղ ահա շքեղ դպրոց մը, ուր մատաղերամ բազմութիւն մը պատանիներու՝ ապագայի լուսեղէն հեռանկարին յառած կ'աշխատին անդուլ, իր վաղամեռիկ ծնողքին տեղ գորովագութ պաշտպաններ, վերջապէս աղէտներով ու ցաւերով լեցուն իր բնաշխարհին տեղ՝ ահա լուսաւորութեան կեդրոն մը՝ Սուրիական այս աիւունքը, խաղաղ, երջանկաւէտ ուր քաղաքակրթութիւնը այնքան անոյշ հրապոյրներով կը լեցընէ այն տաք միջավայրը՝ որուն սակայն զովութիւն կուտան Լիբանանու սաներէն փչող մեղմ հովեր:

Փրկուած է Գամբըր. իր դպրոցին մէջ պիտի գտնէ երջանկութիւնը, որ մինչեւ այն ատեն իրմէն հեռու կը փախչէր այն վայրկենէն կարծես աներեւոյթ ձեռքեր վեր առին զանի անդունդէ մը՝ ուր սեւ բախտը զանի պիտի գահավիժէր...

Հաղա՛ր երանի այս Հայորդիին:

ԳԼՈՒԽՆԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ

	Էջ
Գլուխ Ա.—Գամեր կը մեկնի իր գիւղէն	5
Գլուխ Բ.—Գամեր կը միանայ ուխտաւորներու խումբին	8
Գլուխ Գ.—Գէպ ի Կարնոյ դաշտը	10
Գլուխ Դ.—Կարնոյ մէջ.—Յակոբ Ազայի տունը	12
Գլուխ Ե.—Մկրտիչ Սանասարեանց	15
Գլուխ Զ.—Կարինէն մեկնում.—Հրաժեշտ	18
Գլուխ Է.—Ամայութեան մէջ	21
Գլուխ Ը.—Բինգէօլ.—Խնուս.—Վարդոյ	22
Գլուխ Թ.—Ոչխարներ ու նախիր	26
Գլուխ Ժ.—Ճամբուն վրայ	29
Գլուխ ԺԱ.—Ղազար աղբօր տունը	30
Գլուխ ԺԲ.—Մշոյ դաշտը	34
Գլուխ ԺԳ.—Ս. Կարապետի վանքը	38
Գլուխ ԺԴ. ⁽¹⁾ Սասունցի ժամկոչ Մկօն	41
Գլուխ ԺԵ.—Տարօնի փառքերը	47
Գլուխ ԺԶ.—Նախանձ և զրպարտութիւն	51
Գլուխ ԺԷ.—Հաստատակամութիւն և արիւթիւն	54
Գլուխ ԺԸ.—Մեկնում.—Մտքի արթնութիւն	56
Գլուխ ԺԹ.—Քաղցրութիւն և համեստութիւն	60
Գլուխ ԺԺ.—Վան և իր շրջակայքը	62
Գլուխ Ի.—Գրիգոր Նարեկացի	69
Գլուխ ԻԱ. ⁽²⁾ Հայաստանցի տանուտէրը	72
Գլուխ ԻԲ.—Այգեստան.—Իր ծառերը, իր այգիները	74
Գլուխ ԻԳ.—Չարիքներ Հայ կեանքին դէմ	79
Գլուխ ԻԴ.—Բազէշ.—Լեռանց ընկուզենիներ.—Հանքային ջրեր	82
Գլուխ ԻԵ.—Սզերդէն Տիարպէքիր	89
Գլուխ ԻԶ.—Հանքերը	95

(¹) ԺԳ. սխալմամբ կրկնուած է:
 (²) Սխալմամբ ԻԲ. սպուած:

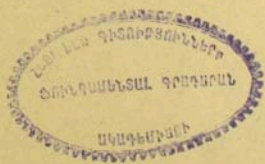
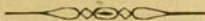
Գլուխ ԻԷ. — Արդար հետաքրքրութիւն	98
Գլուխ ԻԸ. — Նոր նոր երկիրներ	105
Գլուխ ԻԹ. — Դէպի Մալաթիա, Կապան Մատէն և Խար- բերդ	108
Գլուխ Լ. — Գամբերի հեծած ձին. — Լաւ ձիու մը յատ- կութիւնները. — Խնամքներ	111
Գլուխ ԼԱ. — Արբեցող տանուտէրը. — Իր բարի դրացին	114
Գլուխ ԼԲ. — Խարբերդ	116
Գլուխ ԼԳ. — Գամբեր՝ հիւանդ	120
Գլուխ ԼԴ. — Խարբերդէն Բալու	123
Գլուխ ԼԵ. ⁽¹⁾ Փոքր ակնարկ մը Բալուի վրայ	127
Գլուխ ԼԶ. — Չարսանճազ. — Չմշկածազ	130
Գլուխ ԼԷ. — Թթենիները. — Անոնց օգուտը	135
Գլուխ ԼԸ. — Տխուր պատկերներ	139
Գլուխ ԼԹ. ⁽²⁾ Եփրատի ընթացքը. — Ակն	141
Գլուխ Խ. — Յարատեւութիւն	146
Գլուխ ԽԱ. — Թափառուիներ. — Տվրիկ. Կասմա. Բին- կեան	148
Գլուխ ԽԲ. — Չիմառս. — Արմտաններ. — Երզնկա. — Հայ- կական ճարտարարուեստ մը	153
Գլուխ ԽԳ. — Դէպի Սըվազ. — Նոր դժուարութիւններ	158
Գլուխ ԽԴ. — Պետրոս արքեպիսկոպոս	162
Գլուխ ԽԵ. — Գորգազորձութիւն	166
Գլուխ ԽԶ. — Մխիթար Արքանայր Սերաստացի	169
Գլուխ ԽԷ. ⁽³⁾ Պատմական վայրեր Սերաստիոյ	173
Գլուխ ԽԸ. — Եւդոկիա. — Արգար դպիր	180
Գլուխ ԽԹ. — Գամբեր ճամբուն վրայ	183
Գլուխ Ծ. — Մարզուան	187
Գլուխ ԾԱ. — Եօզզատու կառավարիչը	192
Գլուխ ԾԲ. — Հանճարեզ կեսարացին	195
Գլուխ ԾԳ. — Բարի կեսարացիին խոստումները	199

(1) ԼԶ. սպուած փոխ. ԼԵ ի:

(2) ԼԴ. սպուած փոխ. ԼԹ ի:

(3) ԽԶ. սպուած փոխ. ԽԷ ի:

Գլուխ ԾԴ. — Հաճելի ընկերակցութիւն	209
Գլուխ ԾԵ. — Յարութիւն Պէզճեան	215
Գլուխ ԾԶ. — Երկրագործութեան մէկ մեծ բարիքը	
Կարս Բազար, Միսիս, Ատանա	220
Գլուխ ԾԷ. — Ռեթէոս Պէրպէրեան	227
Գլուխ ԾԸ. — Ատանայէն Տարսոն և Մէրսին	230
Գլուխ ԾԹ. — Ծով. — Զանազան ծովեր. — Անոնց դոյնե- րը. — Ծովու ծաղիկներ և տունկեր	234
Գլուխ Կ. — Հաճելի պտոյտներ Կիլիկիան վայրերու մէջ	236
Գլուխ ԿԱ. — Զէյթունի մէջ	242
Գլուխ ԿԲ. — Դէպի Մարաշ	245
Գլուխ ԿԳ. — Մեծ հարուած մը Թուրքիոյ վաճառակա- նութեան	247
Գլուխ ԿԴ. — Լաւ խնամուած ագարակ մը. — Բնակարա- նի առողջապահութիւն	251
Գլուխ ԿԵ. — Ծովու լոյսերը. — Փոսփորափայլ ծովը	255
Գլուխ ԿԶ. — Նպատակին հասած (Կիպրոս. — Պէյրութ)	259
Գլուխ ԿԷ. — Գամեր՝ ուխտաւոր	268
Գլուխ ԿԸ. — Գամեր Երուսաղէմի մէջ	270
Գլուխ ԿԹ. — Ս. Յակովբեանց վանքը	273
Գլուխ Զ. — Վերջարան	289

ԿԱՐԵԻՈՐ ՈՒՂՂԵԼԻՆԵՐ

Էջ	Տող	Սխալ	Ուղիղ
11	16	<i>քիւկրամ</i>	<i>քիւմեար</i>
240	30	<i>Դիսկորոս</i>	<i>Դիսկորոս</i>

